

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ή τουρκική
ἀριστερά

ό κ. Παπανούτσος
καί ἡ γενεαλογία
μιᾶς ἀθλιότητος

ἐφταετίας
τέλος

ἐλεύθερος διάλογος
στήν Παιδεία

οἱ δύο πρωτοπορίες
στήν
ἐλληνική ποίηση
1930 μέ 40

μηνιαία ἐπιθεώρηση • τεῦχος 1 • μάης 1976 • τιμή τεύχους 40 δρχ.

ο πολιτης

ΥΠΑΤΙΑΣ 5 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3246320

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

*Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος
Νίκος Κωνσταντόπουλος
Ἀριστόβουλος Μάνεσης
Δημήτρης Ν. Μαρωνίτης
Στέλιος Νέστωρ
Γρηγόρης Σηφάκης
Δημήτρης Φατούρος*

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

*Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Δῆμος Μαυρομμάτης
Γιώργος Σεφεριτζής*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία-Ρόζα Γεωργιάδη

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυρομμάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα. ● ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Συγγρού 194, τηλ. 9515078-9. ● ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλά 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 240 δρχ., ἐτήσια 450. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 350 δρχ., ἐτήσια 700. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ.): ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 800. ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Κώστας Γιούργος, Ὑπατίας 5, τηλ. 3224131.

μηνιαία ἐπιθεώρηση ● τεῦχος 1 ● μᾶης 1976 ● τιμὴ τεύχους 40 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΑΗΣ 1976

Χρ 'Αργυρόπουλου :	<i>Μεταμορφώσεις</i>	4
'Αγγελου 'Ελεφάντη :	<i>'Ελληνοτουρκική διένεξη: Διφορούμενα και άποσιωπήσεις</i>	5
Νίκου Ντόκα :	<i>'Η άπλοχεριά του κ. Λάσκαρη</i>	8
'Αντώνη Μανιτάκη :	<i>'Η έλευθερία της εργασίας, οί άπεργοσπάστες, και τὸ δίκιο του εργάτη</i>	10
■		
'Αρ Μάνεση :	<i>'Εφταετίας τέλος</i>	12
■		
Δ. Ν. Μαρωνίτη :	<i>'Ελεύθερος διάλογος στην Παιδεία</i>	18
Διονύση Καψάλη :	<i>'Ο κ. Παπανούτσος και ή γενεαλογία μιᾶς άθλιότητας.</i>	21
Γ. Μ. Σηφάκη :	<i>Γιά ένα νέο σύστημα όργάνωσης των πανεπιστημιακῶν σπουδῶν — 'Υπόμνημα πρὸς τή Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης για ένα νέο πρόγραμμα σπουδῶν</i>	28
Ντίνου Γεωργούδη :	<i>Φιλοσόφου παθήματα</i>	33
Γ 'Αναστασιάδη :	<i>Οί όροθετήσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας στη νεοελληνική ιστορία</i>	43
■		
Δ. Μαυρομάτη :	<i>Τί προτείνουν οί γάλλοι κομμουνιστές για τή Γαλλία</i>	45
Π. Κρέμου - Χ. Κωτούλα :	<i>Τὸ συνέδριο του 'Ιταλικου Κόμματος Προλεταριακής 'Ενότητας (Μανιφέστο)</i>	51
Τάσου 'Ιωαννίδη :	<i>'Η τουρκική 'Αριστερά, ένας άγνωστος σύμματος της Κυπριακής υπόθεσης</i>	55
■		
Θ Χατζηπανταζή :	<i>«Παναθήναια 1911». 'Η επιθεώρηση της ανόρθωσης</i>	58
Mario Vitti :	<i>Οί δύο πρωτοπορίες στην ελληνική ποίηση</i>	72
■		
Bernard Muldworff :	<i>Πορνογραφία ή ό έρωτισμός της απόγνωσης</i>	81
■		
Γιώργου Σεφερτζή :	<i>'Εκδόσεις 1975: Δεδομένα και Παρατηρήσεις</i>	89
'Αγγελου 'Ελεφάντη :	<i>«Οί Καπετάνιοι», του Dominique Eudes</i>	93
Γιώργου Πάσχου :	<i>«'Ο φασισμός της 4ης Αύγουστου», του Νίκου Ψιρούκη</i>	98
	<i>— 'Η Βιβλιογραφία της Δικτατορίας</i>	103

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

Ἡ προκείμενη ἔκδοση ἔχει ἤδη τὴ δύστοκη προῖστορία της, πὺ ἐνδιαφέρει κυρίως ὄσους ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐνέχονται σ' αὐτήν. Ὁ ἀναγνώστης ὡστόσο δικαιούται νὰ ξέρει ἐκεῖνα τὰ σημεῖα της πὺ ἐκφράζονται στὸ ὀργανωτικὸ σχῆμα τοῦ περιοδικοῦ.

1. Ἡ οἰκονομικὴ δαπάνη βαρύνει τοὺς ἐκδότες.

2. Ἡ Γραμματεία τοῦ περιοδικοῦ, ὑπεύθυνη γιὰ τὴ διεκπεραίωση τῆς συντακτικῆς καὶ τεχνικῆς ἐργασίας, πλαισιώνεται ἀπὸ τὴ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ, τῆς ὀποίας ὁ σαφὴς ρόλος παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτός.

3. Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ ὀφείλεται σὲ κοινὲς διαπιστώσεις καὶ συγγενικὲς ἐκτιμήσεις τῶν μελῶν τῆς Γραμματείας καὶ τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς.

4. Ἀπὸ κοινὴ ἀπόφαση προέκυψε καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ περιοδικοῦ ὡς μέσου πολιτικῆς παιδείας.

5. Κοινὴ εἶναι καὶ ἡ πολιτικὴ ἀφετηρία τοῦ περιοδικοῦ: ὀρίζεται κυρίως ὡς πρὸς τὰ σημεῖα της πὺ ἀποκλείονται, καὶ λιγότερο ὡς πρὸς τὶς θετικὲς της λαβὲς, πὺ ἡ ὀριστικὴ τους ἐπιλογή εἶναι τὸ ζητούμενο τῆς ἔκδοσης. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἰσχύει τόσο γιὰ τὴ μέθοδο ὄσο καὶ γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ.

6. Ἡ βασικὴ εὐθύνη γιὰ κάθε δημοσίευμα ἀνήκει στὸν ὑπογραφομένο. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν θὰ ὑπάρχουν, μὲ ἐξαιρέση τὸ παρόν, ἀνυπόγραφα κείμενα.

7. Ἡ Γραμματεία δεσμεύεται ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὀργανώνει τὴν ὕλη ἔτσι ὡστε νὰ μὴ δημιουργεῖται σύγχυση στὸν ἀναγνώστη, καὶ νὰ συγκροτεῖ τὰ ἐνυπόγραφα ἄρθρα σὲ συστήματα μελέτης καὶ ἔρευνας.

8. Ἡ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ προσφέρει τὰ μέλη της ὡς τακτικὸς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ καὶ βαρύνεται μὲ τὸ χρέος νὰ διαμορφώσει προοδευτικὰ τὸ ὕφος τοῦ περιοδικοῦ.

9. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὀχύρωση τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ μέσα. Τὰ ὑπόλοιπα καὶ τὰ περισσότερα πιστώνονται στοὺς συνεργάτες καὶ τοὺς ἀναγνώστες τῆς ἔκδοσης.

10. Τὸ κείμενο αὐτὸ ὑπογράφεται ἀπὸ ὄλα τὰ μέλη τῆς Γραμματείας καὶ τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ.

διαγυμνουοφθαλμοι

ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Τὸ Προεδρικό διάγγελμα γιὰ τὴν 25η Μαρτίου ἀναπτύσσει ἀπόψεις, ποὺ δὲν ἀπαιτοῦν βέβαια, σὲ γνωστικό ἐπίπεδο, ἄλλη ἀντίκρουση ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τῆς διδακτικῆς γραφῆς τοῦ Θεοδωρίδη, ἢ τὴν παραπομπὴ στὶς πλούσιες πηγές γιὰ τὸν ἐσωτερικό ἀγῶνα τοῦ '21. Ὁ τρόπος ὁμοῦ ποὺ διατυπώθηκαν αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, μὲ δημόσιο κύρος καὶ θεαματικὴ προβολή, χωρὶς καμιά δυνατότητα ἰσότητος ἀντίλογου, ὁδηγεῖ στὴ διαπόμπευση τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, ὡς μηχανιστικῆς καὶ ὑποπτης ἐρμηνείας τοῦ ἐθνικοῦ μας παρελθόντος. Ἡ ζωογόνηση τῆς πολυμεταχειρισμένης αὐτῆς μεθόδου ἰδεολογικοῦ καταναγκασμοῦ, μὲ ψηλαφητὰ ἴχνη τῆς κοινωνικῆς τῆς προέλευσης καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς σκοπιμότητας, δικαιολογεῖ πραγματικά τὴ διαπίστωση, ὅτι «ὅσοι φέρουν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἔθνους εὐλόγως βαθύτατα ἀνησυχοῦν».

Ἐπειδὴ ἡ εὐθύνη αὐτὴ βαρύνει τὸ λαό, σὰν μόνον κύριο τῆς μοίρας του καὶ τῆς πορείας του, σύμφωνα μὲ τὴ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος —ποῦ ἔχει καὶ τυπικὸ χρέος νὰ ὑπερασπίζεται ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας— ὁ λαὸς αὐτὸς ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν πλαστοποίηση τοῦ χαρακτῆρα ποὺ ἀφετηριακὰ εἶχε καὶ δυναμικὰ ἀπέκτησε ὁ Σηκωμός.

Γιατὶ οἱ προϋποθέσεις τῆς ἱστορικῆς αὐτογνωσίας τοῦ λαοῦ μας ὑπάρχουν ὀδυνηρά: οἱ μεταγενέστερες ἐθνικὲς μας περιπέτειες —ὡς τὴν τελευταία— ἐπαληθεύουν τὶς προγενέστερες φάσεις καὶ λειτουργοῦν καταλυτικὰ στὴν ἰδεαλιστικὴ μυθοπλασίᾳ γιὰ τὴν πνευματικὴ οὐσία τοῦ Ἄγωνα. Ἡ ἁρμονικὴ σύζευξη τῶν κατεστημένων οικονομικῶν συμφερόντων τῆς χώρας μὲ τὶς ἐξωελληνικὲς βλέψεις ἐπικυριαρχίας καὶ ἡ ἐπιδίωξη ἐπιβολῆς συνθηκῶν ἀνετης ἐκμετάλλευσης τῶν παραγωγικῶν δυνατοτήτων τοῦ τόπου, ποὺ ἀκρωτηρίασαν τὴν ἐθνικὴ μας ἀνεξαρτησία καὶ προετοίμασαν τὶς μελλοντικὲς τραγωδίες, εἶναι ἀποτελέσματα τῶν ἐσωτερικῶν ἀνταγωνισμῶν, ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀπόληξής τους. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὴ σύγχρονη ἱστορία μας ποὺ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα συμπίπτει μὲ τὴ δίωξη τῶν ἀγωνιστῶν ἀπὸ τοὺς ἀπόντες, τοὺς δῖβουλους καὶ τοὺς κάθε λογῆς σπεκουλαδόρους.

Ὁ ὑπερβατικὸς ἐξωραϊσμός τῶν γεγονότων, ἡ ἀπαίτηση νὰ ἀγνοήσουμε τὸ λογικὸ πυρήνα καὶ νὰ ἀρκεστοῦμε στὸ μυστικιστικὸ περίβλημά τους ἀναβιώνει τὴν ἰδεολογικὴ ἐπιθετικότητα τῆς ἐξουσίας καὶ ὁδηγεῖ στὴν πρακτικὴ τῶν πολιτικῶν ἀποκλεισμῶν, στὰ ἀναθέματα καὶ στοὺς ἠχηροὺς ἀφορισμοὺς, ποὺ προδίδουν μὴν ἄκαιρη καὶ ἄτοπη αὐτοϊκανοποίηση ἐθνικοφροσύνης.

Ἄν ἡ ἰδεολογικὴ χρεοκοπία ποὺ ἐπέφερε ἡ ἐπιβολή, ἡ λογικὴ καὶ οἱ συνθήκες πτώσης τῆς δικτατορίας, ἐπιχειρεῖται νὰ ξεπεραστεῖ μὲ ἄλλου ἐπιπέδου ἐξωλογικὲς θεωρήσεις, ἢ ἴδια ἡ κρισιμότητα τῶν συγκεκριμένων χειροπιαστῶν, ὕλικῶν ὄρων τῆς σημερινῆς συγκυρίας λειτουργεῖ ἀπαγορευτικά. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος πρόκειται γιὰ μεταμφίεση ποὺ δὲν πείθει. Κάθε μεταμόρφωση ἀπαιτεῖ ἓνα ἐλάχιστο ὄριο εὐπιστίας, ποὺ ὁ τόπος καὶ ἡ ἐποχὴ δὲν ἐπιτρέπουν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀποτελεῖ φαινόμενο ἀρνητισμοῦ καὶ ὑπονομεύει τὴν ἐθνικὴ ὁμοψυχία, ποὺ προβάλλεται ὡς ἱστορικὴ ἐπιταγή. Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἐνότητας εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἀφοσίωση σὲ νοοτροπίες καὶ συμπεριφορὰ ποὺ ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τοῦ πολιτικοῦ διωγμοῦ.

Τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης —ὡς πολιτισμικὴ καταβολὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ— καὶ ἡ διεκδίκηση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας —ὡς ὄρος προσδιορισμοῦ τοῦ νεοελληνισμοῦ— λειτούργησαν σύστοιχα μὲ τὴν ἀπαίτηση γιὰ κοινωνικὴ πρόοδο καὶ ἀπελευθέρωση. Ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία μας φωτίζει τὴν ὀργανικὴ τους πλοκή. Σὲ περιόδους κρίσιμες, ὅπως αὐτὴ ποὺ διανύουμε, ἡ ἐπίκληση τοῦ πατριωτισμοῦ μας δὲν τείνει στὴ μεταφυσικὴ ἐνεργοποίησή του. Ἀπαιτεῖ τὴ δραστηριοποίηση τοῦ ψυχισμοῦ μας, ὅπως διαμορφώθηκε στὸ ἱστορικὸ ἐπίπεδο, στὸ καμίνι τῶν ἐθνικῶν, δημοκρατικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀγῶνων τῶν Ἑλλήνων.

«Θὰ ἦταν ἡ πιὸ παιδικαία παρεξήγηση ἂν γιὰ οικονομικοὺς παράγοντες παίρνομε τὴν οικονομικὴ θέση τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἐνέργεια τῶν οικονομικῶν λόγων εἶναι βαθιὰ κι ἀσυνείδητη. Δημιουργοῦνται ὀλόκληρες ἰδεολογίες, ἓνας κλεισμένος διανοητικὸς κόσμος, ἀντίστοιχος στὴ μιά ἢ τὴν ἄλλη κοινωνικὴ ὕψη, στὶς παραγωγικὲς συνθήκες καὶ στὸ εἶδος τῶν παραγωγικῶν μέσων.»
(Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία, 1933, σελ. 439.)

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

διαγυμνουοφδαλμου

ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΕΝΕΞΗ: ΔΙΦΟΡΟΥΜΕΝΑ ΚΑΙ ΑΠΟΣΙΩΠΗΣΕΙΣ

Ἡ ἀγωνία πού συνέχει τὸν ἑλληνικὸ λαὸ αὐτὸν τὸν καιρὸ δὲν εἶναι ἀδικαιολόγη-
τη. Ἄς συνοψίσουμε πράγματα χιλιοειπωμένα. Αὐτὸ πού ὀνομάζεται τουρκικὸς
ἐπεκτατισμὸς, πού ὡς πρακτικὴ ἀπόδοση θέλει νὰ ἔχει τὴ διχοτόμηση τῆς
Κύπρου καὶ ἐνδεχόμενα τοῦ Αἰγαίου, δὲν εἶναι φαντασίωση κάποιων θορυβημέ-
νων πνευμάτων: ἀντιστοιχεῖ στὶς προθέσεις, τὶς πολιτικὲς ἀνάγκες, τὴ στρατηγι-
κὴ καί, ἴσως, σὲ ὀρισμένες δυνατότητες τῆς στρατιωτικοθεοκρατικῆς ἡγεσίας
τῆς Τουρκίας. Κι ἀκόμη, ἡ ἀπλόχερη προικοδότηση τῆς τουρκικῆς ἐπιθετικότη-
τας ἀπὸ τὶς ΗΠΑ ἐξωθεῖ καὶ ὑποχρεώνει τὴν τουρκικὴ ἡγεσία νὰ ὀραματίζεται
ἐναντὶ ἡγεμονικὸ ρόλο στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ὅπως τὸν παλιὸ ἐκεῖνο τὸν
καιρὸ.

Αὐτά, μᾶς τὰ θυμίζουν οἱ πηχιαῖοι τίτλοι τῶν ἐφημερίδων. Ὅσοσο σ' αὐτὸν
τὸν χεῖμαρρο τίτλων, εἰδήσεων, σχολίων, ἀναλύσεων ἀνακοινώσεων, ὑπάρχουν
μερικὰ πράγματα πού δὲν λέγονται.

Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα, οἱ πάντες, ὅπως θορυβοῦνται ἢ ἐπαναπαύονται, ναρκισ-
σεύονται ἢ ἀγωνιοῦν, ἐκστασιάζονται ἢ νευριάζονται ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν
ἐκατέρωθεν ἐξοπλισμῶν, ξεχνοῦν ὅτι ἕνας πόλεμος δὲν γίνεται μόνο μὲ φάντομ
καὶ μιράζ, ἢ πιὸ σωστά, τὰ μιράζ καὶ τὰ φάντομ ἔχουν τὸν λόγο ὅταν τὰ ἄλλα μέσα
δὲν μποροῦν νὰ φέρουν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα. Γιατί, τὰ οικονομικά,
τὰ ψυχολογικά, πολιτικοδιπλωματικά καὶ τὰ ἰδεολογικά μέσα εἶναι ἐξίσου δραστι-
κὰ μὲ τὰ ὀπλομηχανήματα: ἀποτελοῦν τὴν ἄλλη πλευρὰ τῶν κηρυγμένων ἢ
ἀκήρυχτων πολέμων.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, τὸ λιγότερο πού θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κανεὶς
εἶναι ὅτι ὁ ἑλληνικὸς Τύπος, ἡ κυβέρνησις καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις ἐλάχιστα
ἀνταποκρίνονται στὸ χρέος πού ἔχουν ἀπέναντι τὸν ἑλληνικὸ λαὸ, νὰ τὸν
πληροφορήσουν, νὰ τοῦ δεῖξουν τὶς φανερὲς καὶ τὶς κρυφὲς πλευρὲς τῶν
προβλημάτων καί, κυρίως, νὰ τὸν θεωρήσουν ἱκανὸ γιὰ ἕναν πιὸ ἐνεργητικὸ ρόλο
ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ φορολογούμενου ἢ τοῦ ἀγοραστῆ ἐντύπων. Ἀναφερόμαστε
στὸν κανόνα κι ὄχι στὶς σπάνιες ἐξαιρέσεις του.

Ἐνα δεῦτερο σημεῖο πού πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ εἶναι ὅτι κατὰ κανόνα ἡ
ἐλληνοτουρκικὴ διένεξη δὲν παρουσιάζεται μὲ τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τῆς.
Ἡ διεθνοποιημένη ἐξ ἀντικειμένου πλευρὰ τοῦ προβλήματος, κατὰ περιεργό
τρόπο, ἢ ἀποσιωπάται ἢ ἀνάγεται σὲ κακόγουστο κουτσομπολιὸ γιὰ τὶς ραδιοσυρ-
γίες τοῦ δολοπλόκου Κίσιινγκερ. Εἶναι ὅμως πρόδηλο ὅτι ἡ ἐλληνοτουρκικὴ
διένεξη, ἐπειδὴ τοποθετεῖται στὸ σταυρικὸ σημεῖο (λόγω τοῦ Κυπριακοῦ) τῶν
μεσανατολικῶν ἀνταγωνισμῶν, καὶ ἐπειδὴ προσβάλλει τὶς ἰσορροπίες ὀλόκληρης
τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου-Βαλκανίων δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀναχθεῖ σὲ πρόβλη-
μα ἀνατροπῆς ἢ ἐξισορρόπησης τῶν μαχητικῶν δυνατοτήτων τῶν δύο χωρῶν.
Ἐπιπλέον, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ καθοριστικὸ, ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἀμερικανικοῦ ἰμπερια-
λισμοῦ πού, σφιχταγκαλιάζοντας τὴν Τουρκία, ἐπιδιώκει νὰ δημιουργήσει τὸ
οἶγουρο καὶ ἀπροσπέλαστο προπύργιο στὴν Μέση Ἀνατολὴ (καὶ τὰ πετρέλαιά
τῆς), ὑπερπροσδιορίζει τὴν ὅλη διάταξη δυνάμεων καὶ τὶς ἐξελίξεις τῆς σύγκρου-
σης. Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ γενικότερη σύγκρουση στὴν ὁποία ἐμπλέκονται
ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὅλες οἱ δυνάμεις πού ἔχουν κάποιο λόγο νὰ ποῦν σ' αὐτὴν τὴν
περιοχὴ ἢ συμφέροντα νὰ προασπίσουν. Καὶ ἔτσι, γενικευμένη ἢ σύγκρουση, ἔχει
κίόλας ἀποκτήσει θερμὰ καὶ ψυχρὰ μέτωπα, γραμμὲς τῶν πρόσω καὶ ἐμπόλεμη
ἐνδοχώρα, προχωρήματα καὶ καθηλώσεις σὲ ἀμετακίνητα χαρακώματα, καί, ὅπως
ἤδη ἔχει ἐπισημανθεῖ, τὴν ὑποχθόνια, τὴν ἐκ τῶν ἔσω δρᾶση τῆς Πέμπτης
Φάλαγγας. Ἔτσι, ἐνῶ κανένας πόλεμος δὲν ἔχει κηρυχθεῖ, ἡ ἄλλη, ἡ φοβερὴ ὄψη
τοῦ Ἰανουῦ, προσβάλλει ἀπειλητικὰ καὶ ζωογονεῖ τὶς ἀπωθημένες στὸ λαϊκὸ
ὑποσυνείδητο τρομοκρατικὲς ἀναμνήσεις.

Ποῦ βρισκόμαστε ἀκριβῶς; Ποιὸ εἶναι τὸ στίγμα τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων;
Τὰ προβλήματα πού ἔχουν δημιουργηθεῖ εἶναι ὄντως κρίσιμα. Ἀλλὰ μάταια
ἀνακρίνει ὁ καθένας μᾶς τὶς ἀκαταλαβίστικες ἀνακοινώσεις ἢ τοὺς πηχιαῖους
τίτλους τῶν ἐφημερίδων νὰ πάρει κάποια ἀπάντηση. Γιατί, ὅσοι τρέφονται μὲ τὴ
συμφόρηση τῆς πληροφορίας, ὅσοι ποτίζουν τὸν διψασμένο λαὸ μὲ τὸ μολυσμέ-
νο νερὸ τῆς ὑστερίας, ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ θεράποντες τοῦ ἰδεολογικοῦ καρκίνου
σιωποῦν πεισματικά. Παραταῦτα τὰ προβλήματα ὑπάρχουν.

1. Ἐκεῖνοι στοὺς ὁποίους ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ κρατοῦν στὰ χέρια τοὺς τὶς
τύχες μᾶς —κὺβέρνηση καὶ ἀντιπολίτευσις— φέρονται ὡς πραγματικὰ ἐπιδέξιοι
κυβερνήτες;

διαγυμνουοφδαλμου

2. Αυτός πού, τελικά, πλάθει και θα πλάσει την ιστορία πού μās περιμένει, ό λαός, είναι σωστά προσανατολισμένος;

Με τό δεύτερο πρόβλημα κατά νοϋ, αντί για έμπράγματι σιγουριά μās περιβάλλουν όι μυθοπλασίες τής στιγμής: όι πάντες διαβεβαιώνουν ότι ή «έθνική ένότητα» είναι έξασφαλισμένη. "Αν κανείς τό άμφισβητήσει τό μίasma τής βεβήλωσης, καθγιασμένο από ποικίλα ιδεολογικά τροπάρια, караδοκει. 'Αλλά αυτό δέν είναι λόγος νά μñν έλέγξει κανείς παρόμοιες κοινότοπες διαβεβαιώσεις. "Όλοι ξέρουν ότι ή έθνική ένότητα (άν αυτό τό «έθνική» παραπέμπει σε κάποια ιστορική, ύπερατομική διάσταση, σε μιá υπέρβαση με δυναμογόνα ψυχοκινητικά και ιδεολογικά άποτελέσματα) δέν μπορεί και δέν πρέπει νά ξεχνά την ύλική άφετηρία τής: τό έθνος τών ζώντων Έλλήνων, τή συγκεκριμένη κατάστασή τους, με δυό λόγια τό λαό και τό βαθμό τής ένότητάς του. Καί, άν τά μυαλά μας δέν έχουν πάρει άέρα, όλες όι διαβεβαιώσεις του κόσμου, μās άφήνουν σκεπτικούς άφου ή πραγματικότητα ή ίδια μιλάει άλλη γλώσσα.

Μερικές άπλές παρατηρήσεις: Κανένας δέν μπορεί νά παραγνωρίσει ότι ή άριστερά είναι διασπασμένη, διαιρεμένη σε κόμματα και κομμάτια, πού στην καθημερινή τους δράση ξεοδεύουν περισσότερη ενέργεια σε άντεγκλήσεις παρά στην κοινή δράση. 'Η άριστερά μόνο για ένότητα δέν μπορεί νά καυχηθεί αυτό τόν καιρό, έκτός κι άν πρέπει νά παραδεχθούμε ότι ναι μεν από ιδεολογική, οργανωτική και πολιτική άποψη είναι από δυό χωριά, αλλά «έθνικώς» πορεύεται ένωμένη.

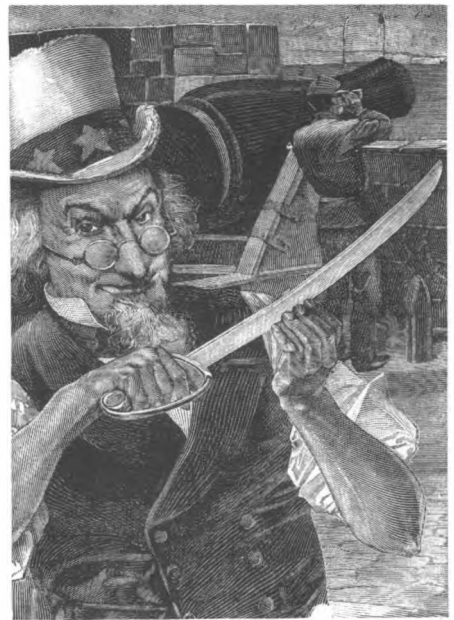
Παρόμοια κατάσταση επικρατεί σ' όλους τούς πολιτικούς σχηματισμούς: καμία δύναμη δέν έχει κατακτήσει ήγεμονική θέση, δέν έχει κερδίσει τή λαϊκή συγκατάθεση και παραδοχή. 'Η μεγάλη κοινωνική κινητοποίηση τών τελευταίων μηνών βρίσκεται έδώ για νά μās υπενθυμίσει μιάν όρισμένη κατάσταση. Καί μόνον ή λαοπρόβλητη προσωπικότητα του Καραμανλή γίνεται άποδεκτή από τόν πολύ κόσμο, περισσότερο σάν προστατευτική σκιά στοργικού και στιβαρού πατέρα παρά σάν πολιτική δύναμη πού έχει συγκροτήσει μιá συμπαγή, ιδεολογικά και πολιτικά, δύναμη.

Κανείς επίσης δέν μπορεί νά παραγνωρίσει, νά ξεχάσει ή νά συγχωρήσει κηρύγματα ταξικής μισαλλοδοξίας και διαιρετικής έθνικοφροσύνης πού έρχονται κρεσέντο από «ελεύθερους κόσμους», σε ήσσονες αλλά καθαρούς τόνους από τά προεδρικά διαγγέλματα, και σάν χασμωδίες από βιομήχανους και άστυνομικές αύρες. Κοντά σ' αυτά άς προστεθεί τό είδος τής πνευματικής και ιδεολογικής τροφής πού σερβίρει όρισμένη, «δημοκρατική» κατά τά άλλα, μερίδα του τύπου πού πότε άναγγέλλει την άποκάλυψη «τρομερών» ντοκουμέντων τής CIA, πότε ψεκάζει τόν κόσμο με «ύδωρ κατάλληλον δια πάσαν νόσον» και πότε μās διαβεβαιώνει ότι : «θα χτυπηθούμε με τούς 'Αμερικάνους».

'Η ιδεολογική ένότητα του λαού, ή συνοχή λαού και ήγεσίας του, είναι ύπονομευμένη όχι μόνο από τόν σοβινισμό πού, άφου πρός στιγμήν άφησε στην άκρη τούς βόρειους γείτονες, τά έβαλε με τόν άξεστο ανατολίτη Τούρκο (έμεις δά όι εύρωπαϊοι). Ποικίλα ιδεολογικά γητεύματα κάνουν θραύση. Τό φαινόμενο δείχνει ένα και μόνο πράγμα: τή γενική ιδεολογική ένδεια. 'Ο κόσμος έχει άνάγκες όχι όμως όράματα. (Για τήν ιδεολογική συνοχή ένός όλόκληρου λαού μιλάμε πάντα.)

Βέβαια άπ' αυτήν την άποψη τά πράγματα στο χώρο του αντίπαλου είναι τρισχειρότερα. Γι' αυτό και ή επιθετικότητά του έχει πρόσθετους λόγους νά άνάβει και νά κορώνει. 'Αλλά ποιός έδώ στον τόπο μας έδωσε τή δέουσα προσοχή στις συνεχείς κινητοποιήσεις τών άριστερών τούρκων φοιτητών, και στις πολύνεκρες συγκρούσεις στα Πανεπιστήμια; Ποιός θέλησε νά καταλάβει γιατί ή τουρκική στρατοκρατία ανάγκάζεται νά έκτελέσει τούρκους φαντάρους πού άρνούνται νά πολεμήσουν στην Κύπρο; Τί, τάχα, ζητούν όλοι αυτοί όι τούρκοι «ταραξίες», άν όχι τό πολύ άπλό και πολύ σημαντικό, πού επίσης θέλει και ό δικός μας λαός: νά μη γίνει πόλεμος, νά φύγουν όι 'Αμερικάνοι;

Πριν από κάμποσα χρόνια, όταν τό NATO ήταν άκόμη «άσπίδα του ελεύθερου κόσμου», προστάτης τών αξιών του πολιτισμού μας, τροφοδότης και έγγυητής τής ντόπιας και εύρωπαϊκής αντίδρασης, ένας άμερικάνος άρχηγός του δήλωνε: «έτοιμαζόμαστε για πόλεμο γιατί θέλουμε την ειρήνη». Σήμερα, πιδ σοφοί ίσως με τό πέρασμα τών χρόνων, μπορούμε νά πούμε χωρίς περιστροφές και διφορούμενα: «έτοιμαζόμαστε για ειρήνη γιατί θέλουμε ειρήνη». Καί ή ιστορία μās θυμίζει πως μόνο όσοι δέν θέλουν τόν πόλεμο, μπορούν, άν τούς επιβληθεί, νά πολεμήσουν — παράδειγμα τό 1940-41. Αυτό έχει μιá κάποια σημασία.

διαγυμνουοφδαλμου

Πολλοί είναι εκείνοι, στο κυβερνητικό και αντιπολιτευτικό στρατόπεδο, που νομίζουν πώς το πρόβλημα λύνεται αν οι ΗΠΑ μās φορτώσουν με άλλα τόσα κανόνια, γιατί τότε, λέει, θα επέλθει ισορροπία. Δηλαδή δεν τὸ νομίζουν, ἀλλὰ θέλουν ὁ κόσμος νὰ νομίζει τέτοια πράγματα γιὰ ν' ἀρχίσουμε τότε, ὅλοι μαζί, νὰ ἀποστέλλουμε ἐκκλήσεις στοὺς δημοκράτες τοῦ Κογκρέσου. Γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς δικτατορίας τὸ τροπάρι πὸν παρακαλοῦσε τοὺς «καλοὺς» ἀμερικάνους ν' ἀπαλλάξουν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ ἀπὸ τὴ Χούντα, γνωστὸς καὶ οἱ ἄσκητες προσπάθειες μίας ὁλόκληρης πολιτικῆς τάξης, πὸν σήμερα ξαναβρῆκε τὰ πόστα τῆς. Ἡ κυβέρνηση πάλι ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ ἐγγύηση τῶν συνόρων μας. Ἀλλὰ τί ἐγγύηση μποροῦν νὰ δώσουν ἐκεῖνοι πὸν δημιουργοῦν τὸ πρόβλημα; Καὶ πὸν θὰ ἀποσβεσθοῦν ἐκεῖνα τὰ δισεκατομμύρια δολάρια πὸν σήμερα ἐπενδύουν στὶς στρατιωτικὲς δαπάνες τῆς Τουρκίας ἀν' ὄχι ἀπὸ ἓνα σοβαρὸ ἡμερίδιο τῶν πετρελαίων τοῦ Αἰγαίου;

Ἡ παρέμβαση τῶν «καλῶν» Ἀμερικανῶν δὲν θὰ εἶναι παρὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους: ἡ θριαμβευτικὴ ἀποκατάσταση στὰ διασαλευμένα, κάπως, κυριαρχικὰ δικαιώματά τους στὸν τόπο μας, δηλαδὴ διάψευση τῆς ἐλπίδας γιὰ ὄλοσχερὴ ἀπαγγίστρωση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὸ ΝΑΤΟ. Ἀκόμη περισσότερο: θὰ εἶναι διάψευση τῆς προσδοκίας γιὰ μὴν ἀλλαγὴ τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς.

Ἄλλοι πάλι, δηλαδὴ ἡ ἴδια ἡ περιδεὴς χορεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστισμοῦ, στ' ὄνομα τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδας καὶ τῶν ἐκτάκτων συνθηκῶν, βρίσκουν τὴν εὐκαιρία νὰ κατοχυρώσουν συμφέροντα, νὰ προωθήσουν ἀντιλαϊκὰ νομοσχέδια, νὰ ἐπιβάλουν τὸ αὐταρχικὸ καθεστῶς, νὰ ἀθώωσουν ἀνομήματα τῆς δικτατορίας, μὲ δυὸ λόγια ν' ἀποκαταστήσουν τὴν διαταραγμένη, στὸ κλίμα τῆς μεταπολιτευσῆς, σιγουριά τους. Ἡ προώθηση αὐτῶν τῶν δυνάμεων—οἱ ὁποῖες δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν μόνο σὲ περιπτώσεις τύπου Σαββούρα, στοὺς ἀγγυλωτοὺς σταυροὺς τῆς Νέας Τάξης καὶ τοὺς τρόφιμους τοῦ Κορυθαλλοῦ—ἐνισχύει, ὡσποῦ νὰ τὴν καταστήσει ἀμετάκλητη, τὴν ὑποταγὴ μας στὸ ἄρμα τοῦ ἀμερικανικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, τῆ διζωνικῆ στῆν Κύπρο, κι ἐνδεχόμενα τὸν ἐλεγχὸ τοῦ Αἰγαίου.

Ἐπομένως ὑποπτες λύσεις προετοιμάζονται καὶ ἐπικίνδυνοι προανατολισμοὶ διαγράφονται: γκρεμίζεται ἡ λιγοστὴ ἐνότητα πὸν ὑπάρχει: βάλλεται ἡ παροπλίζεται ὁ ἴδιος ὁ λαός, ἡ μόνη δύναμη πὸν μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ἀνεξαρτησία καὶ ἀκεραιότητα τῆς χώρας: ἐπομένως προωθοῦνται πολὺπειρες καὶ ἀδίστακτες δυνάμεις οἱ ὅποιες ἐπειδὴ εἶναι ἀντιλαϊκὲς εἶναι καὶ ἀνθεθνικὲς καὶ πεμπτοφαλαγγίτικες.

Βρισκόμαστε συνεπῶς μπρὸς σ' ἓνα δίλημα: ἢ, μὲ τὴν ἀπειλὴ ἀπώλειας τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων στὸ Αἰγαίον, νὰ συγκρατεῖν ὡσποῦ σὲ πρώτη δόση γιὰ τὴν διζωνικὴ στῆν Κύπρο, ἢ νὰ ἀμυνθοῦμε σ' ὅλα τὰ μέτωπα. Ἄν ἐνδιαμέσως προβάλλεται ἡ λύση τῆς προσφυγῆς στὸ «δημοκρατικὸ» Κογκρέσο τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἐπιβαρυντικὴ περίπτωση τῆς πρώτης ἐκδοχῆς. Ἐτοῖ ἡ δευτέρη περίπτωση μοιάζει περισσότερο θεωρητικὴ παρὰ ρεαλιστικὴ, γιατί προϋποθέτει ἐντελῶς διαφορετικὸς ὅρους ἀσκῆσης τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Στεγανὰ μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς δὲν ὑπάρχουν, ὅπως δὲν ὑπάρχουν στεγανὰ μεταξὺ κυβερνήσεως καὶ τῶν ποικίλων προσδιορισμῶν τῆς (ταξικῶν, πολιτικῶν, ἰδεολογικῶν). Αἰφνης, ἡ ἐξωτερικὴ μας πολιτικὴ δὲν ἐξαρτάται ἀπὸ τίς ἐκλάμψεις, τὸν ψυχροδυναμισμὸ ἢ τὴν δεξιότητα τοῦ Πρωθυπουργοῦ, οὔτε ἀκόμη ἀπὸ τὴν τεράστια λαϊκὴ συγκατάβαση πὸν μπορεῖ νὰ καταγράψει στὸ ἐνεργητικὸ του.

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ

*Στὸ μεταξύ,
καὶ ἐνῶ τὸ σημείωμα αὐτὸ
εἶχε φύγει γιὰ στοιχειοθέτηση,
ἀναγγέλθηκε ἡ συμφωνία «πλαίσιο»
Ἑλλάδας - ΗΠΑ καὶ
τὸ μελλοντικὸ ταξίδι
τοῦ κ. Καραμανλῆ στῆν Οὐάσιγκτον.
Τώρα δὲν ὑπάρχουν
οὔτε διαφοροῦμενα οὔτε ἀποσιωπήσεις.
Τὰ πράγματα πλέον ἐγίναν
εὐανάγνωστα καὶ μονοσήμαντα.*

15 Ἀπρίλη 1976

Σημειώσαμε ὅτι κάθε πόλεμος ἔχει καὶ τὰ ἐσωτερικὰ του μέτωπα ὅπου σκληρὲς μάχες χάνονται ἢ κερδίζονται. Ἡ ἦττα τῆς Ἑλλάδας (καὶ νίκη τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς) περνάει μέσα ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κράτους τῆς Δεξιάς. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση οἱ παραχωρήσεις στοὺς Ἀμερικανοὺς καὶ τοὺς Τούρκους θὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ βέβαιες. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι τὸ ἔθνικὸ καὶ τὸ λαϊκὸ συμφέρον ταυτίζονται.

Ἡ ἀνυποχώρητη στάση στὸ ἔθνικὸ ἐπίπεδο ἔχει μὴ κύρια προϋπόθεση: τὴ λαϊκὴ συνέργεια πὸν θὰ ἀναλάβει νὰ κερδίσει τίς οικονομικὲς, τίς ψυχολογικὲς, τίς πολιτικὲς, καὶ τίς ἰδεολογικὲς μάχες πὸν χρειάζεται ἓνας πόλεμος γιὰ νὰ ἀποβεῖ νικηφόρος. Αὐτὴ ὅμως ἡ προϋπόθεση παραπέμπει εὐθέως στῆν ἐδραίωση τῆς οὐσιαστικῆς ἐσωτερικῆς δημοκρατίας. Γιατί, λαϊκὴ συνέργεια δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σ' ἓνα καθεστῶς ὅπου ἡ οὐσιαστικὴ δημοκρατία καθημερινὰ ὑποχωρεῖ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

διαγυμνουοφδαλμου

Η ΑΠΛΟΧΕΡΙΑ ΤΟΥ κ. ΛΑΣΚΑΡΗ

Ἡ Κυβέρνηση, μέσω τοῦ ὑπουργοῦ Ἀπασχολήσεως, κατέθεσε στίς 29.3.76 στή Βουλή σχέδιο νόμου «περί ἐπαγγελματικῶν σωματείων καί ἐνώσεων καί διασφάλισης τῆς συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας». Μὲ τὸ νομοσχέδιο αὐτὸ ἐπιχειρεῖται ἡ ὑλοποίηση σχετικῶν ἀρθρῶν τοῦ Συντάγματος ποῦ προβλέπουν τὸ δικαίωμα ἐργασίας καθὼς καί τὸ δικαίωμα συνδικαλισμοῦ τῶν ἐργατοῦπαλλήλων καί ἀπεργίας.

Ἀλλὰ τὸ νομοσχέδιο περιέχει πολλὰ ἀρνητικὰ σημεῖα —καί ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη δικαιολογημένα προκάλεσε ἔντονες ἀντιδράσεις ἀπὸ μέρους πολλῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων καί παρατάξεων.

1. Ἐνῶ ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, ἀναγνωρίζεται ταυτόχρονα καί τὸ δικαίωμα στοὺς ἐργοδότες νὰ προσλαμβάνουν ἀπεργοσπᾶστες στὴ διάρκεια μιᾶς ἀπεργίας —τοῦτο βέβαια δὲν δηλώνεται ἔτσι καθαρά, ὡστόσο κανένα ἀρθρο ἢ παράγραφος τοῦ Σ.Ν. δὲν τὸ ἀποκλείει. Ἀντίθετα μάλιστα, ὀρίζεται πὼς ἀπαγορεύεται «ἡ ἄσκησης βίας πρὸς παρεμπόδισιν τῶν ἐπιθυμούντων νὰ ἐργασθοῦν προσώπων, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπεργίας» (ἀρθρο 34). Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ρυθμίζεται τὸ θέμα τῆς κήρυξης μιᾶς ἀπεργίας προϋποθέτει καί σύμφωνη γνώμη τουλάχιστον τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐργαζομένων καί τοῦ σωματείου τῆς, καί συνεπῶς οἱ «ἐπιθυμούντες» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἀπεργοσπᾶστες.

2. Ἀναγνωρίζεται καί τὸ δικαίωμα τῆς ἀνταπεργίας —τὸ γνωστὸ λόκ ἄουτ. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἂν π.χ. σὲ μιὰ ἐπιχείρηση οἱ ἐργαζόμενοι ἀποφασίσουν νὰ κάμουν στάσεις ἐργασίας γιὰ τὴν ἱκανοποίηση κάποιου αἰτήματος ὁ ἐργοδότης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ βάλει κλειδαριὰ.

3. Οἱ ἐργαζόμενοι ἔχουν δικαίωμα νὰ ἀπεργήσουν ἀλλὰ μόνον «ὅταν ἀποφασίζεται ὑπὸ τοῦ νομίμως συνεστημένου καί λειτουργούντος ἐπαγγελματικοῦ σωματείου αὐτῶν ἢ τῆς ἐνώσεως εἰς ἣν ἀνήκει τοῦτο...» Πράγμα ποῦ σημαίνει πὼς ὅπου δὲν ὑπάρχουν —καί αὐτὴ τὴ στιγμή τουλάχιστον, αὐτὸ συμβαίνει σὲ πολλοὺς κλάδους καί ἐργοστάσια— σωματεία, ἢ ὅπου οἱ ἐργαζόμενοι δὲν μπόρεσαν ἀκόμη ἢ δὲν θὰ μπόρεσουν (καί θὰ δοῦμε γιὰτί) νὰ συνδικαλιστοῦν, ὅποιεσδήποτε καί ἂν εἶναι οἱ συνθηκῆς ἐργασίας καί ἀμοιβῆς δὲν δικαιούνται νὰ ἀπεργήσουν. Καί ἡ ποινὴ εἶναι αὐστηρή: ἀπόλυση χωρὶς ἀποζημίωση.

4. Ἄν τὰ πράγματα γίνονται δύσκολα γιὰ τοὺς ἐργαζόμενους στὴ βιομηχανία, βιοτεχνία καί ἄλλες ἐπιχειρήσεις, γιὰ ὅσους ἀπασχολοῦνται στὸ Δημόσιο ἢ στὰ Νομικὰ Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου καθὼς καί σὲ «ἐπιχειρήσεις δημοσίου χαρακτήρος ἢ κοινῆς ὠφελείας» οἱ περιορισμοὶ ἐξαφανίζονται σχεδὸν τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας. Σὲ περίπτωση ποῦ δὲν γίνεαι σεβαστὴ ἢ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ Σ.Ν. διαδικασία —ποῦ διαρκεῖ τουλάχιστον 20 ἡμέρες— ἡ συνέπεια εἶναι ἄμεση ἀπόλυση χωρὶς καμιά ἀποζημίωση.

Βάσει τοῦ Συντάγματος ἀλλὰ καί τοῦ προτεινομένου νομοσχεδίου οἱ μισθωτοὶ ἔχουν δικαίωμα νὰ συνδικαλιζοῦνται· ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους καί τῶν ἐργοδοτῶν ἀπαγορεύεται. Ἀλλὰ τὸ μὲν κράτος ἔχει —ἀπὸ τότε ποῦ πρωτοϊδρύθησαν σωματεία μέχρι καί σήμερα— νὰ ἐπιδείξει μόνον ἐπεμβάσεις, οἱ δὲ ἐργοδότες, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες περιπτώσεις, ἀγνοοῦσαν καί ἀγνοοῦν ἐντελῶς τὸ δικαίωμα αὐτὸ τῶν ἐργαζομένων (εἶναι σαφές πὼς δὲν μιλάμε γιὰ τίς περιπτώσεις ὅπου οἱ ἐργοδότες οἱ ἴδιοι κατασκεύαζαν ἢ κατασκευάζουν τὰ σωματεία τῶν μισθωτῶν τους, καί πολλὰς φορὲς πλήρως καί τίς συνδρομῆς τῶν μελῶν τους γιὰ νὰ εἶναι ταμιακὰ ἐντάξει, οὔτε γιὰ περιπτώσεις διορισμένων «συνδικαλιστῶν», τῶν γνωστῶν ἐργατοπατέρων).

Τώρα τὸ νομοσχέδιο προβλέπει ποινὲς μέχρις ἐνὸς ἔτους φυλάκιση γιὰ ὅσους ἐπιχειροῦν νὰ παραβιάσουν τὸ δικαίωμα τῶν ἐργαζομένων νὰ συνδικαλιζοῦνται. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ νομοσχέδιο προβλέπει μιὰ σειρά «σπουδαίων λόγων» βάσει τῶν ὁποίων ἕνας ἐργοδότης μπορεῖ νὰ καταγγέλλει τὴν ἐργασιακὴ σχέση —μπορεῖ δηλαδὴ νὰ ἀπολύει καθέναν ποῦ δὲν τοῦ κάνει. Τὸ ἀρθρο 28 τοῦ Σ.Ν. λύνει τὰ χέρια τῶν ἐργοδοτῶν: Μόλις ἕνας ἐργοδότης ἀντιληφτεῖ πὼς οἱ ἀπασχολούμενοι στὴν ἐπιχείρησή του κινοῦνται γιὰ τὴ δημιουργία σωματείου, μπορεῖ νὰ προβεῖ σὲ ἐκφοβιστικὰς ἀπολύσεις τῶν «πρωταιτίων».

Ἔχει εἰπωθεῖ πὼς τὸ νομοσχέδιο τοῦ κ. Λάσκαρη εἶναι ἕνα κράμα τῆς δυτικογερμανικῆς καί ἀγγλικῆς νομοθεσίας. Αὐτὸ μόνον ἐνμέρει εὔσταθεῖ. Γιατί τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νομοσχεδίου κωδικοποιοῦν μόνον τίς ἀρνητικὰς πλευρὰς τῆς νομοθεσίας τῶν δύο χωρῶν.

Στὴ Δυτικὴ Γερμανία ἔχει ἤδη καθιερωθεῖ στίς ἐργοστασιακὰς ἐπιχειρήσεις ἡ

Ἄλεπουδοφωλιές
ἢ ναι μὲν ἀλλά...

Ἐργοστασιακὰς Ἐπιτροπὰς

διαγυμνουοφδαλμου

συνδιοίκηση. Στην Αγγλία είναι σπάνιες, για να μην πούμε ανύπαρκτες, οι απολύσεις εργαζομένων για συνδικαλιστική δράση —άλλα και όταν συμβεί κάτι τέτοιο, ακολουθούν ζντονες αντιδράσεις των πανίσχυρων συνδικάτων. Στην Ελλάδα αντίθετα, και ως μην ανατρέξουμε στην Ιστορία του εργατικού κινήματος, τσακίζεται κάθε συνδικαλιστική δραστηριότητα των εργαζομένων, κυρίως στις βιομηχανίες, στη γέννησή της. Είναι εκατοντάδες τα στελέχη ή οι άπλοι εργαζόμενοι που απολύθηκαν κατά το μετά τη μεταπολίτευση διάστημα έπειδη άπλως και μόνο κινούνταν πρὸς τὴν κατεύθυνση δημιουργίας σωματείου.

Ὁ κ. Λάσκαρης γνωρίζει πολὺ καλά τις ὀργανωτικές ἀδυναμίες τοῦ ἑλληνικοῦ εργατοῦπαλληλικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, και ἂν πράγματι πίστευε πὸς ἡ ὑπαρξη ἑνὸς καλά ὀργανωμένου συνδικαλιστικοῦ κινήματος εἶναι στενά δεμένη με τὴν οικονομική, πολιτική και πολιτιστική πρόοδο τῆς χώρας, δὲν θὰ ἀρχίζε ἀπὸ τὴν καθιέρωση περιοριστικῶν μέτρων. Θὰ περίμενε κανείς να κατοχυρωθῶν πρῶτα ἀπ' ὅλα τὰ συνδικαλιστικά δικαιώματα τῶν εργαζομένων, ὁ συνδικαλισμός, τὴ στιγμή πὸς γεννιέται. Ἀλλὰ κανένα μέτρο δὲν προβλέπεται. Οἱ ἐργοστασιακές ἐπιτροπές δὲν ἀναφέρονται καν.

Ἡ κρίσιμη καμπή

Αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ Ἑλλάδα ἀντιμετωπίζει ποικίλα και δυσεπίλυτα προβλήματα. Ὁ τουρκικὸς ἐπεκτατισμός, πὸς ἐξωθεῖται ἀπὸ τὴν ἀμερικανική πολιτική στὸν μεσανατολικὸ χῶρο ὑποχρεώνει τὴ χώρα μας να ρίξει τὸ βάρος στὶς πολεμικές δαπάνες. Ταυτόχρονα, ἡ Ἑλλάδα εἰτοιμάζεται να ἐνταχθεῖ στὴν Κοινὴ Ἀγορά, γεγονός πὸς προϋποθέτει γρήγορη οικονομικοτεχνική ἀνάπτυξη και ἐδραίωση τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος. Ἀλλὰ πὸς θὰ ἐπιτευχθῶν ὅλα αὐτὰ ὅταν ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικότερους παράγοντες γιὰ μιὰ τέτοια ἐξέλιξη ὑπονομεύεται; Πὸς συνδυάζεται ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ με τὸ κτύπημα τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος; Πὸς ἐπιχειρεῖται ἡ οικονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας και ἡ σύνδεσή της με τὴ Κοινὴ Ἀγορά χωρὶς τὴν ὑπαρξη ἑνὸς ἰσχυροῦ ἑλληνικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος πὸς θὰ ἐξασφάλιζε τόσο τὴ συμμετοχὴ τῶν εργαζομένων στὴ γενικότερη προσπάθεια ὅσο και τις ἀπαραίτητες οικονομικές και βιοτικές συνθήκες πὸς θὰ κρατοῦσαν τοὺς Ἑλληνες στὴν Ἑλλάδα;

Πρὸς στιγμὴν φάνηκε πὸς και οἱ βιομήχανοι και ἡ Κυβέρνηση ἀντιμετώπιζαν ρεαλιστικά τὸ θέμα. Οἱ βιομήχανοι διάψευσαν πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες τις διακηρύξεις τοῦ περσινοῦ συνεδρίου τους. Ὁ κ. Λάσκαρης ἐρχεται τώρα να ἐπισφραγίσει και να ἐπιβραβεύσει τις ἐξω ἀπὸ κάθε πραγματικότητα καθυστερημένες, ἀντιδραστικές και ἐγωιστικές ἀπόψεις μιᾶς φούχτας μεγαλοβιομηχάνων.

Ἡμέτρα

Ἐπάρχουν θετικά σημεῖα στὸ νομοσχέδιο; Δυστυχῶς ὁ κ. Λάσκαρης ἐξάντλησε τὴ γενναιοδωρία και τὴ μεγαλοψυχία του πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν ἐργοδοτῶν μόνο. Ὅσο γιὰ τὴν τάξη τῶν εργατοῦπαλλήλων χρησιμοποίησε ἕνα παλιὸ κόλπο: προσφέρει λίγα με τὸ ἀριστερὸ χέρι του και προσπαθεῖ να ἀρπάξει ὅσα μπορεῖ με τὸ δεξί.

Ἐπεκτείνεται κάπως ἡ προστασία τῶν συνδικαλιστῶν: Ἄν τὸ Σ.Ν. ψηφιστεῖ, 5 μέλη τῶν διοικήσεων τῶν σωματείων —ἐκλεγμένων ἢ προσωρινῶν— κατοχυρώνονται νομικά και δὲν μποροῦν να ἀπολυθῶν. Οἱ ὀργανώσεις ζητοῦσαν τὸ μέτρο αὐτὸ να περιλαμβάνει ὅλα τὰ μέλη τῶν διοικήσεων.

Προβλέπεται ποινὴ φυλάκισης σὲ περίπτωση ἀπολύσεων γιὰ συνδικαλιστική δράση —ταυτόχρονα παρέχεται ἡ δυνατότητα στοὺς ἐργοδότες να ἀπολύουν ὅσους δὲν ἐπιθυμοῦν.

Κωδικοποιεῖται κατὰ κάποιον τρόπο ἡ σωματειακὴ νομοθεσία. Ἀλλὰ παραμένουν σὲ ἰσχὺ ὅλα τὰ ἀντιδραστικά καταστατικά τῶν σωματείων. Αὐτὸ σημαίνει πὸς οἱ εργαζόμενοι ὅταν και ἂν ποτὲ κατορθώσουν να συνδικαλιστοῦν θὰ ἔχουν και πάλι να παλέψουν, μέσα στὰ σωματεία τους, γιὰ να ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τοὺς ἐγκάθετους. Ἦδη στὶς μέχρι τώρα ἀρχαιρεσίες, στὶς διάφορες βαθμίδες, οἱ ἀντιδραστικοί —οἱ διορισμένοι ἀπὸ τὴ χούντα «συνδικαλιστές» και οἱ ἄλλοι τοῦ προδικτατορικοῦ Μακρο-Θεοδωρικοῦ πλέγματος— παρουσιάζουν μιὰ συμπαγὴ ὁμάδα 25% περίπου.

Ἄν ἀναλογιστεῖ κανείς τὸ ποσοστὸ πὸς ἐξασφάλισαν οἱ πολιτικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν βασιλοχουντικῶν στὶς βουλευτικές ἐκλογές δὲν μπορεῖ παρὰ ἢ να ἀρχίσει να πιστεύει πὸς ὁ χουντισμὸς ἔχει ἐπιρροὴ 25% στὴν ἐργατικὴ τάξη ἢ πὸς ὁ κ. Λάσκαρης ἀνέλαβε, με τοὺς νόμους του, να διατηρήσει τὸ καρκίνωμα —ὑπάρχουν ἤδη ἔνδειξεις πὸς αὐτοὺς τοὺς προορίζει γιὰ τὸ ρόλο τοῦ πεμπτοφαλαγγίτη μέσα στὸ εργατοῦπαλληλικοὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα.

N. ΝΤΟΚΑΣ

διαγυμνουοφδαλμου

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ,
ΟΙ ΑΠΕΡΓΟΣΠΑΣΤΕΣ,
ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΙΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΗ

Οι πρόσφατες απεργίες που ξέσπασαν στη χώρα μας βρέθηκαν αντιμετώπιες με μία σχετικά νέα κατάσταση. Πλάι στην αδιαλλαξία της εργοδοσίας και στην άποφασιστικότητα της Άστυνομίας προστέθηκε και μία καλά «στημένη» απεργοδοστική κίνηση.

Τόν περασμένο Γενάρη απεργοδοστές μεταφέρθηκαν από τὸ Βόλο γιὰ νὰ σπάσουν τὴν απεργία στὸ ἐργοστάσιο «Πίτσος». Στις 12 τοῦ Φλεβάρη απεργοδοστές με τὴ φανερὴ ἐνίσχυση τῆς Άστυνομίας προσπαθοῦν βίαια νὰ μποῦν καὶ νὰ πιάσουν δουλειὰ στὸ ἐργοστάσιο τῆς πλεκτοβιομηχανίας «Τρικοπί». Τὸ ἴδιο σκηνικὸ ἐπαναλαμβάνεται λίγες μέρες ἀργότερα στὴν ἐπιχείρηση «Πετζετάκι».

Σταθερὴ κατάληξη τῶν γεγονότων: απεργοὶ συλλαμβάνονται ἀπὸ τὴν Άστυνομία με τὶς στερεότυπες κατηγορίες «τῆς ἀντίστασης κατὰ τῆς ἀρχῆς» καὶ «τῆς παρεμπόδισης τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐργασίας», καὶ παραπέμπονται στὰ δικαστήρια. Σταθερὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος: ἡ Άστυνομία τάσσεται ἀνεπιφύλακτα με τὸ μέρος τῆς εργοδοσίας, καὶ οἱ απεργοὶ ἐμφανίζονται νὰ παραβιάζουν ἀνοικτὰ τὸ Νόμο.

Συμβαίνει ἔτσι τὸ ἐξῆς παράδοξο: ἐνῶ οἱ ἐργάτες ἀγωνίζονται νὰ προασπίσουν τὶς συνδικαλιστικὲς τους ἐλευθερίες, καὶ ἐνῶ ἀσκοῦν τὸ συνταγματικὰ πιὰ κατοχυρωμένο δικαίωμα τῆς απεργίας, ἡ Πολιτεία τοὺς κατηγορεῖ ὅτι παρανομοῦν διαπράττοντας τὸ ἀδίκημα τοῦ ἀρθροῦ 332 τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα —«ἐξαναγκασμὸς πρὸς παύσιν ἐργασίας»— ποὺ ὀρίζει ὅτι «ὅστις διὰ βίας ἢ ἀπειλῆς ἐξαναγκάζει τινα νὰ συμμετάσχη εἰς ἔνωσην σκοποῦσαν τὴν ὁμαδικὴν παύσιν τῆς ἐργασίας... τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως».

Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ σύγκρουση δύο νομιμοτήτων. Ἐπὶ τὴ μιά, ἡ νομιμότητα τοῦ παραδοσιακοῦ φιλελεύθερου κράτους ποὺ βασίζεται στὴν ἐλευθερία τῆς ἐργασίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐγγένει δραστηριότητας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ νομιμότητα τοῦ ἀποκαλούμενου «κοινωνικοῦ κράτους» ποὺ ἐπιδιώκει τὴν «κοινωνικὴ εἰρήνη» βασιζόμενο στὴν ταξικὴ συνεργασία.

Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀντίθεση, τὸ κυρίαρχο κοινωνικοπολιτικὸ συγκρότημα ἐμφανίζεται διστακτικὸ: ἀδυνατεῖ ἢ φοβάται νὰ κάμει στοιχειώδεις πολιτικὲς παραχωρήσεις καὶ νὰ ἀναγνωρίσει τὸ ἐργατικὸ κίνημα ὡς ἰσότιμο καὶ νόμιμο συνομιλητὴ. Κάτι ποὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀστικὴ τάξη ἀναγκάστηκε νὰ δεχθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσοπολέμου.

Τὸ ἐλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα ὠθεῖται ἔτσι ἀπὸ τὰ πράγματα στὴν ἀγωνιστικὴ διεκδίκηση τῶν πιὸ στοιχειωδῶν δικαιωμάτων του παλεύοντας γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν ἰστορικῶν του κατακτήσεων.

Δὲν εἶναι πάντως ἡ ξεθωριασμένη ἐλευθερία τῆς ἐργασίας ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντιταχθεῖ στὸ δικαίωμα τῆς απεργίας καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὶς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν. Γιατὶ τόσο τὸ περιεχόμενὸ τῆς ὅσο καὶ ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωσή της εἶναι ἀμφίβολα. Καταρχὴν, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας θεωρεῖται, πάγια σ' ἐμᾶς, αὐτόνοητο δικαίωμα τῆς φιλελεύθερης συνταγματικῆς τάξης, ἡ συνταγματικὴ τῆς κατοχύρωσης δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ρητὴ. Ἀπλῶς συνάγεται με ἔμμεσο τρόπο ἀπὸ τὴ διάταξη ποὺ καθιερῶνει γενικὰ τὴν ἐλευθερία «δράσεως καὶ κινήσεως τοῦ ἀτόμου». Πρόκειται γιὰ τὸ ἀρθρο 5 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος ποὺ διασφαλίζοντας τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία —παρεπόμενη συνέπεια τῆς ὁποίας θεωρεῖται συνήθως ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία— ὀρίζει στὴ μὲν πρώτη παράγραφο, ὅτι «ἐκαστος δικαιούται νὰ ἀναπτύσῃ ἐλευθέρως τὴν προσωπικότητά του καὶ νὰ συμμετέχη εἰς τὴν κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἐφ' ὅσον δὲν προσβάλλει τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων καὶ δὲν παραβιάζει τὸ Σύνταγμα ἢ τὰ χρηστὰ ἤθη», στὴν παράγραφο 3 λέει ὅτι «ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος».

Διερωτάται ὁμως κανεὶς κατὰ πόσο οἱ σύγχρονες ἐκφάνσεις τῆς ἐλευθέρης οἰκονομικῆς δραστηριότητας παραμένουν ἀκόμη ἀτομικὲς. Κατὰ πόσο ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία ἀφορᾷ ἀκόμη ἀτομικὲς ἐπιχειρήσεις ἢ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐλευθερία κάποιου συγκεκριμένου προσώπου, καὶ ὄχι κάποια Ἄνωνημη Ἐταιρεία προσωποποιούμενη μόνον ἀπὸ τὸ κεφάλαιό της. Στὴν πραγματικότητα, φορέας καὶ ὑποκείμενο τῆς πολυτάλητης «ἀτομικῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας» εἶναι κάποια ἀφηρημένη ὄντοτητα ποὺ καλεῖται ἐπιχείρηση, ποὺ μόνον κατὰ πλάσμα

Ἄρθρον 22.

1. Ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ δικαίωμα καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, μεριμνῶντος διὰ τὴν δημιουργίαν συνθηκῶν ἀπασχολήσεως πάντων τῶν πολιτῶν καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἐργαζομένου ἀγροτικοῦ καὶ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ.

Πάντες οἱ ἐργαζόμενοι ἀνεξαρτήτως φύλου ἢ ἄλλης διακρίσεως, δικαιούνται ἴσης ἀμοιβῆς δι' ἴσης ἀξίας παρεχομένην ἐργασίαν.

διαγυμνουοφδαλμου

δικαίου μπορεί να έκληφθει σαν πρόσωπο. Στη σημερινή φάση ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος, η ελευθερία της εργασίας ρυθμίζει σχέσεις άποστε-ωμένες και τυπικές. Δεν άφορά τόσο την ελευθερία του άτόμου όσο την ελευθερία του *Κεφαλαίου να παράγεται και να άναπαράγεται*. Και όσοι έξακολου-θούν να την επικαλούνται για να διαφυλάξουν, όπως λέν, την άξιοπρέπεια του άτόμου, μεταβάλλονται συνειδητά ή άσυνείδητα σε προστάτες της άξιοπρέπεια του Κεφαλαίου.

Συναφές μ' αυτό το θέμα είναι και το ζήτημα του τί άκριβώς έννοούμε όταν μιλάμε για την ελευθερία του άτόμου, ή πιό συγκεκριμένα, έναντι τίνος προστατεύεται ή οικονομική ελευθερία. Κατά την κρατούσα άποψη ή ελευθερία αυτή προστατεύει το δικαίωμα ανάπτυξης οποιασδήποτε οικονομικής δραστηρι-ότητας χωρίς την παρέμβαση του κράτους. Στην προκειμένη όμως περίπτωση πρόκειται μάλλον για το δικαίωμα του εργοδότη να προσλαμβάνει ή να άπολύει εργαζόμενους - μισθωτούς σύμφωνα με τις άνάγκες της επιχείρησης, καθώς και για το δικαίωμα του εργάτη να προσφέρει την εργατική του δύναμη όπου και όσο τον συμφέρει, και όχι για την προστασία του εργαζόμενου *έναντι* του κράτους. Το κράτος άπλως όφείλει να προστατεύσει και έναντι των *τρίτων* την άνεμπόδι-στη άσκηση της οικονομικής ελευθερίας, έφόσον όμως αυτή ή άσκηση δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων —που στην περίπτωση μας ταυτίζονται με το δικαίωμα της άπεργίας.

Τότε μόνο όμως οι άπεργοί προσβάλλουν την ελευθερία της εργασίας, σύμφωνα με το άρθρο 332 του Π.Κ., όταν *πριν* από την έναρξη της άπεργίας έξαναγκάζουν τρίτους να μετάσχουν σ' αυτήν, και όταν ή άπεργία άποσκοπεί στη μεταβολή των όρων της σύμβασης εργασίας. Και έρωτάται, σε ποιές από τις τρεις άπεργίες, που άναφέραμε στην άρχή του σημειώματος, πληρούσαν οι προπο-θέσεις του άδικήματος «του έξαναγκασμού πρός παύσειν εργασίας»; Σε καμία κατά τη γνώμη μας.

Σχετικά με τη συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας της εργασίας, θα μπορούσε άκόμη να άντιπροτείνει κανείς ότι ή άνάλογη θεμελίωση προκύπτει τώρα από τη διάταξη 22 του νέου Σύντάγματος που μιλά ρητά για το δικαίωμα της εργασίας: «*Η εργασία άποτελεί δικαίωμα και τελεί υπό την προστασίαν του Κράτους...*» Και αυτό όμως είναι άμφισβητούμενο, διότι το *δικαίωμα* της εργασίας συνιστά κατά πρώτο λόγο *άξίωση θετικής* παροχής εκ μέρους του κράτους: *ένω ή ελευθερία* της εργασίας νοείται κυρίως σαν μία *άρνητική* άξίωση κατά του κράτους ή των τρίτων για *άποχή*. Στις άστικές κοινωνίες το δικαίωμα της εργασίας άποτελεί προγραμματική άρχή ή έστω συνταγματική έντολή για *παροχή* εργασίας σ' όλους τους εργαζόμενους - πολίτες. Έπιτάσσει τη δημιουργία συνθηκών για πλήρη άπασχόληση και άπαγορεύει την άναγκαστική εργασία, τίποτε περισσότερο:

Με όλα αυτά θέλουμε άπλως να τονίσουμε ότι ένω ή ελευθερία της εργασίας δεν κατοχυρώνεται ρητά πουθενά στο Σύνταγμα, άλλα σαν άπόηχος μακρινού παρελθόντος στερείται και συγκεκριμένου περιεχομένου, το δικαίωμα της άπεργίας και προβλέπεται και καθιερώνεται ρητά: το άρθρο 23 όρίζει ότι «*ή άπεργία άποτελεί δικαίωμα, άσκειται δέ υπό των νομίμως συνεστημένων συνδι-καλιστικών οργανώσεων πρός διαφύλαξιν και προαγωγήν των οικονομικών και εργασιακών έν γένει συμφερόντων των εργαζομένων*». Η εργοδοσία, και οι άπεργοσπάστες λοιπόν είναι εκείνοι που παρεμποδίζουν παράνομα την άκώλυτη άσκηση του δικαιώματος της άπεργίας, και δεν είναι οι άπεργοί εκείνοι που προσβάλλουν την ελευθερία της εργασίας.

Όταν έπομένως ή πολιτική έξουσία τάσσεται άνεπιφύλακτα, στο όνομα της ελευθερίας της εργασίας, με το μέρος της εργοδοσίας, το εργατικό κίνημα νομιμοποιείται να προασπίσει τα κατακτημένα «*κοινωνικά του δικαιώματα*» προτάσσοντας το Νόμο που ύπηρετεί το δικίο του εργάτη.

A. MANITAKHS

Άρθρον 332.

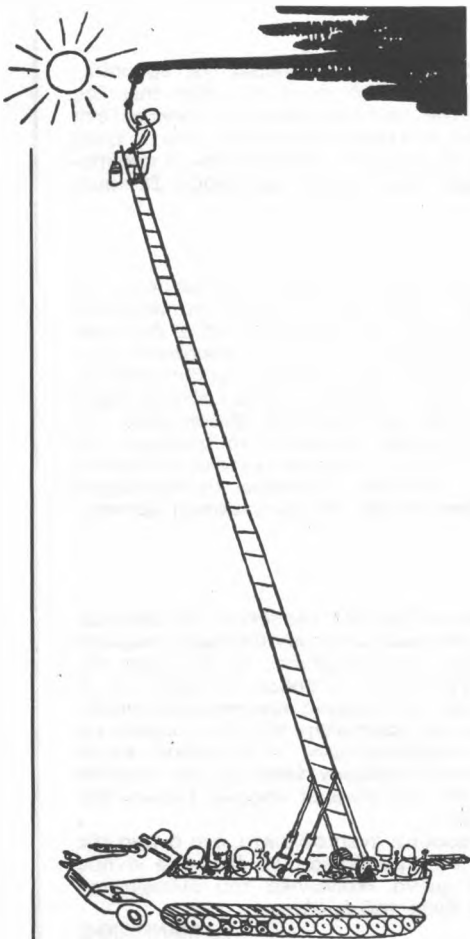
Έξαναγκασμός πρός παύσειν εργασίας.

Όστις διά βίας ή άπειλής έξαναγκάζει τινά να συμμετάσχη εις ένωσην, σκοπού-σαγ την ομαδικήν παύσειν της εργασίας πρός επιτυχίαν της μεταβολής των όρων της περι αυτής συμβάσεως ή παρεμποδί-ζει τινά να άποχωρήση τωαιτηής ένω-σεως, τιμωρείται διά φυλακίσεως μέχρις έτους ή διά χρηματικής ποινής.

«Έφταετίας» τέλος!

του 'Αριστόβουλου Μάνεση

Έφτά χρόνια και τρεις μήνες καταδυνάστευσε τον ελληνικό λαό η ξενοκίνητη στρατοκρατική δικτατορία. Όσο κρατούσε, ναρκισσευόταν να αυτοχαρακτηρίζεται —και επέβαλε να την αποκαλούν με το ψευδώνυμο— «επανάσταση». Από τότε όμως πού έπεσε, διαμορφώθηκε «τεχνηέντως» μιá τάση να μὴν τὴν λένε και πάλι με τ' ὄνομά της αλλά, τὴ φορά αὐτή, με τὰ χρόνια της. Ἔτσι πολλοὶ λένε εὐγενικά: ἡ «έφταετία» διέπραξε τὴν προδοσία τῆς Κύπρου, ἡ έφταετία ἀπομόνωσε διεθνῶς τὴ χώρα, ἡ έφταετία έκανε βασανιστήρια, ἡ έφταετία εξόρισε χιλιάδες πολίτες ἢ ἀπέλυσε χιλιάδες ὑπαλλήλους. Ἡ ἀκόμη: τὰ έγκλήματα ἢ τὰ έργα ἢ οἱ συνέπειες τῆς έφταετίας· οἱ ὑπεύθυνοι ἢ οἱ συνεργάτες τῆς έφταετίας· ἡ έποχή ἢ τὰ χρόνια τῆς έφταετίας· ἡ κατάρρευση τῆς έφταετίας. Ἐφταετία ὅμως δὲν σημαίνει παρὰ «έφτά χρόνια». Καθεαυτὰ τὰ έφτά ἢ τὰ ὄσαδήποτε χρόνια οὔτε έγκλήματα διαπραττουν οὔτε έργα κάνουν οὔτε προβαίνουν σὲ έκτοπίσεις οὔτε ὑπαλλήλους ἀπολύουν οὔτε συνεργάτες ἔχουν οὔτε καταρρέουν. Στὶς 23 Ἰουλίου 1974 δὲν έπεσε ἡ έφταετία· έπεσε ἡ δικτατορία.

Εἶναι πολὺ ὑπουλη ἰδεολογικά αὐτὴ ἡ ἀντικατάσταση τοῦ πολιτικοῦ ὄρου «δικτατορία» με τὸν χρονολογικὸ ἀπλῶς ὄρο «έφταετία», ὁ ὁποῖος, ἄχρους και ἄσμος καθῶς εἶναι, ἀποκρύπτει πόσο μαύρη και πόσο βρωμερὴ ἦταν ἡ έφτάχρονη τυραννία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιτήδεια λειτουργία τοῦ «έξουσιαστικοῦ λόγου», ἀνάλογη μ' ἐκείνη πού ἐπιδιώχτηκε στὰ χρόνια τῆς δικτατορίας —«ἐπὶ έπταετίας» θὰ ἔ-

λεγαν— με τὴν ἐπίμονη και διαστρεβλωτική χρησιμοποίηση τῶν ὄρων «Ἐπανάσταση» και «Ἐθνος». Ἡ χούντα μαγάρισε τὴ λέξη «επανάσταση», προσπαθώντας να κρύψει κάτω ἀπ' αὐτὴν τὸ ἀντιλαϊκὸ τῆς πραξικόπημα. Καὶ ξευτέλισε τὴ λέξη «Ἐθνος», σκεπάζοντας μ' αὐτὴν τὸ ξεπούλημα τῆς πατρίδας στὰ ξένα ἰμπεριαλιστικά συμφέροντα.

Με τὴ μόνιμη και παραπειστική σύζευξη τῶν ὄρων «Ἐπανάσταση» και «Ἐθνος» —«Ἐθνική Ἐπανάσταση»— οἱ κρατούντες προσπάθησαν συστηματικά να παρεμποδίσουν λογικὲς και συναισθηματικὲς ἀναφορὲς σὲ ἄλλες σημασίες, ποιητικά και ἱστορικά διαφορετικὲς, αὐτῶν τῶν ὄρων και ἔτσι να τοὺς ἀδειάσουν ἀπ' τὸ λυτρωτικό τους περιεχόμενο, ἀποστειρώνοντας και ἐξουδετερώνοντας ἰδεολογικά και τὴν ἔννοια τῆς Ἐπανάστασης και τὴν ἔννοια τοῦ Ἐθνους. Δὲν τὸ κατάφεραν. Παρὰ τὴ χρήση και κατάχρηση τόσο τῶν ἰδεολογικῶν ὄσο και τῶν κατασταλικῶν μηχανισμῶν καταναγκασμοῦ, δὲν κατόρθωσε ἡ δικτατορία να ἐδαιωθεί και να ἐπιζήσει. Ἔτσι, ἔμεινε «έφταετία»...

Ἔργανο τῆς ὀλιγαρχίας και τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ

Ἔργο μιᾶς μικρῆς ὀμάδας συνωμοτῶν ἄξιωματικῶν λένε ὅτι ὑπῆρξε ἡ δικτατορία. Τοῦτο εἶναι σωστὸ μόνο στὸ βαθμὸ πού ἡ διαπίστωση ἀναφέρεται στὰ πρόσωπα πού παρασκευάζαν ἀπὸ καιρὸ και πραγματοποιήσαν με τὴ βία και τὴν ἀπάτη τὸ πραξι-

κόπημα της 21ης 'Απριλίου 1967. Άσχετα όμως αν τα πρόσωπα αυτά ήταν άδιστακτα ή αποτροπή ή ήλιθια ή άφρονα ή άμαθη ή άσυνείδητα ή όλα τούτα μαζί, είναι σήμερα γεγονός άναμφισβήτητο ότι τo έγχείρημά τους θά ήταν άδύνατο αν δέν ύπήρχαν οι συγκεκριμένες δομές του έλληνικού κατεστημένου και ή σύνδεσή του με τά στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα της υπερ-ατλαντικής συμμάχου του, που έδωσε τις εύλογίες της στο έγχείρημα.

Πρωταρχικός και άμεσος σκοπός του πραξικοπήματος της 21ης 'Απριλίου ήταν ή αποτροπή της διεξαγωγής των εκλογών που είχαν προκηρυχτεί για τις 28 Μαΐου 1967. Αυτό τo είχε όμολογήσει σε ξένο άνταποκριτή, με τή γνωστή άφέλειά του, ό Παττακός. Είναι πολύ χαρακτηριστικό, ότι βασικός στόχος της δικτατορίας ήταν να μη μπορέσει ό λαός να μιλήσει και να προωθήσει τις πολιτικές και κοινωνικές διεκδικήσεις του. Η άνάσχεση πραγματοποιήθηκε με τήν κατάργηση των δημοκρατικών διαδικασιών. Άλλ' αυτό δέν άρκοϋσε. Έπρεπε ό λαός να φιωθεί και να άκινήτοποιηθεί, έπρεπε να μπει και να κρατηθεί στο γύψο, όπως παραστατικά, με τόν κυνισμό του, τo είπε ό Παπαδόπουλος λίγες μέρες μετά από τo πραξικόπημα. Γιατί είχε γίνει επικίνδυνος ό έλληνικός λαός. Όχι βέβαια για τόν έαυτό του, όπως ίσχυρίστηκαν οι πραξικοπηματίες που θέλησαν, πατερναλιστικά, να τόν σώσουν, παρά τή θέλησή του, από τή θέλησή του που θά εκδήλωνε στις εκλογές... Είχε γίνει επικίνδυνος για τήν έγγύρια όλιγαρχία και τόν άμερικανικό ήμπεριαλισμό.

Ό κίνδυνος ανέκυψε από τή στιγμή που ή οικονομική άνάπτυξη, ή έκβιομηχάνιση της χώρας και οι άσφαφές μεταβολές των κοινωνικών δομών έπέφεραν σημαντικές πολιτικές διαφοροποιήσεις και συνέτειναν σε μιά σχετική ριζοσπαστικοποίηση των λαϊκών μαζών, ενώ παράλληλα μιά μερίδα της κυρίαρχης τάξης έδειχνε τάσεις άπαλλαγής από τήν παραδοσιακή ξένη εξάρτηση. Αυτές οι εξέλιξεις ήταν έπόμενο να όδηγήσουν σε κρίση. Από τή μιά μεριά τo στρατιωτικό-βιομηχανικό πλέγμα των 'Ηνωμένων Πολιτειών της Άμερικής, —τὴν κυρίαρχη και ρυθμιστική θέση του όποιου είχε ρητά όμολογήσει, άποχωρώντας άπ' τόν Λευκό Οίκο, ό πρόεδρος Άιζενχάουερ (που δέν ήταν άλλωστε ούτε άριστοερδς ούτε καν κεντρως) — ήθελε να έχει εύχέρεια κινήσεων στο γεωγραφικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου, τόν όποιο και έλεγχε συνεχώς μετά από τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Από τήν άλλη μεριά, όσον καιρό ό έλεγχος αυτός ήταν έφικτός, ειδικά στην Έλλάδα, μέσω του κοινωνικοπολιτικού κατεστημένου που κινούνταν στο ύπαρξον θεσμικό πλαίσιο —με μόνιμο τοποτηρητή των ξένων και σταθερό προασιπτή των ντόπιων όλιγαρχικών συμφερόντων τo Παλάτι, με τούς

Παύλους και τις Φρειδερίκες, δεχόμενο τις έπεμβάσεις, τότε άνοιχτες και τότε συγκαλυμμένες, των εκάστοτε άμερικανών πρεσβευτών— ή λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος ήταν όχι μόνον άνεκτή, αλλά και χρήσιμη. Όταν όμως άρχισαν να εμφανίζονται συμπτώματα «άνυποταξίας», τo Παλάτι χρειάστηκε να παίξει δραστικά τόν άνασχετικό ρόλο του, παρεμβαίνοντας άπροκάλυπτα στον πολιτικό βίο της χώρας και αντίτάσσοντας τή δική του άνεύθυνη, κατά τo Σύνταγμα, θέληση στη θέληση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Έτσι, ύστερα από τόν έξαναγκασμό σε παραίτηση του Κ. Καραμανλή, τo 1963, από τόν βασιλιά Παύλο, ή εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου και ή Κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου άντιμετωπίστηκαν με συνεχώς αυξανόμενη δυσπιστία από τούς Άμερικανούς και τήν άντιδραστική όλιγαρχία.

Είναι πιά σήμερα γνωστό ότι ή πολιτική του Παπανδρέου στο έθνικό θέμα της Κύπρου και ή άρνησή του να συμμορφωθεί προς τις σχετικές ύποδείξεις του προέδρου Τζόνσον ύπήρξε μιά άπ' τις κυριότερες αιτίες της άποπομπής του από τήν εξουσία. Και ή άποπομπή αυτή έγινε άναπόφευκτη από τή στιγμή που ό λαοπρόβλητος Πρωθυπουργός προσάβησε να θέσει ύπό τόν έλεγχο της ύπεύθυνης κυβέρνησής του τις Ένοπλες Δυνάμεις που παρέμεναν «στεγανό» του Παλατιού και του ΝΑΤΟ. Έτσι, τόν Ιούλιο 1965 ό Κωνσταντίνος δ Β' ή ΙΓ', ή πάντως ό τελευταίος, έξαναγκάζει σε παραίτηση τόν Γ. Παπανδρέου, παρόλο που αυτός είχε τή «δεδηλωμένη» έμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής και του 53% του έλληνικού λαού. Μ' αυτό τόν τρόπο άνοιξε ό δρόμος για τήν προπαρασκευή και έπιβολή της δικτατορίας. Ό λαός άντιστάθηκε στη βασιλική περιφρόνηση της ψήφου του. Και δεξύτατη ύπήρξε τότε ή πολιτική κρίση που άκολούθησε τήν άντισυνταγματική ένεργεια του Κωνσταντίνου. Άλλά τo Παλάτι και ή δεξιά, με τή βοήθεια των θλιβερών άποστατών και των άμερικανικών ύπηρεσιών κατόρθωσαν να άποφύγουν τήν άμεση διεξαγωγή εκλογών που θά έλυναν δημοκρατικά τήν κρίση. Με τήν άνάπτυξη ενός μαζικού δημοκρατικού κινήματος οι άντιπροσωπευτικές διαδικασίες είχαν άποβεί επικίνδυνες για τo κατεστημένο και τούς πάτρωνές του. Γι' αυτόν τo λόγο, όταν μετά από καθυστέρηση δύο χρόνων οι εκλογές φάνηκαν πιά άναπόφευκτες, έπρεπε να άποτραπεί ή χρησιμοποίηση και άξιοποίηση των κοινοβουλευτικών θεσμών από τις άνερχόμενες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις.

Ό ρόλος όμως του Παλατιού για τήν άναγκαίτηση του λαϊκού ρεύματος είχε λήξει. Ήταν πιά ή σειρά του πιδ δυναμικού και έξαχτου στηρίγματος του καθεστώτος: του στρατού. Και ειδική ή ήγεσία του, ή «μεγάλη χούντα», δίσταζε —όχι γιατί οι στρατηγοί είχαν δημοκρατικές εύαισθησι-

ες, αλλά γιατί έξαρτούσαν τήν έπιβολή της δικτατορίας από τή συγκατάθεση του βασιλιά τους, που άσκούσε, παρά τo Σύνταγμα της «βασιλευμένης δημοκρατίας», πραγματικές έξουσίες άρχηγού των ένόπλων δυνάμεων κατ' έπιβίωση της μοναρχικής άρχής— τούς πρόλαβε ή συνωμοτική ομάδα των άδιστακτων μαύρων συνταγματάρχων που οι σχέσεις τους με τις άμερικανικές ύπηρεσίες πληροφοριών (C.I.A) είναι σήμερα βεβαιωμένες.

Η «μικρή χούντα», άφου με τήν προοτασία των άνακτόρων και τήν άνοχή των κυβερνήσεων των άποστατών είχε καταλάβει θέσεις-κλειδιά στο στρατό, έδρασε γκαγκστερικά, μέσα στη νύχτα, στο όνομα του στρατού, του βασιλιά και του έθνους, για να προδώσει τελικά και τo στρατό και τo βασιλιά της και τo έθνος. Και έγκατέστησε στην Έλλάδα τo τυραννικό καθεστώς της 21ης 'Απριλίου τις παραμονές άκριβώς της δεξνσης της κρίσης στη Μέση Άνατολή και του πολέμου των έξι ημερών...

Έργα και ήμέρες της Δικτατορίας

Δέν ύπήρξε έγκλημα που να μη διέπραξαν οι έγκάθετοι των Η.Π.Α. δικτάτορες: έσχάτη προδοσία, στάση, άπάτες, καταχρήσεις έξουσίας, βασανιστήρια, άνθρωποκτονίες, παράνομες συλλήψεις και κατακρατήσεις, φυλακίσεις και έκτοπίσεις χιλιάδων πολιτών. Άθθαίρετες στερήσεις ίθαγενείας και άπολύσεις δημοσίων και ιδιωτικών υπάλλήλων, έργατών, πανεπιστημιακών, δικαστικών, μητροπολιτών, άξιωματικών των ένόπλων δυνάμεων και των σωμάτων άσφαλείας. Κατέλυσαν τις πολιτικές και άτομικές έλευθερίες του έλληνικού λαού, άπαγόρευσαν τή λειτουργία των κομμάτων και κάθε πολιτική δράση και κριτική, για να μποροϋν να κυβερνοϋν άνεξέλεγκτοι, αυτοί μόνιμοι άποφασίζοντας για όλους και για όλα. Διατήρησαν σε ίσχύ έπι έφτά χρόνια χωρίς διακοπή —έκτός από ένα δίμηνο (τo φθινόπωρο του 1973)— τήν κατάσταση πολιορκίας. Τριπλασίασαν τo έξωτερικό δημόσιο χρέος της χώρας, ύποτίμησαν δύο φορές τo έθνικό νόμισμα, πενταπλασίασαν τo έλλειμμα ίσοξυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Τρομοκρατία, χαφιεδισμός, εύνοιοκρατία, καταχρήσεις, κατασπατάληση του χρήματος των έλλήνων φορολογουμένων. Παράνομα έπιβλήθηκε και άνομοποιήτο παρέμεινε ως τo τέλος τo καθεστώς της χούντας. Καθεστώς άθθαίρεσίας: οι κρατούντες δέν δέχτηκαν ποτέ να αυτοπεριοριστοϋν, υπάγοντας τήν άσκηψη της έξουσίας τους σε νομικούς κανόνες σταθερούς και προκαθορισμένους. Προτιμοϋσαν να κυβερνοϋν μέρα με τή μέρα, «συμπτωματικά» και

‘Ο λαός μας στην τρομοκρατία άντέταξε πότε την περιφρόνηση, πότε την ειρωνεία, πότε τη σιωπή, πότε τό λόγο. Και πάντα την αντίσταση.

«περιστσιαικά», χωρίς πρόγραμμα άλλο εκτός από την παραμονή τους στην έξουσία, και χωρίς να δεσμεύονται από Συντάγματα και νόμους, ούτε καν τα «Συντάγματα» και τους νόμους που οι ίδιοι θέσπιζαν. Έτσι παραβίαζαν ακόμη και τη δική τους νομιμότητα, εξυπηρετώντας άδίστακτα τη σκοπιμότητα της διατήρησής τους με κάθε τρόπο στην έξουσία. Άπέναντι σ’ αυτή την άνομη οργανωμένη βία οι κυβερνώμενοι έμεναν νομικά άνυπεράσπιστοι στο έλεος των κρατούντων που κυριαρχούσαν χωρίς έλεος.

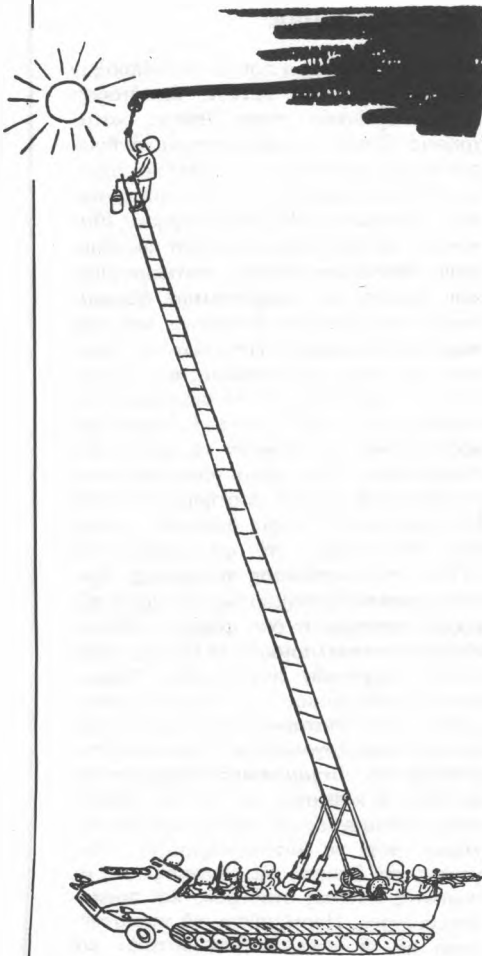
Τό καθεστώς της 21ης Άπριλίου υπήρξε τό πιό μακροχρόνιο δικτατορικό καθεστώς της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Και όμως ή διάρκειά του ήταν σχετικά σύντομη, αν λάβουμε υπόψη ότι παρόμοια αυταρχικά καθεστώτα διατηρήθηκαν πολύ περισσότερο καιρό σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες: 48 χρόνια στην Πορτογαλία, 37 στην Ίσπανία (και συνεχίζεται), 21 στην Ίταλία, 12 στη Γερμανία. Στην Ελλάδα τό προηγούμενο αυταρχικό καθεστώς, ή δικτατορία της 4ης Αυγούστου, που είχε εγκαθιδρυθεί τό 1936 από τον Μεταξά με την έγκριση του Γεωργίου Β’ κατά την περίοδο της γενικής ανόδου του φασισμού στην Ευρώπη, διήρκεσε μέχρι τό 1941, ως την έχθρική κατοχή, δηλαδή πέντε σχεδόν χρόνια. Αυτά μαζί με τα έφτά πρόσφατα κάνουν δώδεκα. Αν προσθέσουμε ακόμη ένα χρόνο για τους μήνες της δικτατορίας του Πάγκαλου (1925-1926) και του Κονδύλη (1935), συμπεραίνουμε ότι τό σύνολο των ετών που ό ελληνικός λαός έζησε, μετά από την ίδρυση και τη διεθνή αναγνώριση, τό 1830, του σύγχρονου ελληνικού κράτους, σε δικτατορικό καθεστώς δεν ξεπερνά τα 13. Ό αριθμός αυτός γίνεται τό πολύ πολύ 23, αν υπολογίσουμε και την απόλυτη μοναρχία (1833-1843) που είχαν αρχικά επιβάλει στη χώρα οι Μεγάλες Δυνάμεις. Κανένας βέβαια δεν ισχυρίζεται ότι τα υπόλοιπα 139 χρόνια, από τό 1843 ως σήμερα, ό ελληνικός λαός έζησε σε άσπογο καθεστώς πολιτικής δημοκρατίας. Ωστόσο θεσμοί φιλελεύθεροι και δημοκρατικοί, καρπός αδιάκοπων λαϊκών αγώνων και κατακτήσεων, λειτουργούσαν πάντα, πότε λιγότερο και πότε περισσότερο άσχημα, πότε ύποτυπωδώς και πότε ουσιαστικότερα, αλλά πάντως λειτουργούσαν συνεχώς και μάλιστα όταν ακόμη, στα τέλη του περασμένου και στις αρχές αυτού του αιώνα, σε πολλά άλλα ευρωπαϊκά κράτη κυριαρχούσε ή απόλυταρχία των μοναρχών.

Όσο για τις έπειμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας, υπήρξαν μόν και άλλα προηγούμενα. Ό ρόλος όμως του στρατού δεν έγινε αντιδραστικός παρά μόνον ύστερα από τό 1935, άφότου, κατά τό μεσοπόλεμο, δξύνθηκαν για πρώτη φορά οι σύγχρονοι κοινωνικοί ανταγωνισμοί. Πολιότερα, στο ύπανάπτυκτο οικονομικο-κοινωνικό πλαίσιο της εποχής, όταν ό

στρατός επενέβαινε ως ή μόνη στερεά οργανωμένη κοινωνική ομάδα, έπαιζε προοδευτικό ρόλο (όπως συμβαίνει και σήμερα σε ύπανάπτυκτες χώρες). Και είχε τη συμπάρσταση των προοδευτικών στοιχείων του έθνους, γιατί γινόταν αντικειμενικά όργανο των ανερχομένων έκάστοτε κοινωνικο-πολιτικών δυνάμεων. Αυτός είναι ό λόγος που άμέσως μετά από καθεμιά από τις παλιότερες έπειμβάσεις (του 1843, του 1862, του 1909, του 1922), που μεταβάλλονταν σε μαζικά πολιτικά κινήματα, οι στρατιωτικοί παραχωρούσαν πάντα τη θέση τους, σε χρονικό διάστημα μικρότερο του έτους, σε εκλεγμένη Συντακτική Συνέλευση ή άναθεωρητική Βουλή, ή όποια ανανέωνε τους πολιτικούς θεσμούς με τρόπο όλοένα και πιό δημοκρατικό.

Η δικτατορία της 21ης Άπριλίου 1967, που έκκολάφτηκε μέσα από τους κόλπους της αντιδραστικής δεξιάς και των ξένων και έγχώριων μυστικών υπηρεσιών, δεν έχει ασφαλώς καμιά όμοιότητα με τα παλαιά εκείνα στρατιωτικά κινήματα. Όχι μόνον δεν έξέφρασε, αλλά άπεναντίας άντιστρατεύθηκε τις αγωνιστικές φιλελεύθερες και δημοκρατικές παραδόσεις του λαού μας, οι όποιες συνυφασμένες και με την ψυχούσυνθεση, τη νοοτροπία και την ιστορική του πείρα, παίζουν —παράλληλα με άλλους οικονομικο-κοινωνικούς παράγοντες— ρόλο προσδιοριστικό στην εξέλιξη και διαμόρφωση των πολιτικών μας θεσμών. Έτσι ήταν φυσικό να έπηρεάσουν και τη διάρκεια της πρόσφατης στρατιωτικής δικτατορίας.

Εάν ή δικτατορία στις δυό φάσεις της, την προσωπική παπαδοπουλική και την άπρόσωπη ιωαννιδική, κατόρθωσε να έπιζήσει έφτά και πλέον χρόνια, τούτο όφειλεται βασικά: Πρώτον, στην ενεργό και άποφασιστική ύποστήριξη και ένίσχυση —στρατιωτική, οικονομική, διπλωματική— των Ήνωμένων Πολιτειών της Άμερικής. Δεύτερον, στην άνοχη και την έμμεση ύποστήριξη που αντικειμενικά της παρείχαν, διατηρώντας μαζί της διπλωματικές, έμπορικές, πολιτιστικές κ.ά. σχέσεις, οι κυβερνήσεις των περισσότερων χωρών, μικρών και μεγάλων, δυνάμεων και ύπερδυνάμεων, τόσο στη Δύση, όσο και στην Άνατολή, ακόμη και στην Άπω Άνατολή. Τρίτον, στο γεγονός ότι ή κρατική έξουσία, ως οργανωμένη βία, διαθέτει στην εποχή μας τελειοποιημένα και συντριπτικά μέσα καταναγκασμού, καταπίεσης και καταστολής, που άπέναντί τους πολύ δύσκολα μπορούν να άντεπεξέλθουν λαϊκές έξεγέρσεις, εκτός αν έχουν έρείσματα μέσα σ’ αυτό τον ίδιο κρατικό μηχανισμό. Για να ύποδηλώσει την προσωρινότητα και τις αδυναμίες των αυταρχικών καθεστώτων, ένα άπόφθεγμα που άποδίδεται στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη λέει ότι «με τις λόγες όλα μπορεί να τα καταφέρει κανείς, εκτός από τό να καθήσει πάνω τους». Οι

σύγχρονοι όμως στρατοί αντί για λόγγες διαθέτουν τάνκς. Και πάνω στα τάνκς μπορεί ασφαλώς να καθήσει κανείς πολύ πιο άνετα...

Και όμως οι άπριλιανοί και νοεμβριανοί δικτάτορες, κάθε άλλο παρά άνετα κάθισαν πάνω στα «τεθωρακισμένα» τους. Γιατί το στρατοκρατικό καθεστώς έμεινε απομονωμένο από το λαό. Παρά την τρομοκρατία και τους έγκριστους, παρά τη δημαγωγία και την προπαγάνδα —την καταθλιπτική, όσο και βλακώδη— δεν κατάφερε να αποκτήσει την παραμικρή λαϊκή βάση, ούτε καν όση διέθεταν τα κλασικά φασιστικά καθεστώτα. Βέβαια, είχε την υποστήριξη του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου και της εγχώριας οικονομικής ολιγαρχίας. Βρήκε ακόμη και μερικούς συνεργάτες —όλους, και τούτο είναι χαρακτηριστικό, ανθρώπους μειωμένου ήθους ή μειωμένης νοημοσύνης ή και τα δυο— που επιδίωξαν ή πάντως δέχτηκαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους δυνάστες του ελληνικού λαού, βοηθώντας τους είτε στην Κυβέρνηση σαν ύπουργοί, ύφυπουργοί ή γενικοί γραμματείς· είτε στη διοίκηση σαν νομάρχες ή διοικητές οργανισμών και τραπεζών ή στρατιωτικοί ήγέτες ή διορισμένοι δήμαρχοι, δημοτικοί και κοινοτικοί σύμβουλοι ή διευθυντές ή σύμβουλοι διαφόρων οργανισμών και επιχειρήσεων· είτε σαν τεχνοκράτες «απολιτικοί» και υπηρεσιακοί, αλλά πάντα υπηρετικοί, ειδικοί επιστήμονες, οικονομολόγοι ή τεχνικοί συνταγματολόγοι ή διεθνολόγοι· είτε σαν «πολιτευόμενοι» που βρήκαν την ευκαιρία να δράσουν πολιτικά με τον μονόλογο, χωρίς αντιπάλους, μέσα στο πολιτικό νεκροταφείο που ήταν ή Ελλάδα κάτω από τον στρατιωτικό νόμο, γελιογραφίες «βουλευτών», σαν μέλη της λεγόμενης Συμβουλευτικής Έπιτροπής ή παράγοντες παρακρατικών «πολιτικών κινήσεων» όπως το ΕΠΟΚ κ.τ.τ.

Τέτοιοι καιροσκόποι, μωροφιλόδοξοι, άγύρτες, άριβίστες, τυχοδιώκτες, άμοραλιστές —ή δειλοί, δειλαίοι, κουτοπόνηροι, μικρόνοες, άβουλοι, επιπόλαιοι— όλος αυτός ο χυδαίος συρφετός των άσπόνδυλων γλοιωδών μαλακίων που βρήκαν την ευκαιρία να αναρριχηθούν ξεροντας, ξεφύτρωσε δυστυχώς παντού: στη Δικαιοσύνη (με έπικεφαλής τον Άρειο Πάγο και το Συμβούλιο της Έπικρατείας), στην Έκκλησία, στα Πανεπιστήμια, στις Ένοπλες Δυνάμεις, στην Άκαδημία, στις δημόσιες υπηρεσίες, στα έλευθέρια επαγγέλματα, στη δημοσιογραφία, στα εργατικά συνδικάτα. Όσοι από αυτά τα φαινόμενα ρεαλισμού ήταν —έξω ιδίως από το χώρο του κατεστημένου— ευτυχώς μεμονωμένα.

Η μεγάλη μάζα του ελληνικού λαού άρνήθηκε να άναγνωρίσει το δικτατορικό καθεστώς και να συνεργαστεί μαζί του. Όχι μόνο δεν προσχώρησε και δεν συγκατατέθηκε σ' αυτό, αλλά το κράτησε σε

συνεχή «καραντίνα». Άσφυκτικά άπομονωμένοι καθώς έμειναν οι δικτάτορες, βρίσκονταν σε *συνεχές θεσμικό άδιέξοδο*, που ήταν άκριβώς ή νομική έκφραση της πολιτικής τους άπομόνωσης. Άν και μεθόδευσαν προσεκτικά τους θεσμούς που έπιχειρήσαν να θεσπίσουν με τα δυο συνταγματικά κείμενα του 1968 και του 1973, ποτέ δεν τόλμησαν να τα θέσουν πραγματικά σε εφαρμογή. Γιατί ποτέ δεν κατόρθωσαν να άποκτήσουν το παραμικρό λαϊκό έρεισμα. Δεν υπάρχει πανηγυρικότερη άπόδειξη της πολιτικής ώριμότητας του λαού μας.

Η άσυμφιλίωτη αντίθεση του προς τη στρατοκρατική δικτατορία, ή άρνησή του να συνεργαστεί με τη χούντα και να υποταχτεί στις θελήσεις της ήταν τόσο πασιόδηλη, που έκαμε τους δικτάτορες να φοβούνται —με το δίκιο τους— ότι δεν θα κατόρθωσαν να ελέγξουν τις εξελίξεις, εάν άφηναν ένα κάποιον, το παραμικρό, περιθώριο πολιτικής δράσης και εάν τυχόν έθεταν σε κίνηση ακόμη και τις πιο ακίνδυνες γι' αυτούς αντιπροσωπευτικές διαδικασίες. Μη έχοντας μαζί τους ούτε καν το 5% του έκλογικού σώματος, φοβόντουσαν τις άποισθήποτε έκλογες άποουδήποτε. Όχι μόνο τις βουλευτικές, αλλά και τις δημοτικές και κοινοτικές έκλογές και τις έκλογές στους δικηγόρικούς συλλόγους και σε άλλα έπισημονικά ή επαγγελματικά σωματεία και στα συνδικάτα και στους φοιτητικούς συλλόγους. Ό φόβος του λαού τους συνέιχε συνεχώς, από την άτιμη άρχή ως το άδοξο τέλος τους.

Ένα όμως —όποιοδήποτε— καθεστώς δεν μπορεί μακροπρόθεσμα να στηρίζεται άποκλειστικά στη βία και στην καταπίεση. Για να λειτουργήσει χρειάζεται ένα μίνιμουμ λαϊκής άποδοχής και προσχώρησης. Γι' αυτό οι κυβερνώντες προσπαθούν πάντα να άποκτήσουν, ακόμη και να άποσπάσουν, τη συναίνεση των κυβερνωμένων. Ό συνδυασμός του καταναγκασμού με τη συγκατάθεση άποτελεί προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα ενός καθεστώτος. Έχοντας έπίγνωση της αντίθεσης του λαού προς τη χούντα, οι δικτάτορες και οι πράκτορές τους έκαμαν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να τον άλλοτριώσουν ιδεολογικά, να τον παρασύρουν ή έσω να τον άδρανοποιήσουν πολιτικά, να τον άποχανωθούν και να τον εύνουχίσουν ψυχικά και πνευματικά, περιορίζοντας τα ενδιαφέροντά του στον «άρτον και τα θεάματα» —ή μόνο στα δεύτερα.

Ό λαός μας όμως έμεινε άνένδοτος και άκαμπτος. Στην τρομοκρατία άντέταξε τότε την περιφρόνηση, τότε την ειρωνεία, τότε τη σιωπή, τότε το λόγο. Και πάντα την αντίσταση, την παθητική ή ενεργητική αντίσταση, με πρωτοπόρα τα άδάμαστα περήφανα νιάτα που «έβγηνκανε καταμπροστά στον ήλιο, με πάνω ως κάτω άπλωμένη την άφροβιά σά σημαία». Με τα ήρωικά και πένθιμα γεγονότα του Πολυτεχνεί-

ου, όπου οι φοιτητές μαζί με τους νέους εργατές και τους μαθητές τράνταξαν συθέμελα το χουντικό καθεστώς, σήμανε ή άρχή του τέλους του. Άπό τότε βρέθηκε σε άπόλυτο άδιέξοδο. Και έτοιμόρροπο, κατέρρευσε μόλις διέπραξε την έθνική προδοσία της Κύπρου —που έφερε τους Τούρκους σοβινιστές στη μαρτυρική μεγάλωση, κατόχους σήμερα του 40% του έδάφους της του πιο εύφορου, και των περιοχών της των πιο προηγμένων, με το 70% των πόρων του νησιού, ενώ ξεσιπιδώθηκαν διακόσιες χιλιάδες Έλληνοκυπρίων που κατάντησαν πρόσφυγες στην ίδια τους τη χώρα... Το Πολυτεχνείο και ή Κύπρος έπαιξαν μοιραίο ρόλο καταλήτη για τη στρατιωτική δικτατορία. Έτσι ή λεγομένη «εφταετία» ρίχτηκε, τον Ιούλη του 1974, στην κοροδόχο της ιστορίας. Ό όχητός ήταν ή μόνη «άπόβραση» που είχε, ή μόνη «έξοδος» που της άξιζε.

Η κρίσιμη μεταβατική περίοδος

Λέγεται από μερικούς ότι ή Χούντα —ή «εφταετία»— «παρέδωσε έκουσίως την έξουσία». Η άλήθεια, βέβαια, είναι ότι εξαναγκάστηκε να την έγκαταλείψει κάτω από τη συνεχώς αυξανόμενη λαϊκή πίεση και έθνική κατακραυγή, όταν έγιναν διαφοροποιήσεις μέσα στο ίδιο το στράτευμα, και ή δικτατορία, άποσυντεθειμένη, βρέθηκε μπροστά στον κίνδυνο να ανατραπεί από την ήγη μερίδα των Ένόπλων Δυνάμεων, που τμήμα τους είχαν εξέλλου γίνει, με την έπιστράτευση του Ιούλη 1974, πολλοί έφεδροι. Γιατί ό ένοπλος λαός είχε άρχισει να δείχνει καθαρά —και ύπηρεζε τότε χαρακτηριστικά συμπτώματα άναβρασμού σε διάφορες στρατιωτικές μονάδες— ότι δεν άστειεύεται.

Γεγονός πάντως είναι ότι ή δικτατορία δεν άνατραπήκε από λαϊκή εξέγερση, δεν καταλύθηκε από προοδευτικές κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις. Κατέρρευσε, έπεσε, και μάλιστα «στα μαλακά», άφου έγκαταλείφθηκε από τους ύπερατλαντικούς πάτρωνές της που καταθορυβημένοι προσπαθούσαν να μεθοδεύσουν συμβιβαστικές λύσεις. Όλα αυτά τα δεδομένα ύπηρεζαν προσδιοριστικά των κατοπινών πολιτικών εξελίξεων και της σημερινής πολιτικής πραγματικότητας.

Χαρακτηριστικό της στοιχείο είναι μια έπισηφής *ισορροπία* που προκύπτει από τα έξης: Άπό τη μια μεριά, οι δημοκρατικές και προοδευτικές δυνάμεις, σκόρπιες και άνεπαρκώς οργανωμένες καθώς ήταν, έχασαν την ευκαιρία να έπιτύχουν κατά τη μεταπολίτευση του 1974 μια ριζική άνανέωση του πολιτικού βίου της χώρας. Άπό την άλλη μεριά, ή αντιδραστική χουντομαρξική δεξιά άνασυντάσσεται για να πε-

Ἡ δημοκρατία γιὰ νὰ ζήσει πρέπει νὰ προχωρήσει. Ἄλλα καὶ γιὰ νὰ προχωρήσει πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ ζήσει.

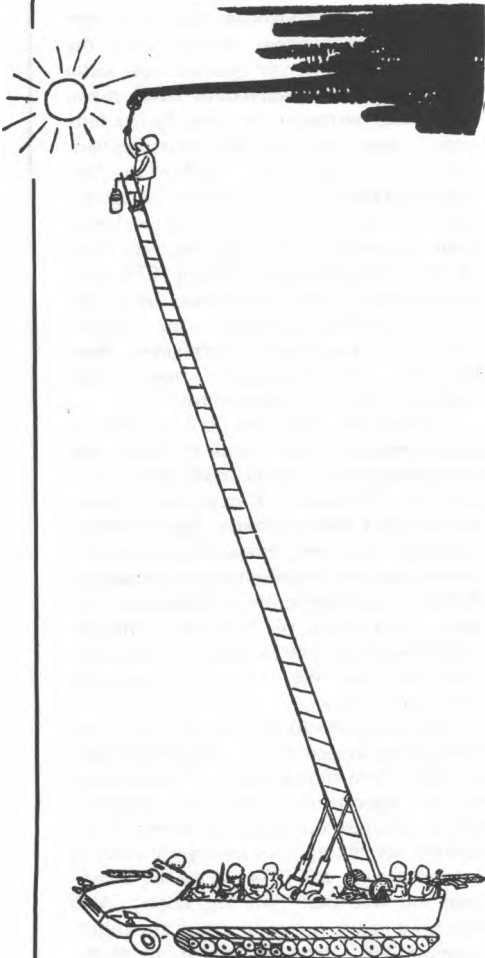
ράσει σὲ νέα επίθεση, μόλις τὸ ἀποφασίσουν οἱ ἀμερικανονατοϊκοὶ κύκλοι ποὺ σκευωροῦν τόσο στὸ διεθνὲς ὅσο καὶ στὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Καὶ ἡ κυβέρνησις ποὺ προήλθε ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Νοέμβριου τοῦ 1974, ἔχοντας νὰ ἀντιμετωπίσει πολλὰ καὶ σοβαρὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ προβλήματα, διατάζει ἢ δυσκολεύεται νὰ προωθήσει σὲ βάθος τὴν ἀποχουνοποίηση, ἰδίως στὴν ἐνοπλὴν δυνάμειν καὶ στὰ σώματα ἀσφαλείας. Ἔτσι ἡ κατάσταση παραμένει μόνιμα κρίσιμη.

Παρὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολιτικῶν καὶ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τὴ λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν διαδικασιῶν καὶ τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν, παρὰ τὰ ὅσα ἀναμφισβήτητα θετικὰ βήματα ἐγίναν ἐπίσης, ὡς τώρα, γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν θυμάτων τῆς δικτατορίας καὶ τὴν τιμωρία τῶν πρωτεργατῶν τῆς, πολλὰ ἀπομένουν νὰ γίνουν γιὰ τὴν κάθαρση τοῦ δημόσιου βίου ἀπ' τὰ λεγόμενα «κατάλοιπα τῆς Χούντας». Ἄσχετα ἀν' ἡ καθυστέρηση ποὺ παρατηρεῖται στὴν ἀποχουνοποίηση ὀφείλεται ἢ ὄχι, ἀντικειμενικά, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔπεσε ἡ δικτατορία, εἶναι ὡστόσο βέβαιο ὅτι, ἐφόσον πυρρῆνες χουντικοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, ὁ κίνδυνος ὑποτροπῆς τῆς τυραννίας εἶναι πάντα ὑπαρκτός. Ἄλλα δὲν πρόκειται τόσο γιὰ τὰ πρόσωπα, ὅσο ἰδίως γιὰ τοὺς μηχανισμοὺς ποὺ βοήθησαν στὴν ἐπιβολὴ καὶ στὴ διατήρηση τῆς δικτατορίας. Οἱ μηχανισμοὶ αὗτοι χρησιμοποιοῦνται σὰν ἰμάντες μετάδοσης τῶν θελήσεων καὶ προώθησης τῶν σχεδίων τῆς ἐγχώριας ὀλιγαρχίας καὶ τῶν ξένων πατρῶων τῆς. Ἔτσι, ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν κάθαρση εἶναι ταυτόχρονα ἀγῶνας γιὰ τὴ λαϊκὴ κυριαρχία καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία ποὺ εἶναι ἀλληλένδετες. Ἄλλα ἡ ἀποτελεσματικότητά αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ἐξαρτάται, σὲ πρῶτο στάδιο, ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση καὶ συσπείρωση ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων δυνάμεων —πολιτῶν καὶ κομμάτων, τάξεων καὶ παρατάξεων— ἀπέναντι στὰ νεοφασιστικὰ στοιχεῖα καὶ σὲ μιὰ ἐνδεχόμενη νέα δικτατορία. Ἡ μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἀντιδικτατορικῆ ἐνότητάς τῆς δράσης εἶναι σήμερὰ ἀπαραίτητη, στὸ βαθμὸ ποὺ ἀπομονώνει τοὺς «ἄφρονες» ἢ πουλημένους ὑποψήφιους δικτάτορες, τοὺς κηδεμόνες καὶ τοὺς πράκτορες τους, ὅπως εἶχε συμβεῖ καὶ στὴν «ἐφταετία». Μὲ τὴν συνεχεῖ ἐπαγρύπνηση καὶ τὴν συντονισμένη κινητοποίηση τῶν δημοκρατικῶν, ἀντιδικτατορικῶν καὶ ἀντιιμπεριαλιστικῶν δυνάμεων δυσχεραίνονται οἱ ἐπιδιώξεις ὄλων ἐκείνων, ντόπιων καὶ ξένων, ποὺ ἐπιβουλεύονται τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν τοῦ λαοῦ μας, ποὺ ἔχουν συμφέρον νὰ τὸν βάλουν πάλι στὸ γύψο καὶ νὰ ἐξουλιχθῶν καὶ πάλι τὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἶναι ἐνθαρρυντικὰ χαρακτηριστικὴ ἡ ἐνστικτώδης κοινὴ πεποίθησις ὄλων τῶν δημοκρατικῶν συνειδητοποιημένων Ἑλλήνων, ἄσχετα ἀπὸ εἰδικότερες πολιτικὴς τοποθε-

τήσεις, ὅτι ὁ πρῶτος καὶ ἄμεσος πολιτικὸς στόχος ἐντοπίζεται σήμερὰ στὴν ἐξουδετέρωση αὐτῶν τῶν ἀντιλαϊκῶν καὶ ἀντεθνικῶν ἐπιδιώξεων. Γιατὶ τὸ ὑγιὲς λαϊκὸ ἐνστικτὸ διαισθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου: ἀν μιὰ νέα δικτατορία ἐνσκήψει, δὲν θὰ κάμει ποιοτικὴς διακρίσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπάλους τῆς. Καὶ θὰ 'ναὶ ἀσφαλῶς, αὐτὴ τὴ φορὰ, πολὺ πιὸ σκληρὴ καὶ ἀνελέητη καὶ ἐγκληματικὴ καὶ αἰμοδιψής. Ἄν τὰ προηγούμενα τῆς Ἰνδουσίας καὶ τῆς Χιλιῆς ἀποτελοῦν ἴσως, γιὰ τὴν νεοφασιστικὴν ἀντιδραστικὴν δυνάμειν, παραδείγματα πρὸς μίμηση, γιὰ τὴν δημοκρατικὴν καὶ προοδευτικὴν δυνάμειν πρέπει νὰ εἶναι παραδείγματα πρὸς ἀποφυγὴν. Καὶ τὴν θέτουν μπροστὰ σὲ τεράστιες εὐθύνες.

Ἐξάλλου δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον, ὁ ἀμερικανικὸς ἱμπεριαλισμὸς καὶ ἡ ἀντιδραστικὴ μερίδα τῆς ἑλληνικῆς δεξιᾶς νὰ προτιμήσουν, σὲ μιὰ πρώτη φάση, τὴν ἐπαναφορὰ τῆς μοναρχίας, ὡς συμφερότερη ἀπ' τὴν ἀνοιχτὴ δικτατορία, γιὰ τὴν ἀνάσχεση τῶν δημοκρατικῶν ἐξελίξεων καὶ τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Τότε τὸ «στοιχεῖο τῆς σταθερότητας» ποὺ δῆθεν παρέχει στὸν πολιτικὸ βίον ὁ βασιλικὸς θεσμὸς θὰ προβληθεῖ ἀδίστακτα καὶ πάλι ὡς τὸ βασικὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν μοναρχικὴν παλινρόθωση· σὰν νὰ ἔχει ξεχάσει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅτι στὰ χρόνια τῆς δυναστείας, τόσο τῶν Βιττελσβάχων, ὅσο καὶ τῶν Γλυξβούργων, ἡ κυβερνητικὴ ἀσάθεια καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνωμαλία ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι ἡ αἰτία τῶν «σωστικῶν» ἐπεμβάσεων τῶν ἐστεμμένων μικρῶν ἀριθμημένων ἀνθρώπων... Στὴν πραγματικότητά τὸ μόνον σταθερὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖο τῆς μοναρχίας στὴν Ἑλλάδα ἦταν πάντα, ἀφενὸς ἡ πρακτορέυσις τῶν ξένων συμφερόντων καὶ ἀφετέρου ἡ συγκέντρωση, γύρω στὸ θρόνον, τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῶν πιὸ καθυστερημένων στοιχείων τοῦ τόπου. Ἡ παλινρόθωση τῆς μοναρχίας θὰ ἀποτελοῦσε, ἀναμφισβήτητα, μεγάλη πολιτικὴ ὀπισθοδρομὴ ποὺ θὰ ἄνοιγε σύντομα τὸ δρόμον γιὰ μιὰ νέα δικτατορία. Ἔτσι, ὁ πολιτικὸς φορέας τοῦ νεοφασιστικοῦ κινδύνου μπορεῖ νὰ εἶναι ὄχι μόνον μιὰ νέα κλίμα στρατοκρατῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος. Γι' αὐτὸ πρέπει ἡ μέριμνα νὰ εἶναι ἐξίσου ἐντονη καὶ ἡ πάλιν ἐξίσου ἀδιάλλακτη γιὰ τὴν ἀπόκρουση τόσο μιᾶς νέας δικτατορίας ὅσο καὶ μιᾶς βασιλικῆς παλινρόθωσης.

Πρόκειται, σὲ τελευταία ἀνάλυση, γιὰ τὴν λαϊκὴν κυριαρχία, τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν κοινωνικὴν πρόοδο. Ἡ ἐξασφάλισή τους ἐξαρτάται ἀπὸ τὴν σταθεροποίησι καὶ τὴν διεύρυνση τῶν δημοκρατικῶν κατακτήσεων ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὴ χώρα μας ἀπὸ τὴν μεταπολίτευση τῆς 23ης Ἰουλίου 1974 μέχρι σήμερὰ.

Ἀπαραίτητη ἡ κατοχύρωση τῆς δημοκρατίας

Ἐπὶ πλέον, πολλές φορές, μιὰ τάση νὰ τονίζεται υπερβολικά ὁ τυπικός χαρακτήρας τῆς ἀστικῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας:

—Ἐλευθερία τῆς γνώμης: Καί τί ὠφελεῖ ἂν σ' ἀφήνουν νὰ τῆ λές χωρίς νὰ σοῦ ἐπιτρέπουν νὰ πραγματοποιήσεις αὐτὰ πού ὑποστηρίζεις;

—Ἐλευθερία τοῦ τύπου: μέ τὰ σύγχρονα τεχνικά μέσα πού κοστίζουν ἀκριβὰ, ἡ ἰδιοκτησία καί ὁ ἔλεγχος τῶν μέσων ἐνημέρωσης συγκεντρώνεται στά χέρια λίγων, καί συγκεκριμένα αὐτῶν πού διαθέτουν τὰ ἀναγκαῖα κεφάλαια. Πῶς μπορεῖ ὁ καθένας νὰ ἐκδόσει ἐφημερίδα ἢ νὰ δημοσιεύσει ὅ,τι θέλει στίς ὑπάρχωσες;

—Ἀντιπροσωπευτικό σύστημα: μιὰ ἀπάτη ὅταν συνίσταται στό νὰ ἀποφασίζεις κάθε τέσσερα χρόνια ποιό μέλος τῆς κυρίαρχης τάξης θά σέ ἐκπροσωπήσει καί θά σέ κατατιέσει.

—Ἰσότητα τῶν πολιτῶν μπροστά στό νόμο: Ὁ νόμος ἀπαγορεύει ἐξίσου, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀνατόλ Φράνκ, στοὺς πλούσιους καί στοὺς φτωχοὺς νὰ κλέβουν ψωμί, νὰ ζητιανεύουν στοὺς δρόμους καί νὰ κοιμούνται κάτω ἀπὸ τίς γέφυρες.

Ἄλλα αὐτὰ εἶναι σωστά ἀπὸ ὀρισμένη σκοπιά. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνάμε ὅτι ἡ πολιτικὴ δημοκρατία ἀποτελεῖ ἤδη—ἰδίως σέ χώρες ὅπου ἔχει λειτουργήσει καί σέ λαοὺς μὲ δημοκρατικὲς ἱστορικὲς παραδόσεις— ἰστορικὴ κατάκτηση. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ θεσμοὶ τῆς δὲν ἐξυπηρετοῦν μόνο—καί πέρα ἀπὸ ἕνα σημεῖο δὲν ἐξυπηρετοῦν πιά— τὴν κυρίαρχη τάξη. Ἀκόμη περισσότερο: Στὴ διαλεκτικὴ πορεία τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας ἔρχεται ἐποχὴ—καί τέτοια εἶναι ἡ ἐποχὴ μας— ὅπου ἡ λειτουργία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν καί διαδικασιῶν τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας, ἐφόσον συνεχίζεται χάρις στὸν συγκεκριμένο συσχετισμὸ κοινωνικο-πολιτικῶν δυνάμεων, ἀπολήγει νὰ εὐνοεῖ τὴν πάλιν τῶν λαϊκῶν μαζῶν στό βαθμὸ πού διευκολύνει τὴν πολιτικὴ δράση τους μέ τίς δυνατότητες πού παρέχει γιὰ εὐρύτερη ὀργανωτικὴ πλαισίωση καί ἰδεολογικὴ ζύμωση. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἐλευθερίες τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας δὲν εἶναι ἐντελῶς τυπικὲς. Ἔτσι ἐξηγεῖται καί τὸ γεγονός ὅτι οἱ κρατοῦντες τῆς ἀναστέλλον ἢ τίς καταλύουν ὅταν ἀνακύνει κίνδυνος γιὰ τὰ κατεστημένα συμφέροντά τους. Ἀκριβῶς ὅμως γι' αὐτὸν τὸ λόγο οἱ λαϊκὲς δυνάμεις ἔχουν, ἀντίστροφα, συμφέρον νὰ τίς ὑποστηρίζουν καί νὰ τίς προασπίζουν γιατί μ' αὐτὲς ἐξασφαλίζουν προχωρημένες θέσεις μάχης γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν κοινωνικῶν στόχων τους. Ἡ ἀξία τῶν θεσμῶν τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας καταφαίνεται ὅταν ἐκλείψουν. Πραγματικὰ δὲν εἶναι π.χ. τὸ ἴδιο

—δὲν εἶναι ἐξίσου εὐκόλο καί ἀποτελεσματικὸ— νὰ κάνει κανεὶς ἀπεργία σ' ἕνα δικτατορικὸ ἢ σ' ἕνα κοινοβουλευτικὸ καθεστῶς. Ὅσοι σήμερα ταυτίζονται ἢ ἐξομολογῶν τὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα μέ τὴ δικτατορία, δὲν ὑπεραπλοστεύουν ἀπλῶς, δὲν σχηματικοῦν, ἀλλὰ παραβλέπουν ἢ παραμορφῶνουν τὴν πραγματικότητα. Ἔτσι ὅμως ἀποπροσανατολίζονται καί ἀποπροσανατολίζουν. Κι ἐδῶ βρίσκεται ὁ κίνδυνος τῶν «λαθῶν» τακτικῆς. Βέβαια, ἡ ἐδραίωση τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας ἐνδέχεται νὰ συνεπάγεται ἄλλου εἶδους κινδύνους: «ἐνωμάτωσος» καί ἀποδυνάμωσης τοῦ λαϊκοῦ κινήματος μέ τὴν καλλιέργεια «λεγκαλιστικῶν αὐταλατῶν» γιὰ τὸ πόσο μπορεῖ νὰ ἀποδώσει ἡ προοδευτικὴ χρησιμοποίηση καί ἀξιοποίηση τῶν ὑπαρχόντων θεσμῶν. Τοῦτο ὅμως ἐξαρτάται ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων πού ὑπάρχει, κάθε φορά, τόσο στό ἐθνικὸ ὅσο καί στό διεθνὲς ἐπίπεδο.

Γιὰ τὴν προσεκτικὴ ἀνάλυση καί ὀρθὴ ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ συσχετισμοῦ καί γενικὰ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος ὑπάρχουν βαρῖα εὐθύνη ὅλες οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τοῦ τόπου πού ἀντιτίθενται στὴ δικτατορία καί στὴ μοναρχία, καί θέλουν νὰ φράξουν τὸ δρόμο τῆς ἐπανόδου τους. Τὸ παραμικρὸ παραπάτημα, τὸ ελάχιστο λάθος μπορεῖ νὰ ἀποβῆ μοιραῖο, ἰδίως σέ μεταβατικὲς ἐποχὲς ὅπως ἡ σημερινή, ὅταν οἱ ἱμπεριαλιστικοὶ κύκλοι καί ἡ ἐγχώρια οἰκονομικὴ ὀλιγαρχία ἐπιδιώκουν τὴ δημοσργία κλίματος ἔντασης καί στήνουν παγίδες γιὰ νὰ προκαλέσουν μιὰ δυναμικὴ ἀναμέτρηση, ὅσο ὁ συσχετισμὸς δυνάμεων θά τοὺς εἶναι ἀκόμη εὐνοϊκός, ὥστε νὰ ἀνακόψουν τὴν ὁμαλὴ δημοκρατικὴ ἐξέλιξη.

Ἐπομένως ἀπὸ ἕνα χρόνο ἐλεύθερου πολιτικοῦ βίου πρέπει νὰ ἀξιολογήσουμε σωστὰ τίς δημοκρατικὲς κατακτήσεις πού πραγματοποιήθηκαν μέχρι σήμερα, χωρίς οὔτε νὰ τίς ὑποτιμοῦμε οὔτε νὰ τίς ὑπερεκτιμοῦμε. Πολλὰ ἔγιναν, ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερα μένουν νὰ γίνουν. Διανύουμε ἀκόμη μιὰ κρίσιμη μεταβατικὴ περίοδο. Ἡ δημοκρατικὴ πορεία, στὴν ὁποία μπήκε ἡ πατρίδα μας ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τῆς χούντας, διακυβεύεται ἀπὸ ἐξωτερικὲς πιέσεις καί ἀπὸ ἐσωτερικὲς ὑπονομεύσεις. Τὰ φιλοδικτατορικὰ καί φιλομοναρχικὰ στοιχεία ὀργανώνονται καί καιροφυλακτοῦν. Καί θά κάμουν ὅ,τι μποροῦν, ὠθούμενα καί βοηθούμενα ἀπὸ τοὺς ξένους ἀφέντες τους, γιὰ νὰ ἀνατρέψουν αὐτὲς τίς κατακτήσεις καί νὰ ἀναχατίσουν τίς κοινωνικοπολιτικὲς ἐξελίξεις. Ὅσο τὸ κυρίαρχο ζήτημα παραμένει ἀνοικτὸ καί οἱ σχέσεις μέ τὴν Τουρκία τεταμένες, ἡ πολιτικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα θά ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀντικειμενικὰ ἀσταθής. Ἄν ἡ ἐθνικὴ προδοσία τῆς Κύπρου ἐπαιξε ρόλο καταλυτικὸ γιὰ τὴ δικτατορία, σήμερα μιὰ ἐνδεχόμενη ἐθνικὰ ἀτυχὴς καί ταπεινωτικὴ

«ρύθμιση» τοῦ κυρίαρχοῦ θά μπορούσε, σέ ὀρισμένες συγκυρίες, νὰ ἐνεργήσει κατ' ἀντίστροφη ἔννοια καί νὰ ὀδηγήσει ἴσως σέ μιὰ ἄμεση ἢ ἔμμεση ὑποτροπὴ δικτατορικῶν ἢ μοναρχικῶν «λύσεων» καί σέ νέες «ἐφταετίες». Ὁ λαὸς μας ὅμως, ἔτσι σοφὸς πού ἔγινε μέ τὴν πείρα, ἤδη τὸ κατάλαβε οἱ ἐφταετίες τί σημαίνουν...

Συμφέρον καί καθήκον τῶν ἀντιδικτατορικῶν δυνάμεων, πού ἀποτελοῦν τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ μας, εἶναι νὰ ὀργανωθοῦν, νὰ συντονιστοῦν καί νὰ ἐπαγρυπνοῦν. Καί νὰ ἀπομονώσουν, νὰ ἀποδυναμώσουν καί νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ ξενόδοῦλα ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα. Ἐνα σύνθημα μᾶς ἐνώνει: «Ἐφταετία τέλος. Ποτὲ πιά δικτατορία, ποτὲ πιά μοναρχία!» Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, πρὶν ἀπ' ὅλα, πλήρη καί γρήγορη κάθαρση - ἀποχουνοποίηση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ δημοσίου βίου. Καί σημαίνει, ἐπίσης, ὁμαλὴ λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν στό πλαίσιο τοῦ νέου Συντάγματος πού, παρὰ τὰ αὐταρχικὰ στοιχεῖα του καί ἄλλα ἐλαττώματα του—τὰ ὁποῖα μποροῦν ἄλλωστε νὰ ἀπαλειφθοῦν ἢ νὰ ἀμβλυνοθοῦν σέ προσεχὴ ἀναθεώρηση— παρέχει πάντως ἀρκετὰ περιθώρια γιὰ παραπέρα ἐξελίξεις. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, χρησιμοποιώντας τὴ νομικὴ ιδιότητά του ὡς κυρίαρχου, καί συνεχίζοντας μέ ἐπιμονὴ καί ἀποφασιστικότητα τὸν ἀγῶνα πού ἄρχισε κατὰ τὴν ἐφτάχρονη δικτατορία, εἶναι σέ θέση νὰ προστατεύσει, νὰ διευρύνει καί νὰ προωθήσει τὴ δημοκρατία. Ἡ δημοκρατία γιὰ νὰ ζήσει, στὴ χώρα μας καί στὴν ἐποχὴ μας, πρέπει νὰ προχωρήσει. Ἀλλὰ καί γιὰ νὰ προχωρήσει, πρέπει πρῶτα νὰ ζήσει. Ἄς τὴ βοηθήσουμε ἐνωμένοι, μὲ ἀγωνιστικότητα καί μὲ ὑπευθυνότητα, ἀλλὰ καί μὲ πλήρη συνείδηση τοῦ ὅτι, ἂν τυχὸν δὲν ζήσει, πρῶτοι ἐμεῖς οἱ δημοκρατικοὶ Ἕλληνες, πού γιορτάζουμε ἀπὸψε τὴν πτώση τῆς δικτατορίας, πρῶτοι ἐμεῖς θά φταίμε καί πρῶτοι ἐμεῖς θά μετανιώσουμε.

Κείμενο ὁμιλίας πού ἔγινε στὴ μεγάλη παλλακικὴ συγκέντρωση πού διοργάνωσε ὁ Λῆμος Θεσσαλονίκης στὸ «Ἀλεξάνδρειο Ἀθλητικὸ Μέγαρο» (Παλαί νεέ Σπόρ) τὴν πρώτη ἐπέτειο τῆς πτώσης τῆς δικτατορίας, στίς 24 Ἰουλίου 1975, μὲ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Ἐλεύθερος διάλογος στήν Παιδεία

Σχεδιάγραμμα προλόγου

τοῦ Δ. Ν. Μαρωνίτη

Εἰσαγωγικά

Ὁ τίτλος τοῦ θέματος ἐπιδέχεται διπλὴ τουλάχιστον ἀνάπτυξη:

α) Ἡ συζητοῦμε κατὰ πόσον στὴ διαδρομὴ τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας οἱ διαδικασίες στὸ χῶρο τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης ἀκολούθησαν τοὺς ὅρους τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου, μὲ τὸ νόημα πὸν δίνει ἡ κοινὴ χρῆση τῆς γλώσσας καὶ στὸ ἐπίθετο (ἐλεύθερος) καὶ στὸ οὐσιαστικὸ (διάλογος).

β) Ἡ συμμεριζόμεστε τὴν ὁμολογημένη κοινὴ ἐκτίμηση ὅτι οἱ παρούσες συνθήκες στὸν τόπο μας δὲν ὑπηρετοῦν ἀκόμη τὸν ἐλεύθερο διάλογο στὰ θέματα τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης, καὶ ἀναζητοῦμε, στὴν πιὸ αἰσιόδοξη περίπτωσι, τὴ βελτίωσι τῶν συνθηκῶν, καί, στὴν πιὸ ἀπαισιόδοξη, τὴ δημιουργία νέων συνθηκῶν, ἔχοντας ὑπόψη κάποιον συγκεκριμένο στόχο.

Ὁ τίτλος σημαδεύει λιγότερο τὴν πρώτη-ἱστορικὴ ἀναδρομὴ, καὶ περισσότερο ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ δεύτερη-δραματικὴ προβολὴ τοῦ θέματος.

Τί περιμένουμε ἀπὸ τὴν συζήτησι; Ὑποθέτω δύο κυρίως πράγματα:

α) Νὰ ὑποδείξει ἡ συζήτησι, μὲ τὴν οὐσία καὶ τοὺς τρόπους τῆς, ἂν καὶ πόσο μπορεῖ νὰ ἀσκηθεῖ ἐλεύθερος διάλογος πᾶνω σὲ θέματα παιδείας καὶ ἐκπαίδευσης (τὸ πράγμα, φυσικά, δὲν εἶναι τόσο αὐτονόητο ὅσο φαίνεται οὔτε καὶ ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὶς καλές μας προθέσεις).

β) Νὰ προβάλει ἡ συζήτησι αὐτὴ πρὸς τὰ ἔξω (πρὸς τὴν πολιτεία: κυβερνήσι καὶ ἀντιπολίτευσι, τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα καὶ τὴν κοινὴ γνώμη), μὰ ὅσο γίνεται σαφέστερη εἰκόνα τῆς ἀνάτηρης ἐκπαιδευτικῆς μας θεωρίας καὶ πράξης, καὶ νὰ ἀπαιτήσι τὴν ἀποκατάστασι ἢ τὴν ἀντικατάστασὴ τῆς.

Ἀπὸ τοὺς δύο στόχους τὸ ἄρθρο αὐτὸ στοχάζεται περισσότερο τὸν δεύτερο.

Παιδεία καὶ Ἐκπαίδευσι

Ὑπάρχει συχνὰ ἡ τάσι νὰ ἐναλλάσσονται οἱ ὅροι «παιδεία» καὶ «ἐκπαίδευσι», σὰ νὰ ἦταν συνώνυμοι. Ἡ διάκρισὴ τους ὅμως καὶ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξι εἶναι, νομίζω, ἀπαραίτητη.

Ἐκπαίδευσι θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ ἡ θεσμοθετημένη μορφή παιδείας, τὴν ὁποία ἀποφασίζει καὶ διοχετεύει ἡ πολιτεία στοὺς πολίτες τῆς, ἄμεσα ὡς κράτος καὶ ἔμμεσα μὲ ἰδιωτικούς φορεῖς, μέσα στὰ κάθε λογῆς σχολεία: ἀπὸ τὰ νηπιαγωγεία ὡς τὰ πανεπιστήμια.

Παιδεία ὅμως εἶναι ὁ σύνολος χῶρος τῆς ἐγκυρης γνώσης καὶ τῆς θησαυρισμένης εὐαισθησίας, ὁ ὁποῖος προέκυψε ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ προηγούμενα. Ταυτόχρονα ἡ ἔννοια τῆς παιδείας περιέχει καὶ ὅλες τὶς ροπές τοῦ παρόντος γιὰ τὴ συμπλήρωσι καὶ τὴν ἀνανέωσι αὐτῆς τῆς γνώσης καὶ αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, πὸν ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενό τῆς.

Μέσα σ' αὐτὸν τὸ χῶρο τῆς παιδείας ἡ πολιτεία (ὡς κράτος ἢ ὡς ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία) κάνει τὶς ἐπιλογές τῆς: δεσμεύει δηλαδὴ καὶ κωδικοποιεῖ τὸ μέρος γνώσης καὶ εὐαισθησίας πὸν ἐγκρίνει ἡ ἴδια, καὶ τὸ προσφέρει στοὺς τροφίμους τῶν Σχολείων, σὲ πρώιμη μάλιστα ἡλικία, προκαταλαμβάνοντας ἔτσι καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐλέγχοντας τὶς παιδευτικὲς κινήσεις καὶ προτιμήσεις τῶν πολιτῶν τῆς.

Ἀπὸ τὴ διάκρισι αὐτὴ προκύπτουν ὀρισμένα πορίσματα ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὰ ὅρια τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὸ στενότερο πλαίσιο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ στὸ εὐρύτερο τῆς παιδείας.

Ὁ ἐλεύθερος διάλογος στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι de facto περιορισμένος. Ὁ κρατικὸς ἔλεγχος ἀξιομειώνεται, βέβαια, ἀνάλογα μὲ τὴ σύστασι καὶ τὴ λειτουργία τῆς πολιτείας, παραμένει ὅμως συγγενὴς καὶ ἀπαράβατος ὅρος.

Στό χώρο εξέλιξης της παιδείας ο ελεύθερος διάλογος είναι πιο άποδευμένος, αλλά όχι αδέσμευτος. Τον περιορίζουν δύο κυρίως παράγοντες:

α) Η ιστορία, στο βαθμό που αυτή καθορίζει και την ύλη και την μέθοδο του παιδευτικού διαλόγου.

β) Ο έμμεσος έλεγχος της πολιτείας, στο βαθμό που αυτή έλέγχει τα μέσα ένημέρωσης και άγωγής της κοινής γνώμης. Στά αυταρχικά καθεστώςτα ο έλεγχος αυτός είναι ολοκληρωτικός. Πιο έδω από την άρνητική αυτή όροθετική γραμμή, ή εφαρμογή κάθε φορά του δημοκρατικού πολιτεύματος προσδιορίζει και το βαθμό έλέγχου του κράτους πάνω στην ύλη και τους τρόπους της παιδείας. Όπωςδήποτε ο έλεγχος αυτός δεν μηδενίζεται στην πράξη ποτέ.

Ο ελεύθερος ώστόσο διάλογος στην εκπαίδευση συναρτάται από τον ελεύθερο διάλογο στο χώρο της παιδείας. Όσο ο κρατικός έλεγχος μειώνεται στο χώρο της παιδείας, τόσο ελευθερώνεται και ή κίνηση των πολιτών στην περιοχή της γνώσης και της εναισθησίας μέσα στο ελαστικό πιά πλαίσιο της εκπαίδευσης. Όταν ο χώρος της παιδείας λογοκρίνεται, ο χώρος της εκπαίδευσης άστυνομεύεται.

Και αντίστροφα: Ήπειδή άκριβώς το είδος και το εύρος της παιδείας, που κυκλοφορεί σε ένα συγκεκριμένο τόπο και σε μιá δεδομένη έποχή, είναι συνάρτηση της εκπαιδευτικής προπαίδειας των πολιτών, το εκπαιδευτικό κάθε φορά καθεστώς προκαθορίζει σε μεγάλο βαθμό και το καθεστώς της παιδείας σ' έναν τόπο.

Συμπέρασμα: ή σχέση εκπαίδευσης και παιδείας στο θέμα του ελεύθερου διαλόγου είναι σχέση συμπληρωματική: ή εκπαίδευση έπηρεάζει την ελευθερία της παιδείας, και ο βαθμός ελευθερίας που υπάρχει στην παιδεία αντανακλάται στο χώρο της εκπαίδευσης.

Ήπέμεινα σ' αυτές τις διακρίσεις, γιατί ή σύγχυση των όρων εκπαίδευση και παιδεία, είτε σκοπίμα γίνεται είτε άσύνειδα, ύπονομεύει τον ελεύθερο διάλογο και στους δύο χώρους. Και δεν θεωρώ τυχαίο το γεγονός ότι τα άρμόδια ύπουργεία, και στον τόπο μας και άλλου, σφετερίζονται το όνομα της παιδείας, αντί, με την κυριολεκτική όνομασία τους, να όμολογούν τον παρεμβατικό εκπαιδευτικό τους ρόλο. Άπό την άλλη πλευρά, όδηγούμαστε σε ιδεαλιστικές άκροβασίες, έφόσον έμεις οί ίδιοι άποσιωπούμε τους ρεαλιστικούς όρους που προσδιορίζουν διακριτικά τον ελεύθερο διάλογο στο χώρο της εκπαίδευσης και στο χώρο της παιδείας. Και συνεχίζω.

Ήνώτατα Ήκπαιδευτικά Ήδρύματα: κώρος έπίκοινοσ

Θεωρητικά τουλάχιστον, όσο προχωρούμε από τις κατώτερες προς τις άνωτερες μορφές εκπαίδευσης, ή εκπαίδευση τείνει να ταυτιστεί με την παιδεία. Και, θεωρητικά πάντοτε, τα Ήνώτατα Ήκπαιδευτικά Ήδρύματα έπιδιώκουν αυτήν άκριβώς την ταύτιση: φιλοδοξούν δηλαδή να κινήσουν τα μορφωτικά και έρευνητικά προγράμματά τους σ' όλον το χώρο της διαθέσιμης παιδείας, σπάζοντας τα φράγματα έλέγχου που ισχύουν, άναγκαστικά, στη στοιχειώδη και μέση εκπαίδευση. Αυτά στη θεωρία. Στην πράξη όμως, άκόμη και με ιδεώδεις συνθήκες δημοκρατίας, τα Ήνώτατα Ήκπαιδευτικά Ήδρύματα άσκούν και

αυτά εκπαίδευση και όχι παιδεία, για τρεις κυρίως λόγους:

α) γιατί οί πανεπιστημιακοί δάσκαλοι είναι υπάλληλοι, κατά κανόνα, του κράτους —στον τόπο μας ύποχρεωτικά·

β) γιατί οί ίδιοι οί πανεπιστημιακοί δάσκαλοι προκαθορίζονται στις άκαδημαϊκές τους κινήσεις από την εκπαιδευτική τους προπαίδεια στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο, και

γ) γιατί οί φοιτητές έχουν ύποστεί έπίσης την κρατική εκπαίδευση δώδεκα όλόκληρα χρόνια, και ο έλεγχός της τους παρακολουθεί και στα φοιτητικά τους χρόνια.

Παραταύτα ο προσφορότερος κώρος συναγωνισμού ή ανταγωνισμού εκπαίδευσης και παιδείας παραμένουν τα Πανεπιστήμια. Οί ένστάσεις για τις ύπάρχουσες σχέσεις των δύο όρων (εκπαίδευσης και παιδείας) δημιουργούν συχνά μέσα στα Πανεπιστήμια ζυμώσεις, που, άνάλογα με τις συνθήκες, προχωρούν από τη διαμαρτυρία ως τη λανθάνουσα ή τη φανερή έκρηξη. Ή πρόσφατη δικτατορία στον τόπο μας κληροδότησε άκριβώς στα έλληνικά Πανεπιστήμια δυσμενέστετες σχέσεις παιδείας και εκπαίδευσης, που δικαιολογούν και το σημερινό άναβρασμό. Θα έξαρτηθεί από τη στάση της πολιτείας και από τη συνείδηση ελευθερίας που κυριαρχεί στους τροφίμους της εκπαίδευσης και της παιδείας, αν ο πανεπιστημιακός άναβρασμός τελικά θα όδηγήσει σε παραγωγικές, άνατρεπτικές ή διαλυτικές διαδικασίες.

Στοχάζοντας, λοιπόν, τον ελεύθερο διάλογο στην παιδεία και στην εκπαίδευση, μέσα και έξω από τα Πανεπιστήμια, καλό είναι να έξέρουμε άκριβώς τί ζητούμε, με τί όρους το ζητούμε, από ποιόν το ζητούμε, με ποιá ιδιότητα το ζητούμε, και γιατί το ζητούμε. Ή άπάντηση σ' όλα αυτά τα έρωτήματα, θα μās πήγαινε πολύ μακριά. Προσπάθησα ήδη ως τώρα να ξεκαθαρίσω το μάχιμο έδαφος από άποψη περιγραφής. Θα δοκιμάσω τώρα ν' άγγιξω θέματα που άφορούν στη σπορά και στην καλλιέργεια αυτού του έδάφους.

Ήξωτερικοί και έσωτερικοί όροι του διαλόγου

Νομίζω ότι οί όροι καλλιέργειας του ελεύθερου διαλόγου και στην παιδεία και στην εκπαίδευση μοιράζονται σε δύο ομάδες: στην ομάδα των έξωτερικών όρων και στην ομάδα των έσωτερικών όρων. Θα κατονομάσω έπιγραφικά μόνο τους όρους των δύο αυτών ομάδων, αφήνοντας σε άλλους συνεργάτες το έμπράγματο περιεχόμενό τους.

Ο ελεύθερος διάλογος στην παιδεία και στην εκπαίδευση καθορίζεται:

α) Άπό τις συνθήκες δημοκρατίας στη δημόσια ζωή (πολιτικός όρος).

β) Άπό τις συνθήκες δημοκρατίας στην παιδεία (πολιτιστικός όρος).

γ) Άπό τις συνθήκες δημοκρατίας στην εκπαίδευση (εκπαιδευτικός όρος).

Είναι φανερό ότι μόνο με την έπικοινωνία και τη συλλειτουργία και των τριών αυτών όρων δημιουργούνται ύγιείς προύποθέσεις για ελεύθερο διάλογο. Ή έξαρση μόνο του πρώτου όρου θα μās όδηγοϋσε —και μās έχει συχνά ως τώρα όδηγήσει— στην άφαιρετική

συνθηματολογία. Ἡ ἔξαρση τοῦ δευτέρου μόνον ὄρου ἐνέχει τὸν κίνδυνο τοῦ διανοουμενισμοῦ. Ἡ ἀπομόνωση, τέλος, μόνο τοῦ τρίτου ὄρου ἐγκλωβίζει τὸ αἴτημα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὰ παραγγέλματα τῆς τεχνοκρατίας. Ἡ συναίρεση, ὅμως, καὶ τῶν τριῶν ὄρων συνθέτει πιστεύω τῆ βάση τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου καὶ δίνει συγκεκριμένο περιεχόμενο στὸ αἴτημα τῆς πολιτικῆς παιδείας. Μένει νὰ ὀριστεῖ ἀκριβέστερα τὸ περιεχόμενο τῶν συνθηκῶν δημοκρατίας — ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι δουλειὰ τῆς στιγμῆς.

Ἡ ἐπιμονὴ στὸν ἐλεύθερο διάλογο τόσο στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης ὅσο καὶ στὸ χῶρο τῆς παιδείας παραμένει φορμαλιστικὴ ἐπίδειξη, ἂν ὅσοι ἀσκοῦν ἢ μετέχουν στὸ διάλογο αὐτόν, δὲν ξεκαθαρίσουν τὴ στάση καὶ τὴν ἀπόφασή τους ἀπέναντι σὲ ὀρισμένα ριζικὰ προβλήματα τῆς σημερινῆς ἀγωγῆς, πού εἶναι:

α) Τὰ ποσοστὰ γνώσης καὶ εὐαισθησίας, τὰ ὁποῖα θέλουμε νὰ συνθέσουν τὸ παιδευτικὸ καὶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας μοντέλο — φυσικὰ καὶ τὸ ποιὸν τόσο τῆς γνώσης, ὅσο καὶ τῆς εὐαισθησίας.

β) Ἡ ἀναλογικὴ σχέση ἱστορικοῦ περιεχομένου τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δυναμικῶν ροπῶν πού ἐμπεριέχονται στὸ σῶμα τῆς κληροδοτημένης ἐκπαίδευσης καὶ παιδείας, καὶ πού τείνουν στὴ συμπλήρωση καὶ τὴν ἀνανέωση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς περιεχομένου.

γ) Ἡ ἀναγνώριση, τέλος, ὅτι ὁ ἐλεύθερος διάλογος στὴν προκειμένη περίπτωση δὲν ὑπονομεύεται μόνο ἀπὸ τὸν σκόπιμο ὑποσιτισμὸ τῶν τροφίμων τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐκπαίδευσης (λειψὴ γνώση - λειψὴ εὐαισθησία) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ νοθεΐα (παραποιημένη γνώση - νόθη εὐαισθησία), ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴ συμφόρηση (πληθωριστικὴ γνώση - πληθωριστικὴ εὐαισθησία). Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐκεῖ ὅπου συντηροῦνται ἐπιφανειακὰ οἱ συνθήκες τῆς δημοκρατίας, ὁ ἔλεγχος τοῦ κράτους πρὸς τοὺς πολίτες του, καὶ στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ στὸ χῶρο τῆς παιδείας, ἀσκεῖται μὲ τὴ διαζευκτικὴ ἢ τὴν προσθετικὴ ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν τριῶν παρεκκλίσεων: γιὰ τὰ λαϊκὰ στρώματα προορίζεται κυρίως ὁ ὑποσιτισμὸς· γιὰ τοὺς ἀστούς κυρίως ἢ παραποίηση· γιὰ τοὺς θεμεταίμους αὐτοπικούς ἐπαναστάτες κυρίως ἢ συμφόρηση.

Δὲν εἶμαι καθόλου βέβαιος ὅτι στὸν τόπο μας ὑποπτευόμαστε τὴν τριπλὴ αὐτὴ πλεκτάνη: ἀγανακτοῦμε συνήθως γιὰ τὸν ὑποσιτισμὸ μὲ ἀνθρωπιστικὴ ὑστερία, ἀλλὰ ὑπηρετοῦμε συχνὰ οἱ ἴδιοι — ἐννοῶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου — καὶ τὴν παραποίηση καὶ τὴν συμφόρηση, πού ἀσκοῦνται καθημερινὰ στὸ χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς παιδείας, καθιστώντας ἔτσι ἀνάπηρη τόσο τὴ γνώση ὅσο καὶ τὴν εὐαισθησία — τὴ δικὴ μας καὶ τῶν ἄλλων.

Δὲν μὲ παίρνει ὁ χῶρος νὰ στηρίξω τὶς προτάσεις μου αὐτὲς μὲ παραδειγματικὸ ὕλικό· τοῦτο μόνο θέλω νὰ προσθέσω: "Ἄν τὸ αἴτημα γιὰ ἐλεύθερο διάλογο στὴν παιδεία καὶ στὴν ἐκπαίδευση δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο ὡς δείκτης ἱστορίας, ἀλλὰ κυρίως ὡς σωσίβιο γιὰ ὅ,τι σκοτεινὸ μᾶς ἐπιφυλάσσει τὸ μέλλον, τότε πιστεύω ὅτι ἰδιαίτερα οἱ ἐσωτερικοὶ ὄροι τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου πού ὑπέγραψα πρέπει νὰ ἀπασχολήσουν ὄλους μας καὶ προπαντὸς τοὺς νέους ἀνθρώπους, πού τοὺς συνοδεύει συχνὰ ἢ ὄρεξη τῆς πολιτικῆς παιδείας, ὄχι ὅμως πάντοτε καὶ ἢ ἀπαραίτητη σκευὴ τῆς. Τὸ λάθος γι' αὐτὴ τὴν ἔλλειψη εἶναι καὶ δικό μας καὶ δικό τους. Ἡ εὐθύνη ἐπομένως μοιρασμένη. Καιρὸς ὅμως νέοι καὶ ὄροι νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ ρητορεία στὴ σκέψη, ἀπὸ τὸν ὀχυρὸ λόγο στὴν ἀποτελεσματικὴ πράξη. Γιὰ

νὰ πετύχει αὐτὸ τὸ δύσκολο πέρασμα χρειάζονται:

α) Γνώση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ τῆς παιδευτικῆς μας πραγματικότητας, πού σημαίνει: περιγραφή ὄλων τῶν ὄρων πού συνθέτουν τὴν ὕλη τῆς, τὶς σχέσεις τῶν μοριῶν τῆς, τὴν ἀδράνειά τῆς καὶ τὶς δυναμικὲς ροπές.

β) Μέτρα καὶ μέσα γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς.

γ) Σύμπραξη προσωπικὴ καὶ ὑπεύθυνη στὴ διαδικασία τῆς ἐπιθυμητῆς ἀλλαγῆς.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς προϋποθέσεις μὲ κάνουν νὰ συλλογιστῶ τὴν πείρα πού μοῦ χάρισαν οἱ ἐνεργὲς καὶ ἀνεργὲς ὥρες μου ὡς δασκάλου. Βλέπω, λοιπόν, μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια, συχνὰ, ἕνα παράδοξο, πού πρέπει νὰ ἔχει τὴν ἐξήγηση καὶ τὴ θεραπεία του. Δηλαδή:

"Ὅχι σπάνια καθυστεροῦμε συζητώντας θέματα πού ὁ διάλογος ἔχει ἤδη δεῖξει τὴν ἀρμόδια λύση τους, καὶ ἐκεῖνο πού ὑπολείπεται εἶναι ἢ ἀπαίτηση τῆς πολιτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐφευρημένης πιά λύσης — ἢ ἔμπρακτη καὶ ριψοκίνδυνη πίεση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά προτείνουμε κάποτε λύσεις σὲ μείζονα ἐκπαιδευτικὰ καὶ παιδευτικὰ προβλήματα μὲ ἀνεπίτρεπτη εὐκολία, δίχως νὰ ἔχουμε ἀφιερῶσει στὴ μελέτη τους τὴν προσοχή μας καὶ τὴ λογικὴ μας ἔνταση.

Δὲν θέλω νὰ κουράσω, ἀναφέροντας ἐδῶ δυσάρεστα παραδείγματα. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ τὸ κάνω, ἂν χρειαστεῖ.

Πάντως ἡ παράδοξη αὐτὴ ἀντιστροφή, πού χαρακτηρίζει εἰδικότερα τὸν προοδευτικὸ κόσμο (λόγος ἐκεῖ ὅπου χρειάζεται πιά ἀγωνιστικὴ πράξη, καὶ εὐκολο σύνθημα ἐκεῖ ὅπου ἀπαιτεῖται ἐρευνητικὸς διαλογισμὸς) προσφέρει ἀριστες ὑπηρεσίες στὴν κάθε λογῆς πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ συντήρηση: θολώνει τὰ νερά, καὶ ἀφήνει τὰ ψάρια σὲ ἐκείνους πού κατέχουν ἤδη τὰ δίχτυα καὶ τὰ δολώματα.

Ἡ χρησιμότητα τῆς ἀπορίας

Ὑπάρχουν, βασικά, δύο τρόποι νὰ συζητοῦμε ὅλα τὰ θέματα — καὶ τὸ θέμα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὴν παιδεία καὶ στὴν ἐκπαίδευση:

— Ὁ ἕνας εἶναι νὰ σταματοῦμε στὴ φωτεινὴ του ἐπιγραφή.

— Ὁ ἄλλος εἶναι νὰ ἐρευνοῦμε τὰ καλῶδιά του.

— Ὁ πρῶτος εἶναι τρόπος μεταπρατικός: σφετερίζεται τὸ θέμα (λυμένο ἢ ἄλυτο) καὶ τὸ μεταφέρει στὴν ἀγορὰ ὡς ἐμπόρευμα, ἀποσκοπώντας στὸ κέρδος.

— Ὁ δεύτερος εἶναι παραγωγικός: ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀπορία μπροστὰ στὸ φαινόμενο, καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἐσωτερικὴ του ἀρθρωση, γιὰ νὰ μεταφράσει τελικὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος σὲ ἔγκυρη καὶ ἀποτελεσματικὴ πολιτικὴ πράξη.

Τὸ νόημα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου στὴν παιδεία καὶ τὴν ἐκπαίδευση εἶναι, πρὶν ἀπὸ ὅλα, νὰ διακρίνει τὶς νόθες καὶ τὶς γνήσιες μορφὲς τοῦ διαλόγου. Σ' αὐτὴ τὴ διάκριση ἀφιέρωσα τὸ σχεδίασμα αὐτό, ἐπιμένοντας στὴν παιδευτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ μεθοδολογία. Ἄν συμφωνήσουμε σ' αὐτὴν, μποροῦμε ὑστερα (τώρα ἢ ἀργότερα, ἐδῶ ἢ ἄλλοῦ) νὰ περάσουμε σὲ θέματα πιά συγκεκριμένα, ψάχνοντας γιὰ τὴν ὕλη καὶ τὴ σύστασή τους. Ἄλλιῶς θὰ ἀπομείνει ὡς μόνο κέρδος ἢ ἀπορία πού προσπάθησα νὰ μεταδώσω. Πιστεύω πῶς ἔτσι δὲν ἔχουμε ξεγελάσει τουλάχιστον ὁ ἕνας τὸν ἄλλον.

Ὁ κ. Παπανούτσος καὶ ἡ γενεαλογία μιᾶς ἀθλιότητος¹

τοῦ Διονύση Καψάλη

Στὸ βάθος ὅλες αὐτὲς οἱ φιλοσοφίες ἔχουν ἓναν καὶ μόνον σκοπὸν. Νὰ βγάλουν ἀπὸ μέσα τάχα ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης γιὰ τελικὸ συμπέρασμα τὴν ἀγιαστούρα τοῦ παπᾶ. Τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης τὸ «μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι (καὶ γενικὰ οἱ πτωχοὶ) ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν».

Δ. Γληνὸς

Μεταρρύθμιση, ἐπιστημονικὴ παιδεία καὶ φιλοσοφία

Εἴμαστε σήμερα στὴν ἀφετηρία μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Ὅπως σὲ κάθε ἐκπαιδευτικῆ μεταρρύθμιση, προβάλλει ὀξὺ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας. Ἐξηγούμαστε: «προβάλλει ὀξὺ» δὲν σημαίνει ὅτι συνειδητά, μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἔννοιά του, κατακλύζει τὸν ἐκπαιδευτικὸ στοχασμὸ, προσδευτικὸ καὶ μὴ· ἀλλὰ ὅτι ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους πραγματικοὺς προσδιορισμοὺς τῆς ἐκπαιδευτικῆς φιλοσοφίας, συχνότερα ἀπὸν παρὰ παρῶν, ἀφατος παρὰ ὁμολογημένος. Βέβαια, δὲν ἀναφερόμαστε στὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται ἡ λέξη «ἐπιστήμη» στὸ λόγο τῶν παραδοσιακῶν ἐκπαιδευτικῶν, ἀλλὰ σ' ἓναν ιδεολογικὸ χώρο ὅπου αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ ἐμφάνιση δὲν εἶναι παρὰ τεκμήριον καὶ ἄλλοθι μιᾶς ἐξαφάνισης: τῆς ἀπώθησης, ἀφενὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἔννοιῶν (συνοδευόμενης ἀπὸ τὴν ιδεολογικὴ ὑποκατάστασή τους), ἀφετέρου τῶν ιδεολογικῶν προβλημάτων ποὺ κληροδοτεῖ στὴν ἑλληνικὴ παιδεία ἢ ἀπουσία ἢ ἔστω ἢ ἀνεπάρκεια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Ἐντούτοις, γιὰ τοὺς ἐν λόγῳ ἐκπαιδευτικοὺς τὰ πράγματα εἶναι ἀπλά. Προφασίζονται τὸ ἀτονόητο: ἢ ἐπιστήμη εἶναι ἐπιστήμη. Ἐξάλλου, ποῖος τοὺς ἀρνεῖται τὴν καλοπροαίρετη καὶ διακηρυγμένη ἔγνοια τους γιὰ μιὰ νεοελληνικὴ ἀναζωογόνηση τῶν ἐπιστημῶν; Τόσο τῶν λεγόμενων ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ νομικά, τὴν ἱστορία, τὴν κοινωνιολογία, τὰ οικονομικά, τὶς πολιτικὲς ἐπιστῆμες, τὴν ψυχολογία, κ.λπ., ὅσο καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν; Ἔτσι μὲ μιὰ πλατιά, οἰκεία χειρονομία (ποὺ σέρνει ὁμως πίσω τῆς μιὰ ιδεολογικὴ ἐκστρατεία, συνομήλικη καὶ ὁμόροπη μὲ τὴ νεοελληνικὴ ἐκπαίδευση), παραγκωνίζονται πραγματικά καὶ ζωτικά προβλήματα ποὺ ἀφοροῦν ὄχι μόνον τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἀλλὰ καὶ τὶς μορφὲς τῆς σύγχρονης τῆς ιδεολογικῆς σύγκρουσης: Τί εἶναι μιὰ ἐπιστήμη, καὶ πῶς τὴν ξεχωρίζουμε ἀπὸ τὶς ιδεαλιστικὲς σκοπιμότητες ποὺ τὴν πολιορκοῦν, μεταμφιεσμένες ποικίλους φιλοσοφικοὺς μανδύες; Εἶναι τὰ νομικά ἐπιστήμη; ἢ φιλολογία; καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐπιστῆμες, σὲ ποιὸν (δηλαδὴ σὲ ποιά ιδεολογία) παραχωροῦμε ἀδῆριτα τὸ δικαίωμα τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ψευδομαρτυρίας;

Πίσω, λοιπόν, ἀπ' αὐτὴν τὴ φαινομενικὰ ἀβίαστη

1. Βλ. τὸ ἀρθρο τοῦ Ε. Π. Παπανούτσου, «Ἡ Γενεαλογία τῶν Ἰδεῶν», *Τὸ Βῆμα*, Κυριακὴ 25 Ἰανουαρίου 1976.

χειρονομία τῶν παραδοσιακῶν εκπαιδευτικῶν κρύβεται μία σπασμωδική ἀντίδραση: ἡ ἀντίδραση στήν πιθανότητα ἀποκάλυψης τῆς ἐπιστημονικῆς δυσλεξίας πού χαρακτηρίζει τή νεοελληνική ἀστική ιδεολογία, καλυμμένης μέ τὸ ἀρχαιοπρεπές χιτώνιο τοῦ φιλολογισμοῦ· τοῦ γεγονότος δηλαδή τῆς ἀμυντικῆς τῆς ἀδυναμίας στό φαινόμενο διάδοσης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἡ ἐμφάνιση, λοιπόν, τῆς λέξης «ἐπιστήμη», δείκτης ὅπως εἶπαμε μιᾶς ἐξαφάνισης καί ἐνὸς ἄγχους, ἐπιτυγχάνεται μόνο ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι στὰ συμφραζόμενά της ἀκυρώνεται ὡς ἔννοια, ὅτι φορτίζεται μέ λογῆς λογῆς ιδεολογήματα, τεχνοκρατικά καί ἀνθρωπιστικά, πού ἀφοπλίζουν τίς ιδεολογικῆς ἐπιπτώσεις τοῦ ἀναπόδοτου, κατὰ τὴ γνώμη μας, συμπεράσματος: ὅτι στὴ νεοελληνική ἐκπαίδευση ἡ ἐπιστημονική μόρφωση εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη.

**Ἐπιστημονική δυσλεξία:
προϊὸν τῆς νεοελληνικῆς
ἀστικῆς ιδεολογίας.**

Γιατί, δὲν κινεῖται τὸ μέλλον μιᾶς λέξης, ἀλλὰ ἡ συνοχή καί ἡ ἀποτελεσματικότητα μιᾶς ιδεολογίας στὸν προνομιακὸ χῶρο ἀναπαραγωγῆς της, δηλαδή στὴν ἐκπαίδευση. Μία μεταρρύθμιση εἶναι ἀμύηστομη: συντελούμενη σὲ ἓνα χῶρο σκληρῶν ιδεολογικῶν συγκρούσεων καί σὲ μία συγκυρία πού, παρὰ τὴν πολιτικὴ ἰσορροπία, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ιδεολογικὴ ρευστότητα, συνεπάγεται μιᾶ ἀνακατανομὴ ἀξιών στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κυρίαρχης ιδεολογίας. Δεδομένου ὅτι ἡ τρέχουσα ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ὅπως τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τίς κυβερνητικῆς προθέσεις, κατατείνει πρὸς μιᾶν ἀσθηρότερη, λιγότερο ἐλαστικὴ διάρθρωση τῆς πυραμίδας ἐπιλογῆς, μιᾶ τέτοια ἀνακατανομὴ ἀξιών καλεῖται νὰ γίνει ὁ μαγικὸς καθρέφτης τῆς νέας σχέσης Μέσης-Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης, γιὰ νὰ διαποτίσει τοὺς θεσμοὺς ἐπιλογῆς, δηλαδή νὰ τοὺς νομιμοποιήσει. Γιατί, εἶναι σαφές πῶς ἂν τὸ λαϊκὸ ιδεολογικὸ εἶδωλο καί οἱ κοινωνικοὶ συνειρημοὶ τῆς «φοιτητικῆς θέσης» παραμείνουν ὅπως εἶναι σήμερα, οἱ νομοθετικοὶ λεονταρισμοὶ μόνον ἀνεπαίσθητες μετακινήσεις μποροῦν νὰ ἐπιφέρουν. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ νὰ λειτουργήσει ἀποτελεσματικὰ ὁ μηχανισμὸς ἐπιλογῆς καί ἡ νέα διαβάθμιση τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱεραρχίας, πρέπει νὰ τεθεῖ σὲ κίνηση μιᾶ σταδιακὴ ἀναβάπτιση τῆς «ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» τῶν διαφόρων βαθμίδων —πράγμα πού, στὴν περίπτωσή τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, συνεπάγεται μιᾶ μετατόπιση τῆς ιδεολογικῆς ἀξίας της πρὸς τὸν τεχνοκρατισμὸ. Τὰ νομοθετικὰ μέτρα, συνεπῶς, δὲν ἐπαρκοῦν, ἐφόσον ἡ ἐμμονὴ τοῦ ιδεολογικοῦ εἰδώλου τείνει νὰ ἀναπαράγει τὰ παράλληλα κυκλώματα (φροντιστήρια, κ.λπ.) πού βραχυκλώνουν τοὺς μηχανισμοὺς ταξικῆς ἐπιλογῆς. Οὔτε καί ὁ διοικητικὸς καταναγκασμὸς ὠφελεῖ, γιὰτὶ ὀδηγεῖ σὲ ἀναφομοιώτες κοινωνικῆς ἐκρήξεις. Σ' αὐτὴν τὴ μετάβαση ἀπαραίτητη εἶναι ἡ συνδρομὴ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ οὐμανισμοῦ πού πλημμυρίζει τὰ χά-

σματὰ της καί διαμεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸν «ἄνθρωπο» καί τὰ σχολεῖα «του».² Ἐδῶ ἐντάσσεται καί τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης ὡς ἀξίας στὴν ιδεολογικὴ ἱεραρχία. Μία ὄξυνση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ στοχασμοῦ ἀφήνει τὴν κερκόπορτα ἀνοιχτὴ γιὰ νὰ περάσει τὸ θέμα καί αἴτημα τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, μιλώντας γλῶσσα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν οὐμανιστικὴ ἢ τεχνοκρατικὴ.

Ἡ ἀναπροσαρμογὴ, λοιπόν, πρέπει νὰ συντελεσθεῖ ὁμαλά, ὑπὸ ἔλεγχο, ἢ νέα ἀξιολόγηση τῆς ἐπιστήμης, ὑπαγορευόμενῃ ἀφενὸς ἀπὸ οικονομικῆς ἀνάγκης, ἀφετέρου —ἔστω καί ἀμυδρὰ— ἀπὸ τὸν ιδεολογικὸ ἀντίπαλο, πρέπει νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς νὰ φανεῖ ἡ ιδεολογικὴ ἔνδεια· πρέπει νὰ καταπολεμηθεῖ ὁ σκοταδισμὸς, ἀλλὰ καί νὰ ἀφομοιωθεῖ ἡ στὰ μετόπισθεν μαχητικὴ του ἰκανότητα. Στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης ἐπιστρατεύονται δύο ιδεολογήματα: ὁ οὐμανισμὸς καί ὁ τεχνοκρατισμὸς, μέ τὴ μορφὴ ἀντίφασης.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς βιάζεται ὁ κ. Παπανοῦτσος. Ἡ σαφήνεια τῆς ιδεολογίας του βλέπει γι' αὐτόν, γιατί αὐτὸς δὲν βλέπει, τὴν κερκόπορτα καί τὸν ὠθεῖ νὰ τὴν καταλάβει προτοῦ ἐφορήσουν τὰ καινὰ δαιμόνια πού χρόνια τώρα ἀσφυκτιοῦν στὸ ἀπωθημένο τοῦ «νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ». Βιάζεται, λοιπόν, γιατί μιὰ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ἀνοίγοντας τὸ θέμα τῶν ἐπιστημῶν, πρέπει νὰ ἀποκτήσει ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἐπιστήμη, πρέπει νὰ ἀντλήσει ἀπὸ κάποια «φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης» ἕναν πρὸς τὸ συμφέρον της τρόπο ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος. Καί αὐτὸ γιὰ δύο κυρίως λόγους πού ὑπαινιχτήκαμε παραπάνω.

Ἡ σκοπιμότητα τῆς παρέμβασης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ οὐμανισμοῦ

1. Ἡ ἐμφάνιση καί ἡ διάδοση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἔχει τεράστιες ἐπιπτώσεις στὸ ιδεολογικὸ ἐπίπεδο, δηλαδή στίς διάφορες ιδεολογίες, τίς μεταξύ τους σχέσεις κυριαρχίας καί τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῆς καθεμιάς. Ἡ ἐπιστημονικὴ παιδεία σὲ μιᾶ κοινωνία συνεπιφέρει μιᾶ νέα μορφὴ λογικότητας, δηλαδή μιᾶ ἀνάπτυξη τοῦ θεωρητικοῦ χῶρου καί ἕναν ἐπαναπροσδιορισμὸ τοῦ προβληματικοῦ καί τοῦ ἀποδειγμένου, τοῦ γνωστοῦ, τοῦ ἀγνωστοῦ καί τοῦ πρὸς εὔρεση. Εἶναι πρόδηλο ὅτι κατὰ τὴν ἀνάπτυξη αὐτὴ, πολλὲς ἀξίες καί ἀντιλήψεις, ἠθικῆς, πολιτικῆς καί φιλοσοφικῆς, ἀπορρίπτονται, ἄλλες μετασχηματίζονται καί ἄλλες πάλι, νεότερες, εἰσβάλλουν στὴν ιδεολογικὴ σκηνή. Προφανῶς, δὲν μιλάμε γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν στίς ἴδιες τίς ἐπιστήμες, ἀλλὰ γιὰ τὸν τύπο ὑποδοχῆς τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τοὺς διάφορους ἐξωἐπιστημονικοὺς θεωρητικοὺς χῶρους, ἄρα καί ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ μηχανισμό. Ὅχι μόνο μιᾶ νέα μορφὴ λογικότητας, ἀλλὰ, στὴν εὐρύτερη κοινωνικὴ διακλάδωση τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, καί μιᾶ νέα μορφὴ εὐλογοφάνειας. Τὸ «αὐτονόητο» (δηλαδή τὸ οἰκεῖο, τὸ ἀγνωρίζσιμο) ὑφίσταται ἀναγκαστικά —ὡστόσο ὄχι αὐτόματα οὔτε καί γραμμικά— μιᾶ μετατόπιση πρὸς νέους θεωρητικοὺς χῶρους.

Τέτοιες μετατοπίσεις, ὅμως, εἶναι ἐπώδυνες (ὄσο καί ἀναγκαῖες) γιὰ τὴν κυρίαρχη ιδεολογία γιατί, ἀμφισβητώντας τὴ γνωσιολογικὴ τῆς ἐγκυρότητα, θέτουν σ' ἐκκίνηση τὴν κοινωνικὴ ἀποτελεσματικότητά της: στὸν μακρόχρονο ἀγῶνα ἀναπροσαρμογῆς της

έπιστρατεύει, με τη σειρά της, τις φιλοσοφικές θεωρήσεις που θα τη δικαιώσουν απέναντι στα κοινωνικά αίτηματα της επιστημονικής παιδείας. Δεν έχουμε παρά να αναλογιστούμε τη βία (συμβολική και έννοια) της τότε κυρίαρχης θερησκευτικής ιδεολογίας προστά στη θεωρητική επανάσταση του Γαλιλαίου. Η ευρωπαϊκή διάνοηση έπρεπε να περιμένει τον Ντεκάρτ για να πάρει τη φιλοσοφική, μεθοδολογική άφραση άμαρτιών, και να χιονέψει τη φυσική. Ο Γαλιλαίος λοιπόν, σύμφωνα με την παράδοση, αναγκάστηκε να πεί ότι η γη δεν κινείται. Σήμερα όμως, που «όλοι βλέπουμε» την τροχιά της γης γύρω από τον ήλιο, πρέπει να όμολογήσουμε ότι ο άνθρωπος, αυτός που περπατάει στο διάστημα, είναι αναντικατάστατος και πώς, τελικά, ο Πλάτων, τ ά είχε ήδη ανακαλύψει όλα αυτά, αλλά, φυσικά, μόνο ή σύγχρονη τεχνολογία κατάφερε να τ ά πραγματοποιήσει. Έτσι και ο κ. Παπανούτσος μās πληροφορεί (μās υποδεικνύει δηλαδή) πώς: «*εμείς όμως είμαστε ίκανοί να αναγνωρίσουμε στίς υποθέσεις της δικής μας επιστήμης τις θέσεις - μηχανισμός της φιλοσοφίας του 4ου αιώνα πριν από τον Χριστό*».³ Κάποιοι άλλόκοτοι πειρασμοί ψιθυρίζουν, «κι όμως δεν είμαστε...»

Πέρα από τ ά προβλήματα που εμφανίζονται στον περιχαρακωμένο χώρο της «επιστημονικής κοινότητας» και άφορούν τόσο τις επιστήμες όσο και τις κοινωνικές προϋποθέσεις της επιστημονικής παραγωγής, οί ιδεολογικές εκφάνσεις της διάδοσης τών επιστημονικών γνώσεων σε ευρεία κοινωνική κλίμακα έγγραφονται, όπως είπαμε, στίς «θεωρητικές ιδεολογίες», δηλαδή στους διάφορους κλάδους της φιλοσοφίας και τις λεγόμενες επιστήμες του ανθρώπου (συμπεριλαμβανομένης και της κυρίαρχης πολιτικής θεωρίας), και, με αργότερους ρυθμούς, στίς «πρακτικές ιδεολογίες», εκεί όπου άπαντώνται οί καθημερινές κοσμοθεωρίες και όπου όλοι είμαστε φιλόσοφοι (Γκράμσι). Άν οί θεωρητικές ιδεολογίες είναι κατά κανόνα πιο εύαισθητες στίς επιστήμες από τις πρακτικές ιδεολογίες, ή εξήγηση του φαινομένου μās δίνει και τ ό μέτρο της κοινωνικής του σκοπιμότητας: οί θεωρητικές ιδεολογίες άποτελούν τούς κανόνες του παιχνιδιού τών οργανικών διανοούμενων της άστικής τάξης. Η γειτνίαση του επιστημονικού και του φιλοσοφικού, ως άπόκρυψη της μεταξύ τους άσυνέχειας, είναι ή θεμελιωτική χειρονομία ενός λογοκριτικού μηχανισμού. Η διαθλαστική διασπορά τών επιστημονικών έννοιών στον κοινωνικό κορμό περνάει αναγκαστικά μέσα από τον λογοκριτικό μηχανισμό, ό όποιος τις προσαρμόζει, τις αναβαπτίζει στην κυρίαρχη μορφή της νομιμότητας, δηλαδή την ιδεολογική δικαίωση που περιβάλλει και διαποτίζει τ ό καθεστώς της άρχουσας τάξης. Στίς μέρες μας, ό λογοκριτικός αυτός μηχανισμός αναγκάζεται όλο και περισσότερο να παίρνει τη μορφή ενός παράλληλου κτίσματος, να δίνει τόπο στίς επιστήμες, εμφανίζοντας συνάμα αυτή την παραλληλότητα, ή μάλλον τ ό άσύμπτωτο, σαν τεχνική ή πρακτική άναπροσαρμογή μιάς βαθιάς σύμπτωσης, άθτώ άκφραση ενός τεχνικού (και όχι κοινωνικού) καταμερισμού της εργασίας. Έτσι ό κ. Παπανούτσος τ ά μās πεί:

«... ή Φιλοσοφία σαν άνίχνευση τών γενικών άρχών και ή Επιστήμη σαν έρευνα τών κατά μέρος φαινομένων συμβιούν άρμονικά και συνεργάζονται με άμοιβαία κατανόηση, και μόνο ό αναπόφευκτος για τις

περιορισμένες ανθρώπινες δυνάμεις καταμερισμός της εργασίας διαχωρίζει τούς τομείς της μελέτης».⁴

Γιατί ό φιλοσοφικός και επιστημονικός λόγος, τουλάχιστον όσον άφορά τις μη κοινωνικές επιστήμες, δεν μπορούν πλέον να συνυπάρξουν στο ίδιο κείμενο με τη μορφή του κοινωνικού προτύπου, της τελετουργίας (όπως συνέβαινε, στίς περιπτώσεις που εύστοχα μνημονεύει ό κ. Παπανούτσος: Γαλιλαίος, Νεύτων, κ. ά.), άσχετο αν συχνά ό επιστήμονας φιλοσοφεί, έξω όστόσο από την επιστήμη του (βλέπε τις περιβόητες θεολογικές δηλώσεις του Άινστάιν). Τό «Πανεπιστήμιο» οίκοδομείται με άκρογωνιαίο λίθο τη φιλοσοφία, ή όποία σκηνοθετεί την άρμονική διακίνηση τών «άληθειών», διανέμει τούς ρόλους και τούς άναρτά στην οίκουμενική νοητική άλυσίδα, άποτυπώνοντας την ύπογραφή της στην όψη κάθε κλάδου: *intioite et hic dii sunt*. Έτσι, τ ό πανεπιστημιακό οίκοδομήμα ύπήρξε ή όνειρική άκύρωση της παραλληλότητας, όπου ή κυρίαρχη ιδεολογία μπορούσε να διευθετεί τις διαφορές και να λύνει τ ά προβλήματα της έπικαλυμμένη τή θέσμια συμμετρία και φιλοσοφική συνενόχη τών διαφόρων θεωρητικών χώρων. Τό ότι όμως ή Φυσικομαθηματική και ή Φιλοσοφική παραμένουν «Σχολές του Πανεπιστημίου», σαν έπιβίωση μιάς παλαιάς εκπαιδευτικής ιδεολογίας, δεν πρέπει να εμφανιστεί μόνον σαν άπλή, τιμής ένεκεν, μνήμη μιάς ούτοπίας, αλλά και σαν ιδανικό, που ένώ δεν έχει χάσει τίποτε από την πρότερη ισχύ του, πρέπει να άποκεντρωθεί για «τεχνικούς λόγους».

Περιγράψαμε βέβαια την άνηρωπιστική παράδοση και την ιδεαλιστική λογική της. Γιατί στους ίδιους χώρους —είτε σκιρτούν ύποδόρια, είτε δρούν άυτοπροσώπως— εμφανίζονται και άλλα ρεύματα, ύλιστικά, που άνατρέπουν τ ά λογοκριτικά φράγματα και τις υπερχόσμες άρμονίες.

2. Μνεία μās οδηγεί σ' έναν δεύτερο, έξειδικευμένο λόγο: την πιθανότητα τών κοινωνικών επιστημών. Έδώ τ ά πράγματα είναι πιο καθάρά. Η φιλοσοφική παρέμβαση του εκπαιδευτικού σκοπό έχει να άποκλείσει τή δυνατότητα παραγωγής μιάς άυστηρης έπιστήμης του κοινωνικού (δηλαδή τόν ιστορικό ύλισμό), άναγορεύοντας ταυτόχρονα σε επιστήμες τις ποικίλες έπιμέρους κατατεμαχισμένες κατασκευές, συνονθυλεύματα τεχνικών και ιδεολογικών πρακτικών, όπως οί πολιτικές επιστήμες, ή κοινωνική ψυχολογία, κ.λπ. Άποκλείει λοιπόν τις επιστήμες εκείνες που τείνουν τ ά δάκτυλα στίς πηγές της εκπαιδευτικής ιδεολογίας, που άπειλούν τ ό άδυτο της άνομολόγητης όρμης που τήν κινεί.⁵

Ό Λογοκριτικός μηχανισμός και ό κ. Παπανούτσος

Τά δυό αίτια που τήζαμε συνεργάζονται στο ιδιαίτερο φαινόμενο της *επιστημονικής δυσλεξίας* της νεοελληνικής άστικής ιδεολογίας, ή όποία δεν κατάφερε μέχρι σήμερα να πετύχει την άναπροσαρμογή που έπέτρεψε σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη να εμφανίζονται προστάτες τών επιστημών. Τό έρώτημα έδώ δεν έγκειται στο κατά πόσο ή άστική ιδεολογία μπορεί να άφομοιώσει τις επιστήμες ή κάποιες επιστημονικές έννοιες (πράγμα έξ έδριςμού άδύνατο), αλλά αν και κατά πόσο μπορεί να ένσωματώσει στο λόγο της σαν κοσμητικό του στοιχείο την έπιθυμία της επιστημονικής γνώσης,

αυτό που συνήθως αποκαλούμε επιστημονική περιέργεια, δίψα για μάθηση, κ.λπ. για να άκυρώσει αυτή την επιθυμία ή μάλλον να τη διοχετεύσει σε άλλους θεωρητικούς τόπους: στις διάφορες φιλοσοφίες της επιστήμης, στην πολιτική της φιλοσοφία, κ.λπ. Όταν δεν καταφέρνει να ενσωματώσει στο λόγο της την επιθυμία της γνώσης, ούτε καν με τη μορφή της τεχνοκρατικής νευρώσης, όπως στην περίπτωση μας, την καθιστά απαγορευμένη. Η απαγόρευση αυτή εμπεδώνεται σε συγκεκριμένους κοινωνικούς μηχανισμούς, εκπαιδευτικές τελετές και ιδεολογικές νευρώσεις: την ταύτιση της επιστημοσύνης και της κοινωνικής καταξίωσης, τη μικροαστική φοβία της τεχνολογίας, κ.ά. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι οι μαθητές στην Ελλάδα δεν «ἀγαποῦν» τις επιστήμες, και ούτε βέβαια μπορεί να θεωρηθεί τυχαία ή αντίστοιχη υπετροφικότητα των θεωρητικῶν κλάδων.

Στην περίπτωση μας λοιπόν, ο λογοκριτικός μηχανισμός επέλεξε, και δεν μπορούσε παρά να επιλέξει, τον κ. Παπανούτσο, γιατί ο παραδοσιακός σκοταδισμός δεν είναι ικανός αντίπαλος (και σίτις δοσμένες πολιτικές συνθήκες, δεν είναι καθοδηγήσιμος) για τους πιθανολογούμενους κινδύνους. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση καλείται να οργανώσει, να περισφίξει την ιδεολογία της γύρω από τις επιστήμες, επιλέγοντας τις απόψεις εκείνες που θα ήγεμονεύσουν στον περί επιστήμης στοχασμό. Η παρέμβαση αυτή μπορεί να συντελεστεί είτε μέσω του παράλληλου κρατικού κινκλώματος, του «ιδιωτικού» Τύπου («Τὸ Βῆμα»), είτε μέσω της επίσημης υιοθέτησης του εκπαιδευτικού ούμανισμού (σύσκεψη περί Παιδείας), είτε με ποικίλους άλλους τρόπους. Πάντως, ο κ. Παπανούτσος διεκδικεί την άνεση και ασφάλεια που του παρέχει το επίσημο φιλοσοφικό όνομα της παρέμβασης, επιστημολογία και φιλοσοφία της επιστήμης, περιστοιχίζοντας τον με ἐνδόξους προγεννήτορες.

«*Ἐμείς ὁμως*», διακηρύσσει ἀγέρωχα ο κ. Παπανούτσος, με την άνεση του επίσημου εκπροσώπου του «πνεύματος της εποχής» «*εἴμασθε ἱκανοί...*». Ο γλωσσολόγος Benveniste διαφορίζει δύο περιπτώσεις του πρώτου πληθυντικού: το «περιεκτικό» ἐμείς + αὐτοί (τὸ ὅποιο ἐκμυστηρεύεται σὲ κάποιο «ἐσὺ» τῆ συνοχή τοῦ «ἐγὼ» με κάποιους «ἄλλους»). Η ἀσάφεια μπορεί

Ἡ ἰδεαλιστικὴ εκπαιδευτικὴ φιλοσοφία ἔχει σκοπὸ νὰ ἀποκλείσει τὴ δυνατότητα παραγωγῆς τῆς ἐπιστήμης τοῦ κοινωνικοῦ (: ἱστορικὸ ὕλισμό).

νὰ σημαίνει και τὰ δύο. Ποιοὶ εἶναι, ὁμως, «αὐτοὶ» τοὺς ὁποίους ὁ κ. Παπανούτσος, σύμφωνα με τοὺς κανόνες μιᾶς ιδεολογικῆς ἐντολῆς ποὺ ἀποκαλεῖ «ἱκανότητα», πασχίζει νὰ περιλάβει στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσει σὰν ἐνιαῖο ἀνακαλῶντας τοὺς ἀπὸ τῆ σιωπῆ ὡς διαδοχικὰ «ἐσὺ»; Καὶ ποιοὺς εἶναι ὁ «ἐσὺ» τὸν ὁποῖο ὁ κ. Παπανούτσος

καθιστᾶ μοναδικὸ κοινῶν μιᾶς ἀποκάλυψης; τοῦ ὁποῖου τῆ συγκαταβατικὴ μαρτυρία μιᾶς ἐκμυστηρεύσεως ἐξασφαλίζει τόσο ἀβίαστα; Αὐτὴ τὴν ἱκανότητα τοῦ κ. Παπανούτσου νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς «οὐσίας τῆς ἐποχῆς μας», τῆς παιδείας τῆς, θὰ θέλαμε νὰ ἀνακρίνουμε, ὄχι γιὰ νὰ διεκδικήσουμε αὐτὸν τὸ ρόλο ἐξ ὀνόματος κάποιου ἄλλου, ἀλλὰ ὡς ἓνα «ἐσὺ» ποὺ ἀρνεῖται τὴν ταφή του στὴ δοξολογία τοῦ κ. Παπανούτσου, ἓνα «ἐσὺ» ποὺ ὁμολογεῖ τὴν ἀνικανότητά του νὰ δεῖ τὸν ἑαυτὸ του στοὺς ἀρχαίους ἡμῶν προγόνους καὶ τὴ φιλοσοφία τους.

Στὰ τελευταῖα ἄρθρα του στὸ «Βῆμα», ὁ κ. Παπανούτσος θεωρεῖ δοσμένη τὴν ἰδιότητά του ὡς ἐπίσημο ἐκπρόσωπο τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ, τὴ «Γενεαλογία τῶν Ἰδεῶν», ἐμφανίζονται τρία συμπτωματικὰ σημεῖα ποὺ θεμελιώνουν αὐτὴν τὴν ἱκανότητα καὶ διαφυλάττουν τὸ ἀλευθύνειο τῆς ιδεολογικῆς ἐντολῆς στὴ φαντασίωση τοῦ καλοπροαίρετου διαλόγου. Τὰ ἐπισημαίνουμε γιὰ ἀποτελοῦν σταθερὲς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τῆς «ἐποχῆς». Ἡ δράση τους ἐμφαίνεται κυρίως στὸ σημεῖο διαπλοκῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ με τὰ συγκεκριμένα προβλήματα περιεχομένου σπουδῶν στὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση, ὅπως φεγγαρίζουν στὴν ἄμπατη τῆς χουντικῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς, πρὶν ἀρχίσει ἡ παλίσροια τῆς μεταρρύθμισης. Ἐκεῖ, στὰ ἐκβράσματα μιᾶς ἀθλιότητος, ὁ κ. Παπανούτσος περισυλλέγει τὰ ἀπολιθώματα τῆς γενεαλογίας του.

Ἡ συνέχεια τῶν ἰδεῶν

Πρῶτη σταθερά: ἡ συνέχεια τῶν ἰδεῶν καὶ τὸ κληρονομικὸ δίκαιο ποὺ συγκροτεῖ καὶ διέπει αὐτὴ τὴ συνέχεια, τὴν προικίζει με τὴν άνεση τῆς οικογενειακῆς οἰκειότητος, ἔτσι ὥστε κάθε συγγραφέας ποὺ τὸ ποθεῖ νὰ βροῖσει στὶς γενεαλογικῆς ἀνασκαφῆς του τὴν οἰκογένειά του, τὸ «μητρῶο τῶν ἀγαπημένων ἰδεῶν», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ὁ κ. Παπανούτσος.

Πίσω ὁμως ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἱστορικοφανῆ ἀναζήτηση τῆς συνέχειας κρύβεται ἡ ἀνάγκη ἀναπαυτικῆς ἐγκατάστασης τοῦ ὑποκειμένου στὴν Ἱστορία καὶ τῆ Συνείδηση: σὲ μιὰ ἱστορία ὁμως ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς ἀσυνέχειες, τὰ χάσματα καὶ τὶς ἐκρήξεις τῆς, τὴν πολλαπλότητα τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν καθορισμῶν· σὲ μιὰ συνείδηση ὑπερβατικῆ, τῆς ὁποῖας ὁ θεραπευτικὸς ροῦς δὲν διαταράσσεται ἀπὸ ἀτυχεῖς συναντήσεις με τὸ ἀσυνείδητο, ἀπὸ ἀσυνέχειες καὶ ἐλλείψεις. Ἡ προβολὴ λοιπὸν τοῦ λόγου τῆς ἱστορικῆς συνέχειας ὑποκρύπτει τὴν ἀνάδειξη τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης σὲ ἀπόλυτο ὑποκείμενο, ἀφετηρία καὶ τέλος, τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Πῶς ἀλλιῶς, γιὰ νὰ πάρουμε τὴν ἐπιλογή τοῦ κ. Παπανούτσου, αὐτονομούμε κάποιο φιλοσοφικὸ ρεῦμα, τὸ ὀνομάζουμε «διαλεκτικὴ» καὶ ἀνασκευάζουμε τὴν ἱστορία του; Τί μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλάμε γιὰ «ἱστορία τῆς διαλεκτικῆς», νὰ ἀποσποῦμε ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς φιλοσοφίας ἓνα συνεχῆς νῆμα διαλεκτικῆς φιλοσοφίας, προικίζοντάς το με τὴ δικὴ του ἐσωτερικὴ ἱστορία, ἂν ὄχι ἡ ἀνάγκη μας νὰ ἐπιβεβαιωθοῦμε στὸ ἰδεολογικὸ μᾶς ἱστορικῆς ἀνέλιξης με φιλάγαθο μονάρχη τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση;

Πολλοὶ σκιρτοῦν εὐχάριστα στὸ ἄκουσμα τῆς διαλεκτικῆς, σὰν σὲ γνωστὸ τραγούδι, καὶ ψάχνουν νὰ θυμηθοῦν τὴν ἱστορία τῆς, ὅπως καὶ ὁ κ. Παπανούτσος, πρὸς τὰ πίσω, ἀγναντεύοντας ἀπὸ τὸ παρὸν τὸ

παρελθόν της. Ποιό είναι λοιπόν το πρόβλημα; Μήπως δέν μᾶς δικαιώνουν και αὐτοὶ οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι, ὅσοι ἀναγνωρίζονταν σὲ κάποια (ἢ στήν) διαλεκτική, ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο μέχρι και τὸν Μάρξ; Μήπως δέν συγκαταθένουν σ' αὐτὴν τὴ ληξιαρχική ἀναδρομή και οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας, ὅταν δέν ἀποδίδουν στὸν κάθε διαλεκτικὸ φιλόσοφο τίποτε παραπάνω ἀπὸ τὶς «προθέσεις» του, ἢ μάλλον τὴν πρόθεσή του νὰ περιλάβει, νὰ ἀγκαλιάσει, ἄρα και νὰ ξεπεράσει (γιὰ διαλεκτικὴ μιλάμε!) τοὺς προηγούμενους διαλεκτικούς; Ἔτσι δέν εἶδε ὁ Χέγκελ τὸν Ἡράκλειτο, ἢ ὁ Μάρξ τὸν Χέγκελ;

Ὁχι. Τὸ νὰ πηδάμε ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἀπὸ λόγο σὲ λόγο, ἀπὸ ἐπιστήμη σὲ φιλοσοφία, διαλέγοντας προγόνους και ἀπογόνους γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν μας, ἀνακαλύπτοντας συνέχειες στὴ βάση ἀναλογιῶν ἢ φραστικῶν ὁμοιοτήτων, μεταφράζοντας ὅλες τὶς ἐρωτήσεις στὴ δική μας δοσμένη ἀπάντηση και ὅλες τὶς ἀπαντήσεις στὴ δική μας ρητορικὴ ἐρώτηση, αὐτὰ στὴν καλύτερη περίπτωση εἶναι «ἄκακες διασκεδάσεις γιὰ ἱστορικούς που ἀρνοῦνται νὰ μεγαλώσουν», ὅπως τὶς ἀποκαλεῖ ὁ Foucault. Ὅποιος ἀφήνεται σὲ τέτοιες ἰδεοπλαστικὲς ἀναδρομὲς και διαδρομὲς στὴν ἱστορία, εὐτυχῆς που ταξιδεύει στὰ πέρατα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νὰ περιγράφει τοὺς τέσσερις τοίχους τῆς ἰδεοληψίας του.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν:
κανοναρχεῖ τὸ ἀπαράβατο ἰδεολογικὸ
καθῆκον τοῦ κάθε συγγραφέα:
τὴν ἐδραίωση τῆς προγονοπληξίας
ἢ τῆς προγονολατρίας.

Σύμφωνα μὲ τοὺς ἀφελεῖς περιηγητὲς τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, κανεὶς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἁγίας οἰκογένειας μᾶς ἰδέας δέν καταφέρνει τελικὰ νὰ πεῖ αὐτὸ που θέλει, γιὰ τὸ ὅλοι θέλουν νὰ ποῦν κάποιον ἀπόγονο ἢ πρόγονό τους, δηλαδή τὴν ἴδια τὴν ἰδέα και τὴ συνέχειά της. Αὐτὸ λοιπόν που χαρακτηρίζει αὐτὲς τὶς συνέχειες εἶναι ἡ κυκλικὴ ἀνεπάρκεια στὴ διατύπωση τῆς πληρότητας τοῦ νοήματος που εἶναι πάντα ἐκεῖ, περιμένοντάς τους, που ἀνήκει δικαιωματικὰ στὴ συνέχεια γιὰ τὴν οὐσία της. Ἔτσι, ἡ τελετουργικὴ ἔκφραση τῆς οὐσίας ἀναβάλλεται μέχρι τὸν γράφοντα, τὸν ἱστορικὸ τῶν ἰδεῶν, ὁ ὁποῖος ἐπανασυνδέει τὰ ἀπολωλὸτα θραύσματα τῆς Ἀλήθειας, ἐπιστρέφει στὴ συνέχεια τὰ πρωτοτόκια της, προφέροντας ἐπιτέλους αὐτὸ που πραγματικὰ ἤθελε νὰ ποῦν οἱ ὑπόλοιποι — ὡς τὸν ἐπόμενο ἱστορικὸ τῶν ἰδεῶν, κ.ο.κ., και ὁ φαῦλος κύκλος ἀναζωογονεῖται στὸ ἀδιάκοπο κνηνητὸ πίσω ἀπὸ κάτι που συνεχῶς ξεφεύγει. Γιὰ αὐτὸ ἀκριβῶς θεμελιώνει τὸ ἰδεολόγημα τῆς συνέχειας: ἡ συνεχῆς ὑπέρβαση ἑνὸς ἀρχικοῦ και τελικοῦ νοήματος, που πρέπει νὰ ξεφεύγει γιὰ νὰ ὑπερβαίνει, γιὰ νὰ εἶναι, — γιὰ νὰ ὑπάρχει και ἡ ἱστορία τῶν ἰδεῶν.

Ἡ ἐρώτηση που θέσαμε πρὶν στὴν ἀθωότητα τῆς γενεαλογίας τοῦ κ. Παπανοῦτσου ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν

ἀπαίτηση διατύπωσης τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ συλλογισμοῦ που ἐπιλέγει τὸν ἱστορικὸ του καθρέφτη, ἀνακαλεῖ — ἀπὸ τὴν ἀντιφατικὴ και ἀσυνεχῆ τους ἀπουσία — τὶς πνευματικὲς στιγμὲς που τὸν «ἐκφράζουν», ἐπιλέγοντας ἔτσι τὴν ἱστορία του, τὰ ὁρῶσημα στὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται, γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὴν κυριαρχία του. Γιὰ τὴν ἢ φαντασίωση τῆς συνέχειας δέν εἶναι παρὰ ἡ ἀποπολιτικοποίηση τῆς ἱστορίας, ἡ ἀπόσβεση τῆς ἀντιφατικότητας, τῆς ἑτερογένειας και τῆς ἀσυνέχειας τῆς κοινωνικῆς ὕλης, τῆς σύγκρουσης. δέν εἶναι παρὰ τὸ ἰδεολογικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ λόγου στὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται αὐτὴ ἡ συνέχεια. Δέν εἶναι παρὰ ὁ μηχανισμὸς τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, θεμελιωμένης σ' ἕνα γραμμικὸ ἰδεολογικὸ χρόνο, που ἐπιτρέπει σὲ μία «ἐποχὴ» νὰ ἐπιλέξει τὸ παρελθόν της γιὰ νὰ ὑποδυθεῖ ἢ ἴδια τὴν ὀλοκλήρωσή του, τὴν τελεολογικὴ κατάληξή του. Που ἀπονέμει σὲ κάποια στιγμή τὸν τιμητικὸ ρόλο τῆς «στιγμῆς μηδέν» στὴν ἱστορία της, τὸ ρόλο τῆς ἀφετηρίας στὴν ὁποία ὑπάρχει ἕν σπέρματι τὸ τέλος, δηλαδή ὁ εαυτὸς της σὰν οὐσία, ἀπ' ὅπου και ἔκτρωει τὴ γραμμικὴ προέκταση τῆς ἱστορικῆς ἀναδίπλωσης τῆς οὐσίας αὐτῆς μέχρι τὸν εαυτὸ της. Που ἐπιλέγει πάντοτε γιὰ σημεῖο συμπίκνωσης, γιὰ φορέα τῆς οὐσίας τὸ ὁμιλοῦν ἢ γράφον ὑποκείμενο — τὸν ἀνώτατο δικαστικὸ κλητῆρα, κάτοχο τῆς ἐντελέχειας και ἐκπρόσωπο τοῦ «πνεύματος τῆς ἐποχῆς», ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει ἐξ ὀνόματός της νὰ τὴ διαλαλήσει. Ὁπως και ὁ κ. Παπανοῦτσος ἀναλαμβάνει σήμερα νὰ μᾶς ἐπιστρέψει, σὰν μαγικὸς καθρέφτης, τὴ μορφή μας ἐνταγμένη στὸ μητρώο του, τὸν ἐκπαιδευτικὸ οὐμανισμό.

Τέτοια παραδείγματα «μητρώων» στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν ἰδεολογιῶν θὰ βροῦμε πολλά. Οἱ συγγραφεῖς που ἐπιλέγει μιὰ σχολὴ, μιὰ γενιά, ἢ ἰδεολογικὴ τάση γιὰ νὰ δεῖ τὴ μορφή της, μαρτυροῦν κατὰ κανόνα συμπτώματα τοῦ ἰδεολογικοῦ λόγου που τοὺς ἐπέλεξε, γιὰ τὸ σπάνια θὰ βρεῖ κανεὶς σὲ τέτοιες ἐπιλογὲς τοὺς ὅρους μιᾶς θεωρητικῆς ἀνάγνωσης. Ἄν σήμερα ζοῦμε τὴ «διαλεκτικὴ», κάποτε ἀναπνεύαμε τὸν Νίτσε. Ὁ Θεοτοκάς, γιὰ παράδειγμα, εἶχε διαλέξει τὸν Νίτσε γιὰ μέτοχο στὴ γενεαλογία του. Δύσκολα ὅμως θὰ βρεῖ κανεὶς στὴν ἀνήλεη ἀποκεντρωτικὴ βία που ἀσχεῖ ὁ Νίτσε πάνω στὶς καθεστωτικὲς μορφὲς ἠθικῆς ἀναγνωρίσεως, στὶς κυρίαρχες ἰδεολογικὲς διαφάνειες τοῦ δυτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τὴν ἀρεμάνια γκρίνια ἑνὸς ἐτηρημένου Θεοτοκά, ἀνεπίσημο ληξιαρχου και ἐπίδοξου ἐκπρόσωπου τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Ὁπως και τὸ παιχνιδάκι τῆς θέσης - ἀντίθεσης - σύνθεσης, παρομοιαζόμενο πάντα μὲ τὸν ἀρχαῖο, «γόνιμο διάλογο διαφωνούντων προσώπων»,⁶ που ἀποδίδει ὁ κ. Παπανοῦτσος στοὺς διαλεκτικούς, δέν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸν διαλεκτικὸ ὕλισμὸ τοῦ Μάρξ. Τὸ θέμα δέν εἶναι ἂν κατάλαβε ἢ δέν κατάλαβε τὸν Νίτσε ὁ Θεοτοκάς, ἢ τὸν Μάρξ ὁ κ. Παπανοῦτσος, ἀλλὰ γιὰ τὴν πῶς τὸν ἐπέλεξε, και τί μᾶς λέει αὐτὴ ἡ ἐπιλογή γιὰ τὴν τρέχουσα ἰδεολογικὴ συγκυρία και τὴ θέση μας σ' αὐτήν. Τέτοιες ἐπιλογὲς ἐπαφίονται συνήθως στὶς «ὑπερπολιτικὲς» φυσιογνωμίες τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας, που ἔχουν ἀναλάβει νὰ φυλάνε τὰ σύνορα τῆς ἰδεολογίας τους, τὰ σημεῖα δηλαδή στὰ ὁποῖα ἔχει φθαρεῖ.

Γιὰ τὸν κ. Παπανοῦτσο, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς συνέχειας, ὑπάρχει ἕνα προνομικὸ πεδίο ἰδεῶν, χωρὶς διάκριση καταγωγῆς, κατεῦθυνσης ἢ θεωρητικῆ συστήματος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ και τὴν πνευματικὴ κληρονομία τοῦ κόσμου. Εἶναι τὰ Ἡλύσια τῶν

ιδεῶν, όπου μπορεί κανείς να συναντήσει την πλατωνική ιδέα να διαλογίζεται με τη σύγχρονη κβαντομηχανική, τον Μάρξ, επιτέλους, να ανταλλάσσει διαλεκτικές διαχύσεις με τον Χέγκελ, και άλλα της συντέλειας άκατονόμαστα. Έδω βρίσκονται οι ιδέες που πέρασαν τις εξετάσεις της αιωνιότητας, τα επιτεύγματα του ανθρώπου, όπου πλέον έχει ξεπεραστεί ο κόπος, έχει εξατμιστεί η διαφορά, η σύγκρουση έχει (διαλεκτικά πάντα) οδηγήσει στην ενότητα, η έτερογένεια στην ομοιογένεια, η ιστορία έχει πραγματοποιηθεί στην υπεριστορική της ουσία.

Αυτό το προνομιακό πεδίο των ιδεῶν αποτελεί άνεξάντλητη πηγή εμπνευσης καθώς και πλαίσιο αναφοράς των παραδοσιακών εκπαιδευτικών: τη γενική κουλτούρα. Είναι ο μυστικός και τελικός κριτής των πράξεών μας, υπερβατικό δικαστήριο του ανθρώπινου μόχθου. Δεν το λέμε Θεό, το λέμε όμως «ιστορία (γενεαλογία) των ιδεῶν» ή, κατά βούληση, πλατωνικά είδη, διαλεκτική ή πανεπιστημιακή έδρα. Και κάτι άλλο: γνώση, στον κόσμο του πλάτων της μέθεξης, δεν είναι παρά η σύνδεση του υποκειμένου με το χώρο των ιδεῶν, όπου κατοικοεδρεύουν οι αρχαιοπρεπείς αρετές της ελευθερίας, της υπευθυνότητας και της ανδρείας, που υπαγορεύουν το απαράβατο αν και ανεκπλήρωτο κέντρο και ιδανικό της οθμανιστικής παιδείας: τον ιδανικό άνθρωπο, τον ελεύθερο, υπερέφανο και θαρραλέο πολίτη,⁸ επιστρατευμένο τεκμήριο της ποθούμενης συνέχειας της άστικής ιδεολογίας.

‘Η «συνέχεια» στην ελληνική εκπαίδευση

Σαν μαθητές του Γυμνασίου έχουμε όλοι ζήσει στο πετσί μας τα παραληρήματα της συνέχειας, όχι μοναχά στη γενική της έκδοχή, τον έγκυκλοπαιδισμό, εισιτήριο των «προσοντούχων άγραμμάτων»⁹ στην κοινωνία των υπαλληλικών —αυτή τη φορά— μητρών, αλλά και στην ειδική της μορφή, τη συνέχεια ανάμεσα στον αρχαιοκλασικό και το νεοελληνικό πολιτισμό. Άλλά άς αφήσουμε το άνωτατο ίερατείο της συνέχειας, τη Φιλοσοφική Σχολή Άθηνών, να ακριβολογήσει με όλον το φανατισμό που άρμόζει σε μιá τέτοια ιδέα: «*τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πάντοτε καὶ τὸ νεώτερον Ἑλληνικὸν Κράτος ἀπὸ τῆς συστάσεώς του ἠσθάνθη τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ἐνότητα αὐτοῦ ὡς μιάν ἀνταπόδεικτον πραγματικότητα, ἐπὶ ταύτης δὲ ἐθεμελίωσε τὴν ὑπαρξίν του*».¹⁰

Τά παράφρονα καμώματα αὐτοῦ τοῦ «αὐταπόδεικτου μεγαλείου» είναι πολλά και στην άνωτατη εκπαίδευση. Σπάνια θά βρει ο φοιτητής σύγγραμμα, ίδιως στις επιστήμες του ανθρώπου, που να μην επαναλαμβάνει και έπαυξάνει τον χρησμό της Φιλοσοφικής, τὸ απαράβατο ιδεολογικό καθήκον του συγγραφέα του: την έδραίωση της προγονοπληξίας ή προγονολατρίας. Έτσι μαθαίνουμε πώς όλες τελικά οι Έπιστήμες, τὰ Γράμματα, οί Τέχνες, «πηγάζουν» από την αρχαία Ελλάδα. Οί αρχαίοι «έθεσαν τὰ θεμέλια» όλων τῶν σημερινῶν εκδηλώσεων του ανθρώπινου πνεύματος, χωρίς ποτέ να κάμει κανείς τον κόπο να μάς εξηγήσει τί τελοσπάντων σημαίνουν αυτές οί άθώες φρασσοῦλες, «πηγάζουν», «έθεσαν τὰ θεμέλια» κ.ο.κ., ή τουλάχιστον που κατοικεί αὐτὸ τὸ ανθρώπινο πνεῦμα για να ρωτήσουμε τὸ ίδιο.¹¹

Ο αρχαίος πολιτισμός, βέβαια, δεν ήταν «ένα πράγμα» χάρι στην ενότητα μιᾶς ακαδημαϊκής παραπομπής. Αναφερόμαστε σε εποχή τουλάχιστον τεσσά-

ρων αίωνων, όπου διαφορετικά ρεύματα, συγκλίνοντα και αποκλίνοντα, ομοιογενή και ανταγωνιστικά, ιδεαλιστικά και υλιστικά, επιστημονικά, φιλοσοφικά και θρησκευτικά, διαπλέκονται και αντιπαλεύουν μέσα σε συγκεκριμένους τύπους λογικότητας και καθορισμένες κοινωνικές ιδεολογίες, ριζικά διαφορετικές από τις σημερινές. Για τον εκπαιδευτικό οθμανισμό και τὴ Φιλοσοφική αὐτὰ είναι δευτερεύουσας σημασίας προβλήματα: μεγαλύτερη σημασία έχει ή αρχαιότητά τους (και φυσικά τὸ ὅτι ὑπῆρξαν ἑλληνικά δημιουργήματα) —αὐτὸ τὸ μεταφυσικό συνονθύλευμα γενικής παραπομπής που λέγεται και φιλολογική επάρκεια, μπροστά στο ὅποιο ὑποχωροῦν ὅλα τὰ προβλήματα, ὑποκλινόμενα στο «άθάνατο αρχαίο πνεῦμα». Η διαφορά φιλοσοφίας και επιστήμης, ή σχέση πολιτικής και φιλοσοφίας και άλλα δευτερεύοντα παρόμοια χάνονται σε μιá γενική αρχή (με την άριστοτελική πάντοτε έννοια). Οί προσωκρατικοί, λοιπόν, φαντάζουν —πάντα σύμφωνα με τούς κανόνες της συνέχειας— πρόδρομοι του Πλάτωνα και του Άριστοτέλη, πράγμα βέβαια που πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι θά απέριπταν βία. Άν, για να πάροουμε άλλο ένα παράδειγμα, ή Λογική τῶν Στωικῶν, ὅπως τουλάχιστον ισχυρίζεται ο Λουκασίεβιτς, ήταν μάλλον αντίθετη με την άριστοτελική, αν οί Σοφιστές θέτουν προβλήματα που

Τὸ να πηδάμε ἀπὸ εποχή σε εποχή,
ἀπὸ Λόγο σε Λόγο,
ἀπὸ ἐπιστήμη σε φιλοσοφία,
εἶναι «άκακες διασκεδάσεις ιστορικῶν
που ἀρνοῦνται νὰ μεγαλώσουν».

σὸν ἐξίλαστήρια θύματα της παιδαγωγικής μας κατακρημνίζονται στον Καιάδα της σωκρατικής συνέχειας, αν ποικίλες άλλες παραγωγές άποθῶνται, ακριβῶς σύμφωνα με τις επιταγές της χριστιανικής συνέχειας, ὅλα αὐτὰ ὑποχωροῦν μπροστά στο «γεγονός» πώς ὅλοι αὐτοί έθεσαν κάποια θεμέλια. Άδιάφορο αν πάνω σ' αὐτὰ τὰ θεμέλια πολλές φορές δεν εκτίσει κανείς, ὅπως στην περίπτωση της Λογικής τῶν Στωικῶν, που αναγνωρίστηκε από τη σύγχρονη Λογική, αφού όμως ή τελευταία είχε κτίσει τὰ θεμέλιά της άλλω.

Άν τελικά ή αρχαία ελληνική σκέψη ξαναβρέθηκε ανάμεσά μας, κλίνοντας εὐλαβικά τὸ γόνυ στους άδιαφιλονίκητους απογόνους της, αν μάς ήρθε κάπως άπρόσκλητη μετά από μερικούς αιώνες περιπλάνηση στα μοναστήρια και τις σχολές της Δύσης· και αν, ὅπως φαίνεται, την κληρονομήσαμε από την ακαδημαϊκή παράδοση της Προστασίας και τὰ άποκνήματα του φιλελληνισμού και ὄχι από «εμάς τούς ίδιους», από τὰ κατάβαθα της έμφυτης φιλοσοφικής διαίσθησης της ελληνικής φυλής — ὅλα αὐτὰ, σύμφωνα με τὴ Φιλοσοφική Σχολή, ὑπηρετοῦν τὴν «αὐταπόδεικτον πραγματικότητα» της ενότητας του ελληνικού πολιτισμοῦ.

Γνωστά όλα τούτα και χιλιοειπωμένα. Τό φαινόμενο έχει ήδη βρεί το όνομά του: προγονοπληξία, αρχαιολατρεία, κ.λπ., και τη γενεαλογία της καταρράκωσης του.

Τά πράγματα όμως δεν είναι τόσο απλά. Ή προγονοπληξία, εύκολος πιά, αν και ύπαρκτος, αντίπαλος, δεν είναι ωστόσο ούτε ή μοναδική ούτε ή αναγκαία μορφή του ιδεολογήματος της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού. Συχνά θά χτυπηθεί ή προγονοπληξία (ποιός διαφωτιστής, εξάλλου, δεν είναι έχθρος κάθε μορφής δογματισμού;), θά διατηρηθεί όμως ή βαθιά ιδεολογική της προϋπόθεση: Ή αντίληψη (ή ή αναζήτηση) της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού ως αναδίπλωση μιᾶς προδιαγραμμένης ουσίας. Ή προβληματική αυτή έχει ποικίλες παραλλαγές. Όμως, είτε πρόκειται για τη λογοτεχνική περιφορά των διαφόρων προτύπων του Νεοέλληνα, είτε για τη διατύπωση της ουσίας του νέου ελληνισμού, ή προβληματική αυτή σημαίνει έμμεσα και συχνά απεγνωσμένα τη λυτρωτική ανάγκη μιᾶς ιδεολογικής ένότητας, πέρα από τὰ παράταιρα της ιδεολογικής σύγκρουσης που χαρακτηρίζει τὸν κόσμο τούτο. Συχνά, λοιπόν, ή αναψηλάφηση νεοελληνικῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων παρακάμπτει τὴν ὑπαρξὴ αντιφατικῶν και ἀσυμβίβαστων κοινωνικῶν ιδεολογιῶν και ἀφήνεται στὸν μαγευτικό, μυστικὸν ἀπόηχο μιᾶς ταυτολογίας: «Όλες αὐτὲς οἱ αντιφατικὲς ιδεολογίες εἶναι τελικὰ «ελληνικές».

Γιατί αυτό που μᾶς διαφεύγει (περίεργα αὐτὰ τὰ παροράματα) ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα της συνέχειας της νεοελληνικῆς πολιτιστικῆς παραγωγῆς δεν εἶναι ή ἀναδίφηση κάποιων πολιτιστικῶν ἐπιβιώσεων που πιστοποιοῦν ή διαψεύδουν ἱστορικὲς συγγένειες, ἀλλὰ ή κοινωνική σκοπιμότητα που τὸ γεννᾷ και τὸ ὠθεῖ στὸ ιδεολογικὸ προσκήνιο, προσδίδοντάς του κοσμογονική σημασία και ἀπαλυντικὸ νόημα: Πῶς ἔγινε και μιὰ ταυτολογία ἔχει ἐκληφθεῖ ὡς βασικὸ πρόβλημα της ἱστορίας τῶν ἰδεῶν; Μὲ ἄλλα λόγια, ποιά ἀνομολόγητα προβλήματα θίγει ή ταυτολογία για νὰ μεταποπιστεῖ σὲ ἓνα βαρύνδουπο πρόβλημα; Γιατί βέβαια οἱ κανόνες που διέπουν τὴν παραγωγή, τὴ διάδοση και τὴ διακρατική μεταλαμπάδευση τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων εἶναι ἄλλης θεωρητικῆς τάξης ἀπὸ αὐτοὺς που

μισταγωγοῦν στὴν ἀναζήτηση της χαμένης ἀσφτηρίας.

Τὸ θέμα βέβαια εἶναι ὑπὸ ἔρευνα. Δεν θά ἔπρεπε νὰ μᾶς ξαφνιάσει, παραταῦτα, ἐὰν μέσα στὴν ἀνάγκη μιᾶς κατηγορηματικῆς οὐσίας τοῦ νέου ἑλληνισμού ἀφουγκραζόμεσταν τὴν προπατορική ἔνοχη της Μεγάλης Ἰδέας, που ὀρίζει τὴν ἰθαγένεια μιᾶς ἰδέας, ἐπεκτεινόμενη ἔξω ή πέρα ἀπὸ τὰ «φυσικά» (δηλαδή κοινωνικά, ταξικά) σύνορα παραγωγῆς της. Ένας τέτοιος ιδεολογικὸς ἐπεκτατισμὸς δεν ἐκφράζει τάχα τὴν ἐσωστρεφή ἀναδίπλωση και νευρωτική ἀνάταση τοῦ μικροαστοῦ μπροστὰ στὸ φάσμα της κοινωνικῆς του ἀστάθειας; Και δεν εἶναι τελικὰ ή ἀστική ἰδεολογία που, ἀφομοιώνοντας τὸν ιδεολογικὸ ἐπεκτατισμὸ, πληρώνει τὸ κενὸ της οὐσίας τοῦ νέου ἑλληνισμού μὲ τὴν ἐπιθυμία της συνοχῆς και κυριαρχίας της;

Ή αντίληψη της συνέχειας τῶν ἰδεῶν, στὶς διαφορὲς ἀρχαιολατρευτικὲς ή μὴ παραλλαγές της, διαπερνᾷ τὸν παραδοσιακὸ και μεταρρυθμιστικὸ ἔκπαιδευτικὸ στοχασμὸ ὑπαγορεύοντας τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν ἱστορία. Όπως θά δοῦμε στὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν πρώτη αὐτὴ σταθερὰ διέρχονται και δύο ἄλλα συμπτώματα της ἐκπαιδευτικῆς φιλοσοφίας που ἐκφράζει ὁ κ. Παπανούτσος. Καταρχῆν, τὴ συνέχεια φιλοσοφίας και ἐπιστήμης. Έδῶ, ή ἐκπαιδευτικὴ φιλοσοφία ἔχει ἓναν βασικὸ στόχο: διατηρώντας ἀνέπαφο τὸ δρόμο παρέμβασης ἀπὸ τὴ φιλοσοφία στὶς ἐπιστήμες, ἐλέγχει τὰ ιδεολογικὰ ἀποτελέσματα της ἐπιστημονικῆς παιδείας και ταυτόχρονα ἀναζητᾷ τὸς θεωρητικὸς οἰωνοὺς της ἀναπαραγωγῆς της. Όσον ἀφορᾷ τὴν τρίτη σταθερὰ, πρόκειται μᾶλλον για παραλλαγή, μιὰ εἰδικὴ ἔκφραση τῶν δύο πρώτων: Ή προβολή κάποιας «διαλεκτικῆς», ή ἀναδίφηση της γενεαλογίας της και ή ἀναγόρευση της σὲ ιδεολογικὸ σὺδέτερο μέθοδο, τόσο για τὴ φιλοσοφία ὅσο και για τὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα. Όπως θά δοῦμε, πρόκειται για μιὰ διαλεκτικὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸν βραχνὰ της ἀντίφασης, για μιὰ διαλεκτικὴ που ἔγινε εὐαγγέλιο κατὰ της κοινωνικῆς σύγκρουσης, που σποτῆνει τὴν «ἐπικαιροτήτᾳ» της για νὰ χοροστατήσῃ, ὡς καλοπροαίρετος διάλογος, στὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

(Συνεχίζεται)

2. Μιὰ τέτοια διαμεσολάβηση ἀνάμεσα στὸν «ἄνθρωπο» και τὰ σχολεῖα «του» ἦταν και ή Σύσκεψη περὶ Παιδείας, της ὁποίας πρακτικὰ δημοσίευσε ή «Καθημερινή». Εἶναι καταπληκτικὸ πῶς σὲ μιὰ τόσο βαρυσήμαντη και ἀποφασιστικῆς σημασίας σύσκεψη δεν θίγεται εὐθέως κανένα ἀπολύτως ἀπὸ τὰ σοβαρὰ θέματα που ἀφοροῦν τὴν ἐκπαίδευση. Πρὸς τί λοιπὸν ή φωτοχούα για τὴν ἀποτελεσματικότερη διάδοση τοῦ ἀρχαίου πνεύματος και ἄλλα ἀνοῦσια παρόμοια; Πρὸς τί τὰ ἀσυνάτητα και δικαιοφανή ψελλίσματα τῶν ἀκαδημαϊκῶν και παραδοσιακῶν μεταρρυθμιστῶν για κοινοτυπίες που βουίζουν καθημερινὰ στὶς εφημερίδες, στ' αὐτιά μας και στὴ δημοδιδασκαλικὴ σύνεση; Τὸ ἔλο θέμα ἦταν νὰ σινυσογράψῃ ὁ ἐκπαιδευτικὸς οὐμανισμὸς ὀρισμένα διοικητικὰ μέτρα που πιθανῶς νὰ εἶναι σημαντικά. Ή ιδεολογικὴ ἀξία της συμβολικῆς αὐτῆς χειρονομίας εἶναι μεγάλη: Ή ὑποκλινόμενη παραστατικὰ ή ἐπίσημη πολιτικὴ στὸν «κοινὸν νὸν» τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ

οὐμανισμοῦ, υἰοθετεῖ τὸς ἐκπροσώπους του και τὴν ἱστορία τους, και χαρτογραφεῖ τὰ ὅρια της μεταρρυθμιστικῆς νοοτροπίας στὸ 1964.

3. «Ή Γενεαλογία τῶν Ἰδεῶν», ἔπ. παρ. 4. Ε. Π. Παπανούτσου, *Γνωσιολογία*, Ἐκδόσεις Ἰκαρος, Ἀθήνα 1954, σ. 392.

5. Έτσι, τὸ γενικὸ συμπέρασμα πῶς οἱ «κοινωνικὲς ἐπιστήμες» εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτες στὴν Ἑλλάδα ἰσχύει μόνο ὑπὸ μιὰ ἔννοια: ὅτι ή νεοελληνικὴ ἀστική ἰδεολογία δεν μποροῦσε νὰ δεχθεῖ ὅτε καν τὶς θεωρητικὲς ἰδεολογίες τοῦ κοινωνικοῦ, ή ἀνάπτυξη τῶν ὁποίων στηρίζεται στὴν ἀδιαφιλονίκητη ἡγεμονία —στὸ ἐσωτερικὸ της κυρίαρχης ἰδεολογίας— της «νομικῆς ἰδεολογίας».

6. Ε. Π. Παπανούτσου, «Ή Έννοια της Διαλεκτικῆς», *Τὸ Βῆμα*, Κυριακὴ 11 Ἰανουαρίου 1976.

7. Πάντα σύμφωνα μὲ τὸν Παπανούτσο. Βλ. «Ὁ Οὐμανισμὸς της Δημοκρατίας», *τὸ Βῆμα*, Κυριακὴ 8 Φεβρουαρίου 1976.

8. Βλ. συζήτηση Τσάτσου, Παπανούτσου κ. ἄ. κείμενο 193, στὸ *Ή Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε*, τόμ. Β', ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1974, σ. 286-289.

9. Ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι ἀπὸ τὴ «Διακρίση της Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», στὸ Δ. Γληνοῦ: *Ἐκλεκτὲς Σελίδες*, τόμ. Γ', σ. 51: «... ή ἀρχαία σήμερι τάξη ἀφήνει νὰ ξεπέσει ὀριστικὰ ἔλος ὁ ἐκπαιδευτικὸς της ὀργανισμὸς σὲ μιὰ συμφορολογικὴ βιομηχανία προσοντοῦχων ἀγραμμάτων».

10. *Ή Μεταρρύθμιση που δεν Έγινε*, τόμ. Β', κείμενο 190 γ, σ. 277.

11. Βλ. για παράδειγμα, τὰ *Μαθήματα Γενικῆς Κοινωνιολογίας* τοῦ Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Ἀθήνα 1975, σ. 9 (και ἔλο τὸ βιβλίο): «Ὀῦτω τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων στοχαστῶν ... ἀποτελοῦν ἀκόμη και σήμερον τὰ θεμέλια της συγχρόνου ἐπιστήμης και φιλοσοφίας».

Μιά πρόταση τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΓΙΑ ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Εἰσαγωγικὸ σημείωμα
τοῦ Γ. Μ. Σηφάκη

Τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω συντάχθηκε ἀπὸ ἐπιτροπὴ καθηγητῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀντιπροσώπευαν καὶ τὰ ἑπτὰ τμήματα τῆς Σχολῆς. Σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν νὰ ἀναθεωρήσει καὶ νὰ βελτιώσει τὸ πρόγραμμα σπουδῶν ποὺ ἰσχύει σήμερον στὴ Σχολή. Ἡ εἰσήγηση ὅμως, στὴν ὁποία κατὰ μέρος ἡ ἐπιτροπὴ μετὰ ἀπὸ πολλὰ καὶ πολὺ ὥρες συναντήσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1974-75, ὑπερακόντισε τὸν ἀρχικὸ τῆς στόχο, γιατί οἱ προτάσεις τῆς πρὸς τὴ Σχολὴ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ ἕνα ἐντελῶς νέο σύστημα ὀργάνωσης τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἐργάστηκε τὸν ἴδιο καιρὸ, ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ποὺ σύνταξε τὸ σχέδιο τοῦ νέου θεσμικοῦ νόμου γιὰ τὴν ἀνώτατη παιδεία. Εἶναι ἀξιοσημείωτο —ἀλλὰ ὄχι συμπτωματικὸ— ὅτι οἱ δύο ὁμάδες, δουλεύοντας μέσα στὸ μεταδικτατορικὸ κλίμα καὶ ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἴδιες περιόχουσες ἀρχές, ἔφτασαν σὲ ἀποτελέσματα ποὺ ταιριάζουν μεταξύ τους καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται.

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ ποὺ ὑπόκειται καὶ στὸ σχέδιο τοῦ θεσμικοῦ νόμου καὶ στὸ ὑπόμνημα πρὸς τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ φοιτητῆ ὡς ἐνήλικου μέλους μιᾶς δημοκρατικῆς ὀργανωμένης κοινότητας, τῆς ὁποίας ὅλα τὰ μέλη ἀναζητοῦν τὴν ἀλήθεια μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, διδάσκονται καὶ διδάσκουν μέσα σὲ κλίμα ἀπόλυτης ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἀρχὴ αὕτη βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸ καθεστῶς τῆς «εὐμενοῦς ὀλιγαρχίας», ποὺ θεμελιώνεται πάνω στὸ νόμο 5343/1932, τὸν σημερινὸ δηλαδὴ θεσμικὸ νόμο τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων.

Στὸ σημερινὸ καθεστῶς ἡ διοίκηση τῶν ἰδρυμάτων καὶ ὅλοι οἱ μηχανισμοὶ λήψεως ἀποφάσεων εἶναι στὰ χέρια τῶν καθηγητῶν, καὶ μάλιστα μόνο τῶν τακτικῶν — στὸ βαθμὸ βέβαια ποὺ οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ ἢ ἔλεγχον (ὅπως π.χ. τὸ ὕψος τοῦ οικονομικοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν δαπανῶν, οἱ εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξαρτᾶται ἡ ποιότητα τῶν φοιτητῶν, καὶ ἡ ἀναλογία διδασκόντων/διδασκομένων, κ.τ.λ.). Τὰ νεότερα μέλη τῶν ΑΕΙ (ἐπιμελητές, βοηθοί, φοιτητές) μποροῦν νὰ ἐκφράζουν τὴ γνώμη τους —ἐθελοντικά, γιατί κανεὶς δὲν τοὺς τὴ ζητᾷ ποτέ— πάνω σὲ ἀκαδημαϊκὰ ἢ διδακτικὰ θέματα, ἀλλὰ μόνο μετὰ τὸν λόγο, ποτέ μετὰ τὴ ψήφο. Αὐτὸ βέβαια σημαίνει ὅτι δὲν τοὺς ἀναγνωρίζεται ἡ ἀρμοδιότητα νὰ ἔχουν ἰσότιμη γνώμη μετὰ τοὺς καθηγητὲς πάνω σὲ κανένα ζήτημα. Ἔτσι ἡ ἀκαδημαϊκὴ σοφία παρουσιάζεται ἀυστηρὰ ἱεραρχημένη: Πάνω ἀπὸ ὅλους τὸ Ὑπουργεῖο, μετὰ οἱ καθηγητὲς, τελευταῖοι οἱ φοιτητές.

Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς σχέσεις τῶν ΑΕΙ μετὰ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, ποὺ εἶναι ἕνα μεγάλο καὶ σπουδαῖο θέμα ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ σημειώματος, θὰ περιοριστοῦμε στὶς σχέσεις τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν μελῶν ἑνὸς ἰδρύματος. Ἐνα ἐπιχειρήματα, ποὺ προσάγεται συνήθως ἀπὸ τοὺς ὁπαδούς τῆς «εὐμενοῦς ὀλιγαρχίας» καὶ τῶν παραλλαγῶν τῆς, εἶναι ἡ παρομοίωση τοῦ πανεπιστημίου μετὰ μιὰ οἰκογένεια, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἔχουν διαφορετικὴ ἡλικία, σοφία, δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Ἔτσι οἱ φοιτητὲς εἶναι τὰ παιδιά, ποὺ δὲν ξέρουν πραγματικὰ τὸ καλὸ τους καὶ πρέπει νὰ διανύσουν τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους μετὰ τὸν τρόπο ποὺ οἱ μεγαλύτεροί τους ἀποφασίζουν — γεμάτοι, ὑποτίθεται, ἀπὸ πατρικὴ

ανιδιοτέλεια και ξγνοια. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ εἶναι λογικοφανές, ἀλλὰ παραπλανητικό. Σύμφωνα με τὴ λογικὴ αὐτὴ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν δικαίωμα ψήφου, σὲ μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία, οἱ ἀγράμματοι, ἢ ὀρισμένες επαγγελματικὲς ἢ κοινωνικὲς τάξεις.

Οἱ διάφορες κατηγορίες πού συναπαρτίζουν ἕνα κοινωνικὸ σύνολο —καὶ τὸ πανεπιστήμιο εἶναι ἕνα τέτοιο σύνολο— ἐκτελοῦν, χωρὶς ἀμφιβολία, διαφορετικὲς λειτουργίες. Ὅλα ὅμως τὰ μέλη τοῦ πανεπιστημιακοῦ συνόλου ἔχουν, θεωρητικὰ τουλάχιστον, τὸν ἴδιο σκοπὸ —προαγωγὴ ξρευνας καὶ καλλιέργεια παιδείας— καὶ ὅλα εἶναι σὲ θέση νὰ κρίνουν, ὡς ἐνήλικα καὶ ὑπεύθυνα ἄτομα, ποιὸ εἶναι τὸ καλὸ τους. Ἄν ξεκινήσει κανεὶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχή, θὰ φτάσει στὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωριστῆ στὸ φοιτητὴ ἕνα πολὺ μεγαλύτερο μέτρο πρωτοβουλίας σχετικὰ με τὸν προγραμματισμὸ καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν σπουδῶν του. (Τὸ ἴδιο, φυσικὰ, πρέπει νὰ ἀναγνωριστῆ στοὺς συλλόγους τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθητικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν φοιτητῶν ἕνα σημαντικὸ μέτρο συμμετοχῆς στὴ διοίκηση τῶν ΑΕΙ.)

Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθῆ ἕνας δικαιολογημένος σκεπτικισμὸς πού ἐκφράζουν ὀρισμένοι καλοπροαίρετοι κριτὲς τοῦ συστήματος σπουδῶν πού περιγράφεται παρακάτω: Εἶναι οἱ Ἕλληνες

φοιτητὲς ἀρκετὰ ὄριμοι γιὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν εὐθύνη τῆς πρωτοβουλίας πού τοὺς ἀναγνωρίζει τὸ νέο σύστημα; Τὸ ἐρώτημα εἶναι δικαιολογημένο, γιὰτὶ, μολονότι ὁ φοιτητικὸς κόσμος ἔδειξε ὑψηλὸ βαθμὸ πολιτικῆς ὄριμότητας στὰ χρόνια τῆς δικτατορίας, ἔτσι πού νὰ μποροῦμε νὰ μιλάμε σήμερα γιὰ τὸ φοιτητικὸ κίνημα χωρὶς νὰ κάνουμε κατάχρηση τοῦ ὄρου, εἶναι γεγονὸς ὅτι παράλληλα ἐκδηλώθηκε, καὶ τὰ ἴδια ἐκεῖνα χρόνια καὶ τὴν περίοδο πού ἀκολούθησε τὴν πτώση τῆς δικτατορίας, μιὰ ἀτελείωτη σειρά αἰτημάτων καὶ πιέσεων γιὰ διευκολύνσεις καὶ παροχές, πού κάθε ἄλλο παρὰ σὲ καλὸ τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ παιδείας γενικότερα πρόκειται νὰ βγοῦν. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἡ παραπάνω ἀντίρρηση τῶν σκεπτικῶν δὲν εἶναι βάσιμη γιὰ τὸν ἐξῆς κυρίως λόγο. Ὅπως ἡ πολιτικὴ «ἀνωριμότητα» δὲν εἶναι λόγος ἀναστολῆς ἢ ἀναβολῆς τῆς λειτουργίας τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν (αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ ἐπιχείρημα τῆς δικτατορίας), ἔτσι καὶ ἡ λεγόμενη ἀνωριμότητα τῶν φοιτητῶν δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ διακωμίζεται ἡ αὐταρχικὴ διοίκηση καὶ ὀργάνωση σπουδῶν στὰ ΑΕΙ. Ἰσα ἴσα οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοί, πού ἐξισορροποῦν τὴν εὐθύνη με τὴν ἐλευθερία, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ βελτίωση τῆς λειτουργίας τόσο τῶν ἀτόμων ὅσο καὶ τῶν ὁμάδων στὸ πλαίσιο ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου.

ἡ Πρόταση

Τὸ νέο πρόγραμμα πού προτείνεται στὴ Σχολή εἶναι καρπὸς μακρᾶς σειρᾶς συνεδριάσεων πού ἀρχισαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους. Γιὰ τὴ σύνταξη τῶν προτάσεων αὐτῶν ἡ Ἐπιτροπὴ ἔλαβε ὑπόψη τῆς τὰ προγράμματα πού ἔχουν ἰσχύει, προταθῆ, ἢ ἐπιβληθῆ στὴ Σχολή τὰ τελευταία χρόνια, καθὼς καὶ τὰ συστήματα πού ἰσχύουν στὴν Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία καὶ Η.Π.Α. Τὸ προτεινόμενον σύστημα περιέχει γαλλικά, γερμανικά καὶ ἀμερικανικά στοιχεία, ἀλλὰ τὰ συνθέτει με ὅσα ἰσχύουν στὴν Ἑλλάδα καὶ με τὶς εἰδικὲς ἀνάγκες πού ἐπιβάλλει ἡ ἑλληνικὴ πραγματικότητα.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἔλαβε ἐπίσης ὑπόψη τῆς τὶς προτάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιὰ τὴν ἀναδιάρθρωση τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου τῆς ἀνωτάτης παιδείας. Πρέπει μάλιστα νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ προτάσεις γιὰ τὸ νέο πρόγραμμα προϋποθέτουν τὶς θεσμικὲς ἀλλαγὲς καὶ συγκεκριμένα τὴ διαίρεση τῆς Σχολῆς σὲ τομεῖς.

Μὲ τὸ νέο πρόγραμμα, ἢ καλύτερα σύστημα σπουδῶν, πού προτείνεται διαφοροποιοῦνται τὰ πτυχία τῆς Σχολῆς σὲ πτυχία ἐιδικότητων καὶ γενικῆς παιδείας· τὸ τελευταῖο αὐτὸ θὰ εἶναι καὶ τὸ μόνο πού θὰ δίνει τὸ δικαίωμα διορισμοῦ στὴ μέση ἐκπαίδευση. Τόσο οἱ πτυχιακὲς, ὅσο καὶ οἱ τμηματικὲς ἐξετάσεις μπαίνουν σὲ ἐντελῶς νέα βάση. Οἱ σπουδὲς ἐξατομικεύονται καὶ ἀποκοτῶν μεγάλη πλαστικότητα. Δημιουργοῦνται οἱ ὄροι γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ προετοιμασία στελεχῶν γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευση χωρὶς νὰ διχασθῆ ἡ Σχολή σὲ ἐπαγγελματικὸ-διδασκαλικὸ τμήμα, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, καὶ σὲ ἐπιστημονικὰ τμήματα, ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Τὸ ὑπόμνημα διαίρεται σὲ τὶς ἀκόλουθες ἐνότητες:

- Α. Ἡ Μονάδα μάθησης
- Β. Χρόνος καὶ ἔκταση τῶν σπουδῶν
- Γ. Πλάτος τῶν σπουδῶν
- Δ. Προγράμματα σπουδῶν
- Ε. Πτυχία καὶ πτυχιακὲς ἐξετάσεις

ΣΤ. Ὅδηγὸς σπουδῶν καὶ ἀκαδημαϊκοὶ σύμβουλοι

Ζ. Παρατηρήσεις σὲ ἐπιμέρους ζητήματα.

Α. Ἡ Μονάδα Μάθησης

Μιὰ βασικὴ ἔννοια πού εἰσάγεται γιὰ πρώτη φορὰ εἶναι ἡ μονάδα μάθησης (ΜΜ) πού σημαίνει περίπου 8,τι καὶ ὁ γαλλικὸς ὄρος cours ἢ ὁ ἀγγλικὸς ὄρος course καὶ ὀρίζεται σὰν μιὰ σειρά μαθημάτων, πού διδάσκονται δυὸ ὄρες τὴν ἐβδομάδα ἐπὶ ἕνα ἐξάμηνο. Ἡ ΜΜ μπορεῖ νὰ εἶναι σύνολο παραδόσεων ἢ φροντιστηριακῶν συναντήσεων. Ἡ ΜΜ μπορεῖ νὰ διπλασιάζεται σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις (4 ὄρες τὴν ἐβδομάδα), νὰ συνεπάγεται μιὰ ἄλλη παράλληλη ΜΜ στὸ ἴδιο ἐξάμηνο (π.χ. 1 ΜΜ παραδόσεις + 1 ΜΜ φροντιστήριον) ἢ νὰ προϋποθέτει μιὰν ἄλλη ΜΜ (1 ΜΜ σὲ ἕνα ἐξάμηνο + 1 ΜΜ στὸ ἐπόμενο ἐξάμηνο). Ἡ ΜΜ γίνεται οὐσιαστικὰ ἢ μονάδα μέτρησης

τῶν σπουδῶν καὶ ἀχρηστεύει τὴν ἔννοια τοῦ ἔτους. Ὁ φοιτητὴς συσσωρεύει κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του MM, ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν ὁποίων ὀρίζεται ἀπὸ τὸν τομέα πού χορηγεῖ τὸ πτυχίο, τὸ ὁποῖο ἐπιδιώκει ὁ φοιτητὴς (γιὰ τὸ πτυχίο γενικῆς παιδείας οἱ MM ὀρίζονται ἀπὸ τὴ Σχολή). Γιὰ νὰ πιστωθῆ μετὰ μιά MM ὁ φοιτητὴς πρέπει νὰ ἔχη περατώσει ἐπιτυχῶς τὴ φοίτησή του σ' αὐτήν. Ἡ ἐπιτυχία του κρίνεται μετὰ ἐξετάσεις ἢ μετὰ τὴν ὑποβολὴ φροντιστηριακῆς ἐργασίας. Σὲ περίπτωση ἀποτυχίας ἢ ἐξέταση δὲν ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὁ φοιτητὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παρακολουθήσῃ μιὰν ἄλλη MM, σ' ἓνα ἄλλο ἐξάμηνο, μετὰ ὅμοιο ἢ ἀνάλογο περιεχόμενο. Εἶναι ἴσως χρήσιμο νὰ γίνῃ μετὰ ὅσο τὸ δυνατό μεγαλύτερη σαφήνεια ἢ ἀντιδιαστολὴ τῆς MM ἀπὸ τὸ μάθημα, ὅπως τὸ ἐννοοῦμε σήμερα (π.χ. Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, Νέα Ἑλληνικά κ.τ.λ.), καὶ νὰ τονισθῆ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς ἐξετάσεις τῆς MM καὶ στὶς τμηματικὰς ἐξετάσεις. Οἱ τμηματικὰς ἐξετάσεις εἶναι ἐξετάσεις μαθήματος, πού μπορεῖ νὰ ἔχη διδαχθῆ σὲ ἓνα ἔτος ἀπὸ ἓναν ἢ περισσότερους καθηγητὴς ὑπὸ τὴ μορφή παραδόσεων, ἀσκήσεων καὶ φροντιστηρίων (π.χ. τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά τοῦ Γ' Κλασικοῦ περιλαμβάνουν, ὅπως διδάσκονται σήμερα, 4 ὥρες παραδόσεις, 2 ὥρες φροντιστήριο καὶ 3 ὥρες ἀσκήσεις· οἱ ὥρες αὐτὲς διδάσκονται ἀπὸ τέσσερις καθηγητὴς, ἡ τμηματικὴ ἐξέταση ὅμως εἶναι ἐνιαία, σὲ πολλὰς ἐξεταστικὰς περιόδους). Μετὰ τὸ προτεινόμενο σύστημα οἱ ἐξετάσεις θὰ περιορίζονται αὐστηρὰ στὴν ὕλη πού θὰ διδάσκειται σὲ κάθε MM καὶ θὰ κρίνουν μόνον τὴν ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τοῦ φοιτητῆ στὴ συγκεκριμένη MM· θὰ γίνονται ξεχωριστὰ γιὰ κάθε MM μὴ μόνον φορὰ στὸ τέλος κάθε ἐξαμήνου, καὶ δὲν θὰ ἐπαναλαμβάνονται.

B. Χρόνος καὶ ἔκταση τῶν σπουδῶν

Ὁ ἀριθμὸς τῶν MM πού πρέπει νὰ συγκεντρώσῃ ἓνας φοιτητὴς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ προσέλθῃ στὶς πτυχιακὰς ἐξετάσεις, πρέπει νὰ ὑπολογισθῆ μετὰ βάση τὴ συνολικὴ διάρκεια φοίτησης καὶ τὸν «ιδεώδη» ἀριθμὸ ὥρῶν διδασκαλίας πού

πρέπει νὰ παρακολουθήσῃ ὁ φοιτητὴς τὴν ἐβδομάδα. Τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ποσὰ, ἡ διάρκεια φοίτησης, εἶναι δεδομένο, δηλ. 4 χρόνια, πού πρέπει νὰ διαιρεθῶν σὲ 8 ἀκαδημαϊκὰ ἐξάμηνα. (Ἡ διάρκεια τῶν ἐξαμηνίων μπορεῖ νὰ ὀρισθῆ ὡς ἑξῆς: Α' ἐξάμηνο, 15 Ὀκτωβρίου ὡς 31 Ἰανουαρίου· Β' ἐξάμηνο, 15 Φεβρουαρίου ὡς 31 Μαΐου. Οἱ ἐξετάσεις θὰ γίνονται τὸ πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τοῦ Ἰουνίου γιὰ τὰ δύο ἐξάμηνα ἀντιστοίχως.)

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ ὥρῶν διδασκαλίας ἢ Ἐπιτροπὴ φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ μειωθῆ σημαντικὰ σὲ σχέση μετὰ τὰ σημεῖνα δεδομένα. Σκοπὸς τοῦ νέου προγράμματος εἶναι ἡ βελτίωση τῆς ποιότητος τῶν σπουδῶν, καὶ βελτίωση δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ, ἂν δὲν περιορισθῆ τὸ πλάτος τῶν σπουδῶν, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καὶ δὲν ἐνισχυθῆ ἢ αὐτενέργεια τῶν φοιτητῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Αὐτενέργεια γιὰ τοὺς φοιτητὴς τῆς Σχολῆς μας σημαίνει διάβασμα στὶς βιβλιοθήκες, καὶ ἐπιτέλους ἡ ἐπέκταση τῶν χώρων μας μετὰ τὸ νέο κτίριο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐνθαρρύνουμε τοὺς φοιτητὴς μας νὰ ἐργάζονται περισσότερο στὰ σπουδαστῆρια.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εβδομαδιαίων ὥρῶν διδασκαλίας πού ἢ Ἐπιτροπὴ, λαβαίνοντας ὑπόψη τῆς καὶ τὰ ἰσχύοντα διεθνῶς, θεωρεῖ «ιδεώδη», εἶναι 16. Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ ὥρες διδασκαλίας τῆς ξένης γλώσσας, πού ἀναμφίβολα πρέπει νὰ ἐνισχυθῆ καὶ νὰ ἐπεκταθῆ καὶ στὰ 8 ἐξάμηνα (ἐπομένως ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς ὥρῶν ἐνδέχεται νὰ φθάσῃ τις 18-20 ὥρες). Στὸν ἀριθμὸ 16 χωροῦν 8 (δύωρες) MM. Ἀφοῦ ὁ συνολικὸς χρόνος φοίτησης ἀποτελεῖται ἀπὸ 8 ἐξάμηνα, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς MM πού ἓνας φοιτητὴς θὰ μποροῦσε θεωρητικὰ νὰ παρακολουθήσῃ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του θὰ ἦταν 8 ἐξάμηνα $\times$ 8 MM ἀνὰ ἐξάμηνο = 64 MM. Στὴν πράξῃ ὅμως ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι μικρότερος γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: (α) Ἐπειδὴ οἱ φοιτητὴς δὲν θὰ εἰσάγονται στοὺς τομείς, ἀλλὰ στὴ Σχολή, καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς θὰ χρειάζονται 2-3 ἐξάμηνα, γιὰ νὰ προσανατολιστοῦν ὀριστικὰ πρὸς τὸ πτυχίο πού τοὺς ἐνδιαφέρει, θὰ ἔχουν κάποια ἀπώλεια Μονάδων Μ., ἀπὸ ἐκεῖνες πού θὰ παρακολουθήσουν ἐπιτυχῶς στὴν ἀρχὴ τῶν σπουδῶν

τους καὶ δὲν θὰ μποροῦν ἀργότερα νὰ προσμετρήσουν στὸ σύνολο πού θὰ προϋποθέτῃ τὸ πτυχίο τελικῆς προτιμήσεώς τους. (β) Στὰ τελευταῖα ἐξάμηνα τῶν σπουδῶν τους οἱ φοιτητὴς πρέπει νὰ μποροῦν νὰ παρακολουθῶν λιγότερες ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο MM, γιὰ νὰ ἔχουν τὸ χρόνο νὰ προπαρασκευαστοῦν γιὰ τὶς πτυχιακὰς ἐξετάσεις (γι' αὐτὲς γίνεται λόγος παρακάτω). (γ) Ἐπειδὴ θὰ συμβαίη νὰ μὴν πετυχαίνον στὶς ἐξετάσεις ὀρισμένων MM, πρέπει νὰ τοὺς δοθῆ ἓνα λογικὸ περιθώριο, γιὰ νὰ ἐπαναλάβουν σὲ ἄλλο ἐξάμηνο τὶς MM στὶς ὁποῖες ἀπότυχαν. Ἀντὶ γιὰ 64, λοιπόν, MM προτείνεται τὸ ἀπαιτούμενο σύνολο νὰ ὀρισθῆ ἀνάμεσα στὶς 52 καὶ στὶς 65 MM, ἀνάλογα μετὰ τὰ εἰδικότερα προγράμματα πού θὰ καθορίσουν οἱ τομείς.

Γ. Πλάτος τῶν σπουδῶν

Ὁ ἀριθμὸς 52 προκύπτει ἀπὸ τὸν ὑπολογισμὸ τοῦ ἐπιθυμητοῦ πλάτους τῶν σπουδῶν πού, ὅπως ἀναφέρθηκε πῶς πάνω, εἶναι σκόπιμο νὰ στενέψῃ σὲ σχέση μετὰ τὰ σημεῖνα προγράμματα τῶν τμημάτων. Προτείνεται δηλαδὴ εἰσαγωγὴ ἐνὸς συστήματος, σύμφωνα μετὰ τὸ ὁποῖο ὁ φοιτητὴς θὰ διαλέγῃ καὶ θὰ ἀποφασίσῃ νὰ σπουδᾷ ἓνα κύριο ἀντικείμενο (π.χ. νέα ἑλληνικὴ φιλολογία, φιλοσοφία, ἀρχαῖα ἱστορία, κλασικὴ ἀρχαιολογία, κ.τ.λ.)· ἢ ἐπιλογὴ τοῦ κύριου μαθήματος θὰ συνεπάγεται δύο δευτερεύοντα ἢ «συνωδὰ» μαθήματα, τὰ ὁποῖα θὰ καθορίζονται ἀπὸ τοὺς τομείς (π.χ. κύριο μάθημα κλασικὴ ἀρχαιολογία, δευτερεύοντα ἀρχαῖα ἑλληνικά καὶ ἀρχαῖα ἱστορία). Ἐνα τέταρτο μάθημα θὰ ἐπιλέγεται ἐντελῶς ἐλεύθερα ἀπὸ τὸ φοιτητὴ. Οἱ MM μποροῦν νὰ καταναμηθοῦν ὡς ἑξῆς: κύριο μάθημα 16 MM, ὅλα τὰ ἄλλα ἀπὸ 12 MM· ἢ κύριο μάθημα 16 MM, πρῶτο δευτερεῦον 14 MM, δεύτερο δευτερεῦον 12, μάθημα ἐπιλογῆς 10 MM. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι κατανομῆς τῶν Μονάδων Μ δύνουν σύνολο 52. Τὸ μάθημα ἐπιλογῆς θὰ μπορῆ νὰ διχαζέται σὲ δύο διαφορετικὰ μαθήματα (5+5 MM). Ἐπίσης οἱ τομείς θὰ μποροῦσαν νὰ ἀποφασίσουν τὸ διχασμὸ καὶ τῶν δευτερευόντων μαθημάτων (π.χ. κύριο 16 MM, πρῶτο δευτερεῦον 12 MM, δεύτερο δευτερεῦον 7+7 MM, ἐπιλογὴ 10 ἢ 5+5 MM· φυσικὰ ἔτσι οἱ MM κατανέμονται στὴν οὐσία σὲ πέντε ἢ ἕξι

μαθήματα). Οί βασικοί τριαδικοί συνδυασμοί μαθημάτων θα όριστούν από τους τομείς και θα αντιστοιχούν προς τὰ πτυχία, πού κάθε τομέας, ανάλογα με τή σύστασή του, θα μπορέσει και θα αποφασίσει να απονέμει. Όρισμένοι όμως συνδυασμοί μπορεί να περιέχουν μαθήματα πού θα προσφέρονται από διαφορετικούς τομείς (interdepartmental), και ένας τέτοιος θα είναι ασφαλώς εκείνος πού θα οδηγεί στο πτυχίο γενικής παιδείας (τό επαγγελματικό πτυχίο για τή μέση εκπαίδευση).

Δ. Προγράμματα σπουδών

Τό πρόγραμμα σπουδών θα εξατομικεύεται στην περίπτωση τού κάθε φοιτητή, πού θα ξέρει ότι πρέπει να συγκεντρώσει κανονικά μέσα στο χρόνο των 8 εξαμήνων τόν αριθμό και τό είδος των Μονάδων Μ πού απαιτεί τό πτυχίο προς τό όποιο κατευθύνει τις προσπάθειές του. Η εξατομικευση όμως αυτή σημαίνει ότι ή συνολική διάρκεια σπουδών μπορεί να συντομευθή, όπως, φυσικά, και να παραταθή. Η συντόμευση πάλι και ή παραταση δεν πρέπει να είναι τελείως αυθαίρετες. Δεν πρέπει δηλαδή να μπορέσει ό φοιτητής να πάρη λιγότερες από 4 ΜΜ σ' ένα εξάμηνο, ούτε περισσότερες από 12 ΜΜ (50% δηλ. πιο πάνω ή πιο κάτω από τό μέσο όρο).

Από τήν πλευρά των τομέων ή προσφορά των Μονάδων Μ πρέπει να είναι έτσι οργανωμένη, ώστε να επιτρέψει τήν άνετη παρακολούθηση και συσώρευση των σχετικών Μονάδων Μ μέσα σε 8 εξάμηνα.

Ε. Πτυχία και πτυχιακές εξετάσεις

Τα πτυχία πού θα απονέμουν οι τομείς ή ή Σχολή θα αντιστοιχούν προς τους τριαδικούς συνδυασμούς τού ενός κύριου και των δύο συνωδών μαθημάτων, πού θα αποφασίσουν οι τομείς, με τήν έγκριση τής Σχολής, ότι έχουν τή δυνατότητα να προσφέρουν. Τα πτυχία αυτά θα είναι «πτυχία ειδικοτήτων» και δεν θα δίνουν στους κατόχους τους τό δικαίωμα διορισμού στη μέση εκπαίδευση. Αντίθετα, τό πτυχίο «γενικής παιδείας» (χρησιμοποιούμε αυτό τόν όρο όπως να βρεθή καλύτερος) θα είναι προσανατολισμένο πρό τή μέση εκπαίδευση και θα σκοπεύει στο να εξασφαλίσει για τό γυμνάσιο καταλληλότερο και

καλύτερο προσωπικό από σήμερα. Τό πρόγραμμα σπουδών και οι εξετάσεις γι' αυτό τό πτυχίο πρέπει να καταρτιστή από τή Σχολή με βάση τις απαιτήσεις τού γυμνασίου και σε συνεργασία με αρμόδιους φορείς τής μέσης, όπως είναι ή ΕΛΜΕ Θεσσαλονίκης και των γειτονικών νομών και ό σύλλογος αποφοίτων τής Σχολής μας, στον όποιο μάλιστα μετέχουν και πολλά μέλη τής Σχολής.

Οί πτυχιακές εξετάσεις θα διατηρήσουν τόν γενικό και περιεκτικό χαρακτήρα, πού λίγο πολύ έχουν και σήμερα. Ένω δηλαδή οι εξαμηνιαίες εξετάσεις θα περιορίζονται αυστηρά στην ύλη πού θα διδάσκεται σε κάθε ΜΜ, οι πτυχιακές εξετάσεις θα κρίνουν αν ό τελειόφοιτος έχει ικανοποιητική έποπτεία τού επιστημονικού πεδίου πού διάλεξε να σπουδάσει. Για τό σκοπό αυτό ή εξέταστέα ύλη κάθε πτυχίου πρέπει να όριστή με σχολαστική ακρίβεια και να είναι γνωστή στους φοιτητές από τήν πρώτη στιγμή πού θα μπαίνουν στη Σχολή — ακόμη καλύτερα στους αποφοίτους των γυμνασίων, πριν διαλέξουν και για να τους βοηθήσει να διαλέξουν τί θα σπουδάσουν. (Είναι καιρός να αρχίσουν και στην Ελλάδα οι όποψήφιοι φοιτητές να διαλέγουν τή Σχολή πού θέλουν να σπουδάσουν με ουσιαστικότερα κριτήρια από τήν πόλη στην όποια βρίσκεται.) Ξέροντας τις απαιτήσεις των πτυχιακών εξετάσεων οι φοιτητές θα προσανατολίζονται εγκαίρως προς τις ΜΜ πού θα προϋποθέτουνται από τό πτυχίο και πού θα τους προετοιμάζουν ως ένα βαθμό για τις πτυχιακές εξετάσεις. Πάντως οι ΜΜ δεν πρέπει και δεν είναι δυνατό να καλύπτουν όλη τήν ύλη πού θα εξετάζεται στο πτυχίο. Θα καλύπτουν ένα μέρος μόνο αυτής τής ύλης, αλλά με τό να διδάσκουν τήν επιστημονική μέθοδο προσέγγισης και μελέτης ενός γνωστικού αντικείμενου θα βοηθούν τό φοιτητή στην παραπέρα μελέτη του. Οί πτυχιακές εξετάσεις θα είναι επαναληπτικές και θα γίνονται σε τρεις περιόδους: κυρίως τόν Οκτώβριο, όποτε δεν θα υπάρχουν άλλες εξετάσεις, τό Φεβρουάριο και τόν Ιούνιο.

ΣΤ. Όδηγός σπουδών και ακαδημαϊκοί σύμβουλοι

Είναι φανερό πως για να εφαρμοστεί με επιτυχία τό πρόγραμμα αυ-

τό (όπως άλλωστε και για να λειτουργήσει αποδοτικά όλο τό Πανεπιστήμιο σύμφωνα με τό πνεύμα τού νέου θεσμικού νόμου) είναι απαραίτητο όλα τα μέλη τής Σχολής, διδάσκοντες, διδασκόμενοι και διοικητικοί υπάλληλοι, να κατανοούν τό νέο σύστημα σε όλες του τις λεπτομέρειες. Για τό λόγο αυτό πρέπει να εκδοθή ένας λεπτομερής οδηγός σπουδών: καλύτερα ακόμη πρέπει να εκδίδεται κάθε χρόνο ανανεωμένος ό οδηγός αυτός, στο τέλος κάθε χρονιάς για τήν επόμενη.

Όστόσο, πέρα από τόν έντυπο οδηγό πρέπει να εισαχθή και ό θεσμός των ακαδημαϊκών συμβούλων, πού είχε συζητηθή και γίνει αποδεκτός από τή Σχολή και παλαιότερα. Δυστυχώς ή δική μας αναλογία διδασκόντων προς διδασκόμενους είναι τέτοια πού δεν μας επιτρέπει να δούμε τό θεσμό αυτό σαν κάτι ανάλογο με τό θεσμό των tutors των αγγλικών Πανεπιστημίων. Ποιά θα είναι ή μορφή τού θεσμού σε μας και ποιά τα συγκεκριμένα καθήκοντα των ακαδημαϊκών συμβούλων μένει να όριστή ύστερα από μελέτη και σε συνεργασία με τα φοιτητικά συλλογικά όργανα. Όπωςδήποτε μπορεί να διατυπωθή σαν γενική αρχή ότι κάθε φοιτητής πρέπει να έχη τή δυνατότητα να απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο μέλος τού διδακτικού προσωπικού όποιαδήποτε στιγμή αισθανέται τήν ανάγκη να συμβουλευτή κάποιον ανάγκη με ότιδήποτε αφορά τις σπουδές του και γενικότερα τή ζωή του μέσα στο Πανεπιστήμιο.

Ζ. Παρατηρήσεις σε επιμέρους ζητήματα

1. Άσκήσεις. Στις ΜΜ, όπως όρίστηκαν πιο πάνω, δεν συμπεριλαμβάνονται οι άσκήσεις. Αυτό μπορεί να θεωρηθή σαν ένας κανόνας με πολλές εξαιρέσεις. Όρισμένες από τις άσκήσεις, πού δεν αποσκοπούν μόνο στην εμπέδωση γνώσεων, αλλά και στη μετάδοση νέων γνώσεων και στοιχείων μεθόδου, μπορούν να θεωρηθούν από τους τομείς ως ΜΜ, ανεξάρτητα από τό αν οι άσκήσεις αυτές γίνονται από καθηγητές (όπως π.χ. τό αντίστροφο θέμα στο κλασικό τμήμα) ή γίνονται από βοηθούς (όπως π.χ.

οι αναλύσεις νεοελληνικών κειμένων στο ΒΝΕΣ).

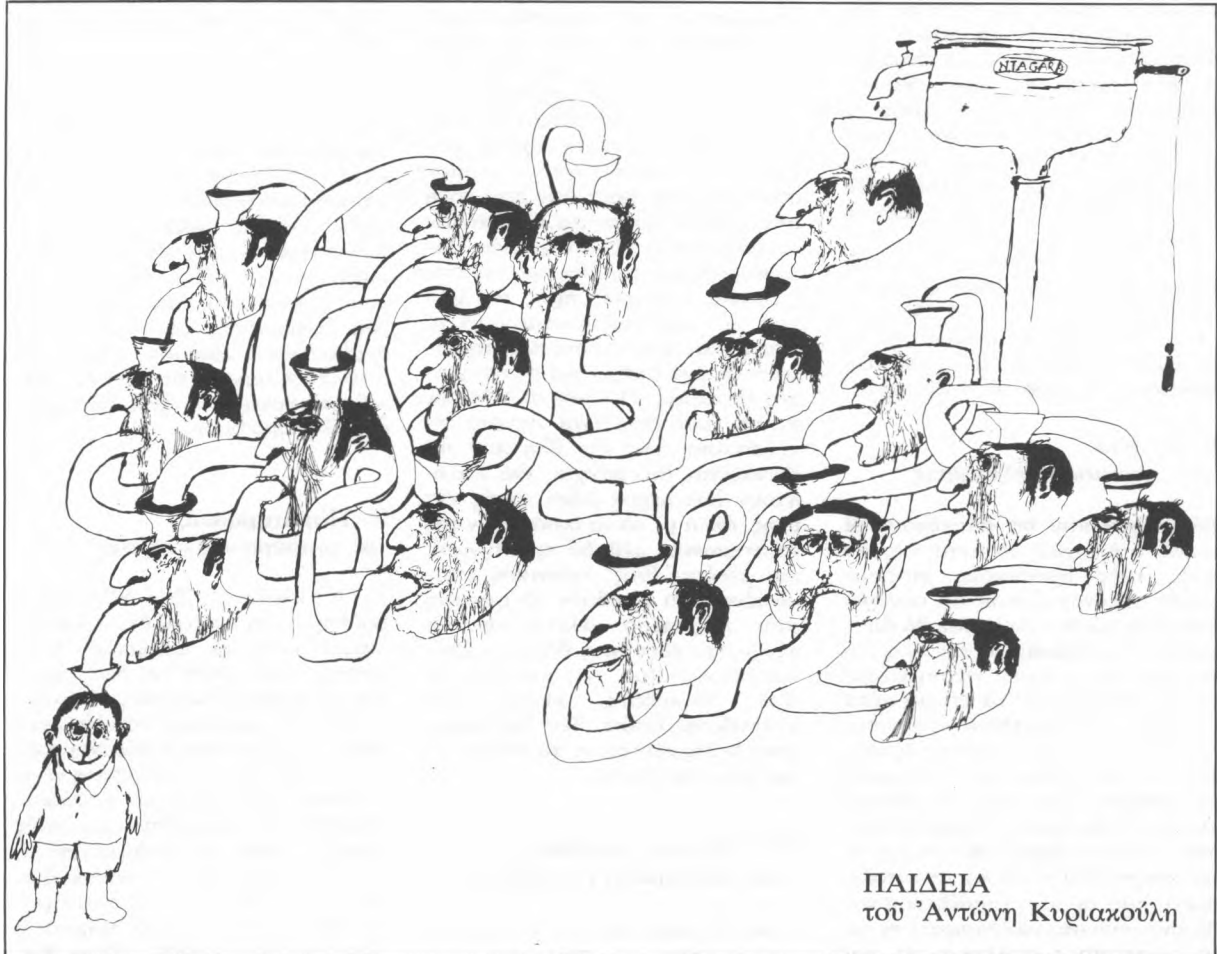
2. Ξένη γλώσσα. Η διδασκαλία των ξένων γλωσσών πρέπει να ενισχυθεί, αν οι φοιτητές πρόκειται να αξιοποιήσουν το χρόνο της μελέτης τους στις βιβλιοθήκες. Φυσικά ή σπουδή της ξένης γλώσσας θα μετριέται και αυτή με ΜΜ. Ο αριθμός των ΜΜ που θα απαιτούνται από το φοιτητή θα μπορούσε να είναι 12 (αν και προς το παρόν η Σχολή δεν έχει το προσωπικό που χρειάζεται για μια τέτοια έμφαση στις ξένες γλώσσες). Πτυχιακές εξετάσεις στις ξένες γλώσσες δεν θα υπάρχουν.

3. Απόκτηση δεύτερου πτυχίου. Επειδή όσοι θα παίρνουν τα πτυχία ειδικότητων δεν θα μπορούν να διοριστούν στη μέση εκπαίδευση, αλλά μόνο σε πανεπιστημιακές θέσεις, στην αρχαιολογική υπηρεσία και στα λιγοστά επιστημονικά ιδρύματα της χώρας, πρέπει να μπορούν σχετικά εύκολα να παίρνουν και το πτυχίο γενικής παιδείας. Αυτό θα γίνεται με την

κατοχύρωση ενός μέρους από τις ΜΜ του ειδικού πτυχίου, που θα συμπίπτει με τις ΜΜ που θα απαιτηθεί το γενικό πτυχίο. Το ίδιο θα ισχύει και για τις πτυχιακές εξετάσεις (π.χ. ο κάτοχος του πτυχίου κλασικής φιλολογίας θα απαλλάσσεται από τις εξετάσεις αρχαίων ελληνικών και λατινικών του πτυχίου γενικής παιδείας). Συμπληρωματική παρακολούθηση των σχετικών ΜΜ σε δυο ή τρία εξάμηνα και συμπληρωματικές πτυχιακές εξετάσεις θα οδηγούν στη λήψη του δεύτερου πτυχίου.

4. Ο ρόλος της Γραμματείας. Αν και σ' αυτό το στάδιο δεν μπορούν να μελετηθούν στις λεπτομέρειές τους οι συνέπειες που θα έχει η εφαρμογή του νέου συστήματος στο έργο των διοικητικών υπηρεσιών, είναι δυνατό να περιγραφεί εδώ πρόχειρα ο τρόπος με τον οποίο η Γραμματεία θα παρακολουθή την πρόοδο και τις μεταβολές στην πορεία του φοιτητή μέσα στη Σχολή. Κάθε φοιτητής στην

αρχή κάθε εξαμήνου με αίτησή του προς τη Γραμματεία θα ζητά τη συμμετοχή του σ' έναν αριθμό ΜΜ. Θα τηρείται σειρά προτεραιότητας στις ΜΜ με κλειστό αριθμό (π.χ. φροντιστήρια). Στην καρτέλα του κάθε φοιτητή θα εγγράφονται όλες οι ΜΜ που θα παρακολουθή το εξάμηνο, και πλάι σ' αυτές θα γράφεται ο βαθμός που οι καθηγητές θα στέλνουν στο τέλος του εξαμήνου. Ανάμεσα στα στοιχεία του φοιτητή θα υπάρχουν το κύριο και τα δευτερεύοντα μαθήματα που ακολουθεί· τα μαθήματα αυτά θα τα ανακοινώνει ο ίδιος στη Γραμματεία όχι απαραίτητα από το πρώτο εξάμηνο της φοίτησής του και θα έχει το δικαίωμα να τα αλλάξει στην αρχή οποιουδήποτε εξαμήνου. Όταν ο φοιτητής συμπληρώσει τις ΜΜ που του χρειάζονται θα ζητά από τη Γραμματεία να τον συμπεριλάβει στον πίνακα των υποψηφίων για τις εξετάσεις του πτυχίου προς το οποίο αντιστοιχούν οι ΜΜ που έχει συμπληρώσει.

ΠΑΙΔΕΙΑ
του Αντώνη Κυριακούλη

Φιλοσόφου παθήματα

του Ντίνου Γεωργούδη

Το κείμενο που ακολουθεί δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Πορεία (τεύχ. 10, 1970), όργανο του ελληνικού φοιτητικού συλλόγου Παρισίου, με τίτλο: Φιλοσόφου παθήματα ή τὰ μαθήματα φιλοσοφίας του καθηγητή Δ. Κουτσογιαννόπουλου, με την υπογραφή Κ. Βιλάνος.

Σήμερα, ο Κουτσογιαννόπουλος έχει διωχθεί απ' το Πανεπιστήμιο ως συνεργάτης της δικτατορίας. Όσο το επιστημονικό ήθος και η πολιτική ιδεολογία που εκπροσωπούσε παραμένουν. Και περιμένουν πάντα την έμπρακτη και τη θεωρητική κριτική τους. Αυτός είναι και ο σκοπός της άναδημοσίευσης ενός κριτικού κειμένου: μικρή συμβολή στο γενικότερο άγώνα για τον εκδημοκρατισμό στα Α.Ε.Ι.

Ο Λ. Άλτουσέρ, αναλύοντας στο βιβλίο του *Ο Λένιν και η Φιλοσοφία* (κείμενο που αποτελεί ουσιαστικά «λόγο» περί φιλοσοφίας) την άποψη του Λένιν για τους καθηγητές φιλοσοφίας που τους καταδικάζει «στην μάζα τους» και όχι όλους χωρίς εξαίρεση, γράφει (σελ. 58): «Οί καθηγητές φιλοσοφίας είναι καθηγητές, δηλαδή διανοούμενοι που απασχολούνται μέσα σ' ένα δεδομένο εκπαιδευτικό σύστημα, που είναι υποταγμένοι στο σύστημα αυτό και που έχουν, "στην μάζα τους", σάν κοινωνική λειτουργία να έντυπώνουν στα μυαλά "τίς άξιες της κυρίαρχης ιδεολογίας"».

Τη διαπίστωση αυτή πρέπει να έχει σάν βασικό θεωρητικό αξίωμα ιδιαίτερα εκείνος που θα θελήσει να μελετήσει, να κρίνει ή να άναιρέσει έργο (ή τó έργο) έλληνα καθηγητή φιλοσοφίας. Όμως δέν πρέπει ποτέ να ξεχνά την παρακάτω ιδιομορφία που παρατηρείται στο χώρο της ελληνικής εκπαίδευσης: ένω δηλαδή μερικοί ξένοι καθηγητές φιλοσοφίας σάν άτομα έχουν τη δυνατότητα (οί παράγοντες που δημιουργούν τὰ περιθώρια είναι πολυποίκιλοι και συχνά άκαθόριστοι) «να στρέψουν τη διδασκαλία τους και τó στοχασμό τους έναντιόν αυτών των καθιερωμένων αξιών» (Άλτουσέρ, όπ. παρ., σελ. 58), στην Ελλάδα παρόμοι-

ες δυνατότητες σπάνια παρουσιάστηκαν (πάντως, ποτέ τὰ μεταπολεμικά χρόνια), μόλις δέ τὰ περιθώρια, στις σπάνιες αυτές περιπτώσεις, άρχισαν να περιορίζονται ο καθηγητής έπαυε να 'ναι καθηγητής (τό πότε παύτηκαν ο Έλευθερόπουλος, ο Βορέας και ο Θεοδωρίδης είναι ένδεικτικό). Οί καθηγητές άρα της φιλοσοφίας μπορούν να θεωρηθούν στην Ελλάδα ιδιαίτερα, και στην μάζα τους και σάν άτομα, πάντοτε, έκφραστές της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Στα ελληνικά πανεπιστήμια, την έκλογή του καθηγητή φιλοσοφίας καθορίζουν κατά κύριο λόγο οί ιδέες του, δηλαδή η ιδεολογία του· τó έργο του παίζει τίς περισσότερες φορές δευτερεύοντα ρόλο, κι αυτόν στόν μάλλον τεχνικό τομέα της έπιλογής ή του άποκλεισμού των συνυποψηφίων. Οί περισσότεροι ξένοι καθηγητές φιλοσοφίας ποτέ δέν θα μπορούσαν να διδάξουν από ελληνική έδρα, άφου κάθε θεωρία και μέθοδος που δέν έχει σχέση με τó καθιερωμένο στην Ελλάδα «πρότυπο» παραδοσιακής ρητορικής φιλοσοφίας, θεωρείται «μη φιλοσοφία». Άποτέλεσμα: η πληκτική σειρά (μοναδική για την μελέτη της επίσημης ιδεολογίας) άφιλοσόφητων καθηγητών, που άρχίζει τόν περασμένο αιώνα με τόν Φίλιππο Ίωάννου και καταλήγει στις μέρες μας στόν Δ. Κουτσογιαννόπουλο.

Ὁ Κουτσογιαννόπουλος, ὕστερα ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους γνωστοὺς ἐλιγμούς, κατόρθωσε νὸς νέος νὰ «καταλάβει» ἔδρα φιλοσοφίας στὸν πάντοτε κατάλληλο ἀλλὰ τώρα πιά καταλληλότατο γιὰ ἀνθρώπους τῆς δικῆς του πνευματικῆς συγκρότησης χώρο: στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Καθηγητῆς φιλοσοφίας πλέον ὁ Κ., ἐρμηνευτῆς τῆς «παραδοσιακῆς» ἰδεολογίας, γιὰ νὰ μείνει συνεπῆς στὶς «ἀρχές» του, σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρὸ, γίνεται, μετὰ τὴν «κοσμογονία τῆς 21ης Ἀπριλίου», ὁ ἐκφραστῆς τῆς «ἐπίσημης» τώρα ἰδεολογίας καὶ ὑπηρετῆς τῆς «συνταγματαρχικῆς» κυβερνήσεως: «κυβερνητικὸς» ὑφυπουργὸς παιδείας, «ἐπίσημος» ἐκπρόσωπός της σὲ συνέδρια (ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀπεσταλμένος τῆς κυβέρνησης στὸ «συνέδριο» τῶν φιλοδικτατορικῶν φοιτητῶν ποὺ ὀργάνωσαν οἱ ὑπηρεσίες τῆς χούντας στὴ Νεάπολη τῆς Ἰταλίας), «θεωρητικὸς» στὰ ἔντυπά της. Φαίνεται ὅτι, ἐπιτέλους, ὁ «φιλοσοφικὸς» του νοὺς μπόρεσε νὰ καταλάβει καὶ μιὰν ἀπλὴ ἀλήθεια: ἡ ἐπιβίωσή της, ἐπιβίωσή του.

Σὰν «ἄξιος» πλέον καθηγητῆς καὶ πιστὸς ὑπηρετῆς, ὑπακούοντας στοὺς «νόμους» της, ἐκδίδει «ἔργον» 476 σελίδων γιὰ τοὺς «ἀγαπητοὺς μαθητὰς» του μὲ τὸν κάθε ἄλλο παρὰ τυχαίῳ γιὰ τίς μέρες μας τίτλο: *Συμβολὴ εἰς τὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας* (Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδοτικαὶ Ἐπιχειρήσεις Ἡλία Χ. Χουρζαμάνη, 1968), ἀναγνωρίζοντας «τὸ κατεπεῖγον, πράγματι, τῶν διδακτικῶν ἀναγκῶν, —τὸ ὁποῖον ἀνεγνώρισε προσφάτως καὶ ἡ πολιτεία, ἐφ' ὅσον ἐπέβαλε νομικῶς εἰς τὸν ἀκαδημαϊκὸν διδασκαλον νὰ παραδῶσι ταχέως εἰς τοὺς φοιτητὰς του σύγγραμμα μὲ τὰς παραδόσεις του— ...χωρὶς καθυστέρησιν καὶ μὲ ὅλους τοὺς κινδύνους», τοῦ ὁποῖου «πολλοί, ἐπὶ τούτοις, ἀτέλειαι ἀνάγονται, ὡς εἰκός, καὶ εἰς τὸ ἐσπευσμένον τῆς ἐκδόσεως» (σελ. 7). Ἐλπίζει «ὅτι ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἀποκαλύψῃ ἀσφαλῶς πολλὰς μερικὰς ἀτελείας τῆς ἐργασίας αὐτῆς, θὰ ὑποδείξῃ συγχρόνως τὴν μέθοδον διὰ τὴν ὀρθὴν θεραπείαν τῶν» (σελ. 8-9). Τὸ «ἔργον», τοῦ ὁποῖου «ἡ βαθυτέρα ἐνόησις... συνίσταται εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διαφέρει τῆς εὐρωπαϊκῆς...» (σελ. 8) ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μέρη (Α' Μεταφυσικὰ προλεγόμενα. Β' Φιλοσοφία καὶ φύσις. Γ' Λογικὴ τῆς Γνώσεως. Δ' Ἱστορία καὶ πράξεις. Ε' Ὁ τόπος τῶν εἰδῶν) καὶ μιὰ «Φιλοσοφικὴν Σύνοψιν». Σημειώνεται ἐπίσης ὅτι «χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν πλήρες σύστημα... αἱ ἀναλύσεις... ἐπιχειροῦν “συμβολῆν” πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τούτου καὶ ἡ προσφορὰ τῶν... συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πάντα τὰ ἐρευνώμενα ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα δὲν παρατίθενται ἀσύνδετα, ἀλλὰ συνθέτουν ἐνόησις, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς ἐμπειρίας». (σελ. 8)

Ἡ ἀνάγνωσις ὁλόκληρου τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητῆς φιλοσοφίας στὸ Ἀθήνησι Κουτσογιαννόπουλου, «ἔργου» δηλαδὴ ποὺ περιέχει ἀτελείαι, ἀνισότητες, μειονεκτήματα κ.τ.λ. (ὅπως ἀναφέρουν τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα) καὶ ποὺ ἡ θεματικὴ καὶ ψευδοπροβληματικὴ του ἦδη διαφαίνονται ἀπὸ τὸν πίνακα περιεχομένων, θὰ ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν γράφοντα (ποὺ ἦταν ἀναγκασμένος, σὰν φοιτητῆς, νὰ ὑποστῆ τὴ «διδασκαλία» καὶ τὰ «ἔργα» ἀνδρῶν «φιλοσόφων», ὅπως ὁ Γ. Σακελλαρίου, ὁ Κ. Σπετσιέρης, ὁ Π. Πατριαρχέας) σκληρὴ δοκιμασία καὶ ἄσκησις τολαιπωρίας, λογικὰ ἀδικαιολόγητες. Ὁ Λένιν μιλώντας γιὰ τοὺς καθηγητῆς «καταδικάζει τὴ φιλοσοφία τους, δὲν καταδικάζει

ὅμως τὴ φιλοσοφία. Συνιστᾷ μάλιστα νὰ μελετοῦμε τὴ φιλοσοφία τους, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καθορίσουμε καὶ νὰ ἀκολουθήσουμε διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική τους πρακτικὴ στὴ φιλοσοφία» (Ἄλτουσέρ, ὅπ. παρ., σελ. 58).

Στὴν περίπτωσι δὲ τοῦ βιβλίου τοῦ Κ., γιὰ νὰ τὸ μελετήσῃ κανεὶς πρῆπει προηγουμένως νὰ ἐξετάσῃ: α) ἂν εἶναι βιβλίον καθηγητῆ, δηλαδὴ ἀνθρώπου ποὺ ξέρεи τὴν τεχνικὴ τῆς δουλειᾶς του (γραμματικὴ, συντακτικὴ, σωστὴ χρῆσις τῶν λέξεων καὶ τῶν ὄρων, ἱστορία τοῦ θέματος) καὶ β) ἂν τὸ βιβλίον περιέχει κάποια φιλοσοφία δική του, δηλαδὴ θεματικὴ καὶ προβληματικὴ τοῦ συγγραφέα (καὶ ὄχι τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Πρόκλου, τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, τοῦ Ψελλοῦ, τοῦ Κλάγκες, τοῦ Χάιντεγκερ κ. ἄ.). Καὶ ἐπειδὴ, ὅπως ἔλεγε ὁ Γ. Τζαίμς, δὲν χρειάζεται νὰ πει κανεὶς ὅλη τὴ θάλασσα καὶ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἀλυμρότητά της, ἢ μάλλον, ἀφοῦ ἡ τεχνικὴ τῆς ἀπλῆς τυχαίας δειγματοληψίας (μὲ βάση τὴν ὁποία ἡ ἐξέτασις ἐπιμέρους δειγμάτων ἐπιτρέπει τὴ συναγωγὴ συμπεράσματος γιὰ τὴ φύσιν καὶ τὴν ποιότητα ἐνὸς ὁμοιομεροῦς συνόλου) εἶναι ὀρθολογικὴ, ἀποτελεσματικὴ, οἰκονομικὴ καὶ μεθοδολογικὰ θεμιτὴ, ὁ γράφων, προτοῦ μελετήσῃ τὸ «ἔργον», ἀποφάσισε νὰ τὸ ἐξετάσῃ δειγματοληπτικὰ. Ἀποτέλεσμα, ἡ διαπίστωσις: α) ἀδιανόητα σφάλματα, σωστὸς μαργαριταρόκηπος, ἀσυγχώρητα ὄχι μόνον σὲ «καθηγητῆ», ἀλλὰ καὶ στὸν τελευταῖον φοιτητῆ καὶ β) παραλογικῆς «θεωρίαι», ἐπίγεια νεφελοκοκκυγία, ποὺ μποροῦν νὰ ἀναιρεθοῦν καὶ μὲ ἀπλὴ μόνον παράθεσις.

Παρακάτω (παρόλο ποὺ ἡ τεχνικὴ τῆς δειγματοληψίας δὲν μπορεῖ νὰ δώσει, στὴν περίπτωσι βιβλίου, τὰ πῶς χαρακτηριστικὰ δείγματα) ἀναγράφονται: α) διάφορα τεχνικὰ σφάλματα καὶ β) μερικῆς «θεωρίαι» τοῦ πραγματικὰ ἔκτακτου καθηγητῆ φιλοσοφίας, γνήσιου καὶ ἄξιου τέκνου τοῦ «πανεπιστημίου» του καὶ τῆς «πολιτείας» του.

Μερικὰ σφάλματα καθηγητέοντος μαθητῆ

Α. Πρῶτα, μερικὰ σφάλματα ἀπλῆς «γραμματικῆς», μὲ τὴν πλατιὰ σημασία τοῦ ὄρου:

1. Ὁ Κ. δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ γράφει (καὶ νὰ σκέπτεται) στὴν καθαρεύουσα· τουλάχιστον ἂς ἀκολουθοῦσε τὰ διδάγματά της καὶ τοὺς θεωρητικούς της. Στὴ σελ. 279 γράφοντας τὸν τύπον *ἠννόσαν* νομίζει ὅτι «καθαρεύει». Ὅπως παρατηρεῖ ὅμως ὁ Γ. Δ. Ζηκίδης στὸ Ὀρθογραφικὸ καὶ Χρηστικὸ του Λεξικὸ (στὴ λ. *ἐννοῶ*): «ἐν τῇ ὀριστικῇ τοῦ παρατατικοῦ καὶ τῶν ἀορίστων γίνεται χρῆσις τοῦ ἀπλοῦ *νοεῖν* διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς αὐξήσεως καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ παλαιοῦ *ἐνενοῦν*, *ἐνενόησα*, *ἐνενοήθην*. Ἀποπώτατος εἶναι ὁ παρατατικὸς *ἠννόσαν* καὶ ὁ ἀόριστος *ἠννόησα*, *ἠννόηθην*». Κι ἐπειδὴ ὁ τύπος *ἐνόησαν* σίγουρα θὰ φαίνεται στὸν Κ. τύπος τῆς «χυδαίας» δημοτικῆς, καὶ ἀφοῦ πρόθεσί του εἶναι νὰ γράφει στὴν «ἐπίσημη» γλῶσσα τοῦ κράτους, κάθεται ἀνοήτως καὶ γράφει τὸν τύπον *ἠννόησαν*, βάζοντας αὐξήσις ἀποπώτατα στὴν πρόθεσι!

2. Ἐνῶ δὲν ξέρεи τὴν καθαρεύουσά του, τὰ βάζει καὶ μὲ τοὺς τύπους τῆς δημοτικῆς. Ἀναφέροντας σὲ ὑποσημείωσι (σελ. 164) τὴν *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* τῶν Τσέλλερ - Νέστλε, σὲ μετάφρασι τοῦ Χ. Θεοδωρίδη, σημειώνει τόπο ἐκδόσεως Ἀθήνα, συνο-

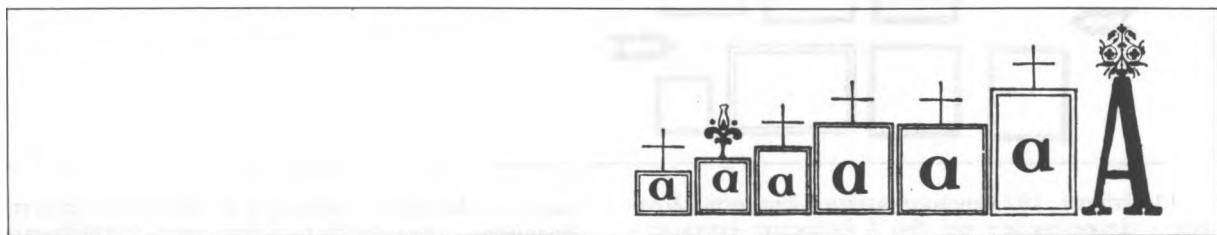
δεύοντας τη λέξη με τό τόσο φιλολογικό sic! Στο έξωφυλλο του βιβλίου (δέν τό έχω μπροστά μου) θά αναγράφεται ὁ τύπος τῆς δημοτικῆς *ΑΘΗΝΑ* μέ κεφαλαία, τήν περισπωμένη πάλι θά τήν ἔβαλε ὁ Κ. μεταγράφοντάς τον μέ μικρά, ὁπότε τό sic τοῦ ἀνήκει. Μπορεῖ πάλι νά νομίζει ὅτι καί ὁ τύπος *ΑΘΗΝΑ* εἶναι γιά sic, ἀφοῦ ὁ Θεοδωρίδης ἦταν δημοτικιστής, ἄρα, κατά τόν Κ., ἀνελλήνιστος. Γιά νά λέμε ὁμως τά sic-sic ἄν στό βιβλίο ἀναγράφεται *ΑΘΗΝΑ*, ὁ Κ. εἶναι sic-οφάντης· ἄν πάλι τό έξωφυλλο ἔχει Ἰθήνα, ὁ γράφων παραδέχεται ὅτι στήν περίπτωση αὐτή δέν εἶναι καθόλου chic ἀπέναντι στόν κ. «καθηγητή».

3. Γράφει στόν Πρόλογο τοῦ «ἔργου» του (σελ. 7) ὁ Κ. ὅτι σ' αὐτό «κατά τό δυνατόν συνδυάζονται... διδακτική πληρότης καί χρησιμότης μέ φιλοσοφικήν πρωτοτυπίαν συλλήψεως» ἐνώ θά ἠθελε μάλλον νά γράψει: μέ πρωτοτυπίαν φιλοσοφικῆς συλλήψεως. Δέν τοῦ ἀρκεῖ, φαίνεται, ἡ πρωτοτυπία τοῦ «ἔργου» του· τήν θέλει καί φιλοσοφική!

4. Στή σελ. 190 γράφει γιά τόν Ι. Σκῶτο Ἰριγένη ὅτι «εἶνε νεοπλατωνικός μεταφραστής τοῦ Διονυσίου».

συγγραφέως—» (!). Ἰδώ πραγματικά πρέπει νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς: ἀποπεράτωσε ἄραγε ὁ Κ. τίς σπουδές του ὡς μαθητῆς γυμνασίου; Ἰάν ὄχι, μπορεῖ νά τις συνεχίσει (ἀφοῦ τόν ἀπασχολοῦν τὰ διάφορα «καθηκόντά» του) ὡς μαθητῆς νυκτερινοῦ.

8. Ἐκθεση τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας μέ τοὺς ἀπαραίτητους σολοικισμούς δέν μποροῦσε νά λείψει ἀπό τό «ἔργο» τοῦ «ἀξιοπρεποῦς συγγραφέως» Κ. Γράφει λοιπόν στή σελ. 172: «Μετά τόν θάνατον τοῦ διδασκάλου (399) ὁ Πλάτων ἐγκατέλιπε τὰς Ἰθήνας, τῶν ὁποίων τό δημοκρατικόν πολίτευμα, ὄντα ἄλλωστε καί ἐκ καταγωγῆς δύσπιστον πρὸς αὐτό, βάθως ἀηδίαζε...», ἀντί: ὁ Πλάτων... ὦν... δύσπιστος... Ἰ ἀηδία τοῦ Κ. γιά τό συντακτικό καί τῆ σωστή χρήση τῆς γλώσσας φαίνεται ὅτι γίνεται πῶ τυραννική ὅταν χρειαστεῖ νά γράψει κάτι γιά τῆ δημοκρατία, τήν ὁποία τόσο βάθως ἀηδίαζε, πού χάνει τὰ λόγια του, δέν προσέχει τίς πτώσεις καί παρατηρεῖ κανεῖς τίς παραπάνω ἐπιπτώσεις.

ου». Ἰνας μεταφραστής (ἄν ἔγραφε σωστή καθαρεύουσα ὁ Κ. θά χρησιμοποιοῦσε τόν τύπο: μεταφράστης) μπορεῖ νά εἶναι καλός ἢ κακός καί δέν μπορεῖ (ὅσον ἀφορᾷ βέβαια τήν μετάφραση) νά εἶναι ἀριστοτελικός, νεοπλατωνικός, ἰδεαλιστής ἢ ὕλιστής. Ἰ Κ. θά ἴπρεπε προφανῶς νά γράψει: νεοπλατωνικός φιλόσοφος, μεταφραστής τοῦ Διονυσίου.

5. Ἰ θέση τοῦ ἐπιθέτου καί τοῦ προσδιορισμοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἐιδιότητα τοῦ Κ. Στή σελ. 210 ὁ Τεγιάρ ντέ Σαρντέν χαρακτηρίζεται «χριστιανός παλαιοντολόγος καί φιλόσοφος». Ἰ Τεγιάρ ἦταν παλαιοντολόγος καί χριστιανός φιλόσοφος (ὀπαδὸς δηλ. τῆς —ἢ μίας— «χριστιανικῆς» φιλοσοφίας). Σάν παλαιοντολόγος ὁμως (σάν ὁ ἐπιστήμονας δηλαδή πού ἀνακάλυψε στό Σου-Κου-Τιέν τόν Σινάνθρωπο) μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἔβολουσιονιστής, ὕλιστής κ.τ.λ., ὄχι ὁμως καί χριστιανός. Ἰκτός ἐάν στήν Ἰλλάδα τῶν Ἰλλήνων Χριστιανῶν ἄρχισαν νά φυτρῶνουν χριστιανοὶ ἰατροί, χριστιανοὶ φυσικομαθηματικοί, χριστιανοὶ ἀρχιτέκτονες, χριστιανοὶ πολιτικοὶ μηχανικοὶ κ.λπ. Πάντως ὁ Κ. εἶναι σίγουρα «ἔλληνο-χριστιανός» καθηγητῆς φιλοσοφίας στό Ἰθήνησι.

6. Στή σελ. 170, ὁ προσωκρατικός Ἰναξαγόρας χαρακτηρίζεται «Κλαζομένιος τήν προέλευσιν», ἐνώ ἡ σωστή χρήση τῆς γλώσσας ἐπιβάλλει τήν ἔκφραση: τήν καταγωγήν. Ἰ ἄνθρωποι ἔχουν καταγωγή, τὰ πράγματα προέλευση (ὁ τάδε εἶναι ἔλληνικῆς καταγωγῆς, τό τάδε εἶναι ξένης προελεύσεως).

7. Στή σελ. 8 γράφει: «ὁ φιλοσοφικός λόγος ἔχει καί αὐτὸς τήν ἰδιότητά του —καί ἀπό αὐτὴν ἀντλεῖ καί ὁ φιλόσοφος τήν ἀξιοπρέπειάν του ὡς

9. Ἰκολουθώντας τήν μόδα τῆς φιλοσοφικῆς ἔτυμολογίας (πρβλ. Χάντεγκερ κ.ἄ.) ὁ Κ. θεώρησε κι αὐτὸς ὕποχρέωσή του νά ἐπιχειρήσει ἔτυμολογικῆς ἀκροβασίας. Στή σελ. 319 γράφει: «Τὸ πείραμα, ὡς καί ἡ λέξις δηλοῖ, πραγματοποιεῖται τό πρῶτον, ὅταν ἐπιτευχθῆ ἡ ὑπέρβασις (πέρισμα ἐκ τοῦ περῶ, ἦτοι διέρχομαι ἐπέκεινα, πέρα σημείου τινός) πρὸς ἓνα σημεῖον τοῦ χώρου, ὅπου ἐπαληθεύεται μία ὑπόθεσις». Ἰ αφήνοντας κατά μέρος τίς μεταφυσικῆς ὑπερβάσεις τοῦ Κ. Τὸ οὐσιαστικό πείραμα παράγεται ἀπὸ τό ῥημα *πειρῶμαι* (=δοκιμάζω, προσπαθῶ) καί ὄχι ἀπὸ τό ῥημα *περῶ* (=περνῶ, διασχίζω) πού δίνει τό οὐσιαστικό *πέραμα* (=πέρασμα). Τὸ ἀρχαῖο ῥημα *περῶ* εἶναι συγγενικό μέ τό ἐπίσης ἀρχαῖο *πειρῶ* (=διαπερνῶ, διασχίζω) κι ὄχι μέ τό *πειρῶ* (ἐνεργ. τοῦ *πειρῶμαι*). Ἰ ἀπόπειρα τοῦ ἄπειρου Κ. γιά «φιλοσοφική» ἔτυμολογία τοῦ πειράματος δέν ἔχει πέραση.

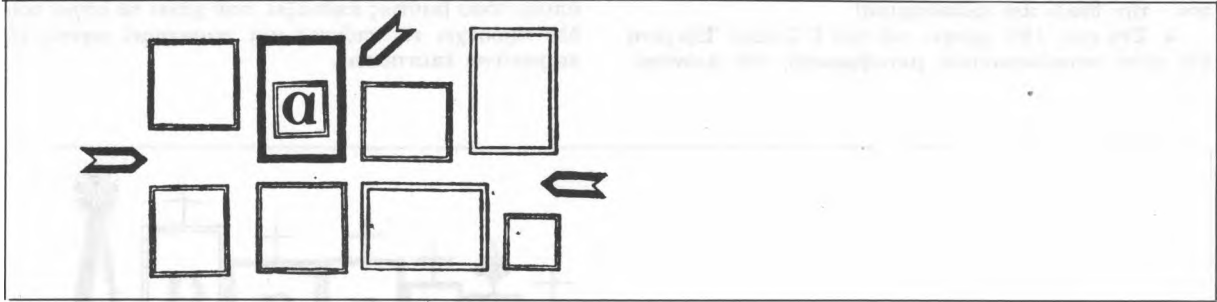
Β. Μετά τήν ταλαιπωρία τῆς γραμματικῆς, ἡ ταλαιπωρία τῆς ὀρολογίας:

10. Στή σελ. 168, ἀναφερόμενος ὁ Κ. στήν ἰωνική σχολή φιλοσοφίας γράφει ὅτι αὐτὴ «ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μέ τήν ἐρμηνεῖαν τῆς φύσεως, τῆς αὐτομάτου δηλ. καί ἄνευ ἔξωθεν δημιουργικῆς ἐπεμβάσεως ἀρχῆς τῶν φυσικῶν φαινομένων». Στό χώρο τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας οἱ λέξεις φύσις (*natura*) καί ἀρχή (*principium*) εἶναι ἐξαιρετικά ἀμφίλογες, ὡστε νά δημιουργεῖται σύγχυση, ὅταν ἡ μιά χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἐπεξήγηση τῆς ἄλλης, ἀκόμη καί ἄν τις μεταχειρίζεται κανεῖς μέ σημασία διαφορετικῆ. Ἰ

έκφραση «φυσικῶν φαινομένων» επίσης είναι περιορισμένη γιατί τόσο η φύση όσο και η αρχή στην ιωνική φιλοσοφία αναφέρονται στα όντα γενικά.

11. Στη σελ. 170 γράφει ο Κ. ότι ο Άναξαγόρας «δέχεται δύο αρχάς, τὸν νοῦν καὶ τὰ “ὁμοιομερῆ”». Ὁ ὄρος ὅμως «ὁμοιομερῆ» ἢ «ὁμοιομέρειαι» εἶναι, φαίνεται, τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀναξαγόρα, πράγμα πὸν χρειάζεται διευκρίνιση, ἀφοῦ μάλιστα ἡ σχετικὴ παραπομπὴ τοῦ Κ. εἶναι στὸν Σιμπλίκιο.

12. Στη σελ. 266, ἡ ἀπόδοσὴ τοῦ *implication* τῆς νεότερης λογικῆς μετὸν ὄρο *ἐπαγωγή* εἶναι ἀστοχὴ καὶ λανθασμένη, ἀφοῦ ὁ ἑλληνικὸς ὄρος (ἀριστοτελικὸς) *ἐπαγωγή* ἀποδίδεται μετὸν λατινικὸ ὄρο *inductio* (γαλλ. *induction*, κ.τ.λ.) στὴν κλασικὴ λογικὴ. Τὸν ὄρο *implication* ἀποδίδει ὁ ἑλληνικὸς *συνεπαγωγή* (ποῦ ἔχει καὶ τὴ σημασία γενικὰ τοῦ συμπερασμοῦ) πολὺ καλύτερα, χωρὶς νὰ προκαλεῖται σύγχυση.

13. Στη σελ. 197 χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφραση «λογικῶς - ἀπαγωγικῶς» καὶ ὄχι ἡ ἔκφραση: λογικῶς - παραγωγικῶς ἢ καὶ μόνο παραγωγικῶς (ἀφοῦ εἶναι γενικευμένη πιά στὰ ἑλληνικὰ ἢ ἡ χρήση τοῦ ὄρου *παραγωγή* γιὰ τὴν ἀπόδοσὴ τοῦ ὄρου *déduction*), γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς μεθόδου τοῦ Βόλφ, πὸν στὴ φιλοσοφία χαρακτηρίζεται ὄντολογικὴ, παραγωγικὴ ἢ γεωμετρικὴ. Ὁ ὄρος *ἀπαγωγή* ἔχει διαφορετικὴ σημασία, τόσο στὸν Ἀριστοτέλη ὅσο καὶ στὴν μεθοδολογία.

14. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα πὸν χαρακτηρίζεται, κάπως ἀναχρονιστικὰ, «σχολὴ ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν σπουδῶν», ἀφοῦ ὁ Κ., ὅπως φαίνεται, δὲν μπορεῖ νὰ φανταστῆ φιλοσοφικὴ σχολὴ πὸν νὰ μὴ μοιάζει μετὸ Ἀθήνησι, ἀναφέρεται ὡς Ἀκαδημία (σελ. 172) καὶ ὡς Ἀκαδημία (σελ. 178). Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ὁ ἱστορικὰ σωστός, ὁ δεῦτερος ὁ πῶς συνηθισμένος, ἀλλὰ ὁ «καθηγητὴς φιλοσοφίας» πρέπει νὰ ἀποφασίσῃ ποιὸν θὰ χρησιμοποιεῖ.

15. Στη σελ. 293 ὁ Κ. μεταχειρίζεται τὴ λανθασμένη ἔκφραση «μνημοτεχνικὰ σχήματα» προκειμένου νὰ χαρακτηρίσῃ τὶς ἀπὸ αἰῶνων καθιερωμένες μνημονικὲς λέξεις τῶν συλλογιστικῶν τρόπων. Στὴ λογικὴ ὁ ὄρος *σχῆμα* ἔχει συγκεκριμένη σημασία (τὰ 3 ἢ 4 σχήματα τοῦ συλλογισμοῦ).

16. Στη σελ. 154 γράφει ἀσχολούμενος καὶ μετὴν δομὴ τῆς ὕλης: «τὸ ὕδωρ, τοῦ ὁποῖου τὸ μῦριον συνίσταται ἐκ δύο μερῶν ὕδρογόνου καὶ ἑνὸς ὀξυγόνου». Ὅταν μιλοῦμε γενικὰ γιὰ νερὸ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη ὕδρογόνου καὶ ἑνα ὀξυγόνου. Ὅταν ὅμως ἀναφερόμαστε εἰδικὰ στὸ μῦριο τοῦ ὕδατος, ἢ ὀρθὴ χρήση τῶν ὄρων ἐπιβάλλει νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἄτομα ὕδρογόνου καὶ ἑνα ἄτομο ὀξυγόνου, ἀφοῦ τὰ μῦρια ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἄτομα. Αὐτὰ τουλάχιστον διδάσκει κανεὶς στὸ γυμνάσιο.

17. Ἀντάξια τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος τοῦ Κ.

εἶναι ἡ ἀκαταστασία στὴν χρήση τῶν ὄνομασιῶν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν θεωριῶν, σχολῶν κ.τ.τ. Ἔτσι ἔχουμε π.χ. *ἐμπειριοκρατία* (σελ. 198) καὶ *ἐμπειρισμὸς* (σελ. 341), *θετικοκρατία* (σελ. 207) καὶ *θετικισμὸς* (σελ. 202), *ιδεοκρατικὴ φιλοσοφία* (σελ. 197) καὶ *ιδανισμὸς* (σελ. 201). Ὁ ὄρος *σοσιαλισμὸς* ἀποδίδεται «ἀρχαίσι» μετὸν ὄρο, τὸν ἐντελῶς πιά ἄχρηστο, *κοινωνισμὸς*. Γιατὶ ὅμως δὲν γράφει ὁ συνεπὴς «καθηγητὴς» ἀντὶ *Ἐθνικοσοσιαλισμὸς* (σελ. 429) *Ἐθνικοκοινωνισμὸς*; Ἐυτυχῶς, ὅμως, γιατί τότε θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὸν κάλαμόν του καμὰ Ἐνωσὴ Κοινωνιστικῶν Σοβιετικῶν Δημοκρατιῶν. Πολὺ πάει!

18. Ἀφοῦ ἔκανε τὸν σοσιαλισμὸ κοινωνισμὸ, βάλθηκε νὰ κάνει καὶ τὸν Μάρξ ἰδεοκράτη, δηλ. ἰδεαλιστὴ. Στὴ σελ. 220 γράφει: «Κάτω ἀπὸ κάθε κοινωνιολόγον κρύπτεται ὁ οὔτοπιστὴς καὶ κατὰ τοῦτο, πρῶ-

γματι, ὁ Πλάτων, ὁ Μῶρος ἢ ὁ Μάρξ εἶνε ἅπαντες ἰδεοκράται». Δηλαδή ἂν ἀναλύσει κανεὶς τὴ βαθυστόχαστη διαπίστωση καὶ γενίκευση τοῦ Κ., θὰ δεῖ ὅτι οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ὄλοι οἱ κοινωνιολόγοι εἶναι οὔτοπιστὲς καὶ ἰδεοκράτες. Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπόλυτα. Ἀφοῦ ὁ Κ. μιλά γιὰ ἰδεοκράτες, οὔτοπιστὲς καὶ κοινωνιολόγους, μπορεῖ ὁ καθένας νὰ κάνει τὶς παρακάτω ἀπλὲς σκέψεις:

—Ἐνας ἰδεοκράτης μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο ἰδεοκράτης, χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος καὶ οὔτοπιστὴς, ἢ νὰ εἶναι κοινωνιολόγος χωρὶς νὰ εἶναι οὔτοπιστὴς, ἢ νὰ εἶναι οὔτοπιστὴς χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος, ἢ νὰ εἶναι καὶ οὔτοπιστὴς καὶ κοινωνιολόγος.

—Ἐνας οὔτοπιστὴς μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο οὔτοπιστὴς χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος καὶ ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι κοινωνιολόγος χωρὶς νὰ εἶναι ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι ἰδεοκράτης χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνιολόγος, ἢ νὰ εἶναι καὶ κοινωνιολόγος καὶ ἰδεοκράτης.

—Ἐνας κοινωνιολόγος πάλι μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο κοινωνιολόγος, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτοπιστὴς καὶ ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι οὔτοπιστὴς χωρὶς νὰ εἶναι ἰδεοκράτης, ἢ νὰ εἶναι ἰδεοκράτης χωρὶς νὰ εἶναι οὔτοπιστὴς ἢ νὰ εἶναι καὶ οὔτοπιστὴς καὶ ἰδεοκράτης, κ.τ.λ. κ.τ.λ....

Τώρα, ἀπ' ὅσα ξέρουμε, ὁ Πλάτωνας ἦταν ἰδεοκράτης, ὁ Μῶρος ἦταν οὔτοπιστὴς, ὁ Μάρξ ἦταν καὶ κοινωνιολόγος, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτοπιστὴς καὶ ἰδεοκράτης, ὅπως δὲν ἦταν ἀριστοκράτης ἢ στρατοκράτης. Ἐάν πάλι ὁ Κ. μετὸν ὄρο ἰδεοκράτης ἐννοεῖ ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε ἰδέες στὸ κεφάλι του, τότε εἶναι τόσο βέβαιο ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε, ὅσο βέβαιο εἶναι ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει.

19. Ἡ ἀκαταστασία καὶ ἡ ἀσυνέπεια δὲν μποροῦσαν νὰ λείψουν ἐπίσης ἀπὸ τὶς παραπομπὲς καὶ τὴ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση. Ἐνδεικτικὰ παραδείγματα: τὸ ἔργο γιὰ τὴν πλατωνικὴ θεολογία τοῦ Πρόκλου, μεγάλου πρότυπου φιλοσοφικῆς σκέψης γιὰ τὸν Κ.,

άλλου (σελ. 60) αναφέρεται σάν «Πλατωνική θεολογία» και άλλου (σελ. 186) σάν «Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας». Τὸ βιβλίο τοῦ Μπέρντ για τὴν προσωκρατικὴ φιλοσοφία ἄλλου (σελ. 83) ἔχει για χρόνο ἐκδοσης τὸ 1958 (4η ἐκδ.) και ἄλλου (σελ. 171) τὴν περίοδο 1930-1958. Ποιὸς ξέρει τί παρόμοιος πλούτος θὰ κρύβεται στὸ δαίδαλο τῶν παραπομπῶν τοῦ «συστήματος».

20. Κι ἀφοῦ ὁ Κ. τόσο προσέχει τὰ γνωστὰ —πιθανὸν— σ' αὐτὸν βιβλία τί νὰ περιμένει κανεὶς για ὅσα δὲν ξέρει, οὔτε ἐξ ὄψεως. Στὴ σελ. 214 ἀναφέρει «τὴν ρηξικέλευθον μελέτην τῆς Τζαίην Χάμιλτον» (*Προλεγόμενα στὴν Μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας*). Ἄλλὰ Τζαίην Χάμιλτον, συγγραφέας βιβλίου με αὐτὸν τὸν τίτλο, δὲν ὑπάρχει! Πρόκειται για τὴν *Τζαίην Χάρρισον*, πρωτοπόρο θρησκευτολόγο ποὺ ἔγραψε και *Προλεγόμενα* και *Ἐπιλεγόμενα* στὴν Μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας. Ὁ ρηξικέλευθος «καθηγητὴς» ὄχι μόνο παραπέμπει, ἀλλὰ και σχολιάζει ἀγνωστα σ' αὐτὸν συγγράμματα, παρόλο ποὺ τὰ χαρακτηρίζει «κλασικά» (σελ. 454). Μήπως ὁμως πρόκειται για τυπογραφικὴ «ἀβλεψία»; Ὁχι, βέβαια! Ἡ Χάρρισον γίνεται Χάμιλτον (εὐτυχῶς ὄχι ἡ Λαΐδη!) και στὴ σελ. 454!

Γ. Και λίγα δείγματα τῶν ἱστορικῶν γνώσεων τοῦ ἀνιστόρητου «καθηγητῆ»:

21. Γράφοντας (σελ. 171) για τίς πηγές τίς σχετικὲς με τὴν ἀρχαία φιλοσοφία κατασκευάζει τὰ ἐξῆς καταπληκτικά: «Ἀπόπειραν ἐνοποιήσεως αὐτῶν τῶν πηγῶν (και ἄλλων συναφῶν, ὡς οἱ «*Στρωματεῖς*» τοῦ Πλούταρχου, ἢ «*Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ*» τοῦ Εὐσεβίου, ὁ «*Ἐλεγχος τῶν Αἰρέσεων*» τοῦ Ἰππολύτου κ.ἄ.) ἔκαμεν...». Μιᾶ για τίς πηγές ὁ Κ. ἀλλὰ τὸν παίρνει τὸ ποτάμι! Οὔτε ὁ Πλούταρχος οὔτε ὁ Ψευδο-Πλούταρχος ἔγραψε ἔργο με τὸν τίτλο *Στρωματεῖς*. Συγγραφέας τοῦ ἔργου, πράγμα κοινότητα γνωστό, εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς και δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι κανεὶς καθηγητὴς ἢ ψευδοκαθηγητὴς φιλοσοφίας ἢ ψευδοφιλοσοφίας για νὰ τὸ ξέρει. Τὸ ὅτι ἐξᾴλλου εἴμαστε στὸ χῶρο τῆς χριστιανικῆς γραμματείας τὸ δείχνει και ἡ παράθεση τοῦ ἔργου τοῦ Εὐσεβίου και τοῦ Ἰππολύτου (ὁ σωστός τίτλος εἶναι: *Κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος*, και ὄχι ὅπως ἀναγράφεται). Ὁ κακὸς συγγραφέας Κ. δὲν εἶναι οὔτε καλὸς ἀντιγραφέας, ὅταν μαζεύει τὸ «ὐλικὸ» τῶν «ἔργων» του.

κὲς) ἐπιστῆμες μαζί με τὴν ποιητικὴ και τὴ διαλεκτικὴ και ὄχι στίς πρακτικὲς (ἠθικὴ, οικονομικὴ, πολιτικὴ), ἄποψη ποὺ τὴν ἀκολουθοῦν και κατοπινοὶ ἐρμηνευτὲς και μελετητὲς τοῦ ἔργου του. Ἄν τώρα ὁ Κ. προτίμησε διαφορετικὴ κατάταξη ὄφειλε τουλάχιστο νὰ τὴν αἰτιολογήσει.

23) Στὴ σελ. 191 γράφοντας σχετικὰ με τὸ πρόβλημα τῶν καθόλου (=καθολικῶν ἐννοιῶν) ποὺ κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἶχε ἀποτελέσει ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα προβλήματα, ἂν ὄχι τὸ κυριότερο, τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, προσφέρει ἕνα τέλειο δείγμα τῶν συγκεκριμένων ἱστορικῶν γνώσεων. Τὸν νομιναλισμὸ τὸν ὀρίζει σάν τὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποία «ἡ ἐννοία εἶναι ἀπλοῦν δημιουργημὰ τοῦ νοῦ» και θεωρεῖ εκπροσώπους του τὸν Ροσλέν και τὸν Ἀβελάρδο. Τὸν ρεαλισμὸ τὸν ὀρίζει σάν τὴ θεωρία κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐννοία «ἀντιστοιχεῖ εἰς πραγματικὰς οὐσίας», κύριο δὲ εκπρόσωπο θεωρεῖ τὸν Ἀνσέλμο. Ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας, ὁ Θωμὰς ὁ Ἀκινάτης, ὅπως γράφει, «ἀκολουθοῦν ἕνα μετριοπαθὴ ρεαλισμὸν». Τὰ πράγματα ὁμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλά, ἂν πιστέψουμε τὰ ὅσα γράφουν καθολικοὶ φιλόσοφοι, ὁπαδοὶ τῆς νεοσχολαστικῆς φιλοσοφίας. Οἱ λύσεις ποὺ δόθηκαν στὸ πρόβλημα τῶν καθόλου ἀπὸ τοὺς σχολαστικούς εἶναι τέσσερις: α) ὁ νομιναλισμὸς (τὰ καθόλου δὲν ἔχουν καμιά πραγματικότητα, οὔτε ἀντικειμενικὴ ἔξω ἀπὸ τὸν νοῦ, οὔτε ὑποκειμενικὴ μέσα στὸν νοῦ) με εκπροσώπους τὸν Ροσλέν, τὸν Γουλιέλμο τοῦ Ὀκκαμ κ.ἄ.· β) ὁ κονσεπτουαλισμὸς (τὰ καθόλου δὲν ἔχουν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ εἶναι ἐννοίες, ὑποκειμενικὰ «εἶδη» τοῦ πνεύματος) με εκπρόσωπο τὸν Ἀβελάρδο· γ) ὁ ὑπέρομετρος ρεαλισμὸς (μόνο τὸ καθόλου ὑπάρχει) με ὑποστηρικτὴ τὸν Γουλιέλμο τοῦ Σαμπῶ, και δ) ὁ μετριοπαθὴς ρεαλισμὸς (τὰ καθόλου δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὲς λέξεις, οὔτε ἀπλὲς ἐννοίες στὸ πνεῦμα, οὔτε καθεαυτὲς ὑπάρχουσες οντότητες, ἀλλὰ ὑπάρχουν ταυτόχρονα και στὴν πραγματικότητα και στὴ νόση, κατὰ διαφορετικὸ ὅμως τρόπο) με εκπροσώπους τὸν Ἀνσέλμο, τὸν Θωμὰ τὸν Ἀκινάτη, τὸν Δ. Σκῶτο κ.ἄ. Παρὰ τῆς ἰστορίας: ὅσα γράφει ὁ Κ. (α) για τὸν νομιναλισμὸ, ταιριάζουν στὸν κονσεπτουαλισμὸ, ὁ δὲ Ἀβελάρδος εἶναι κονσεπτουαλιστὴς και ὄχι νομιναλιστὴς· (β) για τὸν ρεαλισμὸ, ταιριάζουν στὸν ὑπέρομετρο ρεαλισμὸ ποὺ ἔχει εκπρόσωπο τὸν Γουλιέλμο τοῦ Σαμπῶ και ὄχι τὸν Ἀνσέλμο ποὺ ἀνήκει στὸν μετριοπαθὴ ρεαλισμὸ.

22. Στὴ σελ. 182 κατατάσσει τὴ *Ρητορικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στίς ἠθικὲς και πολιτικὲς πραγματείες τοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἴδιος ὁμως ὁ Ἀριστοτέλης κατὶ παραπάνω θὰ ἔξερει για τὴ φύση τοῦ ἔργου του, ὅταν τὴ ρητορικὴ τὴν κατέταξε στίς ποιητικὲς (με τὴν ἐτυμολογικὴ σημασία τῆς λέξης, δηλαδὴ δημιουργι-

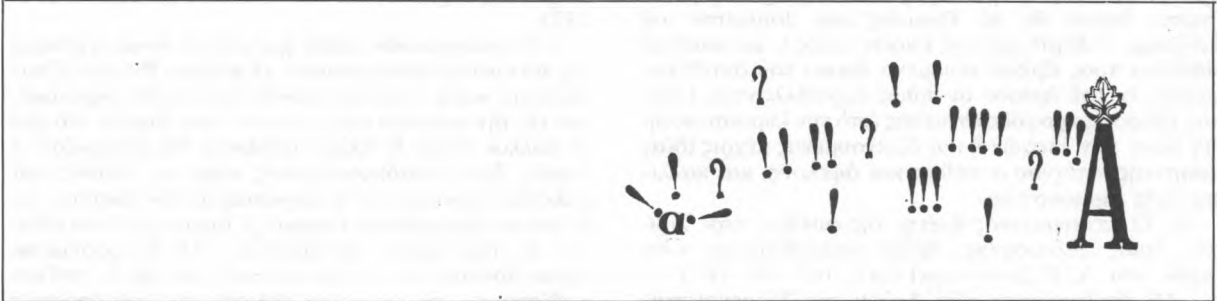
Δὲν ἀπαιτεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸν Κ. βέβαια σχολαστικὴ λεπτολογία, ἀλλὰ τουλάχιστον σχολικὴ ἐπιμέλεια.

24. Στὴ σελ. 191 γράφει σχετικὰ με τὸν Θωμὰ τὸν Ἀκινάτη ὅτι «οὗτος διετύπωσε τὰ ἐπιχειρήματα περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ εἰς τὰς περιφήμους πέντε ὁδοὺς· ἡ πρώτη και φανερωτάτη εἶναι ἡ ἀπόδειξις τοῦ θεοῦ ἐκ

την «κοσμογονία της 21ης Ἀπριλίου» ὁ τίτλος τοῦ ὑψηγῆ. Τὸ ὅτι ὁμως δὲν ἀναφέρει τὸν Π. Κανελλόπουλο καὶ τὸν Κ. Τσάτσο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο. Καὶ οἱ δυὸ ὑπῆρξαν πετυχημένοι καθηγητές, ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκδίδουν ἔργα, ἐκφράσανε (καὶ ἐκφράζουν) μιὰ στιγμή τῆς νεοελληνικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας πού τὴν ἐξυπηρέτησαν καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ τους δράση. Τὰ ἔργα τους καὶ οἱ ἰδέες τους κρῖνονται, ἐλέγχονται, ἀναιροῦνται. Δὲν παρασιωποῦνται. Ὁ Κ. τοὺς παράλειψε γιὰ πολιτικούς, προφανῶς, λόγους. Ἡ ἔνοχη σιωπὴ, ἡ στρέβλωση τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ ἀνελεύθερη ἀνεπιτιμότητα ἀνήκουν ὁμως στὰ «ιδανικά» τῆς «πολιτείας» πού ὑπηρετεῖ ὁ «καθηγητής».

εἶνε ἀπλῶς διαμάχη περὶ τὴν γλῶσσαν· εἰσδύει ταύτης βαθύτερον: ὁ δημοτικισμὸς ζητεῖ τὰ δικαιώματα τῆς φυσικῆς ζωῆς τῆς ἀπεξενωμένης παιδείας, ἐνῶ τὸ κίνημα τοῦ καθαρισμοῦ, προβάλλει ὡς ἀξίαν μίαν ἀπὸ τὴν φυσικὴν ζωὴν ἀποκεκομμένην—ἀπεξενωμένην ἄρα καὶ πάλιν—“διαγωγὴ” τῶν ὀλίγων. Ἡ ἀντίθεσις ἔχει ἀρχαίας τὰς ρίζας τῆς, διότι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συντελεῖται ἡ δραματικὴ διαφοροποίησις τῶν κατωτέρων, “πελασγικῶν” καλουμένων, στρωμάτων, ὡς δούλων, ὄρεσιβίων ἢ περιοίκων, χονδροειδῶς χειριζομένων τὴν ἑλληνικὴν, καὶ τῶν τὴν ἑλληνικὴν ταύτην γλῶσσαν καλλιεργούντων Μυκηναίων καὶ πολιτῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ἡ διαφοροποίησις ὀξυ-

31. Ὁ Κ. ὁμως προσπαθεῖ σὰν «γνήσιος Νεοέλληνας» νὰ δημιουργήσει καὶ κλασσικούς στό χωρὸ τῆς «καλλιέργειας». Ἀναφέροντας τὸ συρραφικὸ ἐξάτομο ἐξάμβλωμα τοῦ Ν. Κοτζιά (*Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας 1876-78*) ἀποφαίνεται (σελ. 164) ὅτι τὸ ἔργο «διατηρεῖ πάντοτε τὴν σημασίαν του ὡς μνημείου τῆς Νεοελληνικῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης τῆς φιλοσοφίας». Ὁ Α. Μαβίλης, γράφει σὲ γράμμα του (1878), ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὸ Ἀθήνησι καὶ τοὺς τότε καθηγητές τῆς φιλοσοφίας: «Ἡ φιλοσοφία ὀλόκληρη ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν κ. Φίλιππο Ἰωάννου, γέροντα ραμολίδο, πού δίνει μαθήματα προϊστοριολογίας, κάνοντας δύο ὥρες νὰ σκουπίσῃ τὴ μύτη του καὶ ἄλλες δυὸ ὥρες γιὰ νὰ βάλῃ τὰ γυαλιά του, καὶ ἀπὸ τὸν Κοτζιά, πού δίνει μαθήματα Ἱστορίας καὶ Φιλοσοφίας. Πηγαίνω καὶ τὸν ἀκούω, ἀλλὰ ὁ Θεὸς νὰ μὲ κατακεραυνώσῃ ἂν καταλαβαίνω τίποτε· γι' αὐτὸ αὐτὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πληρῶνῃ ὀκτῶ ἕως δέκα ἄτομα νὰ πηγαίνουν νὰ τὸν ἀκούω γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴ θέση γιὰ τὴν ὁποῖαν πληρώνεται κι ἔτσι ξοδεύει ἕνα τέταρτο καὶ τὰ ὑπόλοιπα τρία τέταρτα κρατᾷ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του».

Κι ἐπειδὴ ἡ κατάσταση δὲν ἔχει καὶ πολὺ ἀλλάξει ἀπὸ τότε, ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ «ὑποχρεωτικὲς» παρουσίες, καὶ ἡ «νέα πολιτεία», ὁ ἔκτακτος «καθηγητής» Κ. θὰ εἶχε, πιστεύω, τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸν «κλασσικό» του καὶ δὲν θὰ ἐξακολουθοῦσε, αὐτὸς ὁ σὲ κάθε του σελίδα ἀπορριπτόμενος, νὰ ἀπορρίπτει φοιτητὲς πού τουλάχιστον γνωρίζουν γραφὴ, ἀντιγραφὴ καὶ ἀνάγνωσι.

Μερικὲς «θεωρίες» μαθητευόμενου «φιλόσοφου»

Τυχαία παράθεση «κείμενων». Συγγραφέας τους, ὁ «ἐν λόγῳ» φιλόσοφος:

1. Ὁ «γνώστης» τῆς γλώσσας, περὶ δημοτικῆς τε καὶ καθαρευούσης (σελ. 106):

«Ἡ ἀντίθεσις δημοτικισμοῦ καὶ καθαρευούσης δὲν

νεταί περαιτέρω κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, προχωρεῖ βαθύτερον κατὰ τὴν βυζαντινὴν, φθάνει δὲ εἰς ἀποκορύφωσιν εἰς τὴν νεωτέραν. Εἰς τὸν λαϊκὸν τραγουδιστὴν καὶ τοὺς λογίους συνεχιστὰς του θὰ ἀντιτάσσονται πάντοτε οἱ Κάλβοι καὶ οἱ Καβάφαι, φορεῖς ἐνὸς ἀρχαιοτρόπου ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς καθαρῆς ἐκείνης ἐκφράσεως, τὴν ὁποῖαν ἀνεπαναλήπτως ἐδημιούργησε».

2. Ὁ ἀνιστόρητος περὶ ἱστορίας (σελ. 98):

«Ἡ κοσμολογία, κατὰ ταῦτα, ἡ ἑλληνικὴ ἐκβάλλει εἰς τὴν Θεολογίαν, καὶ δὴ καὶ εἰς τρόπον, ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει πολὺ τὴν χριστιανικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας: ἡ ἱστορία δηλ. εἶνε ἡ πρόδοσις ἢ ἐξατολογικῶς ὁδηγοῦσα, διὰ μέσου τῶν ἱστορικῶν ἀντιθέσεων, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ».

3. Ὁ «πατριώτης» περὶ ἀρματολισμοῦ, Φαναριωτῶν, Τουρκοκρατίας (σελ. 102-103):

«Ἀφ' ἧς στιγμῆς, πράγματι, περὶ τὰ τέλη τοῦ 12' αἰῶνος ἔληξεν ἡ μεγάλη περιπέτεια τοῦ ἀρματολισμοῦ, ἡ ὁποῖα κατέδειξεν εἰς τὴν Τουρκίαν πόσον ἀφερέγγυοι ἦσαν οἱ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀρματολοῖ, εὐκόλως μεταστρεφόμενοι ἐναντίον τῆς, μαχόμενοι πρὸς ἀλλήλους, στρατεύοντες κατὰ ὁμοειθῶν, ἢ τάξις τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέλαβεν αὐτὴ ὡς ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ ἔθνους τὴν μέριμναν, ἡ ὁποῖα ἐβάρυνεν ἄλλοτε Ἑλληνας ὡς ὁ Πολύβιος, διαθέτοντας ἰσχὴν παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, τῆς προστασίας δηλ. καὶ βαθμιαίας χειραφετήσεως τῶν δουλευόντων ὁμογενῶν των. Ὅτι καὶ ἡ ἐκδήλωσις αὕτη ἐνεῖχε τὸ γνώρισμα ἐντόνου ἀποξενώσεως, ἐφ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, δὲν ἦσαν βεβαίως Ρωμαῖοι, συχνάκις ἐπρόκειτο νὰ μάθουν οἱ Φαναριῶται, καὶ μάλιστα διδασκόμενοι διὰ πικρᾶς ἐμπειρίας».

4. Ὁ μικρὸς γιὰ τὸ «μέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα» (σελ. 105):

«Τὸ μέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα συναντᾷ τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὸν ἀσίγαστον φθόνον, διότι δὲν παραδίδεται μόνον του, ὡς μία ἀπρόσωπος προσφορά, ἀλλ' εἶνε ὁ τρόπος αἰσθητικῆς (δηλ. ἀπολύτου) καταξιώσεως τοῦ δημιουργοῦ του· ὁ ἕτερος, ἐπομένως διὰ νὰ θέσῃ

αυτό, αναγκάζεται μετ' αὐτοῦ νὰ δεχθῆ καὶ τὴν δημιουργόν του προσωπικότητα, ἀρνούμενος οὕτω διαλεκτικῶς (ἐφ' ὅσον ἡ θέσις εἶνε ἀπόλυτος) τὴν θέσιν τῆς ἰδικῆς του. Αὐτὴ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ φθόνου πρὸς τὴν προσωπικότητα, (εἶναι) γνῶρισμα ἀνεξάλειπτον τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας».

5. Ὁ «*ψυχολόγος*» γιὰ τὸν νεοέλληνα ἔφηβο καὶ τὰ διαβάσματά του (σελ. 171):

«Ἡ γενετήσιος ὀρμή, ἰδίως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἡβης, ὁπότε δὲν ἔχει εἰσέτι ἐκδηλωθῆ ὡς ἰδιαιτέρα καὶ αὐτόνομος σωματικὴ ἀνάγκη, τείνει νὰ διαποτίσῃ ὁλόκληρον τὴν ψυχικότητα τοῦ ἐφήβου, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὴν τάσιν δι' ὄνειροπόλησιν, ρεμβασμούς, ἡδονικὴν φυγὴν πρὸς ἰδεώδεις ἔρωτας (ἀνάγνωσιν ἔργων ὡς τὸ *Ρωμαῖος καὶ Ἰουλιέττα* τοῦ Σαίξπηρ, ὁ *Βέρθερος* τοῦ Γκαίτε κ.ο.κ.), φανταστικὰ εἰδύλλια πρὸς ἐξιδανικευόμενα ἄτομα τοῦ ἀντιθέτου φύλου, ἐκ τοῦ ἀμέσου συνήθως περιβάλλοντος, λυρικὰς ἐξάρσεις τροφοδοτούμενας ἀπὸ τὴν λυρικὴν ποιήσιν ὅλων τῶν ἐποχῶν ἢ καὶ ἐξικνουμένας μέχρις ἰδίας ποιητικῆς, ἀτέχνου συνήθως καὶ ἀφελούς, καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας».

6. Ὁ «*πνευματικὸς ἡγέτης τῆς φυλῆς*», περὶ Ἀρίων, ἀρίας φιλοσοφίας, ἀρίας κοσμοθεωρίας κ.λπ. (πρβλ. καὶ Α. Ρόζενμπεργκ) (σελ. 165-166, 167):

«Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀρίων, τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων, εἰς ὅλην τὴν ζώνην τῶν ἀπὸ Ἀτλαντικοῦ μέχρι καὶ τῆς Ἰνδίας χωρῶν, εἰσβάλλει εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νέα ἀντίληψις περὶ τῆς ζωῆς καὶ νέα ἐρμηνεῖα τοῦ κόσμου. Ὅπως οἱ Ἄριοι ἐπιδρομεῖς διεχώρισαν ἑαυτοὺς τῶν δαιμονικῶν *dasas* (ἢ οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ τῶν δαιμόνων τῆς γῆς) οὕτω καί, γενικώτερον, διαμαρφάνουν μίαν σκέψιν, τῆς ὁποίας κύριον γνῶρισμα εἶνε ἡ ἀφαίρεσις, ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν φαινομενικὴν του κρυστάλλωσιν, τοῦ «ὄντος καθ' ἑαυτὸ» ἢ τῆς «οὐσίας», κατὰ τὴν ὀρολογί-

7. Ὁ «*κοινωνιολόγος*», περὶ ἀναγκῶν, θεσμῶν καὶ κοινωνικοῦ συνόλου (σελ. 226):

«Αἱ ἀνάγκαι τοῦ κοινωνικοῦ τούτου συνόλου εἶνε, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζουν τὴν χρησιμότητα τῶν θεσμῶν, τὸν λόγον διὰ τὸν ὁποῖον ὑφίστανται καὶ λειτουργοῦν εἰς μίαν κοινωνίαν. Αἱ ἀνάγκαι, ὡς εἴπομεν, διὰ τὰς ὁποίας ὑπάρχουν οἱ θεσμοὶ δὲν εἶνε ὑλικά, οικονομικά (αὐτὰ ἱκανοποιοῦνται ἐπαρκῶς ἐκ τῆς φυσικῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἔλικόν περιβάλλον του), ἀλλὰ κυρίως καὶ πρὸ παντὸς ψυχικά ἀνάγκαι ἀναγωγείσεως καὶ κοινωνικῆς καταξιώσεως».

8. Ὁ «*στοχαστής*», περὶ μαζῶν, κοινωνικοῦ προβλήματος, στρατιωτικῶν καθεστώτων κ.λπ. (σελ. 231-232):

«Τὸ οικονομικὸν πρόβλημα ὁδηγεῖ ἀναποφεύκτως εἰς κοινωνικὴν ἐπανάστασιν (Γράκχοι, Ρωσικὴ Ἐπανάστασις κ.ο.κ.) καὶ ἐξαγρίωσιν τῶν μαζῶν, ὀφειλομένην εἰς τὴν συσσώρευσιν πλοῦτου, τὸν ὁποῖον, ναὶ μὲν οἱ πολλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως οὐδέποτε θὰ ἐγνώριζον, ὁ ὁποῖος ὅμως, ἐπιδεικνυόμενος τώρα εἰς αὐτοὺς καὶ μάλιστα σωρευόμενος δι' ἐργασίας αὐτῶν (ἀσχέτως ἂν δι' αὐτὴν ἡμείφθησαν ἐπαρκῶς), δημιουργεῖ τὸν φθόνον ἐκ τῆς ἀμέσου συγκρίσεως... Οἱ ἀναρχοῦμενοι ὄγχοι ἀδυνατοῦν νὰ ὀργανωθοῦν καὶ ὡς ἐκ τούτου καθίστανται τὰ ἀνίσχυρα θύματα τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀλίγων, ὁπότε τὴν περίοδον τῶν ἐγκλημάτων τοῦ πλήθους διαδέχεται καθεστὼς ἀνευδοκίμου ὀλιγαρχίας... Ὅταν ἡ ἀναλγησία τοῦ κράτους φθάσῃ εἰς τὸ ἀπροχώρητον καὶ ἀπειλεῖται ἐκ νέου πρὸς ἀναρχίαν ὀλισθησις, ἐπεμβαίνουν συνήθως στρατιωτικὰ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα συναγείρουν τὸ σύνολον εἰς μίαν ἐνότητα δράσεως, ἀναφαίνονται δηλ. ἡγέται τοῦ ἔθνους καὶ ὄχι ἀπλῶς τῶν κυβερνῶντων (βλγαρικῶν) κομμάτων (Ἰούλιος Καίσαρ, Ναπολέον κ.λπ., ἐθνικοσοσιαλιστικά κ.ἄ. κινήματα τοῦ μεσοπολέμου).

αν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπὸ τὸ «κατὰ συμβεβηκὸς ὄν», ἢ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Ἰνδικῆς σκέψεως, τοῦ Βράχμαν ἀπὸ τὴν Maya (τὸν ἀπατηλὸν δηλ. πέπλον, ὁ ὁποῖος καλύπτει καὶ ἀποκρύπτει τὸ ὄν)».

.....
«Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀρίας θεωρήσεως τοῦ ὄντος ἔσχε μίαν ὄλιαν νέαν ἐξέλιξιν. Ὅ,τι διὰ τοὺς Πέρσας δὲν εἶνε παρὰ μία εἰς τὸ μέλλον ὑποφώσκουσα τάξις, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ ἀγωνισθῆ σκληρὰ κατὰ τὸ παρὸν, διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶνε κάτι, τὸ ὁποῖον ἐπετευχθῆ ἤδη ἀπὸ τὸν Θεὸν — τὸν ὕψιστον τῶν θεῶν, τὸν Δία— μετὰ ἀπὸ μίαν δραματικὴν σύγκρουσιν, τὴν Τιτανομαχίαν.»

Τὰ καθεστῶτα αὐτὰ ἐπιλύουν συνήθως τὸ οικονομικὸν πρόβλημα καὶ ὅταν δὲν συντριβοῦν διὰ καταχρήσεως τῆς ἰσχύος των — ἢμποροῦν νὰ ὁδηγήσουν, μετὰ τινος ταλαντεύσεως (ἐμφύλιοι ἔριδες διὰ τὴν κληρονομίαν τοῦ Καίσαρος), εἰς τελικὴν ἐνοποίησην καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐξηντλημένης ἐκ τῶν πολέμων κοινωνίας».

9. Ὁ «*θεωρητικὸς*», περὶ σοσιαλισμοῦ, κομμουνιστῶν, «*ἀντιδράσεως*» καὶ «*ἀστῶν*» (σελ. 419):

«Οἱ «κοινωνικοὶ» «προφήται» (Saint-Simon, Karl Marx) ζητοῦν μίαν νέαν «δικαιοτέραν» συμμετοχὴν εἰς τὰ οικονομικὰ ἀγαθὰ, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε συμβολὴν τῶν αἰτούντων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν τῆς ἀστικῆς

κριτικής προσώπων, πάντοτε βέβαια αναγκαίας, αλλά άγονης σέ γενικές διαπιστώσεις. Ο Κ. δέν είναι μόνο μιá άποτυχημένη περίπτωση, αλλά και έπιγέννημα μιás από καθέδρας έπίσημης έλληνικής ιδεολογίας, πού από χρόνια τρέφει και έτοιμάζει συνεχιστές και έπιγόνους. Η ιδεολογία αυτή, έκφραση μιás αντιδραστικής πολιτικής πολλαπλής έξάρτησης, έπίμονα και άθémια έξαρτημένη και ή ίδια από συντηρητικότερες ξένες από καθέδρας ιδεολογίες, έξελληνίζει τον «λόγο» της μέ την παθολογική προσήλωσή της σ' ένα κατ' έπιλογήν παρελθόν, προσιτή πηγή κενής ρητορικής φιλοσοφίας, πού κύρια χαρακτηριστικά της είναι οί αναγωγές της σέ παλιά πρότυπα προγονικού στοχασμού και ή τυποκρατική προσπάθεια για την αναβίωσή τους. Τό ψευδοαίτημα και ή φασματική ανάγκη για έλληνική άποκλειστική φιλοσοφία οδηγεί στην εύκολη λύση, την ανάμιξη δηλαδή έτερόκλητων στοιχείων από την άρχαία, τή χριστιανική και τή βυζαντινή φιλοσοφική γραμματεία και στην παραγνώριση του βασικού ζητήματος, πού είναι ή άνυπαρξία σωστής από μέρους της μεθόδολογίας στον τομέα του νεοελληνικού προβληματισμού.

Επακόλουθο: ή άδικαιολόγητη άπέχθεια για τά δυναμικά προβλήματα του παρόντος και οί μυωπικές προβλέψεις για τά προβλήματα του μέλλοντος, πού είναι οί σταθερές της πλωδρομικής πορείας για την πλήρωση της κενότητας.

Εκδήλωση: ή σπασμαδική προσπάθεια για την αναβίωση μιás από καθέδρας προγονοφιλοσοφικής θεματικής και ένός ψευδοθηρηκευτικού ήσυχασμού και ή χαρακτηριστική άνικανότητα για κατανόηση έκσυγχρονισμένων τάσεων και αυτής άκόμη της άστικής σκέψης (π.χ. του νεοθετικισμού).

Άποτέλεσμα: α) ένας άκραίος ιδεαλισμός πού άρνεϊται τό έπιστημονικά δοσμένο κοσμοείδωλο και τους γενικούς νόμους και διαδικασίες, άνορθολογικός και συγκινησιακά φορτισμένος, πού καταλήγει σ' έναν

κούφιο ιδανικισμό και φιντεϊσμό, και β) μιá άντιεπιστημονική βιωματική θεωρία της ιστορίας πού άναζητά μονιότητες, πού άρνεϊται τις θεμελιακές ιστορικές διαδικασίες και πού άρκεϊται στη θέαση μιás παυσίλυπης παράδοσης.

Η προσπάθεια καταξίωσης του δήθεν αιώνια σταθερού, ή τάση συγκρότησης ιδεαλιστικού και θρησκευτικού κοσμοειδώλου, ή άντιεπιστημονική μεθόδολογία τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη άποτελούν στις μέρες μας παρερμηνεία του κόσμου. Όμως, ή παρερμηνεία του κόσμου καθιστά έπιτακτικότερη την άλλαγή του.

Σημείωση

— Τό βιβλίο του Λ. Άλτουσέρ *Lénine et la philosophie* (Παρίσι, 1969) άποτελείται από κείμενο ανακοίνωσής του (24.2.1968) στη Γαλλική Έταιρεία Φιλοσοφίας.

— Για τά γραμματικά και συντακτικά βλ. μιá όποιαδήποτε γραμματική και συντακτικό.

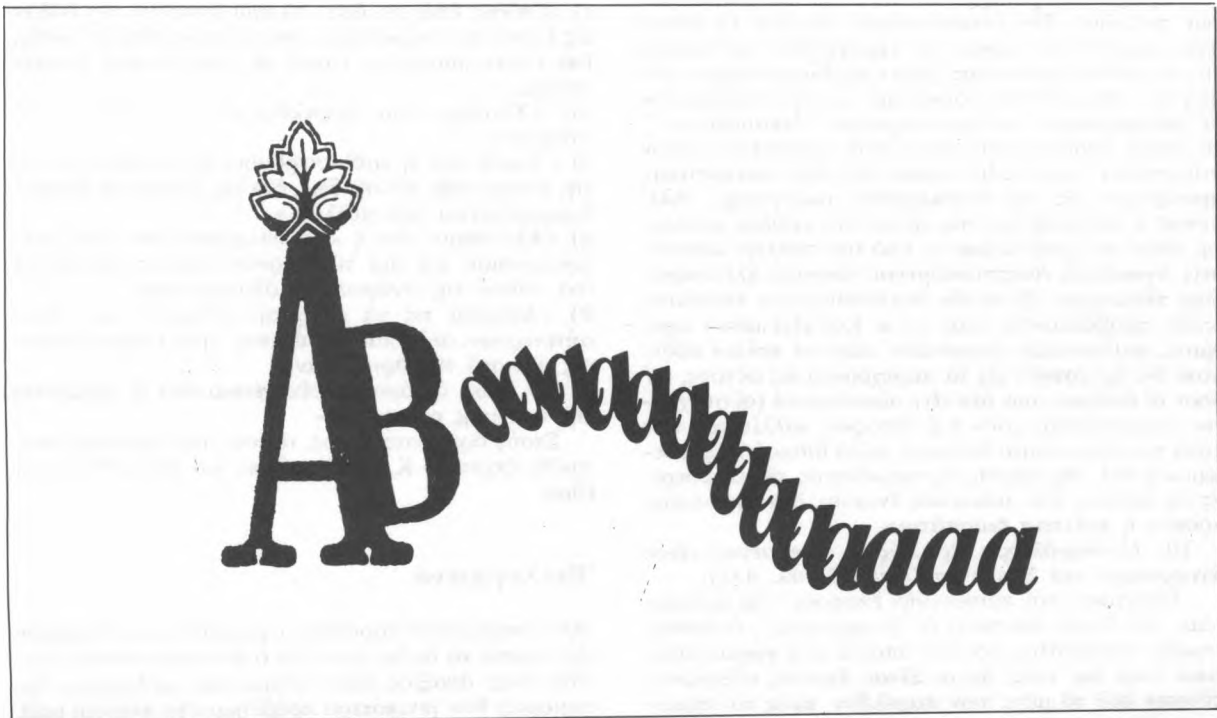
— Για τά έτυμολογικά βλ. τό Έτυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής του Άνδριώτη.

— Για τή νεοελληνική φιλοσοφική όρολογία βλ. τις Εισαγωγές στην Φιλοσοφία του Βορέα και του Θεοδωρίδη, καθώς και τό Φιλοσοφικό λεξικό του Λαλάντ (έλλ. μετάφραση Φικιώρη).

— Για τό πρόβλημα των καθόλου και τά έπιχειρήματα του Άκινάτη βλ. ένα όποιοδήποτε έγχειρίδιο νεοσχολαστικής φιλοσοφίας (Σορταί, Φουλκιέ κ.ά.).

— Για τις λατινικές μνημονικές λέξεις των τρόπων του συλλογισμού και τά 3 ή 4 συλλογιστικά σχήματα βλ. ένα όποιοδήποτε έγχειρίδιο κλασικής λογικής (Κόφφει, Τρικιά κ.ά.).

— Τό γράμμα του Λ. Μαβίλη, άπ' όπου τό άπόσπασμα πού παρατίθεται, δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην έφημ. Τό Βήμα (24 Νοεμβρίου 1968).

Οί όροθετίσεις τής κυρίαρχης ιδεολογίας στή νεοελληνική ιστορία

του Γιώργου Αναστασιάδη

Ό όρος «Πολιτική Ιστορία» πού χρησιμοποιείται από τους παραδοσιακούς πολιτειολόγους και συγγραφείς για να προσδιορίσει ένα συγκεκριμένο χώρο ξρευνας και διδασκαλίας είναι ουσιαστικά όρος *πλασματικός*.

Στήν πραγματικότητα δέν υπάρχει *άπολιτική ιστορία*.¹ ή ιστορική διαδικασία είναι *ένιαία*. Άποτελεί μία *ολότητα* πού είναι αδύνατο να κατανοηθεί άν διασπασθεί σε διάφορα μέρη.

Η ύπαρξη του όρου βέβαια όφείλεται σε λόγους «μεθοδολογικούς». Ό διαχωρισμός όμως μεθόδου και πραγματικότητας είναι άνιστορικός και άντιεπιστημονικός.

Η μέθοδος δέν μπορεί να άποσπασθεί από τό πραγματικό επιστημονικό άντικείμενο. Πολύ περισσότερο δέν μπορεί να άποτελέσει σκοπό για χάρη του όποιου θα θυσιασθεί ή ένότητα και ή πληρότητα τής επιστημονικής ύλης.

Άλλωστε ό επιθετικός προσδιορισμός «πολιτική» πού επιδέχεται τόσο διαφορετικές εκτιμήσεις προσδίδει στο περιεχόμενο του όρου μία ρευστότητα, εύάλωτη σε κάθε φορέα επιστημονικής ή ιδεολογικής κυριαρχίας. Άπό τήν άλλη πλευρά και άν ακόμη υιοθετήσουμε τήν παραδεδομένη αντίληψη σύμφωνα με τήν όποια ή Πολιτική Ιστορία είναι «κατ' έξοχήν ιστορία τής έξουσίας περιβεβλημένης τό νομικόν σχήμα του κράτους» μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ή παραδοχή αυτού του όρισμού περιορίζει τό εύρος τής «Πολιτικής Ιστορίας» άποκλειστικά στο θεσμικό επίπεδο του Κράτους. Σίγουρα ή θέση τής πολιτικής έξουσίας στο πεδίο τής πολιτικής ιστορίας είναι κυριαρχική. Είναι όμως και άποκλειστική;

Άν με τόν όρο πολιτική χαρακτηρίσουμε κάθε πράξη ή και παράλειψη πού έχει έστω και έμμεσα κοινωνικό χαρακτήρα ή κοινωνικό άποτέλεσμα² —και τέτοιες πράξεις ή παραλείψεις μπορούν κάλλιστα να μήν έχουν οργανική σχέση με τήν πολιτική έξουσία— τότε θα έπρεπε, βέβαια, να δοϋμε τήν «πολιτική ιστορία» από ένα ευρύτερο πρίσμα.

Με άλλα λόγια, στήν ύλη τής πολιτικής ιστορίας πρέπει να περιληφθεί όχι μόνο ό,τι υπάρχει και λειτουργεί ως «θεσμοποιημένο πολιτικό στοιχείο» αλλά και ό,τι δημιουργεί τήν «περιρρέουσα ατμόσφαιρα», τό γενικό περιβάλλον, όλο εκείνο τό υλικό και ιδεολογικό φάσμα πού μέσα του εντάσσονται και λειτουργούν σε διάφορο βαθμό άλληλεξάρτησης οί πολιτικοί θεσμοί αλλά και όλες οί πολιτικές δομές και εκφράσεις πού δέν έχουν ακόμη θεσμοποιηθεί. Αυτή ή διεύρυνση του επιστημονικού χώρου τής «πολιτικής ιστορίας», έχει άποτέλεσμα όχι μόνο μία *ποσοτική αλλαγή* αλλά και μία *ποιοτική διαφοροποίηση*. Χάρη σ' αυτή τή νέα όπτική θεώρηση μπορούμε να προωθήσουμε τήν επιστημονική ξρευνα έτσι ώστε να μή βλέπουμε τήν «πολιτική ιστορία» μόνο με τήν έξουσιοκεντρική τής άποψη πού παραμελεί μερικές

πραγματικές και ιστορικά προσδιορισμένες σχέσεις. Χρειάζεται μία περιεκτικότερη θεώρηση πού θα έντοπίζει και θα έρμηνεύει τή θέση, τή συναρμογή, και τή λειτουργία των διαφόρων επιπέδων (πολιτικό, οικονομικό, ιδεολογικό) στον δοσμένο κοινωνικό σχηματισμό του πολιτικού συστήματος, χωρίς να άγνοεί τήν «άνθρώπινη διάσταση» πού προσδιορίζει σαν αυτόνομος συντελεστής τό ιστορικό γίνεσθαι.³

Τα παραπάνω ισχύουν σε άδρές γραμμές και για τή Συνταγματική Ιστορία, πού άλλωστε θεωρείται «τμήμα τής Πολιτικής Ιστορίας» —και μάλιστα τμήμα πυρηνικό άφου άναφέρεται σχεδόν άποκλειστικά στήν ιστορία τής συγκρότησης και τής άσκησης τής *κρατικής έξουσίας* (είτε με τήν μορφή τής συντακτικής είτε με τήν μορφή τής «συντεταγμένης» έξουσίας).⁴

Αυτές οί γενικές θεωρητικές νύξεις έχουν άμεση άναφορά στήν ελληνική επιστημονική πραγματικότητα όπου ή ακαδημαϊκή διδασκαλία και συγγραφή τής Πολιτικής Ιστορίας μας, στο πλαίσιο μιας ιδιότυπα διαμορφωμένης από τήν πολύχρονη έξάρτηση «ιδεολογικής υπερδομής» βραχυκυκλώθηκε ή συρρικνώθηκε έτσι ώστε ή όροθέτηση του χρόνου, του χώρου και του άντικειμένου τής να μήν επιτρέπει τήν επέκταση σε περιοχές άγνωστες και άπαγορευμένες. Ειδικότερα:

Ή όροθέτηση του χρόνου

Ή «έπίσημη» πολιτική ιστορία τής νεότερης Ελλάδας αρχίζει συνήθως με τα επαναστατικά γεγονότα του 1821 και φροντίζει να τελειώσει πριν από τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Άσχετα από τή σκοπιμότητα πού υπαγορεύει αυτή τήν τομή του χρόνου, αξίζει να παρατηρηθεί ότι ή άφετηρία τής νεοελληνικής πολιτικής ιστορίας πρέπει να άναζητηθεί όχι με κριτήριο τήν πρώτη —έστω και άτυπη— πολιτειακή όργάνωση των Έλλήνων αλλά με γνώμονα τις πρώτες ένδείξεις στήν οικονομικοκοινωνική ένδοχώρα μας στο ιδεολογικό επίπεδο για τή δημιουργία των άντικειμενικών συνθηκών μέσα στις όποιες θα λειτουργήσει ό συλλογικός φορέας τής ιστορικής εξέλιξης δηλαδή τό ιδιόμορφο και πολυδιάστατο ελληνικό έθνικό κίνημα.

Συνεπώς, όλα τα έργα πού άναφέρονται στις διάφορες διεργασίες και ζυμώσεις πριν από τήν επανάσταση του '21 και όχι βέβαια μόνο σε κάποιο άφηρημένο ιδεολογικό πεδίο («διαφωτισμός» - «γράμματα» κ.λπ.) εντάσσονται άπαραίτητα στήν επιστημονική περιοχή τής ιστορίας του νεοελληνικού κράτους.⁵

Τό ίδιο άναγκαία παρουσιάζεται μία προσεκτική κριτική άνάγωση όλων των έργων πού καλύπτουν τήν πρόσφατη περίοδο τής ιστορίας μας (1940-1975).

Τὰ ἐπιχειρήματα ὅτι ἡ ἱστορία τῶν χρόνων αὐτῶν «δὲν ἔχει ἀκόμη γραφῆ» γιατί λείπει ἡ χρονική προοπτική καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς πηγές εἶναι καταρχὴν βάσιμα, πολὺ φοβούμει ὅμως ὅτι τελικὰ χρησιμοποιούνται, κατὰ τὰ ὄρια, σὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχει ἑλληνική πολιτική διαδικασία. Ἔτσι π.χ. οἱ Ἕλληνες πάροικοι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀποτέλεσαν, κυρίως τὸν 19ο αἰῶνα, σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στὴ χώρα μὲ τὴν οικονομική καὶ πολιτικοῖδεολογική λειτουργία τους.

Ἡ ὁροθέτηση τοῦ χώρου

Μποροῦμε ἐπιτέλους νὰ δοῦμε τὴ νεοελληνική πολιτική ἱστορία νὰ «διαδραματίζεται» ὄχι μόνο μέσα στὴ «χώρα» πὸν περιλαμβάνεται στὸ «ἑλληνικὸ κράτος» ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὰ τὰ ὄρια, σὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ σημεῖα ὅπου ὑπάρχει ἑλληνική πολιτική διαδικασία. Ἔτσι π.χ. οἱ Ἕλληνες πάροικοι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀποτέλεσαν, κυρίως τὸν 19ο αἰῶνα, σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στὴ χώρα μὲ τὴν οικονομική καὶ πολιτικοῖδεολογική λειτουργία τους.

Τὸ Κυπριακὸ ζήτημα ὑπῆρξε μέχρι σήμερα ὁ καταλύτης-λύδια λίθος τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων στὴ μεταπολεμική Ἑλλάδα.

Εἶναι ἀναγκαῖο τέλος νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους σὰν ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικής ὁλότητας πὸν διέπεται ἀπὸ ἰδιαίτερους κανόνες: ἡ πολιτική ἐξέλιξη στὸ ἑλληνικὸ κράτος ἐπηρεάζεται, καὶ μάλιστα καθοριστικά, ἀπὸ γεγονότα καὶ θεσμοὺς πὸν βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ νομικοπολιτικὸ πεδίο του, μέσα ὅμως σὲ μιὰ εὐρύτερη ἱστορική ἐνότητα (π.χ. ΗΠΑ, Εὐρώπη, ΕΟΚ, Ἀτλαντικὸς ἰσθμὸς, Μεσόγειος, Μέση Ἀνατολή-Βαλκάνια κ.λπ.).

Ἡ ὁροθέτηση τοῦ ἀντικειμένου

Παρὰ τὸν σημαντικό καὶ κάποτε κείριο ρόλο πὸν ἔχουν γιὰ τὸ πολιτικὸ σύστημα *θεσμοί* ὅπως π.χ. ἡ ἐκκλησία, ἡ ἐκπαίδευση, τὰ μέσα ἐπικοινωνίας, ὁ στρατός, ἡ ὑπαλληλία κ.ἀ., κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔχει τύχει στὴ χώρα μας μιᾶς ἐιδικῆς, ὀλοκληρωμένης καὶ τεκμηριωμένης ἐπεξεργασίας: ἡ ἐξέτασή τους στὸ πλαίσιο τῆς ἐπίσημης, νεοελληνικῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἶναι κατὰ κανὸνα περιθωριακή. Ἔτσι βέβαια ἀποφεύγον-

ται ἀρκετὲς «κακοτοπιές» καὶ περιχαρᾶκῶνεται ἡ πολιτικοῖστορική ἔρευνα σὲ φαινομενικὰ ἀκίνδυνες περιοχὲς (τὸ πολίτευμα, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ συντάγματος, ἡ διοίκηση, τὸ δικαίκο σύστημα κ.λπ.). Φυσικά, θεσμοὶ ὅπως τὸ συνδικάτο, ἡ οἰκογένεια κ.ἀ., πολιτισμικὲς ἐκφράσεις πὸν ἐγγράφονται στὴν πολιτικοῖδεολογική διαδικασία (λχ. γλώσσα, λογοτεχνία, κινηματογράφος, μουσική κ.λπ.)⁷ κοινωνικὰ στρώματα ὅπως οἱ παραδοσιακοὶ ἢ ὀργανικοὶ διανοοῦμενοι· λαϊκιστικὲς τάσεις ὅπως τὸ ποδόσφαιρο, τὰ τυχερὰ παιχνίδια κ.ἀ.· συσχετίσεις τοῦ τύπου «χωριὸ-πόλη» ἢ «πολιτική κοινωνία-κοινωνία πολιτῶν»· ἐννοιολογικὲς κατηγορίες ὅπως ἡ κυβερνητική ὑπαλληλοθηρία, μορφωσιολατρεία κ.λπ. καὶ ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ κυβερνητική, ἡ σημειολογία, ἡ ψυχολογία, ἡ χωροταξική κ.λπ., ἀποτελοῦν ἀγνωστο τόπο γιὰ τὴν καθιερωμένη σοβαροφανῆ ἐπιστημονική ἀντίληψη στὸν τόπο μας.

Τελικὰ μὲ ὅλες αὐτὲς τὲς προκρούστιες ἀφαιρέσεις καὶ σχηματοποιήσεις, μάταια ψάχνει κανεὶς νὰ βρεῖ στὸ χῶρο τῆς «ἐμβριθοῦς» καὶ «περιοπούδασης» ἐπιστῆμης τῆς ἑλληνικῆς «πολιτικῆς ἱστορίας» μιὰ ἐπαρκὴ ἐρμηνεία γιὰ τὴ σύνθετη καὶ πολυσήμαντη ἱστορική ἐξέλιξη στὸ νεοελληνικὸ κράτος.

Ἡ πρόσφατη ἐμφάνιση μιᾶς ἀξιόλογης προοδευτικῆς βιβλιογραφίας συνετέλεσε σημαντικὰ στὴ διεύρυνση τῆς ἀπελπιστικὰ στενῆς ὀπτικῆς γωνίας πὸν χρησιμοποιήσε μέχρι σήμερα εἴτε σκόπιμα εἴτε ὄχι ἡ ἐπιστημονικοφανῆς ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας.

Δὲν ἔχουμε φτάσει ὅμως ἀκόμη στὸ σημεῖο τῆς ἀποκρυστάλλωσης μιᾶς νέας ἐνιαίας εὐαισθητοποιημένης καὶ προωθημένης ἐπιστημονικῆς πολιτικοῖστορικῆς θεωρίας πὸν, μένοντας κατὰ τὸ δυνατόν ἔξω ἀπὸ τὸ ἔδαφος τῆς ἀρχουσας σκέψης, θὰ προκύψει χωρὶς ἰδεολογικοποιημένες ἀφετηρίες καὶ ἐπιζήμιους δογματισμούς, τὴν ὁλότητα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, τῶν θεσμῶν του καὶ ὄλων τῶν ἀθεομοποίητων στοιχείων πὸν ἐνυπάρχουν «δυνάμει» στὴν πολιτική του λειτουργία. Ἡ πολῦτιμη γνώση πὸν θὰ προκύψει ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολυπρισματική δυναμική θεώρηση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ ἄμεσα καὶ μὲ τὴν πολιτική πράξη καὶ νὰ ἀποτελέσει ἓνα ἀκόμη ὄπλο τῶν κυριαρχούμενων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς κρίσιμης «ἡγεμονίας»⁸.

1. «Ὁ ἱστορικός βίος δὲν ἔχει ἀπολιτικά στεγανά. Ἡ ἱστορία ἀπεχθάνεται τὸ πολιτικὸ κενό». (Δ. Εὐρυγένη, Πανεπιστημιακή διδασκαλία καὶ πολιτική, Π. Ἀρμενόπουλος, 1.2.1975, σ. 4.)

2. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ἀν τὴν τραβήξουμε στὲς ἐσχάτες συνέπειές της, κινδυνεύει νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ πολιτικὸ πανθῆισμὸ. Παράλληλα ὅμως ἀπομυθοποιεῖ.

3. Βλ. Ν. Πουλαντζά, Πολιτική Ἐξουσία καὶ κοινωνικὲς τάξεις, 1975, τόμ. Α', σ. 45 κ.ἐ. *Αἴν. Μπαγιόνα*, Ἡ ἐννοία τῆς προόδου καὶ ἡ μεθοδολογία τῆς ἱστορίας, 1970, σ. 69. Ζ.Π. Σάρτε, Τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου, 1975, σ. 120 κ.ἐ.

Ε.Χ. Κάρο, Τί εἶναι ἡ ἱστορία, σ. 76.

4. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν Ἀρ. Μάνεση ὅτι ἡ συνταγματική ἱστορία εἶναι «συνυφασμένη μὲ τὴν καθ' ὅλου ἐθνικήν ἱστορίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν τῆς πατρίδος μας. Μόνον ἐντὸς αὐτῶν τῶν γενικωτέρων πλαισίων εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθοῦν οἱ συσταγματικοὶ τῆς θεομοί, ἡ λειτουργία των, ἡ ἐξέλιξις καὶ αἱ

μεταβολαὶ των» (Ἀρ. Μάνεση, Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. Α', 1967, σ. 150).

5. Ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Β. Κρεμμυδάς (Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας 1700-1821, σ. 98) «δὲν χρειάζονταν νὰ φτάσουμε στὸ λεγόμενο "ψήφισμα τῆς ὑποτέλειας" τοῦ 1825 ἢ στὰ δάνεια γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ξένη παρουσία στὴν Ἑλλάδα».

6. Ἄν καὶ «δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ περάσει ἡ κλωστή τῆς σκληρῆς ἐμπειρίας στὸ στενὸ βελόνι τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκφράσεως» (Δ. Ν. Μαρωνίτης) ἡ πολυμέρεια τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀπόψεων ἔστω καὶ χωρὶς ουστηματικὴ τεκμηρίωση εἶναι πολὺ προτιμότερη ἀπὸ τὴ μονόπλευρη συσκότιση καὶ τὴ μονομερῆ παραχάραξη. Ἄλλωστε «μιὰ δοκιμὴ γιὰ ἐρμηνεία δὲν πρέπει πάντοτε νὰ περιμένει τὴν πλήρη ἐπιστημονική ἐξερεύνηση ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ δοκιμὴ εἶναι βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἐπιστημονικῆς λειτουργίας (Β. Κρεμμυδά, ὀπ. παρ., σελ. 83).

7. Ἐδῶ ἔχουμε κατὰ κάποιον τρόπο καὶ μιὰ ἔμμεση ἀλλὰ πολὺ συγκεκριμένη ὁροθέτηση

τοῦ ἐκφραστικοῦ μέσου ἀφενὸς στὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας πὸν χρησιμοποιήθηκε μέχρι σήμερα γιὰ νὰ συγκαλύψει τὲς ἀντιφάσεις καὶ τὲς ἀδυναμίες τῆς κυρίαρχης κοινωνικοπολιτικῆς δυνάμεις καὶ γιὰ νὰ κρατήσει μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη γνώση τὰ εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα· ἀφετέρου στὸ ἐπίπεδο τοῦ κινηματογράφου καὶ τῆς τηλεόρασης ὅπου ὁ προληπτικὸς καὶ κατασταλτικὸς ἔλεγχος ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους φορεῖς τῆς ἐξουσίας γιὰ ὅτιδήποτε ἀντιβαίνει στὴν ἀρχουσα ἀντίληψη πραγμάτων εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητοποιημένος. Θυμίζω ἐδῶ τὲς χαρακτηριστικὲς ἀντιδράσεις γιὰ τὸ κινηματογραφικὸ ἔργο «Ὁ Θάσος» καὶ ἰδίως γιὰ τὴν τηλεοπτική παρουσίαση μιᾶς «ἄλλης» πλευρᾶς, ἀπομυθοποιητικῆς τῆς 28^{ης} Ὀκτωβρίου 1940 (Βλ. σινεδρίαση Βουλῆς τῆς 16.3.76).

8. Βλ. π.χ. Ἄντ. Τρίτη, Εἰσβολή: ἐπιστημονικὰ μεθοδευμένη ἀτλαντική ἐπέμβαση στὴν Ἄν. Μεσόγειο. Συμπεράσματα ἀπὸ μιὰ χωροταξική ἀνάλυση (Περ. Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος 12.2.76, σ. 56-58).

ΤΙ ΠΡΟΤΕΙΝΟΥΝ ΟΙ ΓΑΛΛΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

του Δήμου Μαυρομάτη

Το 22ο Συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος

«Είμαστε οι αντιπρόσωποι της εργατικής τάξης και του γαλλικού λαού» διακήρυξε από το βήμα του 22ου Συνεδρίου του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος ένας από τους 1522 συνέδρους.

Μ' αυτή την επιγραμματική φράση θέλησε να συμπεκνώσει την ουσία της νέας στρατηγικής του κόμματός του: ένότητα όλου του λαού της Γαλλίας - ήγεμονικός ρόλος της εργατικής τάξης και του κόμματός της· δημοκρατικός δρόμος για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό - σεβασμός της λαϊκής έτυμηγορίας που θα εκφράζει την πραγματική θέληση του γαλλικού λαού.

Το 22ο συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος έντυπωσε τη διεθνή κοινή γνώμη και προκάλεσε έντονα συζητήσεις στις γραμμές των κομμουνιστών όλου του κόσμου όχι τόσο με τις κατευθύνσεις που χάραξε για τα γαλλικά πράγματα (απ' αυτή την άποψη απλώς κωδικοποίησε προηγούμενες αναλύσεις

και τοποθετήσεις) όσο γιατί πρότεινε την απάλειψη από τις καταστατικές αρχές του της έννοιας της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Και για έναν δεύτερο λόγο εξίσου σημαντικό: εγκαινίασε μια κριτική στάση απέναντι στη Σοβιετική Ένωση και τον τρόπο με τον οποίο σε όρισμένες σοσιαλιστικές χώρες οικοδομείται και άσκειται ή σοσιαλιστική εξουσία. Η νέα ιδεολογική ποιότητα του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως αρχίζει να διαγράφεται με βάση το 22ο συνέδριο, το συνέδριο του «σοσιαλισμού με τα χρώματα της Γαλλίας», κάνει το κόμμα αυτό να προσεγγίζει αισθητά το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα και το Ισπανικό. Έτσι το 22ο συνέδριο αποτελεί σταθμό στην ιστορία του γαλλικού και του κομμουνιστικού κινήματος και μ' αυτή την έννοια θα βαρύνει αποφασιστικά στο ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα.

Όμως ο νέος ιδεολογικός και πολιτικός προσανατολισμός του ΓΚΚ δεν είναι άσχετος και ανεξάρτητος από την πολιτική κατάσταση που βασιλεύει αυτό τον καιρό

22^e CONGRÈS

du parti
communiste
français

στη Γαλλία. Στις προηγούμενες προεδρικές εκλογές ο Ζισκάρ ντ' Εσταίιν απέσπασε το καθοριστικό γιά το πολιτικό σύστημα της χώρας προεδρικό αξίωμα με διαφορά στήθους από τον υποψήφιο της άριστερας Μιττεράν. Έπιπλέον ή συντριπτική πλειοψηφία του ένεργου πληθυσμού της Γαλλίας (της εργατικής τάξης, των κατωτέρων και μεσαίων στελεχών, οι νέες ήλικίες εργαζομένων κ.λπ.) αποφάνθηκε καθαρά υπέρ της άριστερας. Πράγματι, ή γαλλική δεξιά διατηρεί την έξουσία χάρη στο έκλογικό σύστημα και το αντιπαραγωγικό τμήμα του γαλλικού πληθυσμού.

Έκτοτε βοήθουσης και της οικονομικής κρίσης πού κυριώς έπληξε τα κατώτερα εισοδήματα, οι μετατοπίσεις προς τ' άριστερά δέν σταμάτησαν. Χαρακτηριστικά άπ' αυτή την άποψη ήταν τα άποτελέσματα των πρόσφατων νομαρχιακών εκλογών, ή θεαματική αύξηση του δυναμικού του Σοσιαλιστικού Κόμματος, και οι μεγάλες κινητοποιήσεις των εργαζομένων. Γι' αυτό άλλωστε και το ζισκαρντιανό καθεστώς έχει προχωρήσει περισσότερο από κάθε προηγούμενο προς τις πλέον αυταρχικές λύσεις πού γνώρισε μεταπολεμικά ή Γαλλία, ενώ στην έξωτερική του πολιτική, όλοένα και περισσότερο, κατευθύνεται προς την άποκατάσταση ενός άνανεωμένου νατοϊσμού.

Η κατάσταση αυτή, όπως και στη γειτονική Ίταλία, έχει οδηγήσει την Άριστερά έμπρός σ' ένα κρίσιμο δίλημμα: Ή θά διαμορφώσει μια στρατηγική συνόλου και θά κερδίσει την άπαραίτητη πλειοψηφία για την κατάκτηση της έξουσίας ή θά συνεχίσει τον άποσπασματικό τρόπο άντιδικίας προς το καθεστώς και θά περιοριστεί στο ρόλο άντιπολίτευσης. Η κοινωνική και ή οικονομική κρίση έχουν δημιουργήσει, ως ένα όρισμένο σημείο, τους άντικειμενικούς όρους για τη διαμόρφωση μιας πύο άποφασιστικής στρατηγικής. Γι' αυτό και όλα τα κόμματα της άριστερας διερωτώνται ποιός πρέπει να είναι, στις νέες συνθήκες, ο δρόμος πού θά τα φέρει πύο κοντά στην έξουσία.

Τό 22ο συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος είναι μια προσπάθεια από τη μια να έξισορροπιστεί ή έπιρροή του Σοσιαλιστικού Κόμματος πού άνεβαίνει συνεχώς και παράλληλα να πείσει τις μεγάλες μάζες των εργαζομένων ότι ο έρχομός της Άριστερας στην έξουσία δέν θά σημαίνει άπώλεια των κεκτημένων και πολύ περισσότερο δέν θά σημαίνει κατάπατηση των άπομικών έλευθεριών και της δημοκρατίας.

Η προσυνοεδριακή συζήτηση

«Η Γαλλία και ο λαός της άντιμετωπίζουν σήμερα σοβαρά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά θέτουν στην ήμερησία διάταξη

ένα μεγάλο αίτημα: ή κοινωνία πρέπει να αλλάξει.» Μ' αυτές τις γραμμές προλόγιζε στις 5 Νοεμβρίου 1975 ο Ζάν Καναπά την Εισήγηση για τό 22ο Συνέδριο πού, εκ μέρους του Π.Γ., παρουσίασε στην Κεντρική Έπιτροπή. «Πρόκειται για ένα βασικό και συνάμα λαϊκό κείμενο πού έκθέτει τί προτείνουν οι κομμουνιστές για τη Γαλλία και τό λαό της και δείχνει τον τρόπο με τον όποιο σκέφτονται να πραγματοποιήσουν τους προτεινόμενους στόχους μαζί με τους εργαζόμενους και την τεράστια πλειοψηφία του λαού μας».

Με βάση τό κείμενο Καναπά άρχισε και ούσιαστικά όλοκληρώθηκε ή προσυνοεδριακή συζήτηση στις κομματικές όργανώσεις. Την τελευταία όμως στιγμή, πύο συγκεκριμένα στις 7 Ίανουαρίου 1976, ο γραμματέας του Κόμματος Ζωρζ Μαρσαί, σε μια συνέντευξη του προς τη γαλλική τηλεόραση διακήρυξε ότι: α) Η «δικτατορία του προλεταριάτου» είναι μια ξεπερασμένη, στις σημερινές γαλλικές συνθήκες, έννοια. Συνεπώς πρέπει να άπαλειφτεί από τις καταστατικές άρχές του Κόμματος, και β) Το γαλλικό κόμμα δέν συμμερίζεται τον τρόπο με τον όποιο άσκειται στην ΕΣΣΔ ή σοσιαλιστική έξουσία, και έν πάση περιπτώσει ο σοσιαλισμός πού τό ΓΚΚ προτείνει θά έχει «τά χρώματα της Γαλλίας».

Βέβαια, τό «κείμενο Καναπά» παρόλο πού δέν μιλούσε για τα δυο αυτά ζητήματα ήταν όλόκληρο διαποτισμένο από την ίδια προβληματική. Τώρα, όμως, ήταν ή πρώτη φορά πού γινόταν λόγος άνοιχτά. Το ζήτημα δέν πέρασε έντελώς άπαρατήρητο. Στις κομματικές όργανώσεις πολλοί έξέφρασαν την άπορία τους για τη βιασύνη της ήγεσίας και τον άνορθόδοξο τρόπο με τον όποιο θέλησε να τροποποιησει τις καταστατικές άρχές. Άλλοι πάλι προχώρησαν σε μια άνοιχτη κριτική των καινοτομιών. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση ήταν ο φιλόσοφος Έτιέν Μπαλιμπάρ του όποιοι οι άπόψεις δέμοσιεύτηκαν στις 22 Ίανουαρίου στην Οθμανιτέ. Ο Μπαλιμπάρ σ' ένα πυκνό κείμενο άντιλέγει τα έξής:

1. Η έγκατάλειψη της άρχής της Δικτατορίας του Προλεταριάτου σημαίνει έπικύρωση μιας «οικτικής καιτής σε σχέση με τις άρχές πάνω στις όποιες (...) βασίστηκε ή πολιτική δράση και ή όργάνωση των κομμουνιστικών κομμάτων».

2. Η Δικτατορία του Προλεταριάτου δέν είναι «έπινόηση άλλα ανακάλυψη πού συμπεκνώνει μαθήματα μιας μακρόχρονης πρακτικής». Δείχνει ότι «ή καπιταλιστική έκμετάλλευση προκαλεί άναπόδραστα τη δικτατορία της άστικής τάξης»... και ότι είναι αδύνατο να «καταστραφούν οι ιστορικές βάσεις της άστικής δικτατορίας χωρίς να καταστραφεί άμεσα ο υπάρχων κρατικός μηχανισμός». Και, συμπληρώνει στο σημείο αυτό ο Μπαλιμπάρ, με τό να άρνιόμαστε τη δικτατορία του προλεταριάτου «σημαίνει ότι άρνιόμαστε την ύπαρξη της άστικής δικτατορίας και τό ρόλο του

κρατικού μηχανισμού ως όργάνου καταπίεσης και έκμετάλλευσης».

3. Η ιστορία των σοσιαλιστικών χωρών παραμόρφωσε και ύποτίμησε την έννοια της δικτατορίας του προλεταριάτου κάνοντας την «συνώνυμη με τη δικτατορία πάνω στο προλεταριάτο». Το πρόβλημα λοιπόν δέν είναι ν' άποφευχθεί ή χρήση μιας λέξης άλλα άντίθετα να άναλυθεί ή «κατάσταση πού όδήγησε στην πλήρη διαστορέβλωση των βασικών άρχών του μαρξισμού» και έμπόδισε τις επαναστατικές δυνάμεις να οικοδομήσουν τη σοσιαλιστική κοινωνία.

4. Τέλος ο Μπαλιμπάρ έξέφρασε την άπορία του γιατί τόση βιασύνη, γιατί έπιχειρείται μια τόσο θεμελιώδης άλλαγή χωρίς προηγούμενα όλόκληρο τό κόμμα να συζητήσει και να θεμελιώσει θεωρητικά την άλλαγή πράγμα πού θά διαφύλασσε την όμοιογένειά του και τη δραστικότητα του.

Στις έπικρίσεις του Μπαλιμπάρ ή άπάντηση πού δόθηκε από τον Γκυ Μπές, θεωρητικό του κόμματος, ήταν ή ακόλουθη: πρώτον, είναι δικαίωμα του γραμματέα του Κόμματος να έκφράζει δημόσια τις άπόψεις του, όπως κάθε μέλος του κόμματος, άρα δέν ύπάρχει καμία καταστρατήγηση. Έπί της ούσίας επάνελαβε τα έπιχειρήματα πού περιέχονται στην Έκθεση Καναπά, και τα όποια θά δοϋμε άναλυτικότερα πύο κάτω, στην εισήγηση Μαρσαί.

Εισήγηση Μαρσαί: ο Ζισκάρ όργάνο του μεγάλου κεφαλαίου

Ο Μαρσαί στην εισήγησή του προς τό συνέδριο πού άρχισε στις 5 Φεβρουαρίου και τελείωσε στις 9 του ίδιου μήνα, έκανε μια έκτενη περιγραφή της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης πού επικρατεί σήμερα στη Γαλλία. Η εισήγηση περιστράφηκε γύρω από την οικονομική και πολιτική ύπερξουσία των μονοπωλιών και των πολυεθνικών έταιρειών πού νέμονται όλο τον έθνικό πλούτο:

«Είκοσιέντε βιομηχανικά και χρηματιστικά συγκροτήματα κυριαρχούν στη γαλλική κοινωνία (...) τριάντα άνθρωποι ράβουν και ξηλώνουν στη ράχη της γαλλικής οικονομίας, φτιάνουν τα έργοστάσια, τα γραφεία, τα εργαστήρια, τις περιοχές και τις πόλεις. Με δυο λόγια αυτοί είναι πού άποφασίζουν για τη ζωή εκατομμυρίων μισθωτών. (...) Η ίδια κάστα νέμεται και τό κράτος. Η οικονομική και ή πολιτική έξουσία έχουν συγχωνευθεί. Άπ' αυτή την άποψη ή πολιτική καριέρα του Ζισκάρ ντ' Εσταίιν είναι παραδειγματική: άνθρως έμπιστοσύνης του μεγάλου κεφαλαίου, (...) έχει δεθεί με τις μεγάλες ύποθέσεις και με πολλαπλούς οίκογενειακούς δεσμούς (...): Με τό γκρουπ του Σουζέ διαμέσου της Τράπεζας της Ίνδοκίνας, με τό γκρουπ Σνάιντερ, την Τόμσον, με μερικά μεγάλα

αμερικανικά συμφέροντα όπως της IBM-Γαλλίας ή την Έρρικσον. Το ίδιο ισχύει και με τους περισσότερους σημερινούς ύπουρους, όπως ο πρίγκιπας Πονιατόφσκυ, ο κόμης Όρνανο, ο Φουρσάντ, και ο κεντρικός Φρανσουά Πονσέ».

Περιγράφοντας το γαλλικό πολιτικό σύστημα ή εισήγηση Μαρσαί έδειξε ότι πρόκειται για ένα σύστημα που χαρακτηρίζεται από «γραφειοκρατία, αυταρχικότητα και συγκεντροποίηση των εξουσιών». Η κοινωνική ουσία του συστήματος εκφράζεται από την άντεργατική καταπίεση που έγκαινασε ο ύπουρος έσωτερικών, πρίγκιπας Πονιατόφσκυ.

Όστόσο, η αντίδραση των εργαζομένων στο εκμεταλλευτικό και αντιδραστικό σύστημα αυξάνει καθημερινά. «Αυτό που άμφισβητείται δεν είναι μόνο η λειτουργία του συστήματος, αλλά το ίδιο το σύστημα, ο ίδιος ο καπιταλισμός που στο σημερινό του στάδιο ανάπτυξης χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία μιας μικρής αλλά παντοδύναμης κάστας δισεκατομμυριούχων.»

Η αναβίωση του νατοϊσμού

Η εισήγηση Μαρσαί, επαναλαμβάνοντας τις βασικές γραμμές του «Κεϊμένου Καναπά» έδωσε και τα βασικά χαρακτηριστικά της έξωτερικής πολιτικής της Γαλλίας: Η πολιτική του Ζισκάρ ντ' Έσταϊν δεν είναι παρά ο άκραιο φασιστικός φιλοαμερικανισμός και ως νατοϊσμός εξειδικεύεται σ' όλους τους τομείς: βιομηχανικός, τεχνολογικός, ενεργειακός, έμπορικός, νομισματικός, στρατιωτικός και, σε τελευταία ανάλυση, πολιτικός νατοϊσμός. Η έξωτερική πολιτική του Ζισκάρ δεν είναι παρά ένα ισχυρό στήριγμα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, πράγμα που κατ' επανάληψη διαπιστώθηκε: πρόσφατα στην περίπτωση της Άγκολα και συνεχώς στην περίπτωση της πολιτικής ένότητας της Ευρώπης, την οποία έννοει ως υποχείριο των ΗΠΑ και της Δυτικής Γερμανίας. Ο Ζισκάρ προσφέρει απλόχερα την υποστήριξη του στον αμερικανικό ιμπεριαλισμό. Και επειδή ο τελευταίος αποδίδει σε όρισμένες χώρες, καθώς τις θεωρεί σίγουρες, το ρόλο του χοροφύλακα (στη Λατινική Αμερική τη Βραζιλία, στην Κεντρική Αφρική το Ζαΐρ, στην Μέση Ανατολή το Ιράν και στην Ευρώπη τη Δυτική Γερμανία) ή πολιτική του Ζισκάρ ήταν πάντοτε συνεπικουρη των Αμερικανών και των κατά τόπους όργάνων τους. Συνεπώς καταδικάζει τη Γαλλία να παίζει και η ίδια ιμπεριαλιστικό ρόλο.

Στο σημείο αυτό της έκθεσής του ο Μαρσαί άνοιξε σφοδρή πολεμική ενάντιον της έξωτερικής πολιτικής της Κίνας, που τη χαρακτήρισε «βαθύτατα αντιδραστική», γιατί επανηλεμμένα «βρέθηκε στο ίδιο στρατόπεδο με τις ΗΠΑ, τον Ζισκάρ και το Ζαΐρ και γιατί διατηρεί άριστες σχέσεις με τη Χιλή του Πινοσέτ».

Η δικτατορία του προλεταριάτου, ξεπερασμένη

Σημαντικό μέρος της εισήγησης Μαρσαί ήταν αφιερωμένο στην εξήγηση της γενικής κατεύθυνσης του κόμματος, με τις οποίες συνδέεται και το ζήτημα της δικτατορίας του προλεταριάτου. Ύπενθύμισε ότι σύμφωνα με το «Κείμενο Καναπά» ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της χώρας θα είναι έργο της εργατικής τάξης, όλων των χειρονακτικά και πνευματικά εργαζομένων της πόλης και της υπαίθρου. Η σοσιαλιστική έξουσία θα είναι η έξουσία της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού και θα συγκροτηθεί με βάση την ελεύθερη επιλογή του λαού όπως θα εκφραστεί από την καθολική λαϊκή έτυμφορία. Η σοσιαλιστική έξουσία θα έχει σκοπό «τον ολοκληρωμένο εκδημοκρατισμό της οικονομικής, της κοινωνικής και της πολιτικής ζωής».

Ενώ, λοιπόν, μ' αυτούς τους όρους προδιαγράφεται ο χαρακτήρας της σοσιαλιστικής έξουσίας ο όρος «δικτατορία του προλεταριάτου» ανακαλεί στην μνήμη τα φασιστικά καθεστώτα των Μουσσολίνι, Χίτλερ, Φράνκο και Σαλαζάρ τα όποια ήταν η πιο βάνουση άρνηση κάθε ιδέας δημοκρατίας και ελευθερίας. Ο όρος δικτατορία είναι πλέον έντελώς άφεγγυος. Έξάλλου, από κοινωνιολογική άποψη ο όρος «προλεταριάτο» δεν καλύπτει όλο το εύρος των κοινωνικών δυνάμεων του σοσιαλισμού. Αναφέρεται μόνο στον «πυρήνα, την καρδιά της εργατικής τάξης». Αντίθετα, στις σημερινές συνθήκες, για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας ενδιαφέρεται το σύνολο των εργαζομένων της χώρας που αντιπροσωπεύουν πάνω από τα 3 τέταρτα του ένεργου πληθυσμού.

«Η σύγκλιση των βασικών συμφερόντων όλων αυτών των κοινωνικών δυνάμεων προσφέρει δυνατότητες χωρίς προηγούμενο για να κατακτηθεί η πλειοψηφία του λαού στην προοπτική του σοσιαλισμού και να συγκροτηθεί γύρω από τον ισχυρότατο πόλο που αντιπροσωπεύει η εργατική τάξη ένα τεράστιο πλειοψηφικό και λαϊκό κίνημα.»

Όσον άφορά τη διαδικασία με την οποία η Γαλλία θα οδηγηθεί στο σοσιαλισμό, η εισήγηση κατηγορηματικά τόνισε ότι θα βασίζεται στην κατάκτηση της πλειοψηφίας με βάση τις δημοκρατικές διαδικασίες:

«Σε κάθε φάση, πολιτική και άριθμητική πλειοψηφία πρέπει να συμπύκνουν. Και αυτό είναι άπολύτως δυνατό.»

Ο Μαρσαί θεωρεί ότι οι θέσεις του ΓΚΚ στηρίζονται άπολύτως στον έπισημονικό σοσιαλισμό που έπεξεργάστηκαν οι Μάρξ - Ένγκελς - Λένιν. Με βάση τις

μαρξιστικές θέσεις, πρόκειται για ένα διπλό στόχο: άφενός η εργατική τάξη να διαδραματίσει πρωτοποριακό ρόλο και άφετέρου οι μεγάλες λαϊκές μάζες να μετάσχουν ένεργά στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας ως ισότιμοι συμπερωγωνιστές.

«Διότι αν οι εργαζόμενοι, οι λαϊκές μάζες, είναι σε θέση ν' άποσπάσουν από το καθεστώς όρισμένα έπείγοντα κοινωνικά μέτρα, άκόμη και όρισμένες νέες ελευθερίες, ή πραγματική και βιώσιμη ίκανοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων τους είναι άλωσιόλοιο άδύνατη χωρίς την άλλαγή του ταξικού χαρακτήρα της έξουσίας. Η συμμετοχή των εργαζομένων και των αντιπροσώπων τους στη διαχείριση των υποθέσεων της χώρας (...) άποτελεί το πρόβλημα-κλειδί του άγώνα για το σοσιαλισμό.»

Για όλους αυτούς τους λόγους, τόνισε ο Μαρσαί, η «δικτατορία του προλεταριάτου» πρέπει να έγκαταλειφθεί. Και ζήτησε να έτοιμάσει ή νέα Κεντρική Έπιτροπή για το προσεχές συνέδριο του Κόμματος ένα νέο σχέδιο καταστατικού με τις απαραίτητες τροποποιήσεις.

Η ένότητα όλου του λαού της Γαλλίας

Κεντρικός στόχος των αναλύσεων της εισήγησης και των παρεμβάσεων ήταν ή «Ένότητα του λαού της Γαλλίας»: Το νέο σύνθημα έχει μια συγκεκριμένη πολιτική άφετηρία: το «Κοινό Πρόγραμμα» των κομμά-

«Humanité» 7.2.76

των της 'Αριστεράς. «Όχι μόνο δέν αναθεωρούμε τή θέση μας γιά τό Κοινό Πρόγραμμα άλλα τό θεωρούμε βάση γιά τή πορεία μας» τόνισε κατηγορηματικά ό Μαρσαί. Η προτεινόμενη «Ενότητα του λαού της Γαλλίας» δέν θέλει νά ανατρέψει τό κοινό πρόγραμμα άλλα νά «συσπειρώσει στό πλευρό της εργατικής τάξης όλα τά κοινωνικά στρώματα —μηχανικούς, τεχνικούς, στελέχη, χωρικούς, διανοούμενους— πού έχουν κοινά συμφέροντα. Σ' αυτή τή συμπαράταξη κοινωνικών δυνάμεων ή εργατική τάξη έπειδή είναι ή πιό πολυάριθμη, ή πιό μαχητική και ή πιό έμπειρη στους κοινωνικούς αγώνες καλείται νά διαδραματίσει πρωτοποριακό ρόλο χωρίς τούτο νά σημαίνει ότι πρέπει ν' άσκει ένα είδος διευθυντισμού έκ των άνω πού θά καταργούσε άναγκαστικά τήν ιδιαιτερότητα των άλλων σύμμαχων κοινωνικών δυνάμεων».

Τό Σοσιαλιστικό κόμμα ρεφορμιστικό

Όστόσο ενώ ή εισήγηση επανέλαβε τήν πίστη του ΓΚΚ στό «Κοινό Πρόγραμμα», κράτησε παράλληλα σημαντική απόσταση σέ σχέση με τό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Μιττεράν, βασικό σύμμαχο άλλα και ανταγωνιστή ταυτόχρονα. «Είναι άλήθεια ότι τό Σοσιαλιστικό Κόμμα είναι ένα ρεφορμι-

στικό Κόμμα» τόνισε. «Τό Σ.Κ. είναι ευάισθητο στις πιέσεις πού δέχεται από τή Δεξιά όπως επίσης στις πιέσεις πού δέχεται έκ μέρους της σοσιαλδημοκρατίας του Χέλμουτ Σμιθ πού βάλλει εναντίον της ένότητας της 'Αριστεράς.» Στήν περίπτωση πού ό συσχετισμός δυνάμεων στό πλαίσιο της άριστεράς έγερνε με τό μέρος του Σοσιαλιστικού Κόμματος, τότε «ό κίνδυνος της ταξικής συνεργασίας με τήν μεγαλοαστική τάξη» θά ήταν περισσότερο από βέβαιος.

Άκριβώς αυτός ό κίνδυνος από τήν πλευρά του Σοσιαλιστικού Κόμματος συγκέντρωσε τή φροντίδα της ήγεσίας του ΚΚ στό πρόβλημα των δημοκρατικών ελευθεριών. Οί γάλλοι κομμουνιστές θέλησαν νά μήν μείνει κανένα μελανό σημείο ή διαφορούμενο, πράγμα πού θά τó εκμεταλλεύταν τó Σοσιαλιστικό Κόμμα γιά ν' άναπτύξει τήν έπιρροή του σέ βάρος του ΚΚ. Για τούς κομμουνιστές, τó σοσιαλιστικό ιδανικό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τή δημοκρατία και τόν άπόλυτο σεβασμό των ατομικών ελευθεριών, των άρχών του πολυκομματισμού και της ιδεολογικής πολυμέρειας, πού μπορεί νά φτάσει ως τήν έναλλαγή κομμάτων στην έξουσία, από τή στιγμή πού αυτή θά είναι ή θέληση του κυρίαρχου λαού. Και γιά νά γίνει περισσότερο σαφής ή εισήγηση Μαρσαί εξέφρασε τή διαφωνία του κόμματος σέ όρισμένες πλευρές της σοβιετικής πολιτικής, ιδιαίτερα εκείνες πού σχετίζονται με τις ατομικές ελευθερίες και τόν τρόπο άσκησης της έξουσίας από τó κομμουνιστικό κόμμα στη Σοβιετική Ένωση.

«Είναι φυσικό νά μή συμφωνούμε με τά

καταπιεστικά μέτρα πού προσβάλλουν τήν ελευθερία γνώμης, έκφρασης και δημιουργίας, όπουδήποτε και άν ισχύει κάτω τέτοιο. Γι' αυτό διατυπώσαμε τή διαφωνία μας γιά όρισμένα γεγονότα στη Σοβιετική Ένωση. Δέν μπορούμε νά παραδεχτούμε ότι τó κομμουνιστικό ιδανικό, πού αντικείμενό του έχει τήν ευτυχία του ανθρώπου, και γιά τó όποιο καλούμε τούς εργαζόμενους νά αγωνιστούν, μπορεί νά κηλιδωθεί από πράξεις άδικαιολόγητες και άδικες. Παρόμοιες πράξεις δέν είναι καθόλου άναγκαστική συνέπεια του σοσιαλισμού. Και πολύ λιγότερο μπορούμε νά τις παραδεχτούμε όταν γίνονται σέ μία χώρα της οποίας ό λαός είναι σταθερά και όριστικά ένωμένος με ένα σοσιαλιστικό έργο πολλών δεκαετιών. (...) Όστόσο ή διαφωνία μας ως πρós τó ζήτημα αυτό με τó Κομμουνιστικό Κόμμα της ΕΣΣΔ δέν θά μας οδηγήσει στό ν' άδυνατίσει ή θέλησή μας νά συνεργαστούμε μ' αυτό στόν κοινό αγώνα εναντίον του ιμπεριαλισμού γιά τούς μεγάλους στόχους μας.»

Με τó ίδιο πνεύμα έκφράστηκαν όλοι οι σύνεδροι στη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου. Καμία παραφωνία απ' αυτή τήν άποψη· οι πολυάριθμες τροποποιήσεις πού προτάθηκαν αναφέρονταν σέ δευτερεύοντα σημεία. Πολλοί σύνεδροι εξέιδίκευσαν τις προηγούμενες θέσεις της Εισήγησης και τόνισαν μερικότερες πλευρές τους. Και ό Μαρσαί στόν τελικό του λόγο με τόν όποιο περατώθηκαν και οι εργασίες του συνεδρίου θά τόνισει ότι «ένα τόσο μεγαλειώδες έργο όπως ό σοσιαλισμός δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί αίφνιδιαστικά ή άυταρχικά. Δέν μπορεί παρά νά είναι τó αποτέλεσμα της ελεύθερης έπιλογής του λαού. Γιά μάς, στην εποχή μας, ή πολιτική και ή οικονομική δημοκρατία είναι προϋπόθεση γιά τήν πορεία πρós τó σοσιαλισμό. Θά προχωρήσουμε στό σοσιαλισμό με τόν δικό μας τρόπο, τó γαλλικό».

«Ό δρόμος πού προτείνουμε είναι ό δρόμος ενός μεγάλου λαϊκού πλειοψηφικού κινήματος πού θά έκφράζεται με δημοκρατικά μέσα στην πάλη και διαμέσου της καθολικής έτυμφορίας».

«Humanité» 6.2.76

Τό συνέδριο τελείωσε με τήν έκλογή νέας Κεντρικής Έπιτροπής. Η έκλογή ήταν όμόφωνη όπως όμόφωνα ψηφίστηκαν και οι σχετικές αποφάσεις. Στη Γραμματεία του Π.Γ. εκλέχτηκαν οι κάτωθι: Ζώρζ Μαρσαί (γραμματέας), Πάολ Ρολάν, Ρολάν Λερούα, Ρενέ Πικέ, Γκαστόν Πλισσιόνι, Ζάν Κολτέν, και Σάρλ Φίτεριαν.

ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Για την πλήρη ενημέρωση του αναγνώστη παραθέτουμε και τις κυριότερες αντιδράσεις που σχετίζονται με τους νέους προσαπολισμούς των γάλλων κομμουνιστών.

Περιττό να τονίσουμε ότι τόσο η γαλλική όσο και η διεθνής δεξιά δεν παρέλειψαν να επιδοθούν στη γνωστή κομμουνιστολογία. Κύριο ιδεολογικό μοτίβο που πρόβλεψαν ήταν ότι όλα τούτα δεν ήταν παρά καμώματα των γάλλων κομμουνιστών για να κοροϊδέψουν τους απόδοικους «συνδοιπόρους» και να υπαφάξουν την εξουσία. Για τη δεξιά το ΓΚΚ είναι ένα ολοκληρωτικό και άντεθνικό κόμμα που κινείται με βάση τα κελύσματα της Μόσχας. Το ίδιο ανυπόφορο τροπάρι εδώ και 60 χρόνια....

Στό χώρο της άριστερας οι νέες κατευθύνσεις του 22ου συνεδρίου έγιναν δεκτές σ' άλλες περιπτώσεις με ένθουσιασμό και σ' άλλες με μετρημένη επιφυλακτικότητα. Πιο συγκεκριμένα:

Το Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας

Η Έκτελεστική Έπιτροπή του Σοσιαλιστικού Κόμματος παρουσίασε στις 28 Ιανουαρίου την «Έκθεση Ζοσπέν» για το συνέδριο του ΓΚΚ.

Καταρχήν διαπιστώνεται ότι η βασική φροντίδα του ΓΚΚ έγκειται στο να παρεμποδίσει την ανάπτυξη του ΣΚ σε βάρος του και ότι κύριο πρόβλημα της ήγερσίας των κομμουνιστών είναι να διατηρήσει τον έλεγχο της εργατικής τάξης. «*Η επιμονή που δείχνει για το ρόλο της εργατικής τάξης στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό, ή έκφραση της θέλησης να διατηρήσει την προτεραιότητα στα εργοστάσια, να καθιερώσει το μονοπώλιό του, ή άρνηση κοινής δράσης με τους σοσιαλιστές στους τόπους δουλειάς, δείχνουν ότι το ΓΚΚ δεν διατίθεται να υποχωρήσει σ' αυτό το σημείο.*»

Στη συνέχεια η έκθεση Ζοσπέν σημειώνει ότι οι κομμουνιστές αντιλαμβάνονται ως επικείμενη τη δυνατότητα περάσματος στο σοσιαλισμό, πράγμα που θεωρούν απόλυτα θετικό σημείο. «*Επομένως εγκαταλείπουν το παλιό κομμουνιστικό σχήμα των δύο φάσεων για το σοσιαλισμό: τη φάση της δημοκρατίας και τη φάση του περάσματος στο σοσιαλισμό.*»

Σχετικά με τη θέση του ΓΚΚ για την «Ένότητα του λαού της Γαλλίας» ή έκθεση θεωρεί ότι το «*κριτήριο γι' αυτή την έννοια δεν είναι ταξικό αλλά κριτήριο εξωτερικής πολιτικής.*» Άλλωστε, συνεχίζεται, η κοινωνιολογική θεμελίωση είναι έντελώς άσπαστη: τότε πολύ περιοριστική, όπως στην περίπτωση της εργατικής τάξης, και τότε πολύ διευρυμένη όπως στην περίπτωση των άλλων κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών. Συνεπώς έχουμε:

«Ένα κόμμα: το ΓΚΚ, γύρω απ' αυτό την εργατική τάξη, γύρω από την εργατική τάξη την πιο μεγάλη μερίδα του πληθυσμού. Πρόκειται για αναβίωση της παλιάς πολιτικής του *έθνικου μετώπου*. Τί ακριβώς εξαφανίζεται μέσα σ' αυτήν την ανάλυση; Το Σ.Κ., ή ένότητα της Άριστερας, δηλαδή αυτό που έμεις ονομάζουμε *ταξικό μέτωπο*».

Αντίθετα ή απάλειψη του όρου δικτατορία του προλεταριάτου θεωρείται θετική γιατί ξεπερνιέται έτσι μία βασική αντίφαση της πολιτικής του ΓΚΚ, αντίφαση που τορπίλιζε τη συνεργασία με τους σοσιαλιστές και τις άλλες προοδευτικές δυνάμεις.

Διαφοροποιημένη ήταν ή άποψη του Κέντρου Σοσιαλιστικών Έρευνών (CERES) που συγκεντρώνει σοσιαλιστές άριστερών τάσεων στο πλαίσιο του ΣΚ. Τα βασικά σημεία της σχετικής τους έκθεσης είναι τα ακόλουθα: 1. Θεωρεί ότι ή πορεία του ΓΚΚ ένισχύει τη φερεγγυότητα της άριστερας. 2. Διαπιστώνει ότι το ΓΚΚ επιθυμεί να διατηρήσει τον πρωτοποριακό του ρόλο, πράγμα που το θεωρεί φυσικό άρκει να τηρηθούν οι κανόνες του δημοκρατικού παιχνιδιού. Οί σοσιαλιστές του CERES σημειώνουν με ίκανοποίηση ότι απ' αυτήν την άποψη το ΓΚΚ είναι ένας απόλυτα έντιμος συνεταιρός. 3. Συμφωνεί με την έκθεση Ζοσπέν σχετικά με την «Ένότητα του λαού της Γαλλίας». 4. Τέλος το κείμενο του CERES θεωρεί καθαρή ουτοπία να πιστεύει κανείς ότι είναι δυνατή ή εφαρμογή του «Κοινού Προγράμματος» χωρίς την ενεργό συνδρομή όλων των δυνάμεων της Άριστερας. Και στο σημείο αυτό «ή ευθύνη του ΣΚ και του ΓΚΚ θά ήταν βαρύτερη».

Οί Ιταλοί κομμουνιστές

Ο τύπος του Ιταλικού κομμουνιστού κόμματος έδωσε μεγάλη έκταση στις εργασίες του 22ου συνεδρίου του ΓΚΚ. Έκτος όμως από την καθημερινή ειδησεογραφία υπήρξαν διάφοροι σχολιασμοί και τοποθετήσεις ήγετικών στελεχών του ΙΚΚ. Διαλέγουμε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις: Ο Λουτσιάνο Γκρούπι στις 13.2.76 σε έκτενέστατο άρθρο του γράφει:

«Τά ΚΚ που δρουν στην καπιταλιστική Ευρώπη, άν και το καθένα κινείται σε πολύ διαφορετικές πραγματικότητες, σχεδόν όλα έχουν έντολίσει τον κοινό άξονα της έπαναστατικής στρατηγικής που το εργατικό κίνημα πρέπει να ακολουθήσει. Το γεγονός αυτό αποτελεί στοιχείο ένότητας και καθιστά έφικτη μία στενή συνεργασία». Ο Λ. Γκρούπι θεωρεί ότι το συνέδριο άποτελεί πολιτική κι ιδεολογική έκφραση της νέας γενιάς κομμουνιστών, πράγμα που διαπιστώθηκε και από τη σύνθεση, από πλευράς ηλικίας, των συνέδρων.

22^e
CONGRÈS

du parti
communiste
français

Ός προς τις θέσεις του συνεδρίου θεωρεί ότι πρόκειται για μία επέκταση της συζήτησης που είχε οδηγήσει στη θετικότατη συνεργασία κομμουνιστών και σοσιαλιστών, για τη συγκρότηση του «Κοινού Προγράμματος» και την ένότητα της άριστερας στη Γαλλία. Το συνέδριο λοιπόν άποτελέσει μία νέα φάση για τη σύφιξη των σχέσεων των διαφόρων δυνάμεων της γαλλικής άριστερας. Για τούτο άλλωστε

και το σύνθημα του 22ου συνεδρίου για την «ένότητα του λαού της Γαλλίας» ερχεται να καλύψει την ανάγκη μιας πολύ ευρύτερης ενότητας που θα συμπεριλάβει, γύρω από το ένωμένο εργατικό κίνημα, έναν πλατύτερο συνασπισμό λαϊκών δυνάμεων.

Κατά τον Α. Γκρούπι το 22ο συνέδριο δεν ήταν ένα απλό συνέδριο: ήταν ένα συνέδριο στρατηγικής, ένα συνέδριο αρχών, και η διακήρυξη του αποτελεί προσκλητήριο όχι μόνο για τους κομμουνιστές αλλά για όλους τους εργαζόμενους.

Η εγκατάλειψη της δικτατορίας του προλεταριάτου ήταν και επίκαιρη και αναγκαία γιατί, όντας πάντα ξεπερασμένη σαν έννοια εκ των πραγμάτων, θα συντελέσει στην ενότητα του γαλλικού λαού. Πρόσθεσε δε ότι οι γάλλοι κομμουνιστές οφείλουν να επεξεργαστούν πληρέστερα τις θεωρητικές βάσεις της νέας τους κατεύθυνσης για να διατηρηθεί και να ισχυροποιηθεί η ιδεολογική συνοχή του κόμματος.

Με το ίδιο πνεύμα περίπου μίλησε και ο Κάρλο Παγιέττα, μέλος της γραμματείας του Π.Γ. και επικεφαλής της ιταλικής αντιπροσωπείας στο 22ο συνέδριο σε μια συνέντευξη του προς την Οντίτα στις 12.2.76. Ο Παγιέττα τόνισε κυρίως ότι η γαλλική άριστερά μετά το 22ο συνέδριο βγαίνει πολύ περισσότερο ένωμένη και θεωρητικά

καλύτερα εξοπλισμένη. Έτσι οι ελπίδες όλων, λίγες μέρες πριν, θριαμβολογούσαν για τη διάσπαση των δυνάμεων του Κοινού Προγράμματος διαφεύστηκαν παταγωδώς. Ένα δεύτερο σημείο που τόνισε με έμφαση ο Παγιέττα αναφέρεται στις σχέσεις Δημοκρατίας και Σοσιαλισμού, σχέσεις τις οποίες οι γάλλοι κομμουνιστές έννοούν ως εργαλεία δράσης και αγώνα και όχι απλώς διακηρύξεις αρχών.

«Για μās, προσθέτει ο Παγιέττα, η δικτατορία του προλεταριάτου είναι μια διατύπωση ξεπερασμένη. Η γραμμισμένη έννοια της ηγεμονίας, που υπογραμμίζει τον ιστορικό ρόλο της εργατικής τάξης, ερχεται να αντικαταστήσει έννοιες που ανήκουν σε μια παροχημένη χρονική περίοδο.» Πάντως, καταλήγει, η νέα θέση του ΓΚΚ είναι αποτέλεσμα του μακρόχρονου δρόμου τον οποίο διένυσαν οι γάλλοι κομμουνιστές, και δεν γεννήθηκε ξαφνικά την τελευταία στιγμή. Τέλος ο «γαλλικός δρόμος προς το σοσιαλισμό» αποτελεί επιβεβαίωση της κατεύθυνσης που, υπό την καθοδήγηση του Τολιάτι, έχει από καιρό χαραξεί το Ίταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα.

Η Σοβιετική αντιπροσωπεία

Ο Κυριλένκο, μέλος του Π.Γ. του ΚΚΣΕ και επικεφαλής της Σοβιετικής αντιπροσωπείας στο συνέδριο, σε λόγο του που εκφώ-

νησε στη Ναντέρ στο πλαίσιο του συνεδρίου, αφού αναφέρθηκε στην εσωτερική κατάσταση που επικρατεί στη Σοβιετική Ένωση και στις αμερικανοσοβιετικές συνομιλίες για τον άφοπλισμό, πρόσθεσε ότι η φασαρία που γίνεται στη Δύση για τη δήθεν καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΣΔ είναι μια απλή αντικομμουνιστική ψευδολογία.

Αναφερόμενος ο Κυριλένκο στο 22ο συνέδριο υπογράμμισε τα ακόλουθα σημεία: 1. Τόν αγώνα που διεξάγει το Γαλλικό ΚΚ για μια ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική της Γαλλίας. 2. Έξηρε το ρόλο των σοσιαλιστικών χωρών στον αγώνα όλων των λαών της γης εναντίον του ιμπεριαλισμού και 3., παρακάμπτοντας έντελως το ζήτημα της δικτατορίας του προλεταριάτου και την κριτική των γάλλων κομμουνιστών προς το ΚΚΣΕ, αναφέρθηκε σε απόσπασμα παλαιότερου λόγου του Μαρσαί, όπου ο γάλλος ηγέτης είχε τόνισε ότι ο «αντισοβιετισμός απ' όπου κι αν προέρχεται και μ' οποιαδήποτε μορφή και αν εμφανίζεται, αποτελεί έγκλημα εναντίον των συμφερόντων της εργατικής τάξης και των λαών». Και ο Κυριλένκο κατέληξε: «Οι σοβιετικοί κομμουνιστές εκτιμούν την αξία μιας παρόμοιας θέσης και βλέπουν σ' αυτήν μια εκδήλωση ταξικής αλληλεγγύης και προλεταριακού διεθνισμού».

Ένα διαφορετικό και δύσκολο συνέδριο

**Το πρώτο συνέδριο
του Ιταλικού «Κόμματος
Προλεταριακής Ένωσης
για τον Κομμουνισμό» (P.D.U.P.)**

των

**Παύλου Κρέμου
Χρήστου Κωτούλα**

Γιατί διαφορετικό και δύσκολο το συνέδριο του «Κόμματος της Προλεταριακής Ένωσης για τον Κομμουνισμό»; Το σύντομο ρεπορτάζ που ακολουθεί προσπαθεί να δείξει τις δυσκολίες που συναντά, στη γειτονική Ιταλία, η διαδικασία αρθρωσης μίας νέας αριστεράς, μίας αριστεράς που θέλει να σταθεί κριτικά τόσο απέναντι στις κύριες τάσεις του εργατικού κινήματος (Κομμουνιστικό Κόμμα, Σοσιαλιστικό Κόμμα, Συνδικάτα), τάσεις κατά την εκτίμησή της ρεφορμιστικές και ενσωματωμένες στο «σύστημα», όσο κι απέναντι στα ποικίλα αριστεριστικά ρεύματα.

Τα προβλήματα επαναπροσδιορισμού των αρχών και της στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος τα τελευταία χρόνια, και ιδιαίτερα μετά από το γαλλικό Μάη, απέκτησαν μεγάλη όξυνση και άπασχολούν επίμονα σημαντικές μερίδες, αν όχι του εργατικού κινήματος της Ευρώπης, όπως οπωσδήποτε όμως διανοομένων, επιστημόνων, φοιτητών. Η εξοικείωση με τους θεωρητικούς προβληματισμούς και η γνώση της αντίστοιχης πρακτικής των οργανώσεων που δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια προσφέρουν πολλά χρήσιμα στοιχεία σε όσους γνοιάζονται για τη γενικότερη πορεία του σοσιαλισμού στην Ευρώπη και τον τόπο μας. Γι' αυτό, και επειδή το συνέδριο του PDUP σκεπάστηκε από άλλα σημαντικά γεγονότα του χώρου της ευρωπαϊκής Άριστεράς (συνέδριο του ΓΚΚ, συνέδριο του ΚΚΣΕ, σύσκεψη των σοσιαλιστικών κομμάτων της νότιας Ευρώπης)

και επειδή ο ελληνικός τύπος δεν ασχολήθηκε καν με το θέμα, θεωρήσαμε χρήσιμο να δώσουμε στον Έλληνα αναγνώστη μιαν όσο γινόταν πιο υπεύθυνη και κατατοπιστική περιγραφή των εργασιών του συνεδρίου.

Και καταρχήν δυο λόγια για το ίδιο το PDUP. Το κόμμα αυτό διαμορφώθηκε το καλοκαίρι του 1975· προέκυψε από τη συγχώνευση δύο οργανώσεων της «έξωκοινοβουλευτικής αριστεράς», καθώς και ριζοσπαστικοποιημένων ομάδων καθολικών εργατών και στελεχών του φοιτητικού κινήματος. Οι δύο κύριες οργανώσεις που αποτέλεσαν το PDUP ήταν το Manifesto, αποτελούμενο από κομμουνιστικά στελέχη που είχαν διαγραφεί από το Ι.Κ.Κ. το 1969 (Ροσάνα Ροσάντα, Λούτσιο Μάγκρι, Πιντόρ κ.ά.)· η δεύτερη συνιστώσα του PDUP ήταν το έναπομείναν τμήμα του PSIUP (Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Προλεταριακής Ένωσης) που διαλύθηκε το 1971, και το οποίο επάνδρωναν εργατικά συνδικαλιστικά στελέχη κυρίως στην περιοχή Φλωρεντίας. Η διαδικασία για τη συγχώνευση των δύο οργανώσεων είχε αρχίσει πριν από δύο χρόνια. Το περασμένο καλοκαίρι ολοκληρώθηκε, αφήνοντας όμως έλντα πολλά επίδικα προβλήματα. Σ' αυτά τα προβλήματα το πρώτο συνέδριο, ιδρυτικό κατά κάποιον τρόπο, ήρθε να απαντήσει.

Στην Ιταλία το γεγονός θεωρήθηκε

**CONTROLLO
OPERAI
SINISTRA UNITA
AL GOVERNO
PER UNA
ALTERNATIVA
DI SISTEMA**

**PRIMO
CONGRESSO
NAZIONALE
DEL PDUP**

**SCUOLA
S. GIUSEPPE
PALAZZO TRINIA**

σημαντικό. Αυτό τουλάχιστον δείχνει η έκταση της σχετικής άρθρογραφίας, ημερήσιου και εβδομαδιαίου τύπου, τα σχόλια του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης. Άλλα και οι άλλες δυνάμεις της Ιταλικής άριστερας έδειξαν τη δέουσα προσοχή. Έτσι, τις εργασίες του συνεδρίου παρακολούθησαν εκπρόσωποι του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, του Σοσιαλιστικού Κόμματος, πολλές δημοκρατικές οργανώσεις και εκπρόσωποι έθνικο-άπελευθερωτικών κινημάτων του τρίτου κόσμου· το συνέδριο παρακολούθησε επίσης και εκπρόσωπος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας.

Η στάση του ΙΚΚ ήταν χαρακτηριστική: ο αντιπρόσωπος του ΙΚΚ, Άλντο Τορτορέλλα, μέλος της Γραμματείας του ΠΓ, παρακολούθησε τις εργασίες και απηύθυνε χαιρετισμό στους συνέδρους. Είναι πρώτη φορά που κομμουνιστικό κόμμα χαιρετίζει (άρα αναγνωρίζει) ένα άλλο κομμουνιστικό κόμμα που γεννιέται στην ίδια χώρα, στα άριστερά του. Και το γεγονός άποκτά μεγαλύτερη σημασία αν λάβει κανείς υπόψη ότι στην ίδρυση του Μανιφέστο πρωτοστάτησαν κομμουνιστές που, όντας στελέχη του Ι.Κ.Κ., είχαν διαγραφεί το 1969 από την Κ.Ε. (Μάγκρι, Πιντόρ, Ροσάντα). Πέρασε λοιπόν ο καιρός που ο Κάρολο Παγιέτα, μέλος επίσης της καθοδήγησης του Ι.Κ.Κ. χαρακτήριζε το PSIUP και το Μανιφέστο: «οι δύο κούτσου που άλληλοβαστάζονται για να μην πέσουν».

Η κρίση της Χριστιανοδημοκρατίας

Πού όφειλεται το γενικό ενδιαφέρον για το συνέδριο του PDUP, για ένα μικρό και νεαρό κόμμα που στις τελευταίες εκλογές (Ιούνιος 1975) δέν ξεπέρασε τα 2%; Οι λόγοι είναι πολλοί.

Πρωτ' άπ' όλα το νέο κόμμα, παρά τη νεαρή ηλικία του, αρχίζει να κάνει αισθητή την παρουσία του στην πολιτική και έθνική ζωή της Ιταλίας και να διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στους έξωκοινοβουλευτικούς - κοινωνικούς αγώνες. Η απήχηση της έφημερίδας του είναι μεγάλη, αλλά και ο αριθμός των μελών του όχι εύκαταφρόνητος: 16.000 μέλη. Ύστερα, το γεγονός

ότι κατάφερε να άναπτυχτεί στ' άριστερά του μεγαλύτερου ευρωπαϊκού Κ.Κ., χωρίς να καταντήσει «έπαναστατική μειοψηφία», όπως έγινε με τις περισσότερες οργανώσεις που γεννήθηκαν στην Ιταλία και άλλοι μετά το Μάη του 1968, προσέδωσε στο νέο κόμμα κύρος άναμφισβήτητο.

Οι παραπάνω λόγοι εξηγούν την πολιτική βαρύτητα του συνεδρίου του PDUP μόνο ως ένα όρισμένο σημείο. Γιατί, η βαθύτερη αίτια πρέπει να άναζητηθεί στη βαθιά κρίση του καπιταλισμού στην Ιταλία, στη μεγάλη ιδεολογική και πολιτική ρευστότητα που δημιουργήθηκε ύστερα από τις άλλεπάλληλες άποτυχίες της Χριστιανοδημοκρατίας. Τη στιγμή λοιπόν που, λόγω της γενικότερης κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, άποδεσμεύονται σημαντικές λαϊκές δυνάμεις από την έπιρροή του ιταλικού αστισμού, το συνέδριο ενός άριστερου κόμματος που έδειξε ότι ξέρει να λειτουργεί ένωτικά δέν είναι χωρίς σημασία για τις συντελούμενες στο χώρο της Ιταλικής άριστερας άνακατατάξεις και ζυμώσεις.

Πράγματι, η κρίση του συστήματος βάζει έντελώς νέα καθήκοντα στην Ιταλική άριστερά. Άπό τη μία, το σύνολο των δυνάμεων της άριστερας —κομμουνιστικής και μή— καλείται να άνταποκριθεί στο πιεστικό αίτημα των μαζών για μία διαφορετική μορφή κοινωνικής οργάνωσης· και από την άλλη άνακύπτει επείγουσα ή άνάγκη να επαναπροδιοριστούν οι σχέσεις άνάμεσα στο Ι.Κ.Κ. και τις άλλες πολιτικές οργανώσεις της άριστερας και το μαζικό κίνημα.

Στο σημείο αυτό δς μάς έπιτραπεί μία μικρή παρέμβαση που ίσως δείξει τους όρους με τους οποίους παρουσιάζεται η κρίση του πολιτικού συστήματος στην Ιταλία. Οι δημοτικές εκλογές της 15ης Ιουνίου 1975 δέν επικύρωσαν μόνο τη μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς τα άριστερά. Έδειξαν ταυτόχρονα ότι το αίτημα για βαθιές κοινωνικές και πολιτικές άλλαγές έγινε κοινή συνείδηση. Ο πολιτικός συνασπισμός, που με διάφορες άσημαντες άλλαγές κυβερνούσε την Ιταλία επί 30 χρόνια, ουσιαστικά έχει διασπαστεί. Οι χριστιανοδημοκράτες, το μεγαλύτερο αστικό κόμμα στην Ιταλία, που άποτελούσε συνάμα και το επίκεντρο αυτού του συνασπισμού, στις περισσότερες περιοχές της χώρας μειοψηφισε, και μεγάλες μερίδες λαϊκών στρωμάτων στράφηκαν προς τα άριστερά: προς πολιτικούς χώρους όπου ήγεμονεύει ή εργατική τάξη. Το σύστημα άντιμετωπίζει άνοιχτή κρίση. Ένα καινούριο μπλόκ δυνάμεων με μεγάλο άγωνιστικό δυναμικό άναφαίνεται, άρθρωμένο γύρω από την εργατική τάξη. Αυτό το νέο μπλόκ δυνάμεων με περισσότερη καθαρότητα άπό ποτέ άλλοτε αρχίζει να προβάλλει αίτήματα σοσιαλιστικού χαρακτήρα. Αίφνης, καταπολεμά τον ιεραρχικό τρόπο οργάνωσης της

κοινωνικής παραγωγής, έπιδιώκει μία ριζική άλλαγή στην κατονομή του εθνικού εισοδήματος, οργανώνει τη νέα δημοκρατία στη βάση (εργατικά συμβούλια, συμβούλια συνουκίας, γειτονιάς κ.λπ.). Και, στη διάρκεια της πάλης αυτής, ή δημοκρατία άποκτά νέο νόημα και άπομακρύνεται άπό το φορμαλισμό του αστικού κοινοβουλευτισμού: ή δημοκρατία στη συνείδηση των μαζών γίνεται εργαλείο επέμβασης για να πετύχουν την πολιτική και κοινωνική χειραφέτησή τους. Ο κόσμος νιώθει ότι χωρίς τα δημοκρατικά «εργαλεία», δηλαδή χωρίς τους δημοκρατικούς θεσμούς, είναι άδύνατο να τα βγάλει πέρα στον άγώνα του με την εργοδοσία και το αστικό κράτος.

Στο ίδιο πλαίσιο έγγραφεται ή γενικότερη κινητοποίηση των τελευταίων δυο τριών χρόνων: το πρόβλημα της γυναίκας, ο άγώνας για το διαζύγιο, το δικαίωμα της έκτρωσης (αίτήματα που ταράζουν συνθέμελα το θεορό της πατριαρχικής οικογένειας), οι άγώνες για τον εκδημοκρατισμό του στρατού, οι έξεγέρσεις στις φυλακές, ή μαζική οργάνωση των άνεργων, ή διεκδίκηση κοινωνικών υπηρεσιών στην πόλη, ο άγώνας εναντίον της ύψωσης των τιμών, ή συνεχής άμφισβήτηση των πανεισημιακών θεσμών.

Η λαϊκή πάλη ήταν προϋπόθεση και άποτέλεσμα της εκλογικής νίκης της Άριστερας. Το Κοινοβούλιο βρέθηκε ξαφνικά μπροστά σ' αυτά τα τερασσιά προβλήματα που σημάδεψαν την πολιτική και κοινωνική ζωή της Ιταλίας και ή κρίση της Χριστιανοδημοκρατίας οξύνθηκε. Οι δυνατότητες του Κοινοβουλίου και της Χριστιανοδημοκρατίας να διαχειριστούν τα προβλήματα της εξουσίας και της κυβέρνησης έπαψαν να είναι άπεριόριστες. Η οικονομική και πολιτική ήγεςία της Ιταλίας βρέθηκε σε άδυναμία να άντιμετωπίζει όλα τα αυτά τα προβλήματα: οι παραδοσιακές πολιτικάντικες μέθοδοι που αφήνουν άθικτο το μίζερο σύστημα των πολιτικών ισορροπιών δέν φαίνεται ότι μπορεί να δώσουν κάποια βιώσιμη λύση και εν πάση περιπτώσει ή λύση αυτή άμφισβητείται προκαταβολικά άπό ευρύτατες λαϊκές μάζες.

Το συνέδριο λοιπόν του PDUP άρχισε τις εργασίες του τη στιγμή άκριβώς που ή νέα κυβερνητική κρίση, έκφραση της γενικότερης κοινωνικής άναταραχής, γνωρίζει νέα έξαση: τη στιγμή που ή εργατική τάξη της Ιταλίας στενεύει όλο και περισσότερο τα περιθώρια της Χριστιανοδημοκρατίας: τη στιγμή που το πρόβλημα της μετάβασης προς μία νέα κοινωνία συγκλονίζει το κομμουνιστικό κίνημα όλόκληρης της Ευρώπης και το ζήτημα της «επανάστασης στη Δύση» περνά στην ήμερησία διάταξη.

τή στιγμή που πολλά κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης αντιμετωπίζουν το ένδεχο σύμμετοχης τους σε μια άριστερη κυβέρνηση και, συνεπώς, όφειλουν να διαχειριστούν το ζήτημα με τέτοιο τρόπο ώστε να μην επανωλήφτει ή οδυνηρή περιπέτεια της Χιλής και το όχι λιγότερο επώδυνο πισωγύρισμα της επανάστασης στην Πορτογαλία.

Οί δύο αντιλήψεις

Το συνέδριο του PDUP πραγματοποιήθηκε στην Μπολόνια μεταξύ 29 Ιανουαρίου και 1 Φεβρουαρίου· οί 412 σύνεδροι, εκπρόσωποι 106 τοπικών και κλαδικών τομέων του κόμματος δεν ήρθαν να επιβεβαιώσουν το αλάθητο μιας κάποιας ήγερσης, να λύσουν τα κομματικά προβλήματα στους διαδρόμους ή να ξεουδετερώσουν κάποιους «αντικομματικούς». Οί σύνεδροι έδειξαν ότι, παρά τις σημαντικές διαφορές εκτιμήσεων και τακτικής, διακατέχονται από ένότητα σκέψης και δρουν προς την ίδια κατεύθυνση.

Βασικά, εκφράστηκαν δύο αντιλήψεις. Με κίνδυνο σχηματοποίησης, αναπόφευκτης λόγω του περιορισμένου χώρου, θα προσπαθήσουμε να τις συνοψίσουμε.

Οί σύνεδροι που προέρχονταν από την ομάδα του Μανιφέστο υποστήριζαν ότι το ιταλικό καπιταλιστικό σύστημα έχει εξαντλήσει τις δυνατότητές του να ξεπεράσει την οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση. Το άν και κατά πόσο, όμως, ο καπιταλισμός θα μπορέσει να επιβιώσει της κρίσης του, θα εξαρτηθεί από τη δυνατότητα του λαϊκού κινήματος να «ξεπεράσει τη λογική του συστήματος που καταπολεμά ή θα περιοριστεί σε άπλες διαμαρτυρίες». «Κάνουμε την πρόβλεψη», τόνισαν, «ότι η άριστερά θα φτάσει ως την κυβέρνηση αλλά δεν αγνοούμε ότι θα φτάσουμε δύσκολα ως αυτήν. Τη φάση κατά την οποία παίρνουν τέλος οί κοινωνικές εξισορροπήσεις δεν μπορεί να τη διαδεχτεί μια νέα καπιταλιστική σταθεροποίηση ούτε, πάλι, μπορεί να γίνει μια διαχείριση της κρίσης από τα δεξιά· ούτε, τέλος, ο «ιστορικός συμβιβασμός» αποτελεί λύση όσο συνεχίζονται οί εντάσεις που δημιουργούν οί κοινωνικοί-εργατικοί αγώνες... Το Ι.Κ.Κ. στο όποιο οί μάζες βρίσκουν σήμερα τον μόνο πολιτικό φορέα και την ιδέα μιας νέας διάρθρωσης της εξουσίας, πιθανόν μέσα από παραπλανητικές διαδικασίες, δεν πρέπει να συγκρίνεται με τη σοσιαλδημοκρατία του μεσοπολέμου: ή γραμμή του Ι.Κ.Κ. δεν είναι μια ευνύγραμμη προέκταση των μετώπων της Τρίτης Διεθνούς, ούτε γεννήθηκε ξαφνικά στο κεφάλι του Μπερλιγκουέρ. Η πολιτική γραμμή του Ι.Κ.Κ. είναι αποτέλεσμα μακράς ιστορίας αγώνων μέσα από τους οποίους διαμορφώθηκε και έγινε κτήμα των πλατιών λαϊκών μαζών!»

Σύμφωνα πάντα με τους πρώην Μανιφέστο, αυτή ή ιδιομορφία του Ι.Κ.Κ. προσδιορίζει και το ρόλο του PDUP: «πολιτικός κινήτρας που σπρώχνει μέσα και έξω από τα σύνορα των ρεφορμιστικών οργανώσεων για την προετοιμασία και τη συγκρότηση κοινωνικών συμμαχιών ικανών να έτοιμάσουν και, στη συνέχεια, να σχηματίσουν την κυβέρνηση της Άριστεράς και όλόκληρου του λαϊκού κινήματος, με βάση την προοπτική διεξόδου από το καπιταλιστικό σύστημα». Το PDUP δεν πρέπει να έχει σκοπό τη συνένωση όλων όσων αντίθενται στον «ιστορικό συμβιβασμό», δηλαδή των δυνάμεων της ονομαζόμενης «άκρας άριστεράς», αλλά να δράσει για μια νέα άρθρωση της άριστεράς και να «πιέσει το κομμουνιστικό κόμμα να αλλάξει δρόμο».

Η άλλη άποψη, των πρώην PSIUP, υποστηρίζει ότι το σύστημα μπορεί να ξεπεράσει την κρίση του στηριζόμενο στη σκληρή καταπίεση και τη χειροτέρευση των συνθηκών ζωής των εργαζομένων. Έκτιμά ότι το Ι.Κ.Κ., «λόγω της στρατηγικής του ειρηνικού δρόμου στο σοσιαλισμό και του ιστορικού συμβιβασμού έχει μια μειωμένη ικανότητα να καθοδηγήσει αποφασιστικά τις λαϊκές μάζες προς μια επαναστατική προοπτική». Συνεπώς το PDUP όφειλε να εργαστεί κυρίως για την «ένότητα των δυνάμεων της Νέας Άριστεράς, να γίνει ο μοχλός για μια οργανική συγχώνυσή τους που θα στηρίζεται στην άρχη της ένότητας στη δράση, τόσο στο έγκλογο όσο και κοινωνικό επίπεδο».

Το συνέδριο έκλεισε με μια ψηφοφορία πάνω σε δυο διαφορετικά ψηφίσματα που το καθένα εξέφραζε τις δυο αντιτιθέμενες άποψεις. Με μικρή διαφορά υπέρισχυσε το ψηφίσμα που παρουσίασαν οί πρώην Μανιφέστο (195-181). Στη συνέχεια εκλέχτηκαν νέα Κεντρική Έπιτροπή και Γραμματεία, εκλογή που εξέφραζε αναλογικά τη δύναμη των δυο τάσεων. Μια ομάδα 38 συνέδρων απέσχε από την ψηφοφορία. Αυτής της τρίτης τάσης πνευματικός πατέρας είναι ο Πιντόρ, ψυχή της έφημερίδας Μανιφέστο.

Ο Πιντόρ, παλαιός διευθυντής της Ουνιτά, δεν θεωρεί ότι ή φουσική ροή των πραγμάτων θα φέρει αναγκαστικά την άριστερά στην εξουσία. Ο «ιστορικός συμβιβασμός» υποστηρίζει ο Πιντόρ, «δεν είναι ή συνάντηση των τριών μεγάλων λαϊκών ρευμάτων (κομμουνιστών, σοσιαλιστών και καθολικών) όπως υποστηρίζει το Κ.Κ. αλλά μια συμφωνία κομμουνιστών και χριστιανοδημοκρατών που για πολύ καιρό θα βασίζεται στην άναγνώριση του ήγετικού ρόλου της άστικής τάξης και κατά συνέπεια της Χριστιανοδημοκρατίας». Ο επαναστατικός χαρακτήρας του Κ.Κ. άνηκει στην ιστορία και ή πολιτική του γραμμή «δεν συμβάλλει στην οικοδόμηση της ενωλακτικής λύσης». Ο Πιντόρ, κρίνοντας τις δυο αντιτιθέμενες στο πλαίσιο του PDUP

γραμμές, βλέπει ότι και στις δυο περιπτώσεις κρύβονται παγίδες: στη μια περίπτωση υπάρχει ο κίνδυνος «να υποστούμε την έλξη των μεγάλων κομμάτων της άριστεράς, στη δεύτερη να καταντήσουμε μια μειοψηφική ταμπέλα της άκρας άριστεράς». Η ενωλακτική λύση για το σοσιαλισμό, συμπληρώνει στην ανάλυσή του ο Πιντόρ, «βρίσκεται άκόμη στα ύπογεια ρεύματα που διατρέχουν την κοινωνία μας. Σε μας έναπόκειται να τα φέρουμε στο φώς, να τα διοχετεύσουμε στην πολιτική προοπτική του σοσιαλισμού και να τα προικίσουμε με την άμόζουσα στο σκοπό αυτό πολιτική και κοινωνική πρακτική».

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ή άπόφαση που ψηφίστηκε όμόφωνα, ύστερα από πρόταση του Πιντόρ, σχετικά με την έφημερίδα του κόμματος. Η άπόφαση άναγνωρίζει στο IL MANIFESTO, ένα αυτόνομο, σε σχέση με το κόμμα, καθεστώς. Η διεύθυνση της έφημερίδας και το προσωπικό της δεν «έξαρτώνται από τα εκτελεστικά όργανα του κόμματος. Η έφημερίδα θα είναι πολιτικά υπεύθυνη άπέναντι στην Κεντρική Έπιτροπή, σ' όλόκληρη τη βάση του Κόμματος και τους άναγνώστες της».

Συμπερασματικά: Το συνέδριο ήταν και δύσκολο και διαφορετικό σε σχέση με τα άλλα συνέδρια των άριστερών κομμάτων. Συγκλήθηκε γιατί υπήρχαν προβλήματα και διαφορές άνάμεσα στις διάφορες τάσεις. Τα προβλήματα δεν λύθηκαν προκαταβολικά έρήμην των συνέδρων, όπως συμβαίνει κατά πάγια σχεδόν τακτική πολλών κομμουνιστικών κομμάτων, αλλά συζητήθηκαν άνοιχτά μπροστά στους παρατηρητές καλεσμένους, και αντι-

προσώπους του τύπου: καμιά συζήτηση και ψηφοφορία κεκλεισμένων των θυρών. Βέβαια οί συγκρούσεις πολλές φορές ήταν σφοδρές και πολλά προβλήματα, όπως π.χ. ή ουσιαστική ιδεολογική ένότητα μελών προερχομένων από διαφορετικούς πολιτικούς ορίζοντες, οί μόν από το Κ.Κ. (ομάδα Μανιφέστο), οί δέ από το PSIUP, δεν βρήκαν άκόμη ιδανική λύση. Ώστόσο, όλες οί τάσεις συμμερίζονται την ιδέα πως τα μεγάλα οργανωτικά και ιδεολογικά προβλήματα του κόμματος βρίσκουν ικανοποιητική λύση όταν γίνεται σεβαστή ή διαλεκτική σχέση κόμμα - κίνημα - μάζες.

Είναι χρέος σας
 να κάμετε τὸ πᾶν
 γιὰ νὰ μὴν πέσετε
 στὴν παγίδα
 τῶν ἰμπεριαλιστῶν
 καὶ τῶν πρακτόρων τους,
 νὰ μὴν ἀλληλοσκοτώνεστε
 πρέπει ν' ἀγωνιστεῖτε
 μαζί
 καὶ νὰ ἐξαλείψετε
 ἀπὸ
 τὸ πανέμορφο νησί σας
 καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη
 τῆς ἀποικιοκρατίας.
 Ἀγαπῶ τὸ νησί σας,
 ὅπως ἀκριβῶς
 ἀγαπῶ
 τὴν Ἑλλάδα
 καὶ τὴν Τουρκία.
 Ἡ Κύπρος
 μπορεῖ
 καὶ πρέπει
 νὰ γίνῃ
 ὁ συνδετικὸς κρίκος
 ποὺ θὰ δυναμώσῃ
 τοὺς δεσμοὺς τῆς φιλίας
 τῶν λαῶν
 τῆς Ἑλλάδας
 καὶ τῆς Τουρκίας,
 μπορεῖ καὶ πρέπει
 νὰ γίνῃ
 ὁ κῆπος
 ὅπου
 θὰ σεργιανᾶει
 ἡ εἰρήνη
 δίχως τὸ φόβο
 τοῦ πολέμου
 καὶ τῆς καταστροφῆς.

NAZIM HIKMET (1956)

Ἡ τουρκικὴ ἀριστερά, ὁ ἄγνωστος σύμμαχος τῆς κυπριακῆς ὑπόθεσης

τοῦ Τάσου Ἰωαννίδη

Μιὰ ἐπώδυνη ἀφύπνιση

Νωπὰ ἦταν ἀκόμα τὰ σημάδια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῆς ξένης ἐπέμβασης ὅταν ἐφανίστηκε στὸ πολιτικὸ προσκήνιο τῆς Ἑλλάδας τὸ πρόβλημα τῆς Κύπρου. Ὁξύ, πολὺπλοκο καὶ γεμάτο ἀντιφάσεις, ἀρρηκτα δεμένο μὲ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ σχετικὰ ἀυτόνομο, στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ λύση τοῦ κυπριακοῦ δὲν ἐξαρτᾶται ἅμεσα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαό.

Τὸ κυπριακὸ, εἴκοσι χρόνια μετὰ κι ἄφου πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις, παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτὸ· σήμερα γνωρίζει τὴν τραγικότερη ἐξαρσὴ του. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα εἶδαμε τὸν κυπριακὸ λαὸ νὰ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τοῦ κυπριακοῦ κράτους. Παράλληλα, τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ κίνημα στάθηκε πιστὸς σύμμαχος τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ. Τέλος, ξέρομε ὅτι οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴν Ἑλλάδα ἐπηρέαζαν ἅμεσα τὴν ἐξέλιξη τῆς κυπριακῆς ὑπόθεσης κι ἀντίστροφα ἡ τελευταία ἀποτελοῦσε μόνιμο καὶ σοβαρὸ παράγοντα τῶν ἐξελίξεων στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ κόνιστρα.

Σ' αὐτὴ τὴν πολὺπλοκη καὶ ἀμφίδρομη σχέση Ἑλλάδας καὶ Κύπρου, εἶδαμε νὰ παρεμβάλλεται ἓνας τρίτος παράγοντας, ἡ Τουρκία, ἰδιαίτερα ἀπαιτητικὸς καὶ προοδιστικὸς μετὰ τὶς συμφωνίες τῆς Ζυρίχης. Συνάμα, ἀνάμεσα 1956 καὶ 1976, στὸ χῶρο τοῦ ἀντιπάλου στρατοπέδου, καὶ εἰδικότερα μετὰ τὶς τελευταῖες ἐξελίξεις

(Ἰουλῆς 1974), ξεπήδησε μιὰ νέα σύμμαχη δύναμη: ἡ τουρκικὴ ἀριστερά. Ὁ ἀπροσδόκητος αὐτὸς σύμμαχος, παρ' ὅλες τὶς ἰδιομορφίες του¹ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποσοτικὴ ἰσχὺ, μπορεῖ νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τοῦ κυπριακοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐξέλιξη τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων γενικότερα, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ δύναμη ποὺ δρᾷ στὸ ἀντίπαλο στρατόπεδο.

Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς θέτει ὀρισμένα ἐρωτήματα: Καταρχῆν, ποιά εἶναι ἡ θέση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς Τουρκίας ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς Κύπρου; Καὶ στὴ συνέχεια, σὲ ποῖο βαθμὸ τὸ Κυπριακὸ ἐπιηρεάζει τὶς ἐσωτερικὲς πολιτικὲς ἐξελίξεις τῆς Τουρκίας. Τέλος, σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Τουρκίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τῶν Ἀμερικανῶν; ποὺ σημαίνει, σὲ ποῖο βαθμὸ οἱ διάφορες πολιτικὲς δυνάμεις τῆς Τουρκίαςπρακτορεῦσιν τὰ ἀμερικανικὰ συμφέροντα στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο;

Τὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν φιλοδοξεῖ νὰ περιγράψῃ τὴν ἐγγύνη πολιτικὴ κατάσταση στὴν Τουρκία, οὔτε νὰ ἀναλύσῃ τὶς πολιτικὲς τῆς δυνάμεις· κἀτι τέτοιο, ἀπαραιτήτο ἄλλωστε, θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ ἐκτενέστερη καὶ πολὺπλευρῆ μελέτη, ποὺ σύντομα, ἐλπίζουμε, θὰ βρεῖ τὴ θέση τῆς στὸ περιοδικό. Ὡστόσο, μερικὰ σημεῖα τῆς πολιτικῆς φυσιογνωμίας τῆς Τουρκίας μπορεῖ ἀπὸ τώρα νὰ ἐντοπιστοῦν.

Τόν προσεκτικό παρατηρητή της τουρκικής πολιτικής ζωής θα ξάφνιαζε ή ένταση και η πολυπλοκότητα των αντιφάσεων της. Δεν θα άσοληθούμε με την περιγραφή τους. Τονίζουμε, όμως, ότι η άρχουσα τάξη στην Τουρκία (και οι αντίστοιχες πολιτικές δυνάμεις) βρέθηκαν στο Κυπριακό την ιδανική δικλείδα σωτηρίας: κάθε φορά που τα έσωτερικά προβλήματα της Τουρκίας, τα κοινωνικά, τα πολιτικά, τα οικονομικά κ.λπ., εξύνονται, τότε η επίσημη προπαγάνδα ξεθάβει το Κυπριακό, τον εξωτερικό κίνδυνο, για να αποπροσανατολίσει τον τουρκικό λαό και να στρέψει την προσοχή του μακριά από τα άμεσα και ζωτικά προβλήματά του. Το ίδιο το ζήτημα της Κύπρου, ως ένα ορισμένο χρονικό σημείο, δεν άπασχολούσε άμεσα την εξωτερική τουρκική πολιτική ζωή. Έτσι, ενώ το καλοκαίρι του 1949 ο ύπουργός Έξωτερικών της κυβέρνησης Ίνονού (Λαϊκό Κόμμα - CHP) δηλώνει ότι η Κύπρος είναι το τελευταίο πράγμα που θα άπασχολούσε την Τουρκία, όταν φτάνουμε στα 1955, η κυβέρνηση Μεντερές (Δημοκρατικό Κόμμα - DP), πιεζόμενη από το όγκομένο λαϊκό κίνημα, και μολονότι δεν έχει αλλάξει τίποτε στις σχέσεις Κύπρου-Τουρκίας, προβάλλει στην πολιτική σκηνή το Κυπριακό. Παράλληλα, η κυβέρνηση Μεντερές μέσω των παρακρατικών οργάνωσεων λανσάρει το σύνθημα που θα μείνει κυρίαρχο ως το 1959, κι αργότερα: «Κυπρίοι, για ταξίμ για όλομ» που πάει να πεί: *Κύπρος· Διχοτόμηση ή Θάνατος*. Το σύνθημα αυτό θα θρέψει όλο αυτό το διάστημα τον τουρκικό σοβινισμό - εθνικισμό και, λόγω της αδυναμίας της τουρκικής άριστερας, θα παρασύρει ευρύτατες λαϊκές μάζες. Το γράμμα του Ναζίμ Χικμέτ που προτάξαμε στο κείμενό μας, δείχνει ξεκάθαρα ότι παραταύτα δεν έπαψαν να υπάρχουν έντιμες και ρηξικέλευθες φωνές. Όμως, για την εποχή που μιλάμε, οι φωνές αυτές ήταν σχεδόν μοναχικές. Νά πως ένα άριστο κόμμα αναλύει την πολιτική της άρχουσας τάξης στην Τουρκία την περίοδο 1955-1959:

«Οί Άμερικανοί ιμπεριαλιστές και οι ντόπιοι συνεργάτες τους —κυβέρνηση Μπαγιάρ Μεντερές— με τη βοήθεια των Άγγλων, θέλοντας να μετατρέψουν την Κύπρο σε βάση του ΝΑΤΟ, σε άβυστο άεροπλανοφόρο, ώστε άνερόχλητα να συνεχιστεί η κυριαρχία τους στο νησί, προκαλούσαν με κάθε τρόπο τη μιά κοινότητα έναντιον της άλλης. Σ' αυτό το βρώμικο παιχνίδι είχαν συμμάχους τους έλληνοκύπριους και τους τουρκοκύπριους φασίστες. Η φασιστική κυβέρνηση του Δημοκρατικού Κόμματος καλλιεργούσε στο λαό το σοβινισμό και το ρατσισμό. Ήθελε δηλαδή να μετατρέψει την απέχθεια που αισθανόταν ό τουρκικός λαός για τα έργα της σε μίσος προς τον έλληνο και έλληνοκυπριακό λαό. Τελικά, το 1959, με τις συμφωνίες

του Λονδίνου και της Ζυρίχης νομιμοποιήθηκε το άποικιακό καθεστώς του νησιού και επικυρώθηκε το δικαίωμα επέμβασης των τριών “έγγητριών” δυνάμεων, Ελλάδα, Τουρκίας και Άγγλίας στην Κύπρο». (Άπολογία του Τουρκικού Έργατικού-Άγροτικού Έπαναστατικού Κόμματος, Τ.Ι.Κ.Ρ. στο 3ο Στρατοδικείο της Άγκυρας, 1971).

Έξαιτίας, λοιπόν, και της δράσης των Τούρκων σοβινιστών, το καλοκαίρι του 1964, οι σχέσεις Τουρκοκυπρίων και Έλληνοκυπρίων εξύνθηκαν στο έπακρο, πράγμα που δεν άργησε να οδηγήσει τις δύο κοινότητες στην ένοπλη σύγκρουση. Ο εμφύλιος πόλεμος καθοδηγήθηκε από κέντρα που βρίσκονταν έξω από τις κοινότητες, και άποτέλεσμα ήταν ο άλληλοσπαραγμός τους. Σ' αυτό το κλίμα της εξυμένης κατάστασης ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τζόνσον, στις 5 Ίουνίου 1964, στέλνει το περίφημο γράμμα του στον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ίσμέτ Ίνονού, με το οποίο δηλώνει ότι η «Τουρκία βάσει της συμφωνίας του 1947, άρθρο 4, δεν έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί τα όπλα των ΗΠΑ χωρίς την άδειά της, και έπομένως δεν έχει δικαίωμα επέμβασης στην Κύπρο». Η θέση αυτή του Τζόνσον θα παίξει αργότερα τεράστιο ρόλο στις έσωτερικές εξελίξεις της Τουρκίας: θα χρησιμοποιηθεί δηλαδή στο να εξάψει τον εθνικισμό της άκαλλιέργητης μάζας.

Ντεμιρέλ: πράκτορας της Morisson

Άπ' αυτή την εποχή χρονολογείται και η ανάπτυξη του μαζικού αντιαμερικανικού κινήματος στην Τουρκία. Το καλοκαίρι του 1964 οργανώνονται οι πρώτες μεγάλες αντιαμερικανικές εκδηλώσεις. Επί 4 μέρες, χιλιάδες λαού διαδηλώνουν την αντίθεσή τους προς τους Άμερικανούς, και το σύνθημα Yankee, go home τρανάζει τις τουρκικές πόλεις άπ' άκρου σ' άκρο. Χαρακτηριστικό αυτού του κινήματος είναι ο αυθορμητισμός των μαζών, αυθορμητισμός που δεν συμβαδίζει με μιά ολοκληρωμένη αντιιμπεριαλιστική αντίληψη και ιδεολογία. Είναι μιά πρώτη άφύπνιση. Τα γεγονότα πάντως αυτά άναγκάζουν άκόμη και τον ίδιο τον Ίνονού να δηλώσει ότι «θα φτιαχτεί ένας νέος κόσμος και εκεί η Τουρκία θα έχει τη θέση της».

Η περίοδος αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως άρχη της στροφής του Λαϊκού Κόμματος (CHP) προς κάπως προοδευτικότερες ιδέες και ειδικότερα προς τη σοσιαλδημοκρατία, άν και τα πράγματα δεν είναι άκόμα καθάρα. Όστόσο, η στροφή του Λαϊκού Κόμματος και ο γενικότερος διάχυτος αντιαμερικανισμός θορυβεί τους Άμερικανούς που άποφασίζουν να άνατρέψουν την κυβέρνηση Ίνονού. Τότε ήταν που ο άμερικανός στρατηγός Πόπερ έπι-

σκέφτηκε την Τουρκία για να έπιβλέψει στην έφαρμογή των σχεδίων. Έξάλλου, στις 13 Φεβρουαρίου 1965, η New York Times γράφει: «Άποφασίστηκε να άνατραπεί η κυβέρνηση Ίνονού. Ο Ντεμιρέλ είναι το νέο άστρο που άνατέλλει στον πολιτικό ορίζοντα της Τουρκίας».

Πραγματικά, σε λίγο, τη θέση του Ίνονού θα πάρει ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, πράκτορας των Άμερικανών και εκπρόσωπος της πολυεθνικής εταιρείας Μόρισον. Ταυτόχρονα το Έργατικό Κόμμα Τουρκίας, ή μόνη αξιόλογη την εποχή εκείνη άριστη δύναμη, διαμορφώνει για πρώτη φορά συνολική αντίληψη για την εξωτερική πολιτική της χώρας. Την αντίληψη αυτή θα δούμε συμπυκνωμένη στο βιβλίο του Μ.Α. Άιμπάρ: *Η θέση μας για την Κύπρο*, που κυκλοφόρησε στα τέλη του 1964. Η άνάλυση του Άιμπάρ, παρ' όλο το αντιαμερικανικό - αντιιμπεριαλιστικό περιεχόμενό της, περιείχε πολλά σημεία που αργότερα κατακρίθηκαν από σημαντικό τμήμα της τουρκικής άριστερας. Η κριτική άναφερόταν κυρίως στα θέματα εξωτερικής πολιτικής όπου κατά κάποιον τρόπο υπέβροκε ένα είδος εθνικισμού. Ένώ π.χ. θεωρούσε κύριο έχθρο τον άμερικανικό ιμπεριαλισμό («καλούμε όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις σε ένότητα για να διώξουμε τους Άμερικανούς άπ' την πατρίδα μας και να εξασφαλίσουμε μιάν άδέσμευτη εξωτερική πολιτική...»), σ' άλλο σημείο του ίδιου βιβλίου διαβάζουμε: «Η τελευταία άδικη επέμβαση του προέδρου Τζόνσον στο θέμα της Κύπρου δείχνει ξεκάθαρα το βαθμό εξάρτησης της χώρας μας από το άρμα του άμερικανικού ιμπεριαλισμού» (όπ. παρ., σ. 326). Το τελευταίο τουτο σημείο δείχνει ότι η εναντίωση του Έργατικού Κόμματος (Τ.Ι.Ρ.) στον άμερικανικό ιμπεριαλισμό συμβαδίζε με την έμμεση ύποστήριξη μιάς πιθανής επέμβασης της Τουρκίας στην Κύπρο, την όποια η τουρκική προπαγάνδα παρουσίαζε σαν «άμυνα», δεδομένου ότι είχε προηγηθεί ή έπίθεση του Γρίβα στα τουρκοκυπριακά χωριά. Συνακόλουθα, σ' αυτή τη φάση, η τουρκική άριστερά ύφισταται την έπίδραση του εθνικιστικού κλίματος που ένγένει επικρατούσε χάρη στις άοκνες προσπάθειες της αντιδραστικής πολιτικής τάξης.

Τόν Ίούλιο του 1974 το Τουρκικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΤΣΙΡ), (που μόλις είχε ίδρυθεί) σε μιά ιστορική άναδρομή που κάνει για το Κυπριακό κατέκρινε την παλαιά θέση του ΤΙΡ. (Έφημ. ΚΙΤΛΕ, έβδομαδιαίο όργανο του ΤΣΙΡ, 22 Αύγ. 1974). Άλλωστε και το ίδιο το ΤΙΡ, μετά από την επανίδρυσή του το 1974, έιδε επίσης άποκριτικά την παλιά του θέση για την Κύπρο.

Ο έπόμενος σταθμός του κυπριακού προβλήματος που έπηρέασε σημαντικά τις έσωτερικές εξελίξεις της Τουρκίας τοποθετείται στα 1957. Όταν δηλαδή στη νέα

έξαρση του Κυπριακού φτάνει στην "Αγκυρα ως «μεσολαβητής» ο εκπρόσωπος της αμερικανικής κυβέρνησης Cyrus Vance, ξεσπώντας άμεσως ένα κύμα αντιαμερικανικών εκδηλώσεων. Πραγματοποιείται π.χ. μεγάλη συγκέντρωση-διαδήλωση στην Κωνσταντινούπολη, όπου τα κυρίαρχα ως τότε συνθήματα εθνικιστικού περιεχομένου δίνουν τη θέση τους σε συνθήματα καθαρά διεθνιστικά και αντιιμπεριαλιστικά. Στο τέλος της ίδιας χρονιάς ή τεράστια διαδήλωση στην "Αγκυρα προβάλλει το αίτημα αποχώρησης της Τουρκίας από το ΝΑΤΟ.

Μπροστά στην όγκουμένη λαϊκή πίεση ή κυβέρνηση του Ίνονου, που βρίσκεται πάλι στην εξουσία, αναγκάζεται να στραφεί προς τα αριστερά και να εγκαινιάσει έναν κάποιο σοσιαλδημοκρατικό προσανατολισμό ως επίσημη ιδεολογία του Λαϊκού Κόμματος. Μ' αυτή τη στροφή το Λαϊκό Κόμμα θέλησε να θέσει υπό τόν έλεγχο τις αριστερές τάσεις² που είχαν αρχίσει να δυναμώνουν στο κόμμα και να πιέζουν για πιο προοδευτικές θέσεις. Η αντίδραση σ' αυτήν —μ' αφορμή το Κυπριακό— τη στροφή του Λαϊκού Κόμματος δεν άργησε να έρθει. Η δεξιά πτέρυγα υπό την αρχηγία του Τουρχάν Φεβζιόγλου αποχώρησε και ίδρυσε το «Κόμμα Δημοκρατικής Ασφάλειας» (C.G.P.), κόμμα που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε δημιουργία της κυπριακής κρίσης και του αναβρασμού που επικρατούσε τότε στην Τουρκία.

Μετά το 1967, στις γραμμές του λαϊκού κινήματος διαλύονται πολλές αυταπάτες και κυριαρχούν τα συνθήματα κατά της διχοτόμησης, υπέρ της πλήρους ανεξαρτησίας της Κύπρου (Μπαγμοίσι Κίμπρις) και της ειρηνικής συμβίωσης των δύο λαών στο νησί.

Δείγμα της νέας αντίληψης —κυρίαρχης στο χώρο της νεολαίας— αποτελεί ή άφισοκόλληση που έκαναν το 1969 τουρκοκύπριοι φοιτητές σ' όλα τα πανεπιστήμια της Κωνσταντινούπολης· ή κινητοποίηση αυτή υπογράμμισε ότι ο κύριος εχθρός είναι ο αμερικανικός και αγγλικός ιμπεριαλισμός, κι ότι ο μόνος τρόπος αντιμετώπισής του είναι ή ενότητα και συνεργασία των δύο λαών που ζούν στο νησί.

Η επέμβαση του Ίούλη 1974 και ή τουρκική αριστερά

Προτού αναφερθούμε στη θέση της τουρκικής αριστεράς στα τελευταία γεγονότα, πρέπει να δούμε την κατάσταση του λαϊκού κινήματος τις παραμονές της κυπριακής κρίσης. Δηλαδή:

α) Από τόν Μάρτη του 1971 ως τόν καλοκαίρι του 1974, όλες οι οργανώσεις της αριστεράς είχαν τεθεί εκτός νόμου και διώκονταν άκόμη και οι ήμινόμιμες εκδηλώσεις.

β) Άμέσως μετά από τη σχετική φιλελευθροποίηση τόν καλοκαίρι του 1974, ή αριστερά παρουσιάζει μιά έντελώς κατακεραματισμένη εικόνα: στο χώρο της παραδοσιακής αριστεράς σχηματίστηκαν τέσσερα σοσιαλιστικά κόμματα σε διάστημα μόλις τριών μηνών. Έξάλλου, στο χώρο της «επαναστατικής» αριστεράς σχηματίστηκαν περισσότερες από δέκα οργανώσεις. Έδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι «ύπεραριστερές» οργανώσεις πριν από τόν πραξικόπημα τόν Μάρτη 1971 είχαν σημαντική δύναμη, και ακόμη τότε δεν είχε αρχίσει ή πολυδιάσπαση. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε, παραθέτοντας ορισμένα κείμενα, να δώσουμε μιά εικόνα της απεγνωσμένης προσπάθειας που κατέβαλε τόν τουρκικό προοδευτικό κίνημα, στη διάρκεια των τελευταίων γεγονότων, να αντισταθεί στο σοβινιστικό ρεύμα που καλλιέργησε ή στρατοκρατική κλίμα της "Αγκυρας, με σκοπό να δικαιολογήσει τόν πρακτορευτικό της ρόλο και την επεκτατική πολιτική της στην Ανατολική Μεσόγειο, πιο συγκεκριμένα για να δικαιώσει την επέμβαση της στην Κύπρο.

Η πρώτη αντίδραση τών τουρκικών αριστερών εμφανίζεται λίγο μετά τόν χουντικό πραξικόπημα τού Σαμφών στην Κύπρο, και πριν από την απόβαση τών τουρκικών δυνάμεων, όταν στην τουρκική βουλή συζητιόταν τόν ζήτημα της επέμβασης στην Κύπρο. Η Όγια Μπαιντάρ, μέλος της Κ.Ε. τού Τουρκικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (TSIP), σε άρθρο της στο εβδομαδιαίο όργανο τού κόμματος ΚΙΤΛΕ, μεταξύ άλλων αναφέρει: «... και αν ακόμη δημιουργηθεί θέμα επέμβασης της Τουρκίας στην Κύπρο πρέπει να έχει μοναδικό της στόχο την ανεξαρτησία τού νησιού αφενός και την επανεγκαθίδρυση της νόμιμης δημοκρατικής κυβέρνησης υπό την προεδρία τού αρχιεπισκόπου Μακαρίου αφεντέρου...»

Μετά από την επέμβαση τών τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο στις 20 Ίουλίου 1974 ακολουθεί ή προμελετημένη και έντελως κάλυψη της επεκτατικής επίχειρησης με την επίκληση συνθημάτων για την «ειρήνη», τη «δημοκρατία» και «ανεξαρτησία τού νησιού». Η κάλυψη της επίχειρησης δημιουργεί προς στιγμήν άμφιβολίες ως προς τούς πραγματικούς σκοπούς της απόβασης όχι μόνο στους κύκλους της τουρκικής αριστεράς αλλά και στην παγκόσμια κοινή γνώμη. Έτσι στις 23 Ίουλίου 1974 δημοσιεύεται μακροσκελής ανακοίνωση τού TSIP όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται:

«Η προσπάθεια τών ιμπεριαλιστών και τών στενών συνεργατών τους στρατοκρατών της Αθήνας να εφάρμοσουν τόν επεκτατικά τους σχέδια στην Ανατ. Μεσόγειο με αποκορύφωμα τόν πραξικόπημα στην Κύπρο οδήγησαν στην επέμβαση της Τουρκίας ως μιάς εκ τών τριών έγγητριών δυνάμεων. Τόν TSIP πιστεύει πως μόνη λύση που μπορεί να φέρει την ειρήνη σ' αυτή την περιοχή, και που παράλληλα θα έξυπηρετεί τόν συμφέροντα τού λαού μας, είναι μιά Κύπρος ανεξάρτητη, δημοκρατική και άπαγιστρωμένη από τόν δάχτυλα τού ΝΑΤΟ και τών ιμπεριαλιστικών κύκλων. Είμαστε ενάντια στους σκοπούς τών ιμπεριαλιστών και τών πρακτόρων τους, της Έλληνικής χούντας και της χούντας τού Σαμφών, και τελικά ενάντια σε κάθε λύση που θα είναι σε βάρος της ανεξαρτησίας της Κύπρου.

»Πρέπει να ξέρουμε πάντως ότι οι ιμπεριαλιστές θέλουν να καταστήσουν με κάθε τρόπο την Κύπρο βάση τού ΝΑΤΟ, γι' αυτό ακριβώς να επαγρυπνούμε για να μην πέσουμε στην παγίδα τους. Επίσης έφιστούμε την προσοχή όλων τών Τούρκων πατριωτών ότι αν θέλουμε να βρεθεί μιά δίκαιη λύση στο Κυπριακό, παράλληλη και με τόν συμφέροντα τού λαού μας, πρέπει να αντιταχθούμε αποφασιστικά στον εθνικ-

στικό σοβινισμό και να είμαστε σίγουροι ότι δεν πρόκειται να βρεθεί καμία λύση με την άλλοεξόντωση των εργαζόμενων μαζών».

Στην παραπάνω ανακοίνωση του ΤΣΙΡ βλέπουμε να υποβόσκει κάποια ελπίδα ότι η τουρκική επέμβαση στην Κύπρο θα εξυπηρετούσε πραγματικά τις αρχικές διακηρύξεις της κυβέρνησης. Τα νέφη όμως της δικαιολογημένης αρχικά, παραπλάνησης διαλύονται σύντομα. Έτσι, μετά από 20 μέρες, στις 15.8.74, ακολουθεί άνοιχτο γράμμα του Άχμετ Κατομάς, προέδρου του ΤΣΙΡ, προς τον πρωθυπουργό Έτζεβίτ που επίσης δημοσιεύτηκε στην ΚΙΤΛΕ.

«Η επέμβαση, η οποία στην αρχή σκεπάστηκε με συνθήματα περί ανεξαρτησίας και ειρήνης, σε μικρό χρονικό διάστημα ξέφυγε από τον αρχικά διακηρηγμένο στόχο της. Έτσι ενώ υποτίθεται ότι ήμασταν οι ύποπτοι της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου, τα γεγονότα εξελίχθηκαν και συνεχίζουν να εξελίσσονται προς την αντίθετη κατεύθυνση με αποτέλεσμα να είμαστε σήμερα κατακτητές στην Κύπρο παίζοντας το πιο βρώμικο παιχνίδι των ιμπεριαλιστών... Πιστεύοντας ότι εκπληρώνουμε σε τούτη τη στιγμή ένα ιστορικό καθήκον σ'ας καλούμε να αποσύρετε τις δυνάμεις μας απ' την Κύπρο και να ακολουθήσετε μια πολιτική που να έχει βασικό της στόχο την ανεξαρτησία, την ειρήνη, και την αδελφότητα των λαών.»

Έξάλλου στις 14 Αυγούστου '74, από το ραδιοφωνικό σταθμό «Η φωνή μας» (Bijim Radyo) όργανο του ΚΚΤ (στο Άνατολικό Βερολίνο) δίνεται ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚ Τουρκίας που καταδικάζει άνοιχτα την επέμβαση και καλεί τους τούρκους φαντάρους να άρνηθούν να πολεμήσουν και να γυρίσουν πίσω. Το ίδιο έντονε, και με πλατιά απήχηση στο λαό, ήταν οι αντιδράσεις πολλών δημοκρατικών σωματείων, φοιτητικών οργανώσεων και της νεολαίας. Σταχυολογούμε μερικές απ' αυτές:

23 Ιουλίου 1974: ανακοίνωση προκήρυξη, ενός από τους πλέον μαζικούς φορείς (5.000 μέλη) της σπουδάζουσας νεολαίας στην Κωνσταντινούπολη, του «Μορφωτικού Κέντρου Άνωτάτης Εκπαίδευσης, (Ι.Υ.Θ.Κ.Δ.) στην Κωνσταντινούπολη».

29 Ιουλίου 1974: στην Άγκυρα κοινή ανακοίνωση-προκήρυξη της «Πατριωτικής Οργάνωσης Νεολαίας» (Υ.Γ.Δ.) και της «Οργάνωσης Πατριωτικής Νεολαίας Άγκυρας (Α.Δ.Υ.Θ.Δ) όπου αναφέρεται: «... Ο αγώνας ανεξαρτησίας του κυπριακού λαού είναι και δικός μας αγώνας. Είμαστε εναντίοι σ' αυτούς που, στην προσπάθειά τους να διχοτομήσουν την Κύπρο, σπρέφουν τον ένα λαό ενάντια στον άλλο. Άς ενώσουμε τη φωνή μας με τον πραγματικό

αγώνα των Κυπρίων κι άς βροντοφωνάξουμε: Όχι σε μια Κύπρο - βάση των Άμερικανών και του ΝΑΤΟ. Έξω τ'άξένα στρατεύματα απ' την Κύπρο. Καμιά διεθνής συμφωνία δεν δίνει το δικαίωμα σε ξένες δυνάμεις να εισβάλουν και να διατηρούν στρατό στο νησί. Ζήτω η ανεξάρτητη και δημοκρατική Κύπρος.»

Επίσης, οργανώσεις του εξωτερικού δηλώνουν τη συμπαράστασή τους στον αγωνιζόμενο κυπριακό λαό και αποδοκμαίζουν την εισβολή και καλεί Τούρκους και Έλληνες εργάτες και φοιτητές της Δυτ. Γερμανίας (ΑΤÖF) (στο έντυπο της «Μπιρλίχ»= ένότητα) στις 24 Αυγούστου 1974 με ανακοίνωσή της καταδικάζει την εισβολή και καλεί Τούρκους και Έλληνες εργάτες και φοιτητές της Δυτ. Γερμανίας σε κοινή διαδήλωση διαμαρτυρίας. Η διαδήλωση τελικά πραγματοποιήθηκε στα μέσα του Σεπτεμβρίου και είχε μεγάλη απήχηση στους μεταναστες και των δύο χωρών. Παρόμοιες κινητοποιήσεις πραγματοποίησαν οι δημοσπονδίες Τούρκων Φοιτητών Άγγλίας (Ι.Τ.Ö.Φ) και της Γαλλίας (F.T.O.F).

Στις 11 του Σεπτεμβρίου 1974, το ΤΣΙΡ οργανώνει δημόσια συγκέντρωση στην Κωνσταντινούπολη και καλεί όλο το λαό να πάρει μέρος για να καταγγείλει αφενός το φασισμό της Χιλής και αφετέρου τις στρατιωτικοφασιστικές κλίκες της Ελλάδας, της Κύπρου και της Τουρκίας, υπεύθυνες για την κυπριακή τραγωδία την ίδια περίοδο. Οι τοίχοι της Κων/πολης γεμίζουν με συνθήματα υπέρ της ανεξαρτησίας του νησιού (ό γράφων έζησε τα γεγονότα από κοντά). Στην τεράστια συγκέντρωση που πραγματοποιείται τελικά (μετά από αλληλεπλήλεις απαγορεύσεις της άστυνομίας) χιλιάδες λαού βροντοφωνάζουν «ΝΑ ΤΕΘΕΙ ΤΕΡΜΑ ΣΤΗΝ ΕΙΣΒΟΛΗ» και «ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ».

Η τουρκική αντίδραση βλέποντας τη φωνή των τούρκων άριστερών και δυναμώνει συνεχώς και να κερδίζει έδαφος μέσα στις πλατιές μάζες που άρχίζουν να άφυπνίζονται απ' το λήθαργο του σοβινισμού καταφεύγει στις άγριες διώξεις των Τούρκων προοδευτικών. Έκατοντάδες δημοκράτες συλλαμβάνονται και σέρνονται στα δικαστήρια. Έφτα άντιφασίστες πατριώτες καταδικάζονται σε 8χρονη φυλάκιση με την κατηγορία άντεθνικής δράσης. Και, όπως κατήγγειλαν παράνομες οργανώσεις της Τουρκίας (και σε ανακοίνωση της Ένωσης Τούρκων Φοιτητών στο Παρίσι) εκείνη την εποχή στην πόλη Μέρσιν (άπέναντι από την Κύπρο), ύστερα από άπόφαση του στρατοδικείου τουφεκίστηκαν 5 Τούρκοι φαντάροι που άρνήθηκαν να πολεμήσουν στην Κύπρο.

Ένα χρόνο άργότερα η πρόεδρος Μπεχιτζέ Μποράν του έπανιδρυθέντος Τουρκικού Έργατικού Κόμματος (ΤΙΡ) σε συνέντευξη τύπου που δίνει στις 19.7.1975 άφου καταγγέλλει την επέμβαση στην Κύπρο,

αναφέρει: «... Βασικός όρος για να βρεθεί μια δίκαιη λύση στο Κυπριακό είναι να καταλάβουμε ότι το πρόβλημα της Κύπρου δεν είναι μια ύπόθεση που άφορά μόνο τους Τουρκοκυπρίους, Έλληνοκυπρίους, Τούρκους και Έλληνες, αλλά όλόκληρο τον κόσμο. Η λύση του προβλήματος ένδιαφέρει άμεσα τους λαούς της Μέσης Άνατολής και επηρεάζει το διεθνή συσχετισμό δυνάμεων. Σαν τέτοιο λοιπόν το κυπριακό πρόβλημα, μόνο με τη διεθνοποίησή του μπορεί να βρεθεί λύση».

Σ' αυτό το σημείο είναι άναγκαίο να τονιστεί ότι εκτός από το Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας (ΤΚΡ), και τα τέσσερα νόμιμα σοσιαλιστικά κόμματα που δρούν αυτή τη στιγμή στην Τουρκία: Έργατικό Κόμμα Τουρκίας (ΤΙΡ), Έργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Τουρκίας (ΤΣΙΡ), Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΣΡ) και Κόμμα των Έργαζόμενων Τουρκίας (ΤΕΡ), τάσσονται υπέρ της πλήρους εφάρμογής της άπόφασης 353 του ΟΗΕ για την Κύπρο.

Η σύντομη έκθεση που προηγήθηκε δείχνει ότι η τουρκική άριστερά, μέσα από μια βασανιστική πορεία, γεμάτη αντιφάσεις αλλά και ποικίλους κατατρογμούς που συχνά φτάνουν ως τη φυσική εξόντωση στελεχών της, πολλά εμπόδια έχει ξεπεράσει και ολοκληρώνει μια ξεκάθαρη, ιδεολογικά και πολιτικά, άντιμετώπιση του Κυπριακού. Γίνεται ένας, έστω και άγνωστος ακόμη για τον πολύ κόσμο, σταθερός και συνεπής σύμμαχος του δοκιμαζόμενου κυπριακού λαού. Ταυτόχρονα η δράση της τουρκικής άριστεράς στο βαθμό που επηρεάζει λαϊκές μάζες και τις άπομακρύνει από τις ιδεοληψίες του εθνικισμού άποτελεί παράγοντα για τη διατήρηση της ειρήνης και την άποτροπή της ένοπλης σύρραξης. Κι αυτό σε περίοδο που το φάσμα του πολέμου θά γίνεται ολοένα και πιο κοντινό, όσο πιάνει στον κόσμο η πολεμική ύστερία την όποια σκόπιμα δημιουργούν τα σοβινιστικά κηρύγματα και ό ιμπεριαλισμός.

1. Το ΚΚ Τουρκίας από την ήμερα της ίδρυσής του (1918) μέχρι σήμερα είναι παράνομο. Το γεγονός αυτό παρεμπόδιζε να γίνουν γνωστές στον τουρκικό λαό οι προοδευτικές ιδέες και θέσεις. Το 1946 ιδρύονται 3 άριστερά κόμματα: Σοσιαλιστικό κόμμα (ΤΣΡ), το Έργατικό Άγροτικό Κόμμα (ΤΚΡ) και το Σοσιαλιστικό Κόμμα Έργατών Άγροτών Τουρκίας (ΤΣΕΚΡ). Όλα όμως έχουν πολύ σύντομη ζωή. Στις 13 του Φλεβάρη 1961 ιδρύεται το Έργατικό Κόμμα Τουρκίας (ΤΙΡ) που στις έλογες του 1965 πήρε 3%. Το 1969 το Κόμμα διασπάται και το 1971 τίθεται εκτός νόμου. Το καλοκαίρι του 1974 με τη σχετική φιλελευθεροποίηση ιδρύονται τέσσερα άριστερά κόμματα, νόμιμα: το ΤΣΙΡ (Σοσιαλιστικό Κόμμα Τουρκίας), το ΤΙΡ (Έργατικό Κόμμα Τουρκίας), το ΣΡ (Σοσιαλιστικό Κόμμα) και το ΤΙΡ (Κόμμα Έργαζόμενων Τουρκίας).

2. Την περίοδο εκείνη ήγεται στην άριστερή άντιπολίτευση μέσα στο Λαϊκό Κόμμα ό Μπουλέντ Έτζεβίντ. Ό Ε. προωθεί όρισμένα διατάγματα για την έλευθερία του τύπου και των συγκεντρώσεων, το δικαίωμα άπεργίας, διαδήλωσης, σύστασης πολιτικών κομμάτων κ.λπ. Η δραστηριότητά του αυτή διευρύνει τη λαϊκή βάση του Λαϊκού Κόμματος και προσοδίδει σημαντική αήλη στον ίδιο.

Ἡ ἐπιθεώρηση τῆς ἀνόρθωσης

τοῦ Θόδωρου Χατζηπανταζῆ

Καὶ ὁ πιὸ καλοπροαίρετος ἀκόμη ἀναγνώστης δὲν θὰ κατορθώσει νὰ διατηρήσει γιὰ πολὺ μεγάλο διάστημα ψευδαισθήσεις γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τῶν *Παναθηναϊκῶν 1911*. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ πὼς τὸ ἔργο εἶναι γυμνὸ ἀπὸ κάθε καλλιτεχνικὸ ἐφόδιο. Σημαίνει μόνο πὼς ἡ πραγματικὴ καλλιτεχνικὴ του ἀξία πρέπει νὰ ἀναζητηθῆι στὶς θεατρικὲς ἀρετὲς του —στὴ λειτουργικότητά του πάνω στὴ σκηνή, στὴν ἐπιγραμματικότητά καὶ εὐγλωττία τῶν εἰκόνων του, στὴν ποικιλία καὶ γελοιογραφικὴ εὐστοχία τῶν τύπων ποὺ καλοῦνται νὰ ἐνσαρκώσουν οἱ ἦθοποιοί. Πρόκειται γιὰ ἀρετὲς ποὺ εἶναι σχετικὰ δύσκολο νὰ ἐπισημανθοῦν μέσα στὸν τυπωμένο διάλογο, ἀπὸ ἕναν

ἀναγνώστη ἀνεξοικεῖωτο μὲ τὴν πρακτικὴ τῆς σκηνῆς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δὲν θὰ συναντήσῃ μεγάλη δυσκολία νὰ ἐπισημάνῃ ὁ καθένας, εἶναι ἡ ἀξία ποὺ ἔχει τὸ κείμενο τῶν *Παναθηναϊκῶν* σὰν ντοκουμέντο τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Γραμμένο ἀκριβῶς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες καμπὲς αὐτῆς τῆς πορείας, καθρεφτίζει μὲ σπαρταριστὴ ζωντάνια τὶς ἀντίρροπες δυνάμεις ποὺ πῆραν μέρος στὴν ντόπια ἱστορικὴ ζύμωση. Καὶ μᾶς χαρίζει μιὰν ἀφελή ἀλλὰ ἀυθεντικὴ εἰκόνα τῆς ἀθηναϊκῆς μητροπόλεως, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ποὺ ἰσοζυγίζεται ἀμφίβολη ἀνάμεσα στὸ ἐπαρχιώτικο παρελθόν της καὶ στὸ κοσμοπολίτικο μέλλον της.

Τὰ Παναθήναια 1911 ἐμφανίστηκαν στὴ σκηνὴ δυὸ περίπου χρόνια μετὰ ἀπὸ τὸ βασικὸ ἱστορικὸ δρόσημο τῆς Ἐπανάστασης στὸ Γουδί καὶ ἕναν περίπου χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ ἀνάλογο σπουδαιότητος δρόσημο τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων. Ὅπως ἀναγνωρίζεται πιά σήμερα σχεδὸν ἀπὸ ὅλους, μετὰ τὴν Ἐπανάσταση στὸ Γουδί σημειώθηκε ἡ εἰσοδος στὴν πολιτικὴ ἀρένα τῆς χώρας, τῆς νέας ἀστικῆς τάξης ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀποκτᾷ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τῆς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Τρικίου. ¹ Μὲ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐπεκτάθηκαν τὰ ἀσφικτικὰ ὄρια τοῦ κράτους καὶ ἐξασφαλίστηκε κάπως ὁ ζωτικὸς χῶρος ποὺ ἦταν ἀπαραίτητος γιὰ νὰ λειτουργήσουν τὰ νέα κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ σχήματα. Ἡ χρονιά τοῦ 1911 βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο μιᾶς μικρῆς πολιτικῆς κοσμογονίας. Εἶναι ἡ χρονιά ποὺ ὕστερα ἀπὸ ἐντατικὲς καὶ ὄχι πάντα πολὺ ἐνθαρρυντικὲς προσπάθειες, ἡ Ἐπανάσταση κατόρθωσε ἐπιτέλους νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κάποια μορφή ὁμαλοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ νὰ διοχετεύσει τὶς ἀρχές καὶ τοὺς στόχους τῆς στὰ κανάλια μιᾶς Συνταγματικῆς Ἀναθεώρησης.

Εἶναι ἐπίσης ἡ χρονιά ποὺ ἡ Ἐπανάσταση φανέρωσε τὰ στενὰ ὄριά της καὶ τὸ περιορισμένο τῆς περιεχόμενου. Ἡ χρονιά ποὺ ἀποκάλυψε τὴν οὐσιαστικὴ διαφορά ποὺ χωρίζει ἕνα στρατιωτικὸ κίνημα ἀπὸ μιὰ ἀληθινὴ ἐπανάσταση μετὰ ὀργανικὴ προκαταβολικὴ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν. ² Ποιὸς ξέρει, ἴσως νὰ μὴν ἔφταιγε τελικὰ ἡ ἰδεολογικὴ σύγχυση στοὺς κόλπους τοῦ στρατιωτικοῦ πυρήνα, ἀλλὰ ἡ γενικότερη σύγχυση καὶ κοινωνικὴ ἀνασφάλεια τῆς νέας ἀστικῆς τάξης τοῦ τόπου, ποὺ δημιουργήθηκε σὲ ἱστορικὲς συνθήκες μάλλον ἰδιόμορφες. Γεγονὸς πάντως παραμένει πῶς, τὴν κρίσιμη στιγμή, οἱ πληρεξούσιοι τῆς τάξης αὐτῆς δὲν ἀπαίτησαν τὴν κατάρρευση τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πλέγματος παλαιοκομματισμοῦ καὶ ἀνακτόρων, ποὺ κρατοῦσε τὰ ἡγία τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἴδρυσης τοῦ καινούριου κράτους. Ζήτησαν ἀπλῶς νὰ μοιραστοῦν μαζί του τὴν ἐξουσία. Ἀρκέστηκαν νὰ μποῦν κι αὐτοὶ στὸ στενὸ κύκλο τῶν προνομιοῦχων, κάνοντάς τον μετὰ τὴν εἰσοδὸν λιγάκι εὐρύτερο. Δὲν ζήτησαν νὰ καταργήσουν τὸ παλάτι. Ζήτησαν μονάχα νὰ τὸ προσεταιριστοῦν. Δὲν ζήτησαν νὰ συντάξουν νέο Χάρτη τῆς Πολιτείας. Ζήτησαν νὰ ἀναθεωρήσουν τὸν παλιὸ στὶς «μὴ θεμελιώδεις διατάξεις» του. Ὅταν στὶς 5 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1910, στὴν μεγάλη συγκέντρωση τῆς πλατείας Συντάγματος, τὸ πλῆθος φώναζε πῶς ἤθελε Συντακτικὴ Βουλὴ, γιὰ νὰ ἀναμορφώσει τοὺς θεσμοὺς τοῦ κράτους ἀπὸ τὸ βᾶθος τους, ὁ Βενιζέλος ἀπαντοῦσε πῶς ἡ Βουλὴ θὰ ἦταν ἀπλὰ καὶ μόνο Ἀναθεωρητικὴ! ³

Στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ποὺ βγήκε ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοέμβρη, σὲ σύνολο τριακοσίων ἐξήντα δύο μελῶν, ὑπῆρχαν μόνον ἐβδομήντα δύο παλιοὶ πολιτικοί. Οἱ βουλευτὲς ποὺ ἐκλέγονταν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἀποτελοῦσαν τοὺς φυσικοὺς ἐκπρόσωπους τῶν καινούριων πολιτικῶν δυνάμεων, ἦταν διακόσιοι δεκατρεῖς! Κι ὅμως, ὅλοι αὐτοὶ οἱ «νέοι ἄνδρες» —ὅπως ἀποκαλοῦσαν τὸν ἑαυτό τους μετὰ ἀρκετὴ δόση αὐταρέσκειας— γρήγορα ἀποκαλύφθηκε πῶς δὲν εἶχαν ἔρθει στὴν Ἀθῆνα μετὰ διαθέσεις ἰδιαίτερα νεωτεριστικῆς. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ἔγινε φανερὸ πῶς δὲν αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργήσουν μιὰ νέα κατάσταση πραγμάτων. Τοὺς ἀρκοῦσε νὰ μπαλώσουν μονάχα τὴν παλιά. Ἐτσι, τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1911, ψήφι-

σαν ἕνα Σύνταγμα ποὺ ὄχι μόνον διατηροῦσε ἀκέραιη τὴ δύναμη τοῦ θρόνου, ἀλλὰ ἔκανε ἀπροσδόκητες παραχωρήσεις στὶς δυνάμεις τῆς ἀντίδρασης σὲ πλῆθος ἄλλων θεμάτων. Ἀκόμη καὶ στὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ παραχώρηση στοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Μιστριώτη νὰ κατοχυρωθεῖ συνταγματικὰ ἡ προστασία τῆς καθαρεύουσας, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ παραταθεῖ ἡ νεοελληνικὴ διγλωσσία μετὰ τὸν καιρὸ μας. ⁴

Βέβαια, οἱ «νέοι ἄνδρες» δὲν ἄργησαν νὰ πληρώσουν ἀκριβὰ τὸν ἀριβισμό τους καὶ νὰ μετανιώσουν γιὰ τὴ δύναμη ποὺ παραχώρησαν στὸ παλάτι. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ 1911 ὅμως, ὁ Ἐθνικὸς Διχασμὸς, τὰ Νοεμβριανὰ καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ τοῦ 1922 ἦταν ἀκόμη μιὰ ἀδηλὴ νέμεση, κρυμμένη στὶς ὀμίχλες τοῦ μέλλοντος. Αἰσιοδοξία ἀπόλυτη καὶ ὄρεξη γιὰ ἄραση ἐπικρατοῦσε στὴ χώρα, ὀλόκληρη τὴν ἀνοιχτὴ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης χρονιάς. Οἱ πατέρες τοῦ ἔθνους ἐπεξεργάζονταν τὶς διατάξεις τοῦ νέου Συντάγματος σὲ πολὺὲρες καὶ πολυθόρυβες συνεδριάσεις. Οἱ ἔξένοι στρατιωτικοὶ ἐμπειρογνώμονες ποὺ εἶχαν μετακληθεῖ γιὰ νὰ ἀναδιοργανώσουν τὶς ἐνοπλές δυνάμεις, ξαμόλησαν τὸ στρατὸ στὰ βουνὰ καὶ στὰ λαγκάδια τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας, σὲ ἕνα πρωτάκουστο ὄργιο γυμνασίων. Τέλος ἡ Ἀστυνομία φιλοτιμήθηκε νὰ ἀναπτύξει μιὰ χωρὶς προηγούμενο δραστηριότητα γιὰ τὴν «ἠθικοποίηση» τῆς πρωτεύουσας... Ὅλοι κοίταζαν μετὰ ἐμπιστοσύνη μυστὰ, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τοὺς ροπαλοφόρους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθῆνας, ποὺ ξεχύνονταν αὐτὸ τὸν καιρὸ καθημερινὰ στοὺς δρόμους, γιὰ νὰ προσπατήσουν μετὰ τὶς διαδηλώσεις τους τὴν «ἐθνικὴν» μας γλώσσα ἀπὸ τοὺς μαλλιαροὺς, καὶ τὸ προβάδισμα τῶν ἀντρῶν στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὶς πρώτες δειλὲς ἐφόδους τοῦ γυναικειοῦ φύλου. Ἡ «ἀνόρθωση τοῦ κράτους», πάντως, ποὺ σὰν ἐπαναστατικὸ σύνθημα εἶχε βρεῖ τόση ἀπήχηση στὶς μάζες τῶν ψηφοφόρων, εἶχε μπεῖ κατὰ τὰ φαινόμενα σὲ πλήρη ἐφαρμογὴ.

Πολιτικὸς ἀναβρασμὸς αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικὸ κλίμα γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς σκηνηκῆς σάτιρας. Τῆς χαρίζει θέματα «καυτὰ», ποὺ ἔχουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξασφαλισμένο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ. Δίνει στοὺς συγγραφεῖς τῆς ξεκάθαρου στόχους, στοὺς ὁποίους θὰ κατευθύνουν τὰ βέλη τους. Στὶς 3 Ἰουνίου τοῦ 1911 ἐμφανίστηκε στὶς ἐφημερίδες τῆς Ἀθῆνας μιὰ ἀνακοίνωση ποὺ ὑποσχόταν πῶς τὰ νέα Παναθήναια θὰ ἔχουν φέτος «ποικιλία ἀνορθωτικῶν σκηνῶν». Ἀπὸ τὶς σκηνές τους, διατυμπάνιζε ἡ ἀνακοίνωση, «παρελαύνουν ὅλοι οἱ ὑπουργοὶ καὶ τὰ ἔργα τῆς ἀνορθώσεως ἐν συνδυασμῶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν. Εἰς τὰ δίστιχα λέγεται ὅτι ὑπάρχει ὁ Ἐντοῦ, ὁ Τῶφνελ καὶ ἄλλοι». ⁵ Ἡ λογοκρισία εἶχε καταργηθεῖ καὶ τὰ θέατρα μποροῦσαν νὰ διαφημιζοῦν ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες τὴν πραγματεία τους, μετὰ τὸν πιὸ γαργαλιστικὸ τρόπο.

Τὰ Παναθήναια 1911, λοιπόν, εἶναι ἡ ἐπιθεώρηση τῆς Ἀνόρθωσης, μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο περίπου ποὺ ὁ *Κινηματογράφος 1908* εἶναι ἡ ἐπιθεώρηση τῆς Διοργανώσεως. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς σάτιρας τοῦ Ἀννίνου καὶ τοῦ Τσοκόπουλου ἀφορᾷ τὰ κεντρικὰ θέματα τοῦ Συντάγματος, τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ τῆς ἀνορθωτικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου. Ὅπως ὅλες οἱ ἐπιθεωρήσεις τῆς ἐποχῆς, τὸ ἔργο ἔχει

μια στοιχειώδη πλοκή, που χαρίζει συνοχή στην παράσταση των ετερόκλητων σκηνών του. Στην περίπτωση αυτή εφαρμόστηκε ακόμη μία φορά πιστά η φόρμουλα της πρώτης επιθεώρησης που γράφτηκε στην Ελλάδα, του *Λίγο απ' όλα*. Ο φουστανελοφόρος χωριάτης Βασίλης Τραχανάς κατεβαίνει από την επαρχία στην Αθήνα, για να βρει το βουλευτή του Αχιλλέα Μπαλαμούτη και να τον βοηθήσει στο άνορθωτικό του έργο. «Θα κάνουμε μαζί την Ανόρθωση», λέει με περηφάνια σ' όποιον συναντήσει μπροστά του. Στην πρωτεύουσα, ωστόσο, παρασύρεται από τη δίνη της κοσμοπολίτικης κίνησης. Έχει διάφορες περιπέτειες και στίς επαφές του με τον Ένωμοτάρχη, αντικρίζει τελικά το πραγματικό πρόσωπο της Ανόρθωσης και τη χειροπιαστή εφαρμογή των κυβερνητικών εξαγγελιών.

Η σάτιρα της Ανόρθωσης που προσφέρουν ο Άννινος και ο Τσοκόπουλος στίς σκηνές των *Παναθηναίων*, δεν αποτελεί βέβαια μία συγκροτημένη απόπειρα κριτικής, βασισμένη σε ιδεολογικές άρχες. Αποτελεί αλλά και μόνο μία κεφάτη άπομυθοποίηση των ρητορικών σχημάτων του καιρού τους, βασισμένη αποκλειστικά και μόνο στα εμπειρικά δεδομένα της καθημερινής ζωής του μέσου θεατή. Για τους συγγραφείς των *Παναθηναίων*, με άλλα λόγια, πέρα από τη θεωρία και τη ρητορική μιάς ολόκληρης εποχής, υπήρχαν πρώτα απ' όλα τα πρόσωπα που θα έδιναν σάρκα στίς ιδέες και στους στόχους. Υπήρχε, π.χ., ο βουλευτής Αχιλλέας Μπαλαμούτης, με την ιδιότητα και την επιτηδειότητά του —θλιβερό πρότυπο «νέου άνδρα» και γνήσιος εκπρόσωπος μιάς καινούριας τάξης, που έφτασε ορεξάτη από την επαρχία στην πρωτεύουσα για να ροκανίσει το μερίδιό της στο τσιμπούσι της εξουσίας. Υπάρχει κατόπιν ο άφελής λαϊκός ψηφοφόρος Βασίλης Τραχανάς με τον ένθουσιασμό του, την εύπιστία του και την ανικανότητά του να εισχωρήσει στη νέα τάξη που νέμεται την εξουσία —θύμα της καινούριας κατάστασης όσο και της παλιάς. Ντυμένος με την πατροπαράδοτη βαλκανική φουστανελά του, θα παραμείνει ένα άναφομοίωτο, αξιοπερίεργο κατάλοιπο του παρελθόντος μέσα στη νεοαστική Βαβέλ της Αθήνας, για να τον δείχνουν με το δάχτυλο οι ξένοι τουρίστες και για να τον εκμεταλλεύονται οι ντόπιοι. Υπάρχει ακόμη το κατώτερο —άλλα και πιο άπαρασάλευτο απ' τη θέση του— όργανο της κρατικής εξουσίας, ο Ένωμοτάρχης, που σε τελευταία ανάλυση θα εφαρμόσει στο καθημερινό επίπεδο του δρόμου, με τον πιο άνατριχιαστικό τρόπο, τις άνορθωτικές επαγγελίες της κυβέρνησης. Οι νέοι άνδρες έρχονται και παρέρχονται, οι κυβερνήσεις ανεβαίνουν και κατεβαίνουν, οι επαναστάσεις αρχίζουν και τελειώνουν, αλλά ο χωροφύλακας παραμένει αιώνια στη θέση του, μοναδικός σταθερός εκπρόσωπος της εξουσίας αυτού του τόπου. «Η έννοια του κράτους αρχίζει από τον χωροφύλακα και τελειώνει εις την φυλακήν», είχε πει επιδοκιμαστικά ένας από τους βασικότερους εκπρόσωπους του παλαιοκομματισμού, ο Δημ. Γούναρης.⁶ Οι έχθροι του παλαιοκομματισμού που ανάλαβαν την εξουσία μετά το 1909 δεν αισθάνθηκαν την παραμικρή ανάγκη να καταργήσουν την ισχύ αυτού του άφορισμού.

Στον τριπλό σκόπελο του αριβίστα πολιτικάντη, του καθυστερημένου ψηφοφόρου και του αυταρχικού διοικητικού μηχανισμού θα προσκρούσει το σκάφος της Ανόρθωσης και θα ύποστει ρωγμές ανεπανόρθω-

τες. Γυμνωμένη από τα πανηγυριώτικα στολίδια της, η Ανόρθωση θα αποκαλυφθεί ένα άκομη ήχηρο σύνθημα, κάτω απ' το όποιο κρύβεται η άχόρταγη ρουσφετολογία του βουλευτή, τα σκαμπίλια του άγροίκου χωροφύλακα, ή άγνοια του εύπιστου ψηφοφόρου. Έξάλλου, πέρα από το κεντρικό αυτό τρίγωνο υπάρχει ένας ολόκληρος κόσμος που δεν έχει καν άκούσει ποτέ για την Έπανάσταση στο Γουδί και την Ανόρθωση ή που, αν έχει άκούσει, δεν δίνει δεκάρα γι' αυτά. Υπάρχουν οι συναισθηματικές δοúλες Ζαμπέτα και Τριανταφυλλιά, που δεν νοιάζονται παρά για τα ρομάντζα τους —πραγματικά ή φανταστικά. Υπάρχει ή άσπρη Μαριόρη που δεν χολοσκά παρά για τις άπιστίες του άντρα της και την άπειθαρχία της ύπηρετίας της. Υπάρχει ο παιδόκοσμος του Κοκού και τις Λιλής με τις δικές του σκοτούρες, ή γεροντοκόρη Σουζάνα και οι κοσμικές Κυρίες, οι όποιες το μόνο πράγμα που φαίνεται πώς ξέρουν για τον Βενιζέλο είναι ότι «συμπαθεί πολύ τις κυρίες»... Και πέρα μακριά υπάρχει ή Εύρωπη που στέλνει την μόδα των φορεμάτων και τους τουρίστες, την μπίρα και τους εμπειρογνώμονες, τους γάλλους στρατιώτες που ξεμυαλίζουν τα άπραγα κορίτσια και τους Ιταλούς άστυνομικούς που καμαρώνουν σαν κοκόροι μέσα στίς φανταχτερές στολές τους. Υπάρχει ή Εύρωπη των στρατιωτικών άποστολών, του Έντοϋ και του Τάφνελ, του Μπορντό και του Λεπινέ, ή Εύρωπη των Μεγάλων Δυνάμεων, ύπόσχεση μαζί και άπειλή, μοντέλο για άποφυγή και μίμηση...

Όπως είπαμε όμως και στην άρχή, περισσότερο από ότιδήποτε άλλο, τα *Παναθήναια 1911* άποτελούν ένα άπλοϊκό αλλά συναρπαστικό πορτρέτο της πόλης της Αθήνας, σε μιά από τις κρισιμότερες φάσεις της εξέλιξής της. Στη φάση εκείνη όπου από ληθαργική κωμόπολη κρατιδίου της Έγγυς Ανατολής μεταμορφώνεται επώδυνα και σκουντουφλιστά σε ένα τουλάχιστον επιδερμικά έξευρωπαϊσμένο άστικό κέντρο. Το πορτρέτο είναι γεμάτο με τις αντίφάσεις που είναι φυσικό να προκαλούν οι αντίρροπες δυνάμεις που το διαμορφώνουν. Από τη μιά έχουμε την ξαφνική είσοδη των ξένων τουριστών που έρχονται να τράξουν με τα εξελιγμένα ήθη τους τις παραδοσιακές άξίες και την ειδυλλιακή μακαριότητα της άπόμερης πρωτεύουσας. Έχουμε τις βιεννέζες φοιτήτριες και τους γερμανούς άρχαιολόγους, τους γάλλους στρατιώτες και τους Ιταλούς άστυνομικούς. Έχουμε την μπίρα που ήρθε να εκτοπίσει απ' τα καφενεία τον ανατολίτικο καφέ. Την τρελή παριζιάνικη μόδα της ζύπ-κυλότ, τα άλλεπάλληλα ραντεβουδάκια των Έλληνίδων με τους ξένους στρατιωτικούς και των Έλλήνων με τις ξένες φοιτήτριες. Από την άλλη μεριά, έχουμε την αντίδραση των δυνάμεων της συντήρησης στίς άπροσδόκητες αυτές πιέσεις για άλλαγή. Έχουμε τα συλλαλητήρια των φοιτητών που προσπαθούν να αποκλείσουν τις γυναίκες από το Πανεπιστήμιο και να επιβάλλουν την όπισθοδρομική γλώσσα του Μιστριώτη. Έχουμε τον πουριτανισμό της άστυνομίας και την άνεκδιήγητη έκστρατεία της να πατάξει την κοσμοπολίτικη διαφθορά...

Από θεατρική άποψη, το πιο επιτυχημένο σύμβολο της αντιφατικής αυτής νεοελληνικής πραγματικότητας είναι ή περίτολος των γαλλομαθών Ευζώνων της Α' Πράξης. Η όμάδα αυτή των άρειμάνιων φουστανελοφόρων, που βροντούν το ταρούχι τους

στό έδαφος καθώς άπειλοῦν, σέ άπταιστα βλαχογαλλικά, νά εξαλείψουν άπ' τὸ πρόσωπο τῆς γῆς τὸ γυναικεῖο φύλο, γιὰ νά εξασφαλίσουν τὴν ἠθικὴ κάθαρση τοῦ τόπου, θὰ τολμοῦσε νά πει κανεῖς, ἀποτελεῖ μεγαλοφυῆ σατιρικὴ ἐνσάρκωση τῆς νοοτροπίας μιᾶς ἐπιφανειακᾶ ἐξευρωπαϊσμένης κοινωνίας, ποῦ πι.παγαλίζει τὴ γαλλικὴ κουλτούρα, τὴν ἴδια στιγμὴ ποῦ διαδηλώνει τὴν ἀνυποχώρητὴ ἀφοσίωσή της στὶς πατροπαράδοτες ἀξίες τῆς ἀπολυταρχικῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ τὸ σκιτσοῦμα τῆς νεοελληνικῆς πολιτιστικῆς σχιζοφρένειας δὲν ἐξαντλεῖται μὲ τὴ σκηνὴ τῆς περιπόλου. Ὑπάρχουν κι ἄλλες εἰκόνες τὸ ἴδιο εὐγλωττες στὴν κωμικὴ ἀποτελεσματικότητά τους. Ὑπάρχει, π.χ., ἡ σκηνὴ τῆς «Ρέας», ποῦ λειτουργεῖ παραπληρωματικὰ στὴ σκηνὴ τῶν Εὐζώνων. Ἡ ἰταλογεννημένη ἑλληνικὴ ὄπερα τοῦ Σαμάρρα, ποῦ προσπαθεῖ μὲ τὰ σπασμένα ἑλληνικά της νά ψελλίσει ἕνα δημοτικὸ τραγουδάκι μπροστὰ στὸν ἔκθαμβο Τραχανά, γίνεται μιὰ σπαραχτικὴ σχεδὸν μαρτυρία τῶν προσανατολισμῶν τῆς ντόπιας λόγιας τέχνης, ποῦ ἀνακαλύπτει τὴ λαϊκὴ κουλτούρα σὰν ἕνα ἀξιοπεριέργο φολκλόρ, μέσα ἀπὸ τὰ φίλτρα τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας της. Τέλος, ἄς μὴν ξεχνοῦμε τὴν ἀπροσδόκητὴ τροπὴ ποῦ παίρνει ἡ ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τῆς ζυπ-κυλὸτ στὴ χώρα: Ἡ πρωτοποριακὴ παριζιάνικη μόδα ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, γιὰ τὴν ἔξυπνὰ μέσα τους ἀνεπιθύμητες ἀναμνήσεις τῶν σαλβαριῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ παρελθόντος τους!

Δὲν χωράει ἀμφιβολία πὼς τὰ *Παναθηναία 1911* περιέχουν μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀξιολογότερα νούμερα ποῦ γράφτηκαν ποτὲ γιὰ τὴν ἐπιθεωρησιακὴ σκηνή. Περιέχουν τὴν περίφημη παρωδία τῶν ρομαντικῶν αὐτοκτονιῶν, μιὰ σκηνὴ ποῦ δίνει τὸ μέτρο τῆς σατιρικῆς εὐρηματικότητος τῶν συγγραφέων: Μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση ἑνὸς ἀπολαυστικοῦ νούμερου, καταφέρνουν νά ξεπεράσουν τὸν ἑαυτό τους, προσθέτοντας σὰν κωμικὸ ἐπιστέγασμα ἕνα ἀκόμη ἐξωφρενικότερο νούμερο πάνω στὸ ἴδιο θέμα! Περιέχουν τὸ γνωστότερο ἴσως ἐπιθεωρησιακὸ σόλο ποῦ γράφτηκε ποτὲ, τὸ θρυλικὸ «Τρουλαλά» τοῦ Ἐνωμοτάρχου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀποτελεσματικότητά πάνω στὴ σκηνὴ ἀποδείχτηκε

ἀπὸ τὴν μακρὰ σταδιοδρομία του. Περιέχουν τὸ τρίο τῆς Σουζάνας, ποῦ ὅσο ἀπογοητευτικὸ κι ἂν φαίνεται στὴν τυπωμένη σελίδα, μὲ τὴ βοήθεια τῆς μουσικῆς ἀποτελεῖ ὑλικὸ ἐξαιρετικὰ γόνιμο στὰ χέρια μιᾶς ἐπιτήδειας καρατερίστας, ὅπως ἀπόδειξε ἡ Ἑλένη Φύρστ. Περιέχουν ἀκόμη τὴν πρωτότυπη παρουσία τοῦ Κλεάνθη, ἐπιτυχημένη μεταφύτευση στὴν ἑλληνικὴ ἐπιθεώρηση τοῦ αἰώνιου θεατρικοῦ τύπου τοῦ σοφοῦ-τρελοῦ, ποῦ μέσα στὴν τρέλα του γελοιοποιεῖ τοὺς γνωστικούς καὶ ἀποκαλύπτει ἀνομολόγητες ἀλήθειες. Κυρίως περιέχουν μιὰ πλούσια ποικιλία γραφικῶν τύπων, ποῦ μὲ τὶς ἰδιομορφίες τους συνθέτουν ἕνα πολύχρωμο θεατρικὸ σύνολο: τὸν ἐρωτιάρη Πιού-Πιού καὶ τὴν ἀτίθαση δουλίσσα Ζαμπέτα, τοὺς Ἀπάχιδες καὶ τὴν Τσιγγάνα, τὶς κοσμικὲς κυρίες μὲ τὰ σαλβάρια, τοὺς Βερσαλιέρους καὶ τοὺς Καραμπινιέρους — ἕνα παρδαλὸ πλήθος ποῦ λικνίζεται στὶς λαμπερὲς μελωδίες τοῦ Θεοφραστου Σακελλαρίδη καὶ σφύζει ἀπὸ θεατρικότητα.

Καμιά ἀποτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, ὠστόσο, δὲν θὰ ἦταν ὀλοκληρωμένη, ἂν ἡ τελευταία μας παράγραφος δὲν ἦταν ἀφιερωμένη στὸν τρομερὸ Κομπέρ τῶν *Παναθηναίων* — τὸν Ἐνωμοτάρχη! Μαζὶ μὲ τὸν Τζανέτο τῶν κατοπινῶν χρόνων, ἀποτελεῖ σίγουρα τὴ σοβαρότερη κατάκτηση τῆς ἐπιθεωρησιακῆς μας σκηνῆς καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες οὐσιαστικὲς παρουσίες σὲ ὀλόκληρο τὸ ἑλληνικὸ θέατρο. Αὐταρχικὸς καὶ ξεροκέφαλος, ἀμαθὴς καὶ παντογνώστης, εὐέξαπτος καὶ αἰσθηματίας, πανοῦργος καὶ βλάκας, ἐπιθετικὸς καὶ δειλός, ἀφόρητα ἱκανοποιημένος μὲ τὸν ἑαυτό του, ἀποτελεῖ ἴσως τὴν πιὸ εὐστοχὴ γελοιογραφία τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ἔτσι ὅπως αὐτὸ ἐκπροσωπεῖται στὴν καθημερινή μας ζωὴ ἀπὸ τὰ κατώτερα ὄργανά του. Ὀλόψυχα ἀφοσιωμένος στὰ κορυφαῖα ἰδανικὰ τῶν κεφτέδων καὶ τοῦ προβιβασμοῦ, σαδιστὴς ὅταν βρῆσκει μπροστὰ σὲ ἀνυπεράσπιστους πολίτες καὶ δουλοπρεπῆς μπροστὰ στοὺς ἀνωτέρους του, ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη ἀποκριτικὴ ποῦ ἔχει ἀρθρώσει ὡς τώρα ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ θεάτρου της. Πρόκειται γιὰ μιὰ σατιρικὴ δημιουργία πρώτης κατηγορίας.

Ἡ παράσταση

Ἀπὸ τὸ 1907 ὡς τὸ 1910 τὰ *Παναθηναία* ἀποτελοῦσαν, θὰ μπορούσε νά πει κανεῖς, ἀποκλειστικὸ προνόμιο τοῦ θιάσου Μαρίκας Κοτοπούλη. Τὰ τρία πρώτα χρόνια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρωταγωνίστρια, κύριος μοχλὸς τῆς παράστασης ἀπὸ ἀνδρική πλευρὰ ἦταν ὁ κωμικὸς Κωνσταντῖνος Σαγιώρ, ποῦ ἐπωμιζόταν σταθερὰ τὸν κεντρικὸ ρόλο τοῦ κομπέρ Νικολέτου Πετεινάρη. Ὅταν μετὰ τὰ 1909 καταγγήθηκε ὁ Νικολέτος, ὁ Ἄννινος καὶ ὁ Τσοκόπουλος προώθησαν στὴ θέση τοῦ Κομπέρ τὸν Ἐνωμοτάρχη, ρόλο ποῦ ὑπῆρχε καὶ στὰ προηγούμενα *Παναθηναία* χωρὶς ὠστόσο νά κα-

τέχει κεντρικὴ θέση. Μαζὶ μὲ τὸν Ἐνωμοτάρχη, προωθήθηκε στὰ 1910 στὴ θέση τοῦ πρωταγωνιστῆ τοῦ θιάσου ἕνας νέος κωμικὸς, ὁ Τηλέμαχος Λεπενιώτης, ποῦ εἶχε ξεκινήσει τὴν καριέρα του σὰν ἐρασιτέχνης στὴν Κέρκυρα καὶ πρωτοεμφανίστηκε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴ Νέα Σκηνὴ τοῦ Χρηστομάνου. Στὰ 1911, ὅμως, ὁ Λεπενιώτης ἐγκατέλειπε τὸ θίασο Κοτοπούλη καὶ ἤρθε νά γίνει συνθιασάρχης τοῦ νέου συγκροτήματος Ροζαλίας Νίκα - Ἐδμόνδου Φύρστ - Τηλέμαχου Λεπενιώτη. Στὶς διαπραγματεύσεις ποῦ ἔγιναν μὲ τοὺς ἐπιθεωρησιογράφους τὴν ἀνοίξη τῆς χρονιάς ἐκείνης.

ὁ θίασος αὐτὸς κατάφερε νὰ ἐξασφαλίσει τὰ *Παναθηναία*, πού, ὕστερα ἀπὸ τὴ νέα συμφωνία, γιὰ πρώτη φορὰ δὲν θὰ παίζονταν ἀπὸ τὴν Μαρίκα Κοτοπούλη. Ἡ Κοτοπούλη ἀποφάσισε νὰ ἀνεβάσει τὸν *Κινηματογράφο* τοῦ Πολύβιου Δημητρακόπουλου, καὶ τὰ δύο συγκροτήματα ρίχτηκαν σὲ ἕναν σκληρὸ καλλιτεχνικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ ἀνταγωνισμό.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους πὺ ἐγκατέλειψε ὁ Λεπενιώτης τὸν «οἰκογενειακὸ» θίασο Κοτοπούλη ἦταν, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά του, ἡ ἔλλειψη ἐπαγγελματικῆς πειθαρχίας πὺ ἐπικρατοῦσε στοὺς κόλπους του.⁷ Μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ θιασάρχου, λοιπόν, στὰ 1911 κατάφερε νὰ ἐπιβάλλει στὸ συγκροτήμα του ἕνα ρυθμὸ δουλειᾶς μάλλον ἀσυνήθιστο. Ὁ θίασος κατηγορήθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ μερικὲς ἐφημερίδες ὅτι δὲν ἦταν ἄρτια στελεχωμένος,⁸ ἀλλὰ πῖσω ἀπὸ τὴν κατηγορία πρέπει νὰ ὑπῆρχε δάκτυλος τοῦ ἀντίπαλου θιασοῦ, γιὰτὶ πέρα ἀπὸ τὴ Νίκα καὶ τὸν Λεπενιώτη, στίς δυνάμεις του συγκαταλέγονταν ἐπιθεωρησιακὰ ταλέντα πρώτου μεγέθους, ὅπως ἡ δημοφιλέστατη Ἑλένη Φῦροστ καὶ ὁ Μιχάλης Ἰακωβίδης, ὁ Ἐμμανουὴλ Καντιώτης καὶ τὸ ζευγάρι Νίκος καὶ Ἀνθὴ Μηλιάδης. Μὲ τὴν αὐστηρὴ ἐπίβλεψη τοῦ Λεπενιώτη, οἱ προικισμένοι αὐτοὶ ἠθοποιοὶ ἄρχισαν πρόβες στίς 22 τοῦ Μᾶη, μὲ προοπτικὴ νὰ δοθεῖ ἡ πρεμιέρα μετὰ ἀπὸ εἴκοσι περίπου μέρες.⁹ Γιὰ τὴν παράσταση κατασκευάστηκαν σκηρικὰ καινούρια, προσαρμοσμένα στίς ἀνάγκες τοῦ κειμένου,¹⁰ διαδικασία κάθε ἄλλο παρὰ αὐτονόητες τὶς μέρες ἐκεῖνες. Ὁ Θεόφραστος Σακελλαρίδης ἀνέλαβε ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν μουσικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἔργου, προσαρμόζοντας στίς ἀνάγκες του διάφορες μελωδίες γνωστῶν εὐρωπαϊκῶν τραγουδιῶν. Τὴ χρονιά αὐτὴ προτίμησε νὰ ἀντλήσει τὸ ὑλικὸ του κυρίως ἀπὸ τὶς βιεννέζικες ὀπερέτες πὺ κυριολεκτικὰ ἔκαναν θραῦση στὴν Ἀθήνα,¹¹ ἀλλὰ συνέβαλε καὶ μὲ μερικὲς δικῆς του πρωτότυπες μελωδίες. Συγκεκριμένα ἔγραψε τὸ ντουέτο τῶν Πανεπιστημίων, τὴν μονωδία τοῦ δανδῆ καὶ τὴν παρωδία τοῦ τραγουδιοῦ τῆς «Ρέας» τοῦ Σαμάρα. Ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ θίασος ἔπαιξε μὲ ἐπιτυχία τὰ *Παναθηναία* τῆς προηγούμενης χρονιάς.¹²

Ὑστερα ἀπὸ μερικὲς ἀναβολὲς πὺ ὀφείλονταν στὴν ἀναμονὴ γιὰ τὴ λήξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς,¹³ ἡ πρεμιέρα δόθηκε στὸ θέατρο Νέα Σκηνὴ τῆς Ὀμόνοιας στίς 23 Ἰουνίου καὶ σημείωσε πολὺ μεγάλη εἰσπρακτικὴ ἐπιτυχία. Ἡ διανομὴ ἀποδείχθηκε ἰδιαίτερα ἐπιτυχημένη. Ὁ Λεπενιώτης ἔπαιξε ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸ ρόλο τοῦ Ἐνωμοτάρχη, ἐνῶ ἡ Ροζαλία Νίκα ἔπαιξε ἀρχικὰ τὴν ἐπαναστατημένη δουλίτσα Ζαμπέτα καὶ τραγούδησε τὸ μικρὸ ἀλλὰ σχετικὰ ἀπαιτητικὸ σόλο τῆς Πεταλούδας στὸ θεαματικὸ φινάλε τῶν Ἀνθεστηρίων. Ἀργότερα ἀνάλαβε τὸν νεανικὸ ἀνδρικό ρόλο τοῦ δειλοῦ Ἐπαρχιώτη καὶ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μὲ τὸ συγκροτήμα τῆς Κοτοπούλη ἀνάλαβε νὰ χορεύει μαζί μὲ τὸν Λεπενιώτη τὸ χορὸ τῶν Ἀπάχιδων.¹⁴ Τὸν Τραχανᾶ τὸν ἔπαιξε ὁ Ἀνδρέας Φιλιππίδης, πὺ εἶχε παίξει στὴν πρώτη παράσταση τοῦ *Λίγο ἀπ' ὄλα*, πῖσω ἐκεῖ στὰ 1894, τὸ δεκανέα Κωνσταντῆ. Τὸ βουλευτὴ Ἀχιλλέα Μπαλαμούτη τὸν ὑποδύθηκε ὁ Νίκος Μηλιάδης, ἐνῶ ἡ γυναίκα του ἔπαιξε τὸν Πιου-Πιου καὶ τὴ Ρέα. Ἡ Ἑλένη Φῦροστ διακρίθηκε στὸ ρόλο τῆς γεροντοκόρης Σουζάνας καὶ στὸ ντουέτο τῶν δύο Πανεπιστημίων, πὺ τὸ τραγούδησε μαζί μὲ τὴν μικρὴ Ὀλυμπία Καντιώτη. Στὴ σκηνὴ τῆς Σουζάνας τὸ ρόλο τοῦ Φριτς τὸν ἔπαιξε ὁ Μιχάλης Ἰακωβίδης πὺ διακρίθηκε ἐπίσης στὸ σόλο τοῦ Δανδῆ. Ὁ τενόρος Μιχάλης Κοφινιώτης τραγούδησε τὸ σόλο τοῦ Ἀξιωματικοῦ στὴ Β' Πράξη, ἡ Αἰκατερίνη Δρακοπούλου ἔπαιξε τὴν Τσιγγάνα καὶ ἡ Ἰσαβέλλα Ἰωαννίδου τὴ ρομαντικὴ δούλα Τριανταφυλλιά. Τὸ ζητιάνο-ποιητὴ Κλεάνθη τὸν ἐνσάρκωσε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία ὁ Ἐμμανουὴλ Καντιώτης, πὺ μὲ ἀνάλογη ἐπιτυχία ἐνσάρκωσε ἐπίσης καὶ τὸ συνθέτη Σπύρο Σαμάρα. Τὴν παράσταση ὅμως τὴν «ἔκλεψαν» κυριολεκτικὰ τὰ δυὸ ἀνήλικα παιδιὰ τοῦ Μῆτσοσ καὶ Ὀλυμπία στὴ σκηνὴ τῆς παιδικῆς αὐτοκτονίας. Ὁ μόνος ἄλλος συντελεστὴς τῆς παράστασης, πὺ κέρδισε παρόμοιους ἐπαίνους ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες, ἦταν ἡ Ζηνοβία Παρασκευοπούλου πὺ χόρευε τὸν περίφημο χορὸ τῆς Ἀραπίνας, ἀντιγράφοντας μιὰ πραγματικὴ νέγρα ἀρτίστα κάποιου νυχτερινοῦ κέντρου τῆς Ἀθήνας.

Ἡ κριτικὴ

Οἱ κριτικοὶ βέβαια δὲν ἔδειξαν τὸν ἐνθουσιασμό πὺ ἔδειξε τὸ κοινὸ. Οἱ πῖο σοβαροφανεῖς ἀρθρογράφοι τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου αἰσθάνθηκαν ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴν ὑποχρέωση νὰ διατυμπανίσουν πὺ δὲν παίρνουν στὰ σοβαρὰ τὴν παράσταση μιᾶς ἐπιθεώρησης.

Ἀλλὰ καὶ στίς εὐμενέστερες κριτικὲς διακρίνει κανεῖς ἕναν τόνο συγκαταβατικοῦ χιοῦμοσ, πὺ θέλει νὰ προειδοποιήσει ἔμμεσα τὸν ἀναγνώστη ὅτι ὁ κριτικὸς γράφει κολακευτικὰ σχόλια γιὰ τὸ ἔργο, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ βρῖσκεται σὲ κατάσταση κεφιοῦ. Στὴν ἐφημερίδα *Χρόνος*, π.χ., ὁ Σπύρος Μελάς γράφει (27 Ἰουν. 1911) τὰ ἀκόλουθα:

Σπύρος Μελάς

Ἐφημερίδα ΧΡΟΝΟΣ

Δὲν τὸ εἶπα καὶ ἄλλοτε; Ἡ ἑλληνικὴ σκηνὴ δὲν εἶδε τίποτε εἰλικρινέστερον μὲχρι τοῦδε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐτησίαν ἐπιθεώρησιν, δηλαδὴ τίποτε ἀρμονισμένον ἐπιτυχέστερα, ὡς διάθεσιν καὶ ὡς ἐκτέλεσιν, πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ θεατρικοῦ μας κοινοῦ. Καὶ σήμερον

πάλιν λέγω σκασιμός! πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς σπουδαίας τέχνης ἐνταῦθα. Διότι τέλος πάντων πρὸς τί ὁ τόσος αὐτοσχεδιασμός θλιβερῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὅποια ἔχει περιπλακῆ τυχαίως ὠρισμένους ἀριθμὸς ἀνδρεικέλων ὀλοφυρομένων ἐπὶ σκηνῆς καὶ

ἀπαγγελλόντων ἐμβριθεῖς διατριβάς ἐπαρχιακῶν ἐφημερίδων; Πρὸς τί ὁ ἀπεγνωσμένος ἀγὼν νὰ μᾶς πείσουν, ὅτι τοιαῦται περιπλοκαὶ ἀποτελοῦν καλλιτεχνικά γεγονότα; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ ὁ κάλλιτος ἐκ τῶν περὶ διὰ τέχνην ἀσχολουμένων ἐνταῦθα μέλλει νὰ ἐξέλθῃ ποτὲ τοῦ διλήμματος τούτου: Ἡ δὲν ἐφθάσε ν' ἀντιληφθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἐσωτερικὸς βίος καὶ

συνειπῶς οὐτὲ συνειδήσις καλλιτεχνική καὶ ἠθική, ὁπότε ἀδύνατον νὰ εἶναι διανοητικὸς ἄνθρωπος, ἢ ἐγνώρισεν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ ἀπατᾷ τὸν ἑαυτὸν του, διὰ ν' ἀπατᾷ καὶ τοὺς ἄλλους, ὁπότε πλέον εἶναι κακῆς πίστωσης ἄνθρωπος, φρυγδικός, πλαστογράφος, ἀλλὰ ποτὲ καλλιτέχνης. Τόσον σοβαρὸς πρόλογος, ἐνῶ γράφει κανεὶς διὰ μίαν ἐπιθεώρησιν! Γιατί ὄχι σὰς παρακαλῶ; Εἶναι πολὺ δικαίως ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἀθηναϊκῆς ζωῆς, ὁ σιδηροδρόμος Κηφισιάς διαθέτει ἔκτακτα τρένα, εἰσιτήρια δὲν ὑπάρχουν καὶ πρέπει νὰ παραγγείλετε πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἂν δὲν θέλετε νὰ ἐξοκειλετε εἰς τοὺς τελευταίους πάγκους, ὁ Μπάμπης μειδιᾷ φουσκωμένους ὡς ὁ πωλὼν τοῖς μετρητοῖς, χιλιάδες συμπολιτῶν περνοῦν κάθε νύκτα, γελούν μὲ τὴν καρδιάν των, ὄρσοιζονται καὶ προσφέρουν ὠραία κἀνιστρα μὲ ἄνηθ. Ν' ἀρνηθῆ λοιπὸν ἓνα

γενναῖον ἄρθρον, ἄνθρωπος μάλιστα ὑποχρεωμένος νὰ γράφῃ, τί ἀδικαιολόγητος φιλαργυρία! Ὁ κ. Τσοκόπουλος πέρυσιν ἀπὸ τὰς στήλας τῆς «Ἐστίας» ἠγωνίσθη νὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι αἱ κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους ἦσαν ἐπιθεωρήσεις, ἀκριβῶς ὅπως τὰ «Παναθηναῖα». Τί νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος; Οἱ ἔρασαι τῆς ὑψηλῆς τέχνης ἐγάβριζαν ἐπιμόνως ὅτι κατέστρεψε τὸ θέατρον. Εὐρισκόμενος λοιπὸν ἐν ἀμύνη ἀπήντησε: Εἶσθε Ἴψεν καὶ παραπονεῖσθε; Πολὺ καλά. Λησμονεῖτε, ὅμως, ὅτι ἐγὼ εἶμαι Ἀριστοφάνης; Τοιαῦτα συμβαίνουν ὅταν δὲν ὑπάρχῃ οὐτὲ ἴχνος καλῆς πίστωσης. Διότι ἐπὶ τέλους ποία ἡ ἀνάγκη νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὰ «Παναθηναῖα» δὲν εἶναι ἀπλῶς μίαν ἐπιθεώρησις; Μήπως δὲν εἶναι μίαν ἐργασία; Μήπως ἀτιμάζει; Μὴ δὲν ἀπαυτεῖται εἰδικὴ ἐπιτηδεύσις, ἀξία νὰ τιμῆται ἕνα ἄνθρωπον ἢ καὶ δύο, ἂν θέλετε; Προχθές τὸ βράδυ, παρακολούθων τὴν παραστασίαν, ἐγέλασα κυρίως σκεπτόμενος ὅτι κατῶρθωσαν νὰ σκηνοθετήσουν τὴν ζωὴν μᾶς πόλεως, ἢ ὅποια δὲν ἔχει καμίαν. Μὲ μισὸν Κλεάνθη, τρεῖς ἐτζώνους, μίαν παραμάναν, πέντε βράκες, ἓνα βουλευτήν, δύο χασομέρηδες, μίαν δούλαν, τέσσαρα φανάρια καὶ τὴν ὀρδινάτσαν τοῦ Ἐντοῦ ἐδιασκεδάσαμεν ἐπὶ τέσσαρας ὥρας. Οἱ Ἕλληνες, νομίζω, μεταξὺ τῶν ἄλλων δὲν γνωρίζομεν ν

ἀστειεύμεθα. Τοῦτο ὑποθέτει πολιτισμόν. Ἡ ἀστειότης μᾶς εἶναι πότε σαχλὴ βιαιοπραγία καὶ πότε χονδροειδέστατον κωμικοζῆλον. Εὐτυχῶς ὅμως ὅμοιοι βαρβαρότητες, αἱ ὅποια ὑπάρχον εἰς τὰ παλαιὰ «Παναθηναῖα» λείπουν ἀπὸ τὰ φετινά, καὶ τὴν πρόοδον εὐχαρίστως θὰ κατελόγιζα ὑπὲρ τοῦ τόπου, ἂν τὴν εἶχε παρακολούθησει. Αἱ κωμικαὶ σῆμαι, τὰ λογοπαίγνια, τὰ μὸ-ποῦρ-ρίο, οἱ στίχοι, αὐτὰ ὅλα εἶναι ὀλίγον κοινὰ βεβαίως, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἀβίαστα, ἐλαφρά, ὄρσοισι-κά, μ' ἓνα ἄλλο ἐν ἑαυτῷ.

Τί νὰ εἰπῆ κανεὶς διὰ τὸν θίασον; Διὰ τὸν κ. Ἰακωβίδην εἰς τὸ τραγοῦδι-κι τοῦ λέοντος; Μία δημιουργία πρώτης γραμμῆς, μολοντόν πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν ὑπάρχῃ τόσο λεπτὸς τύπος εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ δὲ κ. Καντιώτης εἰς τὸν Κλεάνθη; Ὁ ἀληθινὸς Κλεάνθης ἐμπῆκε διὰ μίαν στιγμὴν εἰς τὸ θέατρον, εἶδε τὸν Σωσίαν του, ἐτρόμαξε καὶ ἀνεχώρησε ζαλισμένος. Ὑπέθεσεν, ὡς εἶπε, ὅτι ἔπαθεν ἀπὸ διχασμόν. Πρὸς παρηγορίαν ὁ κ. Τσοκόπουλος τοῦ ὤρσοσε μισθὸν δύο δραχμῶν ἡμερησίως. Τόσον ἐπιτυχημένα παίζει τὴν ἀραπί-ναν τῆς Ἀλυσίδας ἢ δεσποινὶς Παρασκευοπούλου, ὡστε κάποιος πλαγινοῦς μου ἐφώναξε:

—Μωρὲ αὐτὴ κάνει καλύτερα κὶ ἀπὸ τὴν ἀληθινή!

Ἡ κριτικὴ τοῦ Μελά εἶναι βέβαια διθύραμβος, ὅταν τὴ συγκρίνει κανεὶς μὲ τὰ φαρμακερὰ σχόλια τοῦ Γρ. Ξενόπουλου, στὴν ἐφημερίδα Νέον Ἄστου, 11 Ἰουλ. 1911. Κι ὅμως! Ὁ ἴδιος ὁ Ξενόπουλος ἔγραψε μίαν ἐκστατικὴν σχεδὸν περιγραφὴν τοῦ νουμέρου τῆς Ρέας στὴν ἐφημερίδα Ἀθήναι, ¹⁵ σὲ μίαν στιγμὴν ποὺ φαίνεται πὼς κατάφερε νὰ ξεχάσῃ τὴν σοβαροφάνειάν του καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν τὴν ζήλεια γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν Παναθηναίων:

Ἀπὸ τὰς σκηνὰς τῶν Ἐπιθεωρήσεων, καμία δὲν μὲ φαιδρύνει ὅσον αὐτὴ ποὺ σατιρίζει τὸν Σαμάραν εἰς τὰ «Παναθηναῖα». Ὁ κ. Καντιώτης, ἀξιόλογος ἠθοποιός, ἀναδεικνύεται ἐδῶ πρώτης τάξεως κωμικοποιός. Γελοιογραφεῖ τὸν Σαμάραν μ' ἓνα χιούμορ, τὸ ὁποῖον δὲν ὑποπεύεσθε διόλου ὅταν ὁ ἴδιος μιμῆται τὸν πωχὸν Κλεάνθη. Αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπλὴ μίμησις, ἀλλὰ διασκευὴ τοῦ προτύπου πρὸς ὀρισμένον σκοπὸν, δηλαδὴ ἐξιδανικεύσεις καὶ καλλιτεχνία. Τὰ γένια, τὰ μαλλιά, τὸ ψηλὸ καπέλο, ἡ μογγκέτα, τὸ φράκκο, τὰ χέρια, ὅλα εἶναι τοῦ Σαμάρα. Τὰ μάτια ὅμως μένουσιν μάτια τοῦ κ. Καντιώτη. Καὶ σὰς κοιτάζουσιν γελαστά, χαρούμενα, πονηρά, σπινθηρίζοντα, ὡς νὰ σὰς λέγουν: «Βλέπετε πὼς τὸν κάνω;».

Μὲ τὸ ἴδιον μπερὶ ἀλαλάζει ἀπὸ κάτω ἢ μικρὰ πονηρὰ ὀρχήστρα. Ἄχ, αὐτὸς ὁ κ. Σακελλαρίδης! τί σκληρὸς σατιριστής! Ἐπῆρε τὸ τραγοῦδι τῆς «Ρέας» καὶ τὸ παρώδησε. Τὸ «παρώδησε» εἶναι ἢ λέξις τοῦ ἴδιου· ἀλλ' ἢ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ἐξητέλεισε. Μὲ μίαν ἀπερίγραπτον ἀθῶαν χαιρεκακίαν, τὸ ἔφερε στρά, ὡς τραγοῦδο ἀντιστεκόμενον εἰς τὸν σφαγέα του, τὸ ἔσυρεν εἰς τὴν πρώτην του πηγὴν καὶ τὸ ἄφησεν ἐκεῖ νὰ πνιγῆ. Οἱ φθόγγοι ἐκει-

νοι δὲν εἶναι παρὰ κωμικαὶ κραυγαὶ πόνου καὶ ἀγωνίας, αἱ ὅποια προκαλοῦν γέλια. Μόνον ἓνας μουσικὸς μὲ τὴν αἰωνίως δηκτικὴν διάθεσιν τοῦ κ. Σακελλαρίδου, ὁ ὁποῖος κρῖνει καὶ ἐπικρῖνει διαρκῶς καλαμπουρίζων, θὰ ἠμποροῦσε νὰ σκαρώσῃ τοιοῦτον ἀστεῖον εἰς βάρος ἐνὸς ὀμοτέχνου του.

Ἐπειτα εἶναι ὁ χορὸς. Ἑλληνικὸς καὶ αὐτός, ὅπως τὸ τραγοῦδι, καὶ διαστροφόμενος. Τὸ κορυφώμα τοῦ ἐξευτελισμοῦ. Χορεύει ἢ Ρέα, χορεύει μαζί τῆς καὶ ὁ φουστανελάς, εἰς τὸν ὁποῖον τὴν ἐπιδεικνύει ὁ μαέστρος κωμωδῶν. Εἰς τὸ τέλος ὅμως ἐνθουσιάζεται καὶ ὁ ἴδιος. Καὶ βλέπει τότε ἓνα Σαμάρα μὲ τὸ ψηλὸ του, μὲ τὸ φράκκο του, μὲ τὴν μογγκέταν του καὶ μὲ τὴν δόξαν του, νὰ χοροπηδᾷ μεθυσμένος, ζωηρότερα ἀπ' ὅλους: Χόπ! χόπ! χόπ! Τότε νὰ βλέπετε πὼς κάνουν τὰ πονηρὰ μάτια τοῦ κ. Καντιώτη ὑπὸ τὴν μάσκαν τοῦ μεγάλου Σαμάρα καὶ τότε ν' ἀκούετε τοὺς θριμβευτικούς ἤχους, τοὺς ὁποῖους ἀφήνει ἀπὸ κάτω ἢ μικρὰ πονηρὰ ὀρχήστρα, ἐνῶ ὁ μαέστρος τῆς ὑψώνει διὰ τὸ ξεκαρδιστικὸν φινάλε τὴν μογγκέταν του ἐπὶ τῶν συντριμμάτων μᾶς ἄλλης... Γέλια, χειροκροτήματα, μπίς, καὶ τὰ ἴδια ἀπὸ τὴν ἀρχὴν.

Γρηγόρης Ξενόπουλος
Ἐφημερίδα ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ

Ιο πλατύ κοινό, ωστόσο, δεν είχε λόγους να κρύβει τον ένθουσιασμό του και χάρισε στην επιθεώρηση του Άννινου και Τσοκόπουλου μία πολύμηνη σταδιοδρομία στη σκηνή. Στις 18 του Ιουλίου γιορτάστηκε η 25η μέρα συνεχών παραστάσεων με απαγγελία του Λεπενιώτη ενός ποιήματος του Πολέμη.¹⁶ Σε μία πρώτη φάση, δόθηκαν 32 συνεχείς παραστάσεις,¹⁷ γεγονός πρωτάκουστο τον καιρό εκείνο. Στις 26 του Αυγούστου δόθηκε η πανηγυρική 50η παράσταση, που σημαίνει ένα νέο ρεκόρ σε διάστημα δύο μηνών. Ός τις 12 του Οκτώβρη είχαν δοθεί 75 παραστάσεις,¹⁸ αριθμός πραγματικά αστρονομικός με τα δεδομένα της εποχής.

Η επιτυχία αυτή σταθεροποίησε τη θέση των Παναθηναίων, ύστερα από μία κρίση που άρχισε στα 1909. Από το 1911, και μέχρι το 1921, τα Παναθήναια αποτελούν έναν ακλόνητο θεσμό στο ελληνικό θέατρο. Αποτελούν αναντίρρητα το κεντρικό καλλιτεχνικό γεγονός κάθε θεατρικής χρονιάς!

1. Η άποψη αυτή αποτελεί βασικό κλειδί για την έμφανεια δολοκλήρης της πρόσφατης νεοελληνικής ιστορίας, κατά τον Βεντήρη και τον Κορδάτο, δυο ιστορικούς που εκπροσωπούν αντίστοιχα τις θέσεις της φιλελεύθερης άστικής και της κομμουνιστικής παράταξης.

Αλλά ακόμη και ο Μαρκεζίνης που εκπροσωπεί συντηρητικότερες τάσεις, δεν αποπειράται στην ιστορία του να καταρρίψει τη θεωρία αυτή. Διευκρινίζει απλώς πως τη θεωρεί μόνο «έν μέρει» ορθή (βλ. τόμ. Γ', σελ. 72).

2. Το Γουδί ήταν αρχικά ένα στρατιωτικό κίνημα, που είχε για άφορη συγκεκριμένα επαγγελματικά παράπονα μίας μερίδας αξιωματικών. Η εξέλιξη του σε σύμβολο της γενικής λαϊκής δυσφορίας για τις άταρχαιωμένες πολιτικές δομές του τόπου, δεν είχε προβλεφτεί από τους κινήματιες. Οι συντηρητές, οι έμπορικοί σύλλογοι, τα σωματεία, ο τύπος και διάφοροι άλλοι εκπρόσωποι της κοινής γνώμης υιοθέτησαν το κίνημα μετά την έκρηξή του, και προσπάθησαν να το χρησιμοποιήσουν σαν όπλο για την μεγάλη αλλαγή, της οποίας την ανάγκη είχαν συνειδητοποιήσει και έκφρασε από πολύ καιρό (π.χ., με το ψήφισμα των συνεχιών της Αθήνας, στις 3 Δεκ. 1908, με το υπόμνημα των συνεχιών προς το βασιλιά, στις 18 Φεβρ. 1909, με τα άρθρα της έφημ. Ακρόπολις, κ.τ.λ.). Το συλλαλητήριο της 14ης Σεπτ. 1909 στην Αθήνα και τα παράλληλα συλλαλητήρια στις μεγαλύτερες έπαρχιακές πόλεις ήρθαν να δώσουν στο στρατιωτικό κίνημα της 15ης Αυγ. προεκτάσεις που αρχικά δεν είχε. Και αποδείχτηκε γρήγορα πως δεν ήταν όλα τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου

τροστοιμασμένα να σηκώσουν το βάρος αιώνων των προεκτάσεων. (Για μία γενική επισκόπηση του κινήματος στο Γουδί, βλ. Γ. Κ. Άσπρέα, Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος 1821 - 1928, Αθήναι 1930, τόμ. Γ', σελ. 100 - 126. Γ. Βεντήρη, Η Ελλάς του 1910 - 1920, Αθήναι 1970, έκδ. β', τόμος Α', σελ. 37 - 50. Γ. Κ. Κορδάτου, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος, Αθήναι 1958, τόμ. Ε', σελ. 92 - 140. Σ. Β. Μαρκεζίνη, Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος 1828 - 1964, Αθήναι 1966, τόμ. Γ', σελ. 73 - 106.)

3. «Το πράγμα ήτο αναπόφευκτον», λέει ο Βεντήρης, προσπαθώντας να εξηγήσει τη συνθηκολόγηση της ξεσηκωμένης άστικής τάξης με το παλάτι και τους συμμάχους του. «Μόνον έσχατή ανάγκη ώθει την τάξιν αυτήν εις μέτρα ριζικά. Οικονομικός έδραιωμένη, προτιμά τους πολιτικούς συμβιβασμούς, οίτινες της εξασφαλίζουν την κατοχήν της έξουσίας άνευ ανατροπών, επίσημων κατ' άρχήν δια την έθνικην οικονομίαν. Έκ τούτου του λόγου, ή μέχρι του 1915 άνορθωτική κατάστασις έσεβάσθη τας βάσεις του κράτους. Είς την ίδια αίτιαν οφείλεται ή πρακτική διαλλακτικότης του Βενιζέλου.» (τόμ. Α', σελ. 66) Και λίγο πιο κάτω (σελ. 75) προσθέτει: «Ο Βενιζέλος δεν έφάνη ούτε άπολύτως ριζοσπαστικός, ούτε αρκετά συντηρητικός. Θά ήτο δύσκολον και επικίνδυνον να κάμη άλλιώτικα. Ώφειλε να οργανώση το κράτος επί της άστικής του βάσεως, χωρίς να παραβλέψη εντελώς τα ολιγαρχικά στοιχεία, τα όποια ήσαν χρήσιμα και αναγκαία δια την πολιτικήν του έθνους».

4. Προσπαθώντας να δικαιολογήσει τον εκπληκτικό συντηρητισμό της συνταγματικής

αναθεώρησης του 1911, ο άπολογητής της πολιτικής του Βενιζέλου, Βεντήρης, γράφει στην ιστορία του: «Δεν έγιναν μεταβολαι ριζικά. Ουδέ καν περιορίσθησαν τα δικαιώματα του στέμματος κατά τρόπον εξασφαλίζοντα την άπόλυτον ύπεροχήν του λαού, ως κυρίαρχου ρυθμιστού της πολιτείας. Το νέο σύνταγμα ήτο προϊόν συμβιβαστικότητος των κυβερνώντων. Ακόμη ακριβέστερον, δύναται να λεχθή ότι προσέβησαν ούτοι εις παραχωρήσεις περισοστέρας του δέοντος. Είς ορισμένας στιγμάς ένήργησαν μάλλον ως διατηρηταί μεταξū λαού και ολιγαρχίας, παρά ως αντιπρόσωποι μίς επαναστατημένης τάξεως. Αυτήν την έννοιαν έχει ή εις το αναθεωρηθέν σύνταγμα έξαρσις της παντοδυναμίας του "Δικαίου" και του "Νόμου". Ο Βενιζέλος, οί ύπουργοί του και οί περισσότεροι εκ των "άρχηγών-άστων" έκαμαν ουδιώδεις θυσίας χάριν της κοινωνικής ένότητος» (τόμ. Α', σελ. 79).

5. Σκριπ, 3 Ιουνίου 1911.

6. Βεντήρη, όπ. παρ., τόμ. Α', σελ. 312.

7. Συνέντευξη προς την έφημ. Αθήναι, 23 Ιουλίου 1911.

8. Συνέντευξη Λεπενιώτη, βλ. σημ. 7.

9. Σκριπ, 23 Μαΐου 1911.

10. Αθήναι, 22 Ιουνίου 1911.

11. Συνέντευξη Θ. Σακελλαριδου, Αθήναι, 16 Ιουλίου 1911.

12. Έναρξη παραστάσεων, 22 Μαΐου 1911.

13. Σκριπ, 17 Μαΐου, 3 και 18 Ιουλίου 1911.

14. Αθήναι, 7 Ιουλίου 1911.

15. 24 Ιουλίου 1911.

16. Νέον Άστυ, 18 Ιουλίου 1911.

17. Νέον Άστυ, 25 Ιουλίου 1911.

18. Αθήναι, 12 Οκτωβρίου 1911.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

Σκηνή Πανεπιστημίου

Ο Ίωάννης Δομπόλης ήταν πλούσιος ομογενής τῆς Ρωσίας τοῦ 19ου αἰώνα καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ Καποδίστρια. Στὰ 1849 ἔκανε τὴ διαθήκη του, μὲ τὴν ὁποία ἄφηνε στὸ ἑλληνικὸ δημόσιο τὴν περιουσία του μὲ τὸν ὄρο νὰ μείνουν τὰ χρήματά του σὲ ρωσικὴ τράπεζα ὡς τὸ 1909, ὅποτε τὸ κράτος θὰ τὰ ξπαιρνε γιὰ νὰ ἰδρῦσει στὴν πρωτεύουσα ἕνα πανεπιστήμιο ποῦ θὰ τὸ ὀνόμαζε Καποδιστριακό. Τὸ Δομπόλειο Κληροδότημα ἔβαλε σὲ μεγάλους μελάδες τὸ ἑλληνικὸ Δημόσιο ποῦ προσπάθησε νὰ βρεῖ ἕναν τρόπο νὰ εἰσπράξει τὰ χρήματα, χωρὶς νὰ τηρήσει στὸ ἀκέραιο τοὺς ὄρους τῆς διαθήκης. Τελικὰ στὰ 1911 βρέθηκε ἡ ἐπιθυμητὴ φόρμουλα καὶ τὸ θέμα διευθετήθηκε. Μὲ εἰδικὸ νόμο τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν χωρίστηκε σὲ δύο Πανεπιστήμια, τὸ Ἐθνικὸν καὶ τὸ Καποδιστριακόν, ποῦ λειτουργοῦσαν μὲ κοινὸ πρύτανη. Στὸ Ἐθνικὸ ὑποτίθεται ὅτι ἀνῆκε ἡ Ἰατρικὴ καὶ ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, ἐνῶ στὸ Καποδιστριακόν ἀνῆκε ἡ Νομικὴ, ἡ Θεολογικὴ καὶ ἡ Φιλοσοφικὴ. (Δὲς περιοδικὸ *Εἰκονογραφημένη*, Ἰούλ. 1911, σελ. 144.) Ἔτσι μὲ μιὰ ἀπλὴ εἰκονικὴ διχοτόμηση καὶ μιὰ ἀλλαγὴ ὀνομασίας, τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἀπορρόφησε τὴν περιουσία τοῦ Δομπόλη καὶ ξεπέρασε τὸ σκόπελο τῶν ὄρων τῆς διαθήκης του.

Σκηνή ΙΑ'

Ἐνωτοάρχης, Πανεπιστήμιον, Δομπόλιον

Ἐνωτοάρχης	“Ὡρα καλή! Παραμάνε εἶσαι καὶ τοῦ λόγου σου; Πῶς ἔτυχε νὰ μὴ σὲ γνωρίζω; ¹ Πότε ἦλθες;
Πανεπιστήμιον	Γιὰ πρόσεχε τὰ λόγια σου, παρακαλῶ! Πῶς δὲν μὲ γνωρίζεις; Ἐμένα μὲ γνωρίζει ὄλη ἡ Ἀνατολή... Εἶμαι τὸ Πανεπιστήμιον... τὸ φλογερὸ καμίνι.
Ἐνωτοάρχης	Καμίνι; Καὶ τὶ βγάζεις, ἀσβέστη;
Πανεπιστήμιον	Καὶ ἀσβέστη καὶ τοῦβλα καὶ κούτσουρα καὶ λόγους. Προπάντων λόγους εἰς τὰ Προπύλαια! Πῶς δὲν μ’ ἄκουσες καμιά φορά;
Ἐνωτοάρχης	Πῶς, σ’ ἄκουσα πολλὰς φορές νὰ βγάζεις τὸν κόρακα.
Πανεπιστήμιον	Τὴν κουκουβάγια, νὰ λές. Αὐτὴ εἶναι τὸ ἔμβλημα!
Ἐνωτοάρχης	Νὰ τὸ χαίρῃσαι.
Πανεπιστήμιον	Εὐχαριστῶ.
Ἐνωτοάρχης	Τίποτα! Καὶ αὐτὸ τὸ μικρὸ ποῦ σέρνεις, τί εἶναι;
Πανεπιστήμιον	Εἶναι παιδί δικό μου. Τὸ νέον Πανεπιστήμιον, τὸ Δομπόλειον... Ἐνετράφηκε στὴ Ρωσία μὲ χρήματα ποῦ εἶναι κατατεθειμένα στὴν Τράπεζα.
Ἐνωτοάρχης	Μὲ ρούβλια ρούσικα; Μπὰς καὶ εἶναι μαλλιάρό ² ;
Πανεπιστήμιον	Τὶ λές, χριστιανέ μου; Μετατόπισε ἀπὸ τὴ θέση σου! Τὸ κουρεῦν δυὸ φορές τὴν ἑβδομάδα!
Ἐνωτοάρχης	Καὶ τώρα τί τοῦ κάνεις; Τὸ μαθαίνεις γράμματα;
Πανεπιστήμιον	Ἄστειεύῃσαι; Τὸ μόνο πράγμα ποῦ δὲν μαθαίνω στοὺς ἄλλους, εἶναι τὰ γράμματα.
Ἐνωτοάρχης	Τὶ τοῦ κάνεις, λοιπόν;
Πανεπιστήμιον	Τὸ βγάζω ἔξω καὶ τὸ μαθαίνω πῶς νὰ φέρεται.
Ἐνωτοάρχης	Εἶμαι περίεργος ν’ ἀκούσω αὐτὸ τὸ μάθημα.
Πανεπιστήμιον	Εὐχαρίστως! Εἶπαμε λοιπόν, μικρὸ μου, ὅτι δὲν [...] ³
Δομπόλιον	Ναί, μαμά.
Ἐνωτοάρχης	Ἦραϊα, παιδί μου. Ἔτσι προφυλάττεις καὶ τὰ μάτια σου.
Πανεπιστήμιον	Ἐ’ ἀνοίγεις ὅμως τὰ κεφάλια τῶν φοιτητῶν μὲ τὶς μαγκοῦρες. ⁴
Δομπόλιον	Ναί, μαμά.
Ἐνωτοάρχης	Βέβαια! Γιὰ νὰ μπαίνει εὐκολότερα μέσα τους ἡ τύφλα.
Πανεπιστήμιον	Ἐ’ ἀναμειγνύῃσαι εἰς τὰ πολιτικά.
Δομπόλιον	Ναί, μαμά.

1. Τὸ Πανεπιστήμιο ἐμφανίζεται μὲ μορφὴ ὄριμης γυναίκας, ἐνῶ τὸ Δομπόλειο σὰν ἀνήλικο παιδάκι. Ὁ Ἐνωτοάρχης ποῦ εἶναι περήφανος γιὰ τὶς ἐρωτικὲς του κατακτήσεις ἀνάμεσα στὶς παραμάνες τοῦ Ζαπλείου, ξαφνιάζεται ὅταν γιὰ μιὰ στιγμὴ νομίζει πῶς βρισκεται ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ παραμάνη ποῦ δὲν εἶχε προσέξει προηγουμένως.

2. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ ἡ βασίλισσα Ὀλγα ἐπιχείρησε τὴν μετάφραση τῶν Εὐαγγελίων, ἡ κατηγορία πὺς οἱ «μαλλιάροι» χρηματοδοτοῦνται μὲ ρούβλια ἀπὸ τοὺς πανσλαβιστικοὺς κύκλους, ἀποτελοῦσε μιὰ ἀπὸ τὶς μονιμότερες καὶ χυδαίστερες συκοφαντίες ποῦ χρησιμοποιοῦσαν ἐναντίον τους οἱ καθαρουμενιστὰν.

3. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει ἕνα μικρὸ κενὸ στὸ χειρόγραφο. Λεῖπει μιὰ φράση ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «δὲν θὰ ἀνοίγεις βιβλίον ποτὲ» ἢ κάτι ἀνάλογο.

4. Οἱ μαγκοροφόροι φοιτητὲς ἦταν ἀπαραιτήτο στοιχεῖο τῶν συλλαλητηρίων τῆς ἐποχῆς.

<i>Πανεπιστήμιον</i>	Θὰ ποδοκροτεῖς τοὺς καθηγητὰς καὶ θὰ στέλνεις τὰς ὑφηγητρίδας στὴν κουζίνα. ⁵
<i>Δομπόλειον</i>	Ναί, μαμά.
<i>Ἐνωμοτάρχης</i>	Στὴν κουζίνα βέβαια. Γιὰ νὰ προαχθεῖ καὶ ἡ μαγειρική τοῦ τόπου.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Θὰ συζητεῖς ἀδιακόπως γιὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ⁶ καὶ κάθε τόσο θὰ κάνεις στάσεις. ⁷
<i>Δομπόλειον</i>	Ναί, μαμά.
<i>Ἐνωμοτάρχης</i>	Σωστό... Νὰ κάνεις στάσεις γιὰ νὰ προοδεύσεις. Ἔτοι κι ὁ τροχιόδρομος! Κάνει στάσεις καὶ πάει ἔμπρός.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Πῶς σοῦ φαίνεται;
<i>Ἐνωμοτάρχης</i>	Ξεφτέρι θὰ βγεῖ.
	Ἄσμα ⁸
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Τὴ σοφία ξεροψήνω σὲ καμίνι φλογερό.
<i>Δομπόλειον</i>	Ἄπαράλλαχτο θὰ γίνω καὶ ἐγὼ μὲ τὸν καιρό.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Κούτσουρα, δαυλιὰ καημένα κάθε χρόνο ξεπετῶ.
<i>Δομπόλειον</i>	Θὰ ῥθουν τώρα καὶ σὲ μένα καὶ χωρὶς νὰ τοὺς ζητῶ.
<i>Οἱ δύο</i>	Σ' ἐμᾶς τὰ δυὸ ἀδελφωμένα τώρα ἀπὸ παντοῦ θὰ τρέχουν οἱ χαζοὶ κι ἂν μένουν καὶ ἀστράβωτοι στὴ χώρα, θὰ τοὺς στραβώνουμε τὰ δυὸ μαζί.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Στὰ ψηλά μου κεραμίδια κουκουβάγιες κελαηδοῦν.
<i>Δομπόλειον</i>	Ἄπὸ τώρα ζώνουν φίδια τοὺς γαμβροὺς ποὺ μὲ ζητοῦν.
<i>Πανεπιστήμιον</i>	Ἔχω τόσες ἕδρες κῆρες ⁹ ὅπου κλαίουν καὶ θρηνοῦν
<i>Δομπόλειον</i>	Οἱ δικές μου οἱ καλομοῖρες τοὺς μνηστῆρες ¹⁰ τυραννοῦν.
<i>Οἱ δύο</i>	Σ' ἐμᾶς τὰ δυὸ ἀδελφωμένα τώρα ἀπὸ παντοῦ θὰ τρέχουν οἱ χαζοὶ κι ἂν μένουν καὶ ἀστράβωτοι στὴ χώρα θὰ τοὺς στραβώνουμε τὰ δυὸ μαζί.

5. Τὸν Μάρτη τοῦ 1911 ἔκανε ἐναρξὴ τῶν μαθημάτων τῆς στὸ Πανεπιστήμιον ἡ πρώτη ἑλληνίδα Ὑφηγητρία τῆς Ἱατρικῆς Ἀγγλικῆς Παναγιωτάτου. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τῆς ἐπιφύλαξαν οἱ ἀντιδραστικοὶ φοιτητὲς ἦταν τρομαχτική. Ὅλη τὴ διάρκεια τῆς παραδόσεως θορυβοῦσαν, ποδοκροτοῦσαν καὶ ἀσχημονοῦσαν φωνάζοντας ἀπὸ κάτω πῶς ἡ θέση τῆς ἦταν «στὴν κουζίνα», νὰ τηγανίζει κεφτεδάκια καὶ νὰ περιποιεῖται μωρὰ. Αὐτὴ ὥστόσο ἔφερε μὲ ψυχραιμία σὲ πέρας τὴν πρώτην παραδόσὴν τῆς καὶ δέχτηκε καὶ τὰ συγχαρητήρια τοῦ Βενιζέλου ποὺ ἦταν παρὼν. (Περιγραφή τῶν ἐπεισοδίων στὴν ἐφημ. *Σκρίπ*, 18 τοῦ Μάρτη 1911, καὶ στὸ περιοδικὸ *Παναθηναϊκὴ*, τεύχ. Ἄπρ. 1911, σελ. 41.)

6. Τοὺς 3 πρώτους μῆνες τοῦ 1911, μὲ ἀφορμὴ τὴν προετοιμασία τοῦ νέου Συντάγματος ἡ διαμάχη γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα βρισκόταν σὲ μεγάλη ἔξαρση. Τὸν Γενάρη ὁ καθηγητὴς Γ. Μιστριώτης ζήτησε νὰ μπεῖ στὸ Σύνταγμα διάταξη ποὺ νὰ ὀρίζει ὅτι ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους εἶναι ἡ καθαρεύουσα (*Σκρίπ* 18. I. 1911). Στὶς 14 τοῦ Φλεβάρη 100 φοιτητὲς τῆς φιλολογίας προκάλεσαν ἐπεισόδια, προσπαθώντας, χωρὶς ἐπιτυχία, νὰ εἰσχωρήσουν στὴ Βουλὴ. Δυὸ μέρες ἀργότερα ἔγινε συλλαλητήριον στὰ Προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου στὸ ὁποῖο πήραν μέρος «ὑπερχίλια» ἄτομα (*Σκρίπ* 17.2.1911). Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ἤλθε νὰ ἐνισχύσει τὴ

θέση τῶν καθαρευουσιάνων μὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μιστριώτη. Ἡ συζήτηση στὴ Βουλὴ ποὺ εἶχε ἐπανελημμένα ἀναβληθεῖ ἔγινε τελικὰ στὶς 25 τοῦ Φλεβάρη. Μὲ ἀφορμὴ δηλώσεις τοῦ Παλαμᾶ ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς ὁ Κουλουμβάκης ζήτησε νὰ μπεῖ στὸ Σύνταγμα, ἄρθρο 3, παράγραφος ποὺ νὰ ἀποκλείει ἀπὸ τὴς δημόσιες θέσεις ὅσους θορυβοῦν «κατὰ τῆς ἐπισήμου γλώσσης». Στὶς 28 τοῦ Φλεβάρη ἔγινε νέο ὄγκωδες συλλαλητήριον τῶν καθαρευουσιάνων καὶ πορεία πρὸς τὸ γραφεῖο τοῦ Βενιζέλου. Στὸ τέλος ἐπικράτησε ἡ «συνβιβαστικὴ» λύση τοῦ Βενιζέλου, νὰ προστατευτεῖ στὸ νέο Σύνταγμα ἡ γλῶσσα τῶν Γραφῶν καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους αὐτὴ στὴν ὁποία γράφονται οἱ νόμοι. Τὸ μένος ὥστόσο τῶν καθαρευουσιάνων δὲν ἔβησε, παρὰ τὴν οὐσιαστικὴν τους νίκη. Τὸν Μάρτη αὐτοῦ τοῦ χρόνου ἀποφασίζεται νὰ γίνουν ἀνακρίσεις γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ κατὰ πόσο οἱ «μαλλιαροὶ» χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ ἔξωτερον καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὰ ολαβικὰ κράτη. Ὁ Πατριάρχης κυκλοφορεῖ ἐγκύκλιον κατὰ τὸν «ἀντεθνικῶν» ἐνεργειῶν τῶν «μαλλιαρῶν» καὶ ὁ ὑπουργὸς Παιδείας Ἀλεξάνδρης τιμωρεῖ τὸν Παλαμᾶ μὲ ἐνός μηνὸς προσωρινὴ ἀπόλυση ἀπὸ τὴν θέση τοῦ Γραμματέα τοῦ Πανεπιστημίου, ἐπειδὴ ἔκανε στὸ «Νομιά» δηλώσεις ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. Αὐτὰ εἶναι σὲ λίγες γραμμὲς τὰ γεγονότα ποὺ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα νὰ θεομοθε-

τηθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ καθαρεύουσα καὶ νὰ ἀποκτήσει συναγματικὴ προστασία, μὴ προστασία ποὺ συνεχίστηκε ἀπὸ τὰ 1911 ὡς τις μέρες μας.

7. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν ἦταν τὸ μόνον θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο στασίασαν οἱ θερμοαίμοι νεοέλληνες φοιτητὲς κάθε λίγο καὶ λιγάκι. Στὰ 1911 σημειώθηκαν ἐξεγέρσεις καὶ στάσεις μὲ ἀφορμὴ διάφορους διορισμοὺς καθηγητῶν (*Σκρίπ* 16, 29 καὶ 30 τοῦ Γενάρη 1911, κ.ά.)

8. Ἡ Διωδία Πανεπιστημίου καὶ Δομπόλειου εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τρία τραγούδια τῶν «Παναθηναίων 1911» γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Θ. Σακελλαριδῆς ἔγραψε πρωτότυπη μουσική.

9. Ἡ «ἐκκαθάριση» στὸν κρατικὸ μηχανισμό, ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἐπανάσταση στὸ Γουδί, ἔγινε ἀφορμὴ νὰ διωχθεῖ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον μεγάλος ἀριθμὸς καθηγητῶν. Στὸ Χημεῖο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς π.χ. ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ καθηγητὲς εἶχαν μείνει μόνον δύο (*Σκρίπ*, 30 τοῦ Γεν. 1911)

10. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911 αὐτοὶ ποὺ εἶχαν ὑποβάλει αἴτηση γιὰ καθηγητικὴ ἔδρα στὰ «δύο» πανεπιστήμια τῆς Ἀθῆνας ἔφταναν αἰσιῶς τὸν ἀριθμὸ τῶν 117! Τρεῖς Ἑλληνες καθηγητὲς ὅμως ποὺ μετακλήθηκαν ἀπὸ ἕνα πανεπιστήμιον δὲν δέχθηκαν τὴν τιμὴ! (*Παναθηναϊκὴ*, Σεπτ. 1911, σελ. 144).

Τὸ Τραγούδι τοῦ Βουλευτῆ

Σκηνὴ Δ'

Ἔρχομαι στὴν Ἀθήνα
ἀοίκης Βουλευτῆς
καὶ μὲ προσόντα φίνα,
τρανὸς ἀνορθωτῆς.

Πάνε πιά τὰ παλιά,
τὴν Ἀνόρθωση ζητῶ
καὶ κορδόνι κι ἐλιά
τὰ μουτζώνω τὰ πετῶ!¹

Θὰ γενῶ καὶ ὑπουργός,
ὅπως γίνονται πολλοί,
ἀφοῦ δράσω ἐνεργῶς
μέσα στὴ Διπλὴ Βουλή.²

Ἄγορεύω δυνατὰ
κι εἶναι αἱ κρίσεις μου σοφαὶ
καὶ τοῦ κάθε φαφλατᾶ
δὲν μὲ πάνουν αἱ μομφαί.

Ναί, ναί!
Καὶ μὲ τοῦτα καὶ μ' αὐτὰ
Ναί! ναί!
Θὰ τραβῶ καὶ τὸ λουφέ!

Ἀνόρθωση μὲ πόνο
ζητῶ καὶ κυνηγῶ
τὸ σύνταγμα μπαλώνω,
μπαλώνομαι κι ἐγώ.

Εὐνομία παντοῦ
νὰ σκορπάμε τὸν παρὰ
στὴν ὑγεία τοῦ κουτοῦ
κι ὅλα πάνε μιὰ χαρά.

Μὲ καμιὰ διακοπή,
μ' ἓνα ὄχι, μ' ἓνα ναὶ
στῶν κοινῶν τὴν προκοπή
συνεισφέρω ρεφενέ.

Καὶ μοῦ δίδουν γιὰ καφέ
ρουσοφετάκια ζηλευτά,
τί τὰ θέλεις ἀδελφέ,
μᾶς χρειάζονται κι αὐτὰ!

Ναί! ναί!
καὶ τραβῶ καὶ τὸ λουφέ—
Ναί! ναί!
καὶ τσεπώνω δυνατὰ!

1. Μὲ τὴ φράση αὐτὴ ὁ Ἀχιλλέας, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν «νέων ἀνδρῶν» στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, ἐκφράζει τὴν περιφρόνησή του γιὰ τὰ κόμματα τῆς ἐποχῆς πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1909. «Κορδόνι» ἦταν ἡ λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ Ἐθνικοῦ Κόμματος τοῦ Θ. Δελιγιάννη (ὁ ὁποῖος, λέγεται πῶς κάποτε εἶχε συστήσει στοὺς ψηφοφόρους νὰ τὸν ψηφίσουν «κορδόνι», ὄλοι στὴ σειρά). Ἡ ἐλιά ἦταν τὸ σύμβολο τῆς μεγάλης ἀντίπαλης παράταξης τοῦ Τρικούπη. Τὸ κορδόνι καὶ ἡ ἐλιά ἐπομένως, ἐπικροοῦσαν τὸν χρεοκοπημένο στὰ 1911 παλαιοκομματισμό.

2. Ἡ δευτέρη Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἀρχισε τὶς ἐργασίες της στὶς 8 τοῦ Γενάρη 1911 καὶ ψήφισε τὸ νέο Σύνταγμα ποὺ μπῆκε σὲ ἐφαρμογὴ τὴν 1η Ἰουλίου τοῦ ἴδιου χρόνου. Ἡ «Διπλὴ Βουλή» διαλύθηκε τὸν ἐπόμενο χρόνο καὶ ἐκλογές γιὰ ἀπλὴ Βουλὴ διενεργήθηκαν στὶς 12 τοῦ Μάρτη 1912. Καὶ αὐτὲς τὶς ἐκλογές τὶς κέρδισε ὁ Βενιζέλος.

Ἡ τελευταία σκηνὴ τῆς πρώτης πράξεως μὲ τὸν κ. Λεπενιώτην

ΕΥΘΥΜΟΥΜΑΙ

Ευλέμαχος
Λεωνιδίου

Ἡ Ροζαλία Νίνα στὸν ἀνδρικό
ρόλο τοῦ Δελοῦ Ἐσαρχιώτη

A stylized, handwritten signature or mark in the bottom left corner of the page.

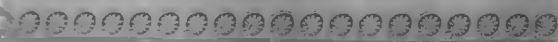
ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΘΗΝΑΙΩΝ.

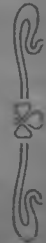
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΠΑΜΠΗΣ ΑΝΝΙΝΟΣ

Ο ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΤΩΝ "ΠΑΡΑΘΗΝΑΙΩΝ."

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ ΖΑΚΕΛΑΡΙΔΗΣ

ΟΙ ΘΙΑΣΑΡΧΑΙ

ΡΟΖΑΛΙΑ ΝΙΚΑ

ΘΗΕΜΑΧΟΣ ΛΕΠΕΝΙΩΤΗΣ

ΕΙΜΟΝΑΣ ΦΩΣ

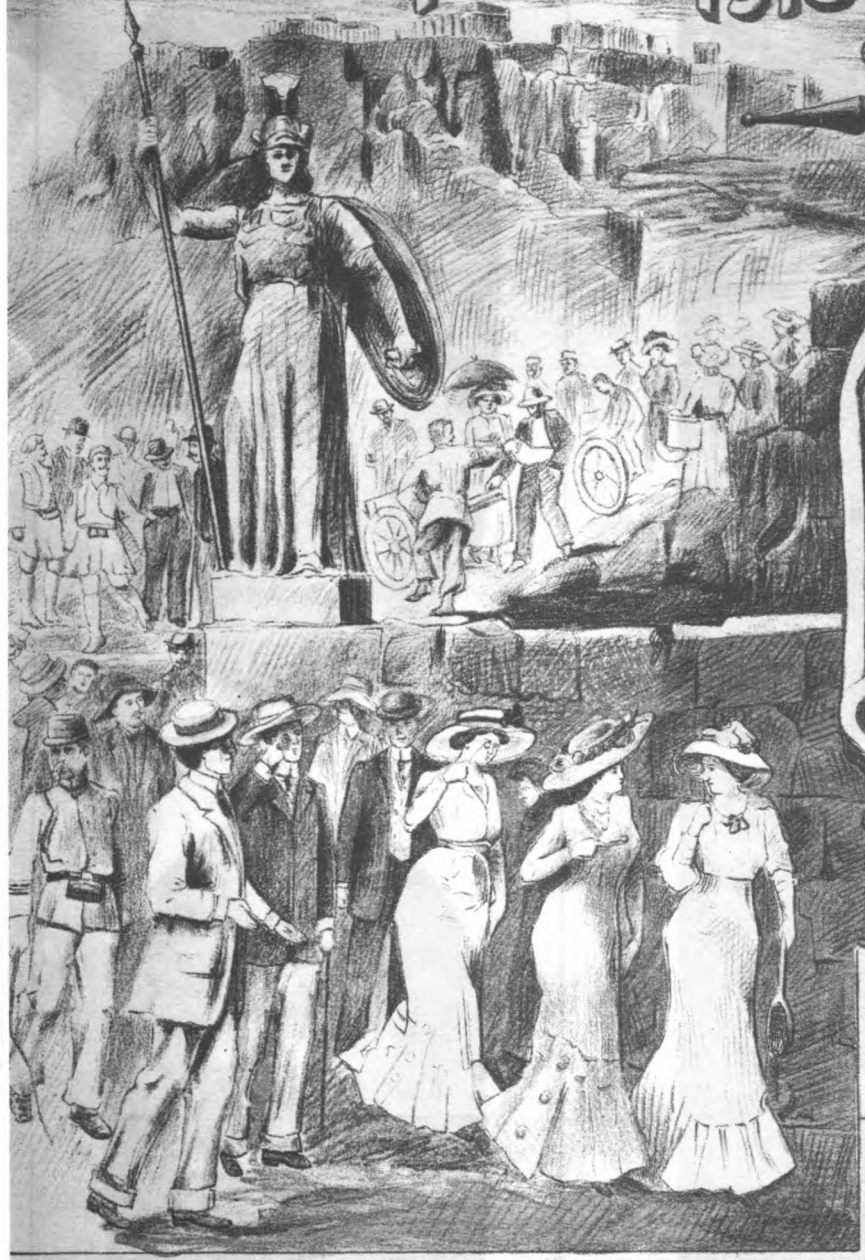

·Η Έλενη Φύρος

ΤΑ ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ ΤΟΥ 1910

M. ANNINOY & Γ. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΥΩΔΙΑ
ΥΦΗΓΗΤΡΙΑΣ - ΑΕΡΟΠΟΡΟΥ
 ΜΟΥΣΙΚΗ ΔΙ' ΑΣΜΑ ΚΑΙ ΚΛΕΙΔΟΚΥΜΒΑΛΟΝ
Θ. Ι. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΟΥ

ΠΡΩΤΟΙ ΕΚΤΕΛΕΣΤΑΙ -
 - ΦΩΤ. ΛΟΥΗ - Α. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ -

ΕΚΔΟΣΙΣ
 ΚΩΝΣΤ. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
 ΘΡ. ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗΣ
 (ΜΟΥΣΙΚΟΣ)
 15 ΣΤΡΑ ΑΡΕΑΚΕΙΟΥ · 15
 ΑΘΗΝΑΙ.

ΘΕΑΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

ΕΣΤΕΓΑΣΜΕΝΟΝ

ΤΕΝ-ΤΣΕΝ-ΡΕΝ

ΧΡΥΣΟΜΑ ΔΑΦΝ

Τρεῖς ἀνδρες; πατέρας;

ΑΠΨΕ ΚΥΡΙΑΚΗ 37 ΦΥΡΑΝ

ΡΟΥΣΚΑΓΙΑ

ΡΟΖΑΛΙΑ ΝΙΚΑ

ΥΠΟΥΧΙΑΜΕΝΤΕ

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΣΩΠΑ ΜΟΥ

Ήρ. Χαλιόπουλος

Εκτρο-παιδί

Ήρ. Χαλιόπουλος

ΝΑΥΤΗΣ

Ροζαλία Νίκα

Η ΦΙΦΤΥ ΤΟΥ

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΟΛ. ΑΡΚΑΣ

(ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ)

εις 3 πράξεις και Λογικά 20

1908

ΡΟΖΑΛΙΑ ΝΙΚΑ

Βασίλειος Σ. Λεοντοπούλου

Οί δύο πρωτοπορίες στην ελληνική ποίηση 1930 μὲ '40

τοῦ Mario Vitti

Ἄν ἡ ἰδεολογική σύγκρουση, πού ἐντείνεται καί ὀξύνεται γύρω στό 1930 στήν Ἑλλάδα, κοιταχτεῖ ἔχοντας κατά νοῦ τήν ἀνασταλτική ἐπέμβαση τῆς 4ης Αὐγούστου στόν κοινωνικό προβληματισμό, θά ἦταν μεθοδολογικό λάθος νά παρασιωπηθοῦν κάποια ζητήματα τῆς ἴδιας περιόδου πού ἔχουν λίγο ἢ πολὺ φανερὴ συγγένεια μὲ αὐτὴ τὴν ἰδεολογική σύγκρουση. Τὸ 1936 χωρίζει στὴ μέση τὴ δεκαετία 1930/40/41, τὸ διάστημα δηλαδή πού ἡ γενιὰ τοῦ Τριάντα διαφοροποιεῖται καί σχηματίζει τὰ γνωρίσματα τῆς τέχνης τῆς. Ὡς τὸ 1936 προχωρεῖ ἀνεμπόδιστα μιὰ ὠρίμανση μὲς στήν ἰδεολογική σύγκρουση μαρξισμὸς/φιλελεύθερος ἰδεαλισμὸς, πού ὀδηγεῖ σὲ καταστάσεις βασικά νέες ὅσους ἀργότερα φιμώνονται μοιραῖα, καθὼς καί ἐκείνους πού μποροῦν ἀπρόσκοπτα νά ἐκφραστοῦν, ἐφόσον δὲν φέρνουν ἀντίρρηση στό σύστημα τοῦ Μεταξᾶ. Οἱ συνειδησιακὲς μεταπτώσεις στό χῶρο τῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ 1936 καί μετὰ εἶναι τόσο ποικίλες σὲ ἀποχρώσεις, ὅσοι εἶναι καί οἱ λογοτέχνες καί τὸ κάθε ἔργο τους χωριστά. Γι' αὐτὸ κάθε σχηματοποίηση πού γίνεται ἐδῶ, γιὰ τὴν μελέτη αὐτῶν τῶν διαδοχικῶν φάσεων, ὀφείλει μόνιμα νά συντελεῖται μὲ τὴν ἐπίγνωση τῆς προσωρινότητάς τῆς καί μονάχα μὲ σκοπὸ νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ τοποθέτηση καί ἡ ἀνάπτυξη ἑνὸς ὠριμότερου προβληματισμοῦ, πού οἱ νέες καταστάσεις ἐπιβάλλουν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς σκέψης.

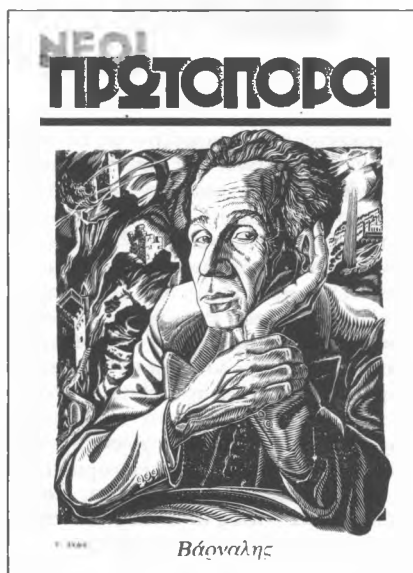
Οἱ δύο πρωτοπορίες

Ἡ ἐξέταση τοῦ θέματός μας μπορεῖ νά ξεκινήσει χρονικά ἀπὸ ἓνα ἐπεισόδιο διαφωτιστικό, πού βοηθεῖ νά μποῦμε στό νόημα τῶν προσανατολισμῶν πού επικρατοῦν ἐκείνη τὴ στιγμή στήν Ἑλλάδα. Τὸ 1933 ἐμφανίζεται σὲ δευτέρα ἔκδοση *Τὸ φῶς πού καίει*, πρωτοδημοσιευμένο στήν Ἀλεξάνδρεια τὸ 1922. Δύο βιβλιοκρισίες δημοσιευμένες γιὰ τὴν ἐπανεκδόση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Βάρναλη, δηλώνουν τίς ἀντίστοιχες κατευθύνσεις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Στὸ περιοδικὸ τῆς σοσιαλιστικῆς παράταξης *Νέοι Πρωτοπόροι* (1933, σ. 32-33) γράφει μιὰ κριτικὴ ὁ Ἀσημάκης Πανσέληνος. Στὸ περιοδικὸ *Ἰδέα*, πού γεννήθηκε σάν

ἄμυνα τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ («μιὰ πράξη ἀπαραίτητη, γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ μαρξιστὲς δὲν συναντούσανε πούθενά καμιὰν ἰδεολογικὴ ἀντίσταση καί νομίζανε πὼς εἶναι κύριοι τοῦ πεδίου», ἐξηγεῖ ὁ Θεοτοκᾶς στόν Σεφέρη, *Ἀλληλογραφία*, 1975, σ. 88-9), δημοσιεύεται μιὰ κριτικὴ τοῦ Θεοτοκᾶ (1933, σ. 101-7). Ὁ Θεοτοκᾶς δὲν εἶχε ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τὴν ποίηση· ἀλλὰ ὁ ἴδιος ἦταν ἀνυπόκριτος φορέας μιᾶς κριτικῆς συνείδησης, πού —γιὰ νά συνεννοηθοῦμε— θά τὴν ὀνομάσουμε συνείδηση τοῦ φιλελεύθερου ἀστισμοῦ, στό ἴδιο μέτρο πού ὁ Πανσέληνος ἐκφράζει τὴν μαρξιστικὴ κριτικὴ. Τὰ κριτήρια

πού προϋποθέτονται στις δύο αντίληψεις είναι σαφή. Ὁ Πανσέληνος στηρίζει ὅλη τὴ βιβλιοκρισία του στὸ κατὰ πόσο ὁ Βάρναλης ἐκφράζει τὸ προλεταριάτο καί, σὲ δεύτερο λόγο, κατὰ πόσο τὸ προλεταριῶτο τὸν κατανοεῖ. Ἡ ἀφετηρία τῆς σκέψης του μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ τὸ συλλογισμό: οἱ προλεταριακὲς μάζες ἐπαναστατοῦν· ὁ ποιητὴς πού ἐκφράζει τὴν ἐπανάσταση τοῦ προλεταριάτου εἶναι ὁ σωστός ποιητὴς. Τὰ πορίσματα τοῦ Πανσέληνου εἶναι θετικὰ γιὰ τὸν Βάρναλη, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Βάρναλης δὲν δουλεύει τόσο γιὰ τὴν ἀνόρθωση, ὅσο — ἢ, τουλάχιστον, περισσότερο — γιὰ τὸ «ξεχαρβάλωμα τοῦ παλιοῦ κόσμου» (1933, σ. 33).

Ὁ Θεοτοκάς, ἐξετάζοντας τὸ ποίημα, διαπιστώνει ὅτι ὁ Βάρναλης «γεννήθηκε γιὰ νὰ γίνει ἕνας καλὸς λυρικός ποιητὴς, δίχως ἐξαιρετικὴ πνοή, ἕνας ποιητὴς τῆς σειρᾶς τοῦ Λάμπρου Πορφύρα, νὰ ποῦμε» (σ. 102), καὶ ὅτι «τὰ λάσπωσε» ἀπὸ τὴ στιγμή πού θέλησε νὰ γίνει προφήτης καὶ νὰ σώσει τὴν ἀνθρωπότητα (σ. 103). Κάνει προπαγάνδα «μὲ δύο τρία παιδικὰ ἀξιώματα» καὶ «λύνει ὀριστικὰ τὰ πιὸ βαθιὰ καὶ πιὸ περίπλοκα προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης» (σ. 105). Ἡ ποίησή του εἶναι «δηθὲν πρωτοποριακὴ», ἀλλὰ ἡ πρωτοπορία δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν καρδιά του πού «εἶναι γερασμένη, κουρασμένη, τρομερὰ φτωχὴ καὶ ξερὴ» (σ. 106). «Οἱ ἴδιοι οἱ προλετάριοι θὰ τὰ [τὰ γραψίματα του] ἀρνηθοῦνε μόλις ἀποκτήσουν ἀληθινὴ παιδεία καὶ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα» (σ. 107).

Ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν ἀντιθετικῶν συμπερασμάτων τῶν δύο φορέων, τοῦ Πανσέληνου καὶ τοῦ Θεοτοκά, ἐκεῖνο πού ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς πρωτοπορίας πού ἀναδύεται ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Θεοτοκά. Ὁ Πανσέληνος οὔτε κὰν προβληματίζεται μὲ αὐτὴν, τὴ στιγμή πού δὲν κωλύεται νὰ ταυτίσει στὸ πρόσωπο τοῦ Βάρναλη τὴν πολιτικὴ πρωτοπορία μὲ τὴν καλλιτεχνική. Ἡ κοινωνικὴ πρωτοπορία, ὅσο καὶ ἡ καθολικὴ ἐπανάσταση, συνεπάγεται καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη μαρξιστικὴ θεωρία· ὅποιος ὑπηρετεῖ τὴν κοινωνικὴ πρωτοπορία εἶναι, μὲ αὐτὴ καὶ μόνη τὴν

πράξη, καλλιτέχνης πρωτοπόρος. Οἱ σοσιαλιστὲς τῆς Ἑλλάδας δὲν ἀμφιβάλλαν οὔτε στιγμή γιὰ τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ τοῦ δόγματος. Παρ' ὅλο τὸ γεγονός ὅτι εἶχαν στραμμένα τὰ μάτια στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, ἡ παρουσία μιᾶς καλλιτεχνικῆς ἐπανάστασης πού συνοδοιπόρησε ἐκεῖ μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση, σχηματίζοντας ἔτσι μιὰ ιδεώδη κατάσταση ποιητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς πρωτοπορίας, δὲν τοὺς ἔκανε νὰ ὑποπτευτοῦν, οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ ἀπὸ τὸ 1934, ὅτι ὑπάρχουν καὶ αἰτήματα καλλιτεχνικῆς πρωτοπορίας πού πέρα ἀπὸ ἐκεῖνα πού διαπίστωνε ὁ Πανσέληνος στὸν Βάρναλη.

Ἀπὸ τὴ δικὴ του πλευρὰ ὁ Θεοτοκάς, ἂν καὶ ἔχει στόχο τὴν προπαγανδιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Βάρναλη, σὲ ὕστατὴ ἀνάλυση, ἐκεῖνο πού βασικὰ προσάπτει στὸ *Φῶς πού καίει*, εἶναι ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πρωτοποριακὴ ποίηση, ἀλλὰ γιὰ ποίηση μέτρια (ἐκεῖ πού τῆς ἀναγνωρίζει κάποια ἀξία) μιᾶς καρδιάς κουρασμένης καὶ γερασμένης. Γιὰ νὰ ἐννοήσουμε καλύτερα αὐτὴ τὴν κρίση τοῦ Θεοτοκά, ἂς τὴ συνδυάσουμε μὲ τὶς ἐπιφυλάξεις πού ὁ ἴδιος εἶχε διατυπώσει πέντε χρόνια ὑψίτερα γιὰ τὸν Καβάφη, ἀντιδρώντας στὴ φήμη του ὡς πρωτοπόρου, πού κέρδιζε ἔδαφος ἀνάμεσα στοὺς νέους, καὶ πού τὶς συνόψιζε σὲ μιὰ φράση ἀφοριστικῆ: «Ὁ κ. Καβάφης εἶναι ἕνα τέλος κὶ ἡ πρωτοπορία εἶναι μιὰ ἀρχή» (1929, *Ἐλεύθερο πνεῦμα*, 1973, σ. 65). Ξεμινώντας ἀπὸ τὴν παρακαμψιὰ, γεροντικὴ ποίηση τοῦ Καβάφη, ἔφτανε στὴ διακήρυξη τῆς πρωτοποριακῆς ποίησης ὡς ποίησης τῆς νιότης, ποίησης πού τὴν κάνουν «ρωμαλέα παιδιά, γυμνασμένα, μὲ ἐλεύθερες κινήσεις καὶ ζωερὰ χρώματα» (ἴδ. παρ., σ. 69).

Τὸ ἴδιο ἔτος τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ Βάρναλη, σὲ ἕνα ἄρθρο πού ἐπιγράφεται *Νιότη*, ὁ Θεοτοκάς, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τοὺς στόχους τῶν ἀριστερῶν, τοὺς χλευάζει γιὰ τοὺς «τυραννικούς δογματισμούς τους» καὶ τοὺς ἀπειλεῖ ὅτι ἡ «ζωὴ θὰ δείξει ποῖα εἶναι ἡ καρποφόρα δράση καὶ ποῖα ἡ ἄγονη ἀντίδραση, ποιοὶ εἶναι οἱ πρωτοπόροι καὶ ποιοὶ οἱ ἀεριτζήδες, οἱ δημόκοποι, οἱ ἀνεδαφικοί καὶ ἄχρηστοι θεωρητικοί» (*Ἰδέα*, 1933, σ. 263). Κι ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα καλεῖ τὴν «πιὸ διαλεχτὴ ἑλληνικὴ νιότη» νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὴ ρουτίνα, τὴν μετριότητα, καὶ νὰ ἐπιδοθεῖ μὲ τόλμη στὸ πνεῦμα τῆς περιπέτειας. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ κείμενο ἔχουμε νὰ ἀποκομίσουμε τὸ σύνθημα δραστηριᾶς ἀνανέωσης στὴν τέχνη, ταυτιζόμενη μὲ τὰ νιάτα καὶ τὴν τόλμη, σὲ ἀντιδιαστολή, ἐπομένως, μὲ τὸν γεροντισμὸ. Κείμενα ὅπως αὐτό, πού σὲ μερικὸς θυμίζει ἐθνικο-σοσιαλιστικὲς θέσεις, συσχετισμένο μὲ λογοτεχνικὲς πραγματοποιήσεις πού τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ἄρχιζαν πιά νὰ ἐμφανίζονται, μαρτυρεῖ τὴ συνειδητὴ ἀπόφαση μιᾶς ριζοσπαστικῆς ἀνανέωσης στὴ γενιὰ τοῦ Τριάντα σὲ μιὰ κατεύθυνση ὑγείας, νιότης καὶ ἀπόλαυσης τῆς ἑλληνικῆς φύσης. Τὰ σημάδια τοῦ ξεπεράσματος τῆς παρακμῆς πρὸς μιὰ παρόμοια κατεύθυνση, ἂν δὲν εἶναι εὐδιάκριτα στὰ ποιήματα τοῦ Σεφέρη, πού ὡστόσο ἀπὸ τὸ 1928 δηλώνει ὅτι ἔχει βγεῖ ἀπὸ τὸν κλειστὸ χῶρο τοῦ Καρυωτάκη, εἶναι ἀναμφισβήτητα σὲ ἀφηγηματικὰ ἔργα ὅπως ἡ *Ἀργὴ* τοῦ Θεοτοκά καὶ ἡ *Ἐκάτη* τοῦ Κ. Πολίτη, καὶ ἐμφανίζονται στὸν Ν. Ράντο πρὶν ἀκόμη τὰ σταθεροποιήσει ὁ Ἐλύτης τὸ 1935.

Τὴν «παρακμὴ» τὴν καταγγέλλουν καὶ οἱ «ἐπαναστατημένοι» μαρξιστὲς· μέσα στὴν κλειστὴ δομὴ τοῦ κοινωνισμοῦ τους τῆς ἀποδίνουν ὅμως διαφορετικὴ ὄντοτητα, δογματικὴ καὶ θεωρητικὴ. Ταυτίζοντας τὴν καλλιτεχνικὴ παρακμὴ μὲ τὴν παρακμὴ τῆς ἀστικῆς

τάξης, φτάνουν στο συμπέρασμα πώς η άνατροπή της «μπουρζουαζίας» θα επιφέρει με λογική συνέπεια και την ήττα της καλλιτεχνικής παρακμής. Πάνω σ' αυτόν τον άφηρημένο συλλογισμό έφησυχάζουν οι σοσιαλιστές και δέν βλέπουν την ανάγκη για μιá προσπάθεια να ξεπεραστεί ή παρακμή στην τέχνη με μέσα πιό στενά καλλιτεχνικά, πού άφορούν δηλαδή την «μορφή», τή «φόρμα». Για να εξηγήσω με ένα παράδειγμα τά όσα λέγω, προσφεύγω στην περίπτωση του Μαγιακόφσκη, πού στη Ρωσική Έπανάσταση έπαιξε ρόλο συγκροτημένου, καθολικού έπαναστάτη, τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη «φόρμα». ¹ Ο Μαγιακόφσκη όμως έμεινε άγνωστος και άνεκμετάλλευτος άπό τους Έλληνες σοσιαλιστές σέ χρόνια πού ό ίδιος θά τους βοηθούσε να δημιουργήσουν μιá τέχνη πραγματικά πρωτοποριακή. "Αν στη γειτονική Τουρκία έμφανιζόταν ή μεσογειακή έκδοχή του Μαγιακόφσκη στο πρόσωπο του Ναζιμ Χικμέτ, και οι Έλληνες ομοϊδέατες του χαιρέτιζαν ένθουσιωδώς σέ αυτόν τόν έπαναστάτη και ποιητή (Άναπληρωτής, «Ναζιμ Χικμέτ, Τούρκος έπαναστάτης ποιητής», *Πρωτοπόροι*, 1931, σ. 420-1), άναφέροντας στίχους του με «ταξικό σαρκασμό», δέν μπαίναν όμως σέ καμιá ύποψία για τó τι θά γινόταν με έναν Μαγιακόφσκη/Χικμέτ Έλληνα. ²

Αυτή ή ύποψία πού έλειψε άπό την άριστερή παράταξη στο χώρο τής ποίησης, και ή αδράνεια στον καλλιτεχνικό τομέα γενικά, στοίχισε άρκετά άκριβά στους σοσιαλιστές άλλά και στην ελληνική λογοτεχνία στο σύνολό της, έπιβραδύνοντας την ώριμάνση της. Μέσα στον χαμένο αυτό χρόνο, ό ποιητικός χώρος, πού έμεινε άκάλυπτος και διαθέσιμος, μπήκε στη σφαίρα επίδρασης τής άλλης πρωτοπορίας, τής καλλιτεχνικής πρωτοπορίας του άστισμού, προωθώντας έτσι έναν προβληματισμό πού έμενε άδιάφορος μπρός στην κοινωνική ύπόσταση τής ποίησης, άπομακρύνοντας με τόν τρόπο αυτό την ώρα πού θά γινόταν ή σύνθεση.

Ό Ρίτσος άνάμεσα στην ίντελιγκέντσια και την έλίτ

Η συλλογή *Τρακτέρ* του Γιάννη Ρίτσου δημοσιεύεται τó 1934 και περιέχει ποιήματα γραμμένα άνάμεσα στο 1930 και τó '34, καθώς ό ίδιος δηλώνει στον συγκεντρωτικό πρώτο τόμο *Ποιήματα* (1961). Τά κείμενα αυτά, πού μοιράζονται σέ τρεις ομάδες, δέν θά εξεταστούν έδώ παρά μονάχα ως έκδήλωση πού πραγματοποιείται άπό ένα νέο ποιητή, νεοφώτιστο στον μαρξισμό, και πού παίρνει τις ευθύνες του για πρώτη φορά μπρός σέ ένα ευρύτερο κοινό. Τό πόσο σημαντικό γεγονός άποτελέσε ή εμφάνιση αυτή του Ρίτσου γίνεται κατανοητό άπό τόν αντίκτυπο πού είχε άμέσως, προκαλώντας την αντίδραση του Α. Καραντώνη και την άδίστακτη ένταξη του ποιητή στην προλεταριακή και πρωτοποριακή λογοτεχνία άπό τó κομμουνιστικό περιοδικό *Νέοι Πρωτοπόροι*.

Πέρα άπό όσα μās λέγει ό ίδιος ό ποιητής για τόν έαυτό του, μέσα στα ποιήματά του, δέν ξερούμε πολλά. Τις όδυνηρές προσωπικές και οικογενειακές του συμφορές ό Ρίτσος τις έξιστορεί στο ποίημα/γράμμα «Στόν πατέρα μου», γραμμένο στη Σωτηρία με προσορισμό τó Δαφνί. Άπό κει και πέρα ποιός ήταν ό καλλιτεχνικός εξοπλισμός του, μόνον ή άνάλυση μπορεί να τó διαπιστώσει, τόσο άναφορικά με τó ιδεολο-

γικό/μορφωτικό ύλικό, ³ όσο και άναφορικά με τά εκφραστικά μέσα.

Για τόν Καραντώνη ως δεσπόζουσα «επίδραση» στον Ρίτσο έγινε άμέσως λόγος άπροκάλυπτα άπό τόν Α. Καραντώνη, πού μάλιστα άμέσως μετά άπό την κριτική του (*Τά Νέα Γράμματα*, άρ. 7 - 8, Ιούλιος - Αύγουστος 1935, σ. 439-41), έγραψε τή μελέτη πού καταδικάζει τόν καρυωτακισμό («Η επίδραση του Καρυωτάκη στους νέους», *Τά Νέα Γράμματα*, άρ. 9, Σεπτέμβριος 1935, σ. 478-86). Τείνω μάλλον να πιστέψω ότι ή συλλογή *Τρακτέρ* έδωσε την τελική ώθηση στον Καραντώνη να καταδικάσει τόν καρυωτακισμό, πετυχαίνοντας έτσι να σαρώσει «όλόκληρη λεγεώνα νέων στιχουργών» και μαζί την κομμουνιστική πρωτοπορία. Ένα τεκμήριο αυτής τής πρόθεσης του είναι ότι μέσα στα πολλά παραδείγματα «παρωδίας τής τέχνης» του Καρυωτάκη πού παραθέτει (σ. 485), πάμπολλα είναι παρμένα άπό τó *Τρακτέρ* του Ρίτσου, δίχως πουθενά να άναφέρεται ούτε τó όνομα του Ρίτσου ούτε ό τίτλος τής συλλογής.

Γιώργος Θεοτοκάς

Ό Α. Καραντώνης, ξεχωρίζοντας τή συλλογή του Ρίτσου για να την κρίνει, τής άποδίδει με αυτή την προτίμηση μιá σημασία πού δέν άπαντά σέ άλλους νέους πού καρυωτακίζουν. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή σημασία αυτή όφείλεται στις ιδεολογικές διαστάσεις πού άναγνώρισαν άδίστακτα και οι μèn και οι δέ στη συλλογή. Ό Καραντώνης δέν άμφισβητεί, έπιδεικτικά, την ειλικρίνεια του Ρίτσου και την «έξομολόγηση» και τους «δραματισμούς τής καινούριας κοινωνίας», για να προλάβει την κατηγορία ότι είναι πολιτικά προκατελιημμένος. Στόχος του είναι ή έξουδετέρωση του Ρίτσου ως ποιητή, ώστε να του άφαιρέσει την «πρωτοποριακή» ύπόσταση στο χώρο τής τέχνης. Πιό κάτω ό Καραντώνης θίγει δύο άλλα σημεία. Καταρχήν ψέγει τόν καρυωτακισμό στον Ρίτσο, πού «άπό τή φύση του επιβάλλει στους όπαδούς του την άναγωγή του σχετικού στο άπόλυτο και του συγκεκριμένου στο άφηρημένο» (σ. 440), πού άναστέλλει την άμεση έπαφή με τή φύση και τή ζωή, και πού «παρέλυσε τις καλλιτεχνικές του δυνάμεις, ξεράνε τó δέντρο τής καρδιάς του». Τό άλλο σημείο πού θίγει είναι ό παθητικός θαυμασμός του στον κομμουνισμό: «Ό κ. Ρίτσος δέν μεταβαίνει στον κομμουνισμό άπό πληθωρισμό έσωτερικής ζωτικότητας, άλλά παρακινήμένος άπό την άπελπισία των παραλυτικών πού καταφεύγουν στις θαυματουργές εικόνες».

Ό άλλος τρόπος άντιμετώπισης των ποιημάτων του *Τρακτέρ* πού ενδιαφέρει έδώ είναι των σοσιαλιστών. Προέρχεται άπό την Άλεξάνδρα Άλαφούζου, «έξχωριστή συνεργάτρια» ρωσικής παιδείας, του περιοδικού *Νέοι Πρωτοπόροι*. Η βιβλιοκρισία (*Ν.Π.*,

άρ. 10, Ὀκτώβριος 1935, σ. 434-5) προηγήθηκε χρονικά ἀπὸ ἓνα κύριο ἄρθρο τῆς ἴδιας στὸ ἴδιο περιοδικό, «Ἡ θέση μας πάνω στὴ λογοτεχνία» (άρ. 6, Ἰούνιος 1935, σ. 121-3), πού ἀποτελεῖ τὴν επίσημη θεωρία τοῦ μαρξιστικοῦ περιοδικοῦ καὶ συνάμα τὰ κριτήρια πού διέπουν τὴ βιβλιοκρισία. Τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ ἄρθρο, προγραμματικὸ στὴ βάση του, δηλώνει τὴν «ἀπόλυτη ἀνάγκη μιᾶς καθοδηγητικῆς γραμμῆς γιὰ τὴν προλεταριακὴ λογοτεχνία πού γεννιέται στὸν τόπο μας», καὶ καταδικάζει τὴν «τέχνη γιὰ τὴν τέχνη», τὴν «οὐδέτερη» τέχνη, ὑποστηρίζοντας τὴν ἐνταξὴ τῆς τέχνης στὴν «πάλη», στὸν «πολιτικὸ ἀγώνα» τοῦ προλεταριάτου.

Μὲ αὐτὴ τὴ θεωρητικὴ ἀφετηρία, εἶναι ἐπόμενο τὸ κύριο βάρος τῆς κριτικῆς νὰ πηγαίνει στὴν καταμέτρηση τοῦ βαθμοῦ μαρξιστικότητας, ἄς ποῦμε, τοῦ νεαροῦ κοινωνικοῦ πρωτοπόρου. Ἡ Ἀλαφούζου φαίνεται γενικὰ ἰκανοποιημένη ἀπὸ τὴν κατάκτηση τοῦ Ρίτσου, πού, «ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἄκρο ἰντιβιντουαλισμὸ τῆς μικροαστικῆς μορφῆς», φτάνει «στὴν χαρούμενη ἀλήθεια τοῦ Κομμουνιστικοῦ Σοσιαλισμοῦ». Παραμερίζοντας τὰ πρῶτα ποιήματα, πού ἐμπειρίζουν καὶ μιὰ «αὐτοκριτικὴ», ἢ ὁποῖα ματαιώνει μιὰ δική της ἰδεολογικὴ κριτικὴ, ἢ Ἀλαφούζου ἐξηγεῖ ὅτι τὰ τελευταῖα «δείχνουν κάπου κάπου πὼς ὁ Γιάννης Ρίτσος δὲν μπῆκε ἀκόμα ὀριστικά στὴ φιλοσοφία τοῦ Μαρξισμοῦ - Λενινισμοῦ». Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ κριτικὸς διατυπώνει μιὰ παρατήρηση ἀνάλογη μὲ τοῦ Καραντώνη: ὁ Ρίτσος μιᾶ γιὰ τὸν Μάρξ σὰν νὰ προκентаί γιὰ ἓνα ἀναπάντεχο θαῦμα· «γενικὰ οἱ ὑπερφυσικὲς δὴθεν ιδιότητές του τὸν κάνουν ἓνα εἶδος εἰδώλου προλεταριακῆς λατρείας». Ἡ Ἀλαφούζου δὲν σταματᾷ ὅμως στὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο, προχωρεῖ καὶ στὴν «καθαρὰ καλλιτεχνικὴ πλευρὰ» τοῦ Ρίτσου φέροντας τὴν «ποιητικὴ του γλώσσα, πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ πιὸ μεγάλο τεχνικὸ ἐλάττωμα στοὺς στίχους του, παρὰ τὸ πλούσιο λεκτικὸ του». Ἀποδοκιμάζει τὰ «ἀντικαλλιτεχνικὰ νοητικὰ παραφορτώματα τῶν φράσεων, πού δὲν βαθαίνουν, ὅπως νομίζει ὁ ποιητῆς, ἀλλὰ συσκοτίζουν τὸ κύριο νόημα», καὶ τὴ «συνταχτικὴ στρουκτούρα» πού «κάποτε εἶναι τόσο στρυφνὴ, τόσο σκοτεινὴ καὶ μερδεμένη, πού χρειάζεται μιὰ ὀρισμένη νοητικὴ προσπάθεια ἀπὸ μέρος τοῦ ἀναγνώστη γιὰ νὰ μπεῖ στὸ νόημα». Στὸ τρίτο μέρος, ἢ Ἀλαφούζου, μὲ τὸ κριτήριον «ἢ λογοτεχνία ἀπὸ τὸ προλεταριάτο γιὰ τὸ προλεταριάτο», ἀνησυχεῖ ὅτι αὐτὰ τὰ προσκόμματα θὰ καταστήσουν «ἀπρόσιτη στὶς πλατιὲς μάζες ἀναγνωστῶν» τὴν ποίηση τοῦ Ρίτσου, καλώντας τὸν «ποιητὴ ἐπαναστάτη» νὰ «σκεφεῖ ἐπίμονα καὶ σοβαρὰ πάνω (...) στὶς θέσεις τοῦ Λένιν» γιὰ τὴν τέχνη, πού ὀφείλει νὰ προορίζεται γιὰ τὶς ἐργατικὲς μάζες.

Μὲ θεωρητικὲς ἀφετηριὲς διαφορετικὲς, ἀντίθετες (ὁ ἓνας καταδικάζοντας, ἢ ἄλλη κοιτάζοντας νὰ ἐνθαρρύνει ἓνα νέο ποιητὴ πού δουλεύει γιὰ τὴν ἐπανάσταση), καὶ οἱ δύο κριτικοὶ (ὁ πρῶτος ἄθελά του, ἢ ἄλλη ἐσκεμμένα) σπρώχνουν τὸν Ρίτσο νὰ ξεπεράσει τὸν καρυωτακισμό,⁴ νὰ δρατετέψει ἀπὸ τὸν κλειστὸ χῶρο τοῦ μικροαστικοῦ κακόμοιρου νοικοκυριοῦ.

Ὁ Ρίτσος, παράλληλα μὲ τὰ ποιήματα τοῦ *Τρακτέρ*, δοκίμασε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λύση τοῦ αὐτοσαρκασμοῦ,⁵ πού τὸν πῆρε ἀπὸ τὸν Βάρναλη καὶ τὸν ἐνίσχυσε μὲ τὸν Καρυωτάκη, καὶ ἄλλους τόπους, ὅπως μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε στὶς *Πυραμίδες* (1935) πού περιέχουν ποιήματα τῶν ἐτῶν «1930-1935», καθῶς δηλώνει ὁ ἴδιος στὴν ἐκδοσὴ *Ποιήματα Α'*, 1961.

Ὅσο καὶ τὸ πιὸ ἔντονο, πιὸ ὀργανικὰ σημαντικό συμβαίνει κοντὰ στὸ 1935/36, μαρτυρώντας μιὰ ριζικὴ θέληση ἀλλαγῆς. Ὁ ποιητῆς στὸ τεῦχος τοῦ Μαρτίου 1936 δημοσιεύει στὰ *Νέα Γράμματα* «Τρία ποιήματα»⁶. Τὰ ποιήματα αὐτὰ ὀρθὰ θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Γ. Π. Σαββίδη «δημόσια προσχώρηση τοῦ Ρίτσου στὴν μὴ παραδοσιακὴ ποιητικὴ» (Κ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα καὶ πεζά*, 1972, σ. λ' σημ. 1), καὶ ἀποτελοῦν ἔτσι μιὰ ἀποφασιστικὴ ἀλλαγὴ στὴν πορεία του. Δίχως νὰ ἀναφέρει τὰ «Τρία ποιήματα» στὰ *Νέα Γράμματα*, ὁ Κώστας Κουλουφάκος (*Ἀντί*, ἀρ. 23, 19 Ἰουλίου 1957, σ. 27), τοποθετεῖ καὶ αὐτὸς στὸ 1935 τὴν τροπὴ «πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις», ἀποδεχόμενος τὴ χρονολογία 1935 πού ὁ Ρίτσος δηλώνει στὸ τέλος τοῦ ποιήματος «Ὁ ξένος», στὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ 1961 (*Ποιήματα Α'*). Τὸ πρῶτο κομμάτι αὐτοῦ τοῦ ποιήματος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τρία πού δημοσιεύθηκαν στὰ *Νέα Γράμματα* τὸ 1936 μὲ ψευδώνυμο, καὶ περιέχεται ἐπώνυμο στὴ *Δοκιμασία* τὸ 1943.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ κριτικὲς γιὰ τὸ *Τρακτέρ*, τοῦ Καραντώνη καὶ τῆς Ἀλαφούζου, προξένησαν κάποιον προβληματισμὸ στὸν Ρίτσο ἀναφορικὰ μὲ τὴν παραπέρα πορεία του, καὶ εἶχαν τελικὰ μιὰ ἔκβαση θετικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ. Πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὡς θετικὰ ἐρεθίσματα —προκειμένου γιὰ μιὰ ἰδιοσυγκρασία μεγάλῃ εὐαισθησίας καὶ δεκτικότητας, σὰν τοῦ Ρίτσου— δίπλα στὶς δύο κριτικὲς, καὶ τὰ ποιήματα πού, μὲ στόχους διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς δικούς του, οἱ Σεφέρης, Ἐλύτης, Σαραντάκης δημοσίευσαν στὰ *Νέα Γράμματα* τὸ 1935. Παρὰ τὴν ἀνορθόδοξη διαδικασίᾳ τῆς ἐμφάνισής τοῦ Ρίτσου στὰ *Νέα Γράμματα* τὸ 1936, πού μόνον ἐπιφανειακὰ μοιάζει πρόκληση ἢ φάρσα, στὴν οὐσία ἢ δημοσίευση αὐτὴ δηλώνει τὴν ἀπόφαση τοῦ Ρίτσου νὰ ἐνταχτεῖ στὸ ἴδιο ἀνανεωτικὸ ρεῦμα μ' ἐκείνους, παρὰ τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς ἰδεολογίας. Ὁ Ρίτσος ἔντονα ἀναζητοῦσε ἓναν τρόπο νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν παλαμισμὸ - καρυωτακισμό - βαρναλισμὸ, καταβάλλοντας ἤδη στὶς *Πυραμίδες* δραματικὲς προσπάθειες πρὸς τὴν κατεύθυνση κατάκτησης τῆς «χαρᾶς», ὡς θέματος καὶ ὡς ἔκφρασης. Χαρακτηριστικὴ μαρτυρία πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι τὸ ποίημα «Ὡδὴ στὴ χαρὰ», ὅπου δοκιμάζει καὶ ἓνα μέτρο μὲ χαρούμενο ρυθμὸ («Ὡ νιότη, ὦ Χαρά, / Σοῦ σπέρνονται οἱ κάμποι / μ' ἀστέρων σπορά, / καὶ λιώνει τὴν κάμψη / τὸ φῶς τοῦ Βορᾶ»). Μὲ τὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Μάη τοῦ 1936, ἢ ἀκαριαία ἐμπνευση στὸν *Ἐπιτάφιο* τὸν βρίσκει ἀκόμη ἀπροετοίμαστο. Τὸ ποιητικὸ ὄργανο πού πάει νὰ σχηματιστεῖ μὲ τὰ «Τρία ποιήματα» στὰ *Νέα Γράμματα* τὸν Μάρτη 1936, δὲν ἀντέχει ἀκόμα στὸν κλονισμὸ πού αἰφνιδιάζει τὸν ποιητὴ, πού ὡστόσο αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ μιλήσει, παρὰ τὴν κρίσιμη στιγμή τῆς ποιήσεώς του. Νὰ γυρίσει πίσω, δὲν μπορεῖ. Παρὰ τὴν παράλληλη διάθεση τῆς σειρᾶς «Γράμματα γιὰ τὸ μέτωπο» (*Πυραμίδες*), ὅπου μιὰ μάνα μὲ λυγμοὺς ἐκφράζει τὸν πόνο τῆς, ὁ Ρίτσος δὲν ἐπιστρέφει στὸν ἐνδεκασύλλαβο πού ἐκεῖ χρησιμοποιεῖ. Τὸ *τραγοῦδι τῆς ἀδελφῆς μου* μὲ τὸν ἐλεύθερο στίχο του ἐγκυμονεῖται ἀκόμη. Τελικὰ, μέσα ἀπὸ ἀναστολές, δραστηριὲς ὀπωσδήποτε ἀλλὰ γιὰ μᾶς ἀνεξερευνήτες, ὁ Ρίτσος βρίσκει τὴν ἀσφάλεια στὴ δημοτικὴ ἔκφραση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου, πού προσφέρεται ἐξίσου στὸ μοιρολόγι καὶ στὴ διαμαρτυρία. Τὸ γλωσσικὸ του ὄργανο σημειώνει, μὲ τὴν πρόφαση τῆς δημοτικότητος, μιὰ παλινωδία, ἢ τουλάχιστον μιὰ στασιμότητα· ἢ προσπάθεια ἀνανέωσης ἀναστέλλεται καὶ ἢ παλαμικὴ ἐπιβίωση παρατείνεται.

Ὁ Νικήτας Ράντος ὀλοκληρωμένος πρωτοπόρος;

Στὰ 1935/36 ὁ Ρίτσος ἀποτελεῖ τὴν πρώτη περίπτωση ποιητῆ πού, ἀνήκοντας χρονολογικά στὴ γενιὰ τοῦ Τριάντα, ἀποκτᾶ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση ὅτι εἶναι «προλεταριακὸς» ποιητής. Γιὰ νὰ καταξιωθῆ με τὸν τίτλο τοῦ πρωτοπόρου, ὁ μαρξιστικὸς δογματισμὸς δὲν τοῦ ζητᾶ πολλά. Παρὰ τὴν ἐπιτυχία του αὐτῆ, ὁ Ρίτσος στὰ χρόνια 1935/36 καταβάλλει τὴν ἐντατικὴ προσπάθεια, στὴν ὁποία ἀναφέρθηκα, νὰ ἐνισχύσει τὴ θέση τοῦ προλεταριακοῦ πρωτοπόρου με ἐπιδιώξεις πού τὰ ἴδια χρόνια ἢ καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία ἐπιτυχαίνει στὸ πλαίσιο τοῦ ἀστισμοῦ.⁷

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ γίνει λόγος γιὰ τὸν Νικήτα Ράντο/Ν.Σπιέρο/Ν.Καλαμάρη/Ν. Calas, πού κατέχει μιὰν ἄβολη θέση ἀνάμεσα στὶς δύο πρωτοπορίες. Ὁ Νικήτας Ράντος, πού ὑπογράφει ἔτσι τὰ ποιήματά του, καὶ με τὸ ὄνομα Σπιέρος τὰ κριτικὰ του κείμενα, εἶναι μιὰ προσωπικότητα πού τὰ χρόνια μετὰ τὸ 1932 ἀνάπτυξε ἔντονη δραστηριότητα γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς ποίησης. Μερικὰ ποιήματά του τροφοδοτοῦνται ἀπὸ ἐπαναστατικὴ προλεταριακὴ διαμαρτυρία καὶ διατυπώνονται σὲ ἐπαναστατικὴ γλώσσα. Συνδυάζει ἔτσι, ἄρμονικὰ καὶ ἀβίαστα, τὴν ἰδεολογικὴ πρωτοπορία τῶν μαρξιστῶν με τὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία τοῦ ἀστισμοῦ. Προξενεῖ, γι' αὐτό, κάποια ἀπορία πῶς αὐτὸν τὸν πρωτοπόρο τὸν ἄφησαν ἔξω ἀπὸ τὴ σκοπιμότητά τους οἱ ἐπίσημοι μαρξιστές, ἐνῶ, πάλι, ὁ ἀστισμὸς, ἐντοπίζοντας σ' αὐτὸν ἕναν ἐπικίνδυνο ἐπαναστάτη, τὸν χτύπησε ἀδίστακτα. Μιὰ ἐρημνεία γιὰ τὴ διπλὴ αὐτὴ ἐπιφυλακτικότητα, σὲ δύο μέτωπα, μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πιθανὴ ἀνεξαρτησία του, ἢ μάλλον ἢ ἄρνηση ὑποταγῆς καὶ στὸ ἕνα καὶ στὸ ἄλλο κατεστημένο.

Στὶς κριτικὲς του μελέτες, ὁ Ράντος ἀπὸ τὴ μιὰ δηλώνει ὅτι «σὲ ἐποχὴ ὅπου τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐλπίδα δονοῦν τὶς βαθύτερες χορδές, αὐτὰ τὰ αἰσθήματα θὰ ἐκφράζει ἡ τέχνη» (Ὁ κύκλος, 1, 1932, σ. 136), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐνδιαφερθεῖ με συμπάθεια γιὰ τὸν Τ. Παπατσώνη («Ἕνας μεταφυσικὸς ποιητής», *Νεοελληνικὰ Γράμματα*, 6 Ὀκτωβρίου 1935, σ. 3). Οἱ σκέψεις του γιὰ τὸν Καβάφη εἶναι ἀπὸ τίς πιὸ τολμηρὲς καὶ πρώιμες (Ὁ κύκλος, 2, 1932, σ. 98-126). Εἶναι ὁ πρῶτος πού ταύτισε τὴν περίπτωσή τοῦ Καβάφη με τὴν περίπτωση τοῦ Ἔλιοτ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος ἐκφράζουν τὴν παρακμὴ τῆς ἀστικῆς τάξης. Μιὰ διαπίστωση ὀξεία καὶ γενναία γιὰ τὴν εὐρύτητά της, ὅπως ἡ ἀκόλουθη, εἶναι σπάνια στὰ χρόνια αὐτά: «Ἡ ποίηση προχωρεῖ σήμερα με τὰ βαριά λόγια τῶν φουτουριστῶν, ὑπερρεαλιστῶν καὶ imagist ποιητῶν ἢ με τίς πυκνὲς φράσεις τοῦ Κλωντέλ, τοῦ Τ. Σ. Ἔλιοτ καὶ τοῦ δικοῦ μας Καβάφη» (σ. 98).

Ὁ ἄνθρωπος πού ἦταν ἐνημερωμένος τόσο πλατιὰ καὶ καιρία γιὰ τίς ἐπιδιώξεις τοῦ καιροῦ του, με τὰ δικά του *Ποιήματα*, πού δημοσιεύει τὸ 1933, δίνει ἕνα δεῖγμα μεγάλης προσπάθειας γιὰ ἀνακαίνιση τῆς ποίησης. Ἐφαρμόζει μιὰ μέθοδο πού δὲν εἶναι σουρεαλιστικὴ, ὅπως γενικὰ πιστεύεται (σ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση συντέλεσε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀργότερα ὁ Ράντος ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὸν διεθνή καὶ ἑλληνικὸ σουρεαλισμὸ), ἀλλὰ μιὰ μέθοδος γοργῶν ἐντυπώσεων, πού στὴν ταχύτητα τῆς διαδοχῆς τους παρασέρνουν τὸ λόγο σὲ τολμηρὲς συσχετίσεις, δίνοντας ἔτσι στὸν ἀναγνώστη μιὰ αἰσθησιμὴ παρόμοια με τῆς συνειρμικῆς σύνθεσης

τοῦ σουρεαλιστικοῦ τρόπου. Ὁ Ράντος καταβάλλει κάθε προσπάθεια νὰ δημιουργήσῃ μιὰ ποίηση κίνησης, χρησιμοποιώντας γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ καὶ ἕνα ὕλικὸ σὲ ἔντονη κίνηση, καὶ ἕναν λόγο γοργὰ ἐναλλασσόμενο. Εἶναι φανερό ὅτι θέλει νὰ ἀντιδράσῃ στὴ λυρική ἀκνησία, στὸν ὀκνηρὸ ναρκισσισμὸ (ἄς τὸ ποῦμε: στὸν καρωτακισμὸ) με τὴν ἐντατικοποίηση

Γιώργος Σαφέρις

τῆς κίνησης - τῆς βιωματικῆς δραστηριότητος. Στὴ σειρά ποιημάτων με τοὺς ἐνδεικτικὸς τίτλους: «Βοή» (βοή, ἡχηρὸ ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος), «Τὸ τραγούδι τῶν λιμενικῶν ἔργων», «Διαδήλωση», «Στρογγυλὴ συμφωνία», δίνει μιὰ ἔντονη εἰκόνα πόλης γεμάτης κίνηση, ἕναν κοσμογονικὸ πυρήνα πού τραβᾷ μαγνητικὰ κάθε δυνατὴ ἐκδήλωση ζωῆς. Στὸ «Τραγούδι τῶν λιμενικῶν ἔργων» ἔχουμε, πέρα ἀπὸ τοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς ἐκμεταλλεῦτες («τρώγοντας με τὴ χαβίνα τους/τόσων ἄλλων τίς ἐλπίδες»), καὶ τὸ θέμα τῆς «πλοκαμώδους» πόλης πού ἐπεκτείνεται ἀδηφάγα: («καὶ δρόμοι ἡδονικῆς τῶν ἔργων προεκτάσεις»). Τὸ μοτίβο αὐτὸ ἀνήκει στὴ θεματογραφία τοῦ φουτουριστικοῦ μοντερνισμοῦ. Ἐπίσης σὲ συγγενικὸ εἶδος μοντερνισμοῦ ἀνήκει ἡ *κυκλικὴ* κίνηση, ὁ στρόβιλος στὴ «Στρογγυλὴ συμφωνία» πού περιγράφει τὴν πυρετώδη, περιστρεφόμενη κίνηση, στὴν καρδιά τῆς Ἑλλάδας, τὴν Ὁμόνοια.⁸

Παράλληλα με αὐτὰ τὰ κινητικὰ, ἀντί-στατικὰ ποιήματα, διαβάσουμε ἄλλα πού ἀποτελοῦν τὴν πρώτη, στὴ νέα ποίηση, ἐκμετάλλευση τοῦ ἑλληνικοῦ θαλάσσιου τοπίου. Μιὰ παρόμοια ἀξιοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου, πού προηγείται ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Ἐλύτη, ἀλλὰ, προπαντός, ἡ κοινωνικὴ ἐπαναστατικὴ πού ἐφάπτεται καὶ συνταιριάζεται με τὴν καλλιτεχνικὴ ἐπαναστατικὴ, βρῆκαν κακὴ ὑποδοχὴ τότε ἀπὸ τὸν Α. Καραντώνη. Ὁ Καραντώνης ἀρνήθηκε στὸν ποιητὴ τὸ «ταλέντο», καταδίκασε τὸν «σωρὸ ἀπὸ φράσεις δίχως ρυθμὸ καὶ τάξη», κατὰγγειλε τὴν «κοινὴ δημοσιογραφικὴ πρόζα». Ἐνοχλήθηκε ἀπὸ τὴν «πρωτοποριακὴ μανία», ἀλλὰ ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι «στὴν ἄκρη τῆς λαχανιασμένης του πέννας χοροπηδοῦνε τρελὰ τοῦ ὑπερμοντερνισμοῦ τὰ σκιαχτρα καὶ τοῦ μαρξισμοῦ τὰ ἰνδάλματα». Με αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια ἀπορριπτικὰ ἐπιχειρήματα, πού ἦταν σὲ ἀπόλυτη συνέπεια με τὴ γραμμὴ τοῦ περιοδικοῦ ὅπου ἡ κριτικὴ ἐμφανιζόταν (*Ἰδέα*, 2, 1933, σ. 120-6), ὁ Καραντώνης ἀρνιόταν τὴ διπλὴ πρωτοποριακὴ προσπάθεια τοῦ Ράντου. Τοῦτο δὲν ἐμπόδισε ὅμως ἄλλους νέους νὰ ἐπιηρεαστοῦν ἀπὸ αὐτόν. Ρητὴ μαρτυρία ἔχουμε μονάχα ἀπὸ τὸν Ἐλύτη, πού κατὰ τὴ φάση τῶν νεανικῶν του πειραματισμῶν δοκίμασε καὶ τὸν τρόπο γραφῆς τοῦ Ράντου.⁹

‘Ο σουρεαλισμός και οι χαμένες ευκαιρίες της άριστερᾶς

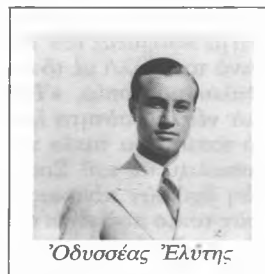
Πέρα από ένδεχόμενες ιδεολογικές ασυμφωνίες, οι οποίες θα προκαλούσαν την επιφυλακτικότητα των μαρξιστών πρωτοπόρων, που υπαινίχθηκα παραπάνω, πιθανότατα ο καλλιτεχνικός πρωτοποριακός χαρακτήρας τῆς τέχνης του Ράντου στάθηκε αφορμή να κρατηθεῖ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δράση, ἐκείνη τὴ στιγμή, στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἑλληνικὴ ἰντελιγκέντσια, ἐμπνευχόμενη ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς προλεταριακῆς τέχνης, τῆς τέχνης γιὰ τὶς μάξες, θεώρησε ἀσύμφορη τὴν ποίηση τοῦ Ράντου.

Εἶναι ὦρα νὰ δοῦμε τί συμβαίνει στὸ ἀναμεταξὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ χῶρο ὅπου πιστεύουν σὲ μιὰ τέχνη ποὺ γίνεται «ἀπὸ τὸ προλεταριάτο γιὰ τὸ προλεταριάτο». Ὡς αὐτὴ τὴ στιγμή παρακολογήσαμε τὴ στάση τῶν ἀριστερῶν πρωτοπόρων ἀπέναντι στὸν πρωτοποριακὸ ριζοσπαστισμὸ στὴν ποίηση, ἔστω καὶ ἂν αὐτὴ ἢ προσπάθεια μπόρεσε νὰ γίνει μόνο με *argumenta e silentio*: τί δὲν ζήτησαν ἀπὸ τὸν Ρίτσο, τί δὲν ἀποδέχτηκαν ἀπὸ τὸν Ράντο. Ὅσο γιὰ τὴν ὑπόλοιπη ποίηση ἐκείνων τῶν χρόνων, οἱ μαρξιστὲς μποροῦσαν νὰ τὴν καταδικάσουν συλλήβδην ὡς «παρακμιακὴ» ποίηση (ποίηση μιᾶς τάξης ποὺ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἀφανιστεῖ), δίχως νὰ κάνουν ἐξαίρεση γιὰ τὴν πρωτοποριακὴ ποίηση τοῦ ἀστισμοῦ, ποὺ ἐπιπλέον ἦταν καὶ «τέχνη γιὰ τοὺς λίγους». Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἀριστεροὶ διανοούμενοι ταυτίζονταν με ἐκείνη τὴν κατηγορία ποὺ στὴ ρωσικὴ ὁρολογία ἀποκαλεῖται ἰντελιγκέντσια (ἐκπρόσωποι τῶν προλεταριακῶν καλλιτεχνικῶν ἐπιδιώξεων), καὶ βρισκόνταν σὲ ἀντίθετες θέσεις σὲ σχέση με τοὺς διανοούμενους ποὺ ἀνήκαν στὸν ἀστισμὸ, με τοὺς «λίγους καὶ ἐκλεκτοὺς», με τὴν ἐλίτ.¹⁰

Ἀπὸ τὶς διάφορες πρωτοποριακὲς ἀπόπειρες ποὺ διαδραματίστηκαν στὸ χῶρο τοῦ ἀστισμοῦ, με πρωτοβουλία δηλαδὴ τῆς ἐλίτ, με ἀπαχολεῖ ἐδῶ ὁ σουρεαλισμός, ποὺ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, παρὰ τὶς ἔντονες ἀντιροήσεις καὶ τὴν ἐχθρικότητα με τὴν ὁποία τὸν ὑποδέχτηκαν, δραστηριοποίησε νέες τάσεις στὴν ποίηση. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶ, ὡστόσο, διεξοδικὰ με τὸ ρεῦμα αὐτὸ, πιστεύοντας ὅτι εἶναι κάπως γνωστὸ στὸν ἀναγνώστη. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν μπορῶ νὰ παρασιωπήσω εἶναι ὅτι ὁ γαλλικὸς σουρεαλισμὸς, γιὰ νὰ ξεφθεῖ στὰ νερὰ τῆς ἑλληνικῆς «ἐλίτ», ἀναγκάστηκε νὰ ἀκρωτηριαστεῖ ἀπὸ τὴν πενήνια τοῖς ἑκατὸ τοῦ προγράμματός του. Ὁ σουρεαλισμὸς γεννήθηκε ὡς καθολικὴ ἐπανάσταση, κοινωνικὴ καὶ ἀτομικὴ. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση οἱ σουρεαλιστὲς στηρίχτηκαν στὸν Μάρξ, ἐνῶ γιὰ τὴν ἀτομικὴ στὸν Φρόυντ καὶ τὴν ψυχανάλυση. Τὸ 1936, ὅταν ὁ Ἄνδρέας Ἐμπειρίκος δίνει μιὰ συνέντευξη στὴν ἐφημερίδα *Ἡ Καθημερινή*, ἀξιοθαύμαστη γιὰ τὴ διαύγεια καὶ τὴ σαφήνειά της, τὸν βλέπουμε νὰ μιλά γιὰ τὶς σχέσεις σουρεαλισμοῦ καὶ κομμουνιστικοῦ ρεύματος, ἀλλὰ ἀναφέροντας ἀποκλειστικὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ κίνημα («κατ’ ἀρχὴν προσεχωρήσαμεν εἰς τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα, ἀλλ’ ἀπεχωρήσαμεν»). Στὴν Ἑλλάδα ἦταν τέτοιες οἱ συνθήκες, ὥστε ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας στιγμή, καὶ παρὰ τὴν ἐντιμότητα τοῦ εἰσηγητῆ του, τοῦ Ἐμπειρίκου, ὁ σουρεαλισμὸς ἐμφανίστηκε μόνο ὡς ἀτομικὴ ἐπανάσταση, ἀφήνοντας ἔξω ἀπὸ τὶς ἐπιδιώξεις του τὴν ἄλλη ἐπανάσταση, τὴν κοινωνικὴ. Λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὴ συνέντευξη τοῦ Ἐμπειρίκου (30 Μαρτίου 1936), μετὰ τὴν 4η Αὐγούστου, οἱ Ἕλληνες λογοτέχνες, καὶ νὰ τὸ θέλαν δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ πρόγραμμα τοῦ σουρεαλισμοῦ. Ἔτσι, καὶ

ἂν ποτὲ βρέθηκαν μπρὸς σὲ ἓνα δῆλημα, ἡ 4η Αὐγούστου τοὺς ἀπάλλαξε ἀπὸ τὸ δῆλημα αὐτὸ νὰ ἀποδεχτοῦν ἢ ὄχι τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Ἀπὸ τὴ δική τους πλευρὰ οἱ μαρξιστὲς τῆς Ἑλλάδας, ποὺ καταγίνονταν με τὴν πρωτοπορία, δὲν προβληματίστηκαν καθόλου, τουλάχιστο δημόσια, γύρω ἀπὸ τὸν σουρεαλισμὸ, οὔτε πρὶν τὸ 1934, οὔτε μετὰ. Ἐνῶ ὁ σουρεαλισμὸς συνδύαζε τὴν πολιτικὴ πρωτοπορία με τὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία, καὶ θὰ μπορούσε γι’ αὐτὸ νὰ ἀποτελέσει ἓνα ἐνιαῖο μέτωπο πρωτοπορίας γιὰ τοὺς «ἐπαναστάτες», αὐτοὶ δὲν ἦταν ἔτοιμοι νὰ ἐκμεταλλετοῦν τὴν ευκαιρία.

Ὁ κοινωνικὰ ἀκρωτηριασμένος σουρεαλισμὸς λειτούργησε, ὡστόσο, ὡς θεραπεία - σὸκ σὲ κάποιες δεκτικὲς ποιητικὲς ιδιοσυγκρασίες τοῦ ἀστισμοῦ, καὶ στὸν Ἑλύτη ιδιαίτερα, ὀδηγώντας ραγδαῖα σὲ ἀποτελέσματα ἀνανέωσης τῆς ποίησης, ἰσοδύναμα με ἐκείνα ποὺ πετύχαιναν, ἀπὸ ἄλλους δρόμους καὶ με ἄλλες ἐπιδιώξεις, ποιητὲς ὡς τὸν Σεφέρη. Εὐνοχησιμὸς καθὼς ἦταν ὁ σουρεαλισμὸς στὴν Ἑλλάδα, καὶ καθὼς

Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης

ἐξαμιζόταν σύντομα ἡ ἀρχικὴ του ἐκρηκτικότητα, γίνονταν ἓνα με τὰ ἄλλα συστατικὰ ποὺ διοχετεύτηκαν τελικὰ στὴν «μοντέρνα» ποίηση.

Γιὰ νὰ ἐπιμείνω ἀκόμη στίς χαμένες ευκαιρίες τῆς ἀριστερῆς πρωτοπορίας, αὐτὴ δὲν στάθηκε ἱκανὴ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ὑπαρξὴ ποιητῶν ὡς τὸν Λόρκα καὶ τὸν Ἀλμπέρτι, ποὺ ὁ Καζαντζάκης εἶχε ὑποδείξει στὰ 1933 (ὁ Σ. Τσίρκας ἀνακάλυπτε τὸν Λόρκα, με τρόπο ἀντιστασιακὸ ἀλλὰ μὴ ἐκμεταλλεύσιμο ποιητικά, στίς ἀρχὲς τῆς δικτατορίας, τὸν Ἰούλιο 1937, ὅταν ἔλαβε μέρος στὸ Δεύτερο Συνέδριο τῶν Συγγραφέων γιὰ τὴν Ὑπεράσπιση τῆς Κουλτούρας, ὅπου ποιητὲς ὅπως οἱ Ἐρεμπουργκ, Ἀραγκόν, Μπρέχτ, Σπέντερ, Νερσούδα, μαζὶ καὶ ὁ Θ. Σκουρλῆς καὶ ὁ Τσίρκας, ὑπογράψαν ἓναν ὄρκο στὸν Λόρκα. Βλ. Σ. Τσίρκας, «Ὁ ὄρκος τῶν ποιητῶν στὸν Φ. Γ. Λόρκα, *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, ἀρ. 89, 15, 1962, 566-71). Με τρόπο γόνιμο γνώριζε ἐγκαίρως τὸν Ἀλμπέρτι ὁ Ο. Ἐλύτης, ἀξιοποιώντας τὴν ἰσχνὴ μετάφραση τοῦ Καζαντζάκη, καὶ ἀργότερα τὸν Λόρκα, παίρνοντας φυσικὰ ἀπὸ τοὺς ἰσπανοὺς ἐπαναστάτες ποιητὲς ὅ,τι ἡ δεκτικότητά του διάλεγε, καὶ παραμερίζοντας τὰ ὑπόλοιπα, ἐκείνα δηλαδὴ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀξιοποιήσει ἡ ἑλληνικὴ ἰντελιγκέντσια. Με αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀπὸ τὸν Λόρκα περνᾶ στὴν Ἑλλάδα, καὶ με ἀρκετὴ καθυστέρηση, ὁ ἠθογραφικὸς διάκοσμος, ὅ,τι δηλαδὴ προσφέρεται ἀπὸ τὸ ὕλικό καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἀνταλουσιανοῦ ποιητῆ γιὰ μετάθεση σὲ ἑλληνικὲς ἀντιστοιχίες, με ἄλλα λόγια στὸν ἑλληνικὸ ἠθογραφικὸ διάκοσμο.

Γιὰ νὰ συνεχίσω τὴν κουβέντα με λόγια πιὸ θετικά: τί διαθέτει στὴ γλώσσα του ἓνας νέος ποιητὴς στὴν Ἑλλάδα τῶν χρόνων 1930 με '35, ὅσον ἀφορᾶ τὴν μοντέρνα ποίηση; Ἀπὸ τοὺς ξένους ποιητὲς μπορεῖ νὰ πλησιάσει τοὺς ἐξῆς περίπου: E. L. Masters (μετ. Ν.

Ράντος, *Ὁ κύκλος*, ἀρ. 3, Ἰανουάριος 1932), Τ. Σ. Ἑλιοτ (μετ. Ράντος καὶ Παπατσώνης, *Ὁ κύκλος*, ἀρ. 5, Ἰούλιος 1933). Στὸ ἴδιο περιοδικὸ κατακερματίζεται μιὰ ἰσπανικὴ ἀνθολογία, πού ὁ Καζαντζάκης δὲν μπορεῖ νὰ δημοσιέψει ἀκέραιη ἀλλοῦ: Λόρκα, Ἀλμπέρτι, Αἰεξάνδρε, μαζί μὲ ἄλλους. Ὁ Ἑλύαρ θὰ μεταφραστεῖ τὸ 1936 ἀπὸ τὸν Ἑλύτη (*Τὰ Νέα Γράμματα*, Μάρτιος καὶ Νοέμβριος 1936), ὁ Π. Ζ. Ζουβ ἀπὸ τὸν ἴδιο (δπ. παρ., 1938). Σχετικὰ μὲ τὸν Ἀραγκόν, πού ἀπὸ τὸ 1932 ἀποτελεῖ τὴν *'affaire Aragon'* γιὰ τοὺς γάλλους κομμουνιστές, δὲν διαθέτω στοιχεῖα ἑλληνικὰ γιὰ τούτη τὴν πρώιμη περίοδο.

Στὸ χῶρο τῆς ἑλληνικῆς ποιητικῆς παραγωγῆς, πέρα ἀπὸ διάφορες ἱστορικὰ ἀξιοσημείωτες ἀπόπειρες, πού δὲν προωθήθηκαν, ἀλλὰ πού συντέλεσαν ὀπωσδήποτε στὴ δημιουργία ἐνὸς μεταρρυθμιστικοῦ προηγούμενου, καὶ πέρα ἀπὸ τὸν Παπατσώνη πού ξεκινᾷ ἀπὸ μακριά, ἔχουμε τὴ *Στροφή* τοῦ Σεφέρη τὸ '31, τὸ *Μυθιστόρημά* του τὸ '35. *Τὰ Ποιήματα* τοῦ Ν. Ράντου τὸ '33. *Οἱ ἀγάπες τοῦ Χρόνου* τοῦ Σαραντάρη τὸ '33 (μὲ αὐτὰ τὰ ποιήματα ἔμπαινε ἕμμεσα καὶ ὁ Οὐγκαρῆτι στὴν Ἑλλάδα). Τὸ '35 ἔχουμε τὴ συλλογὴ *Υψικάμινος* τοῦ Ἐμπειρίκου· βγαίνει τὸ περιοδικὸ *Τὰ Νέα Γράμματα* μὲ ποιήματα τοῦ Ἑλύτη, ὄχι τολμηρὰ σὰν τὰ κατοπινὰ του, ἀλλὰ μὲ τὸ ἀποκαλυπτικὸ σὲ αἴσθησι ζωῆς θαλάσσιο τοπίο, «Τοῦ Αἰγαίου», σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ νέα ἀμεσότητα λόγου.

Σχετικὰ μὲ τὸ τοπίο, ἕνα τοπίο πού νὰ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴ φυσιολατρία τοῦ Σικελιανοῦ, πού νὰ λειτουργεῖ δηλαδὴ ὄχι σὰν πίνακας πού πλαισιώνει ἕνα θέμα, ἀλλὰ σὰν τοπίο πού εἶναι ἀπόθεμα ἐμπειριῶν, καὶ ἀπὸ τὸ ὅποιο ὁ Ἕλληνας ποιητὴς ἀντλεῖ ἀντικείμενα πού ὑποβάλλουν ἀντικρίσματα «ἑλληνικά», αὐτὸ τὸ τοπίο ἦταν ἕνας στόχος γιὰ ποιητὲς σὰν τὸν Σεφέρη καὶ τὸν Ἑλύτη· ἄλλο ζήτημα ἂν τέτοιο εἶδος «ἑλληνικότητας» ἦταν ἐκτεθειμένο σὲ ἀπροσδόκητες περιπέτειες μετὰ τὴν 4η Αὐγούστου. Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε μονάχα στὴ θάλασσα (μὲ τὴν «ἑλληνικότητα» θὰ ἀσχοληθῶ ἄλλοῦ), τὸ θέμα-μῦθος αὐτὸ ἀποτελεσε ὀπωσδήποτε μιὰ κατάκτηση τῆς γενιᾶς τοῦ Τριάντα (βλ. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, 1, 1974, σ. 167-8, καὶ Α. Καραντώνης, *Εἰσαγωγή στὴ νεώτερη ποίηση*, 1958, σ. 165). Ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν κλειστό, μουντὸ χῶρο τῆς «κάμαρας» συνοδεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀντίδραση στὴν ἀρρωστιάρικη νωθρότητα καὶ καλλιεργήθηκε εἰδικὰ ἀπὸ τὸν Ἑλύτη σὰν ὁμολογὸ πρὸς τὴν υγεία καὶ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς.

Ἡ πιὸ δραστήρια «ἀντίδραση» σ' ὅσα καλύπτει ὁ ὄρος καρυωτακισμὸς στάθηκε πραγματικὰ ἡ ποίηση τοῦ Ἑλύτη,¹¹ πού ἀνασύνθεσε τὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς φύσης σὲ μιὰ καινούρια σκηνοθεσία, φυσικὴ καὶ ψυχικὴ. Ὁ ἴδιος ὁ Ἑλύτης θὰ ἔδινε ἀργότερα μιὰ ἐξήγηση σὲ ἠθικὸ ἐπίπεδο τῆς λειτουργίας πού ἀπέκτησε ἡ ἑλληνικὴ φύση στὴν ποίησή του, ἐξηγώντας ὅτι ἡ φύση ἦταν γι' αὐτὸν κάτι τὸ γνήσιο καὶ τίμιο καὶ ὑγιές, μὲ τὸ ὅποιο ὀπλιζόταν γιὰ νὰ ἀντιδράσει στὴ δεσπόζουσα τάξη πραγμάτων. Μὲ τὴ βοήθεια τῆς ποίησης ἔκανε τὴν ἀπόπειρα νὰ ἀναπαρθενέψει τὴ φύση. Αὐτὸ περίπου ἐννοοῦσε ὁ Ἑλύτης, ὅταν ἐξηγοῦσε τὰ ἀκόλουθα, ἀναφορικὰ μὲ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ σουρεαλισμοῦ ὡς «ἐπανάστασης» ἐναντίον τῆς «μηχανοποίησης, μικροαστικοποίησης, ὠραιοπάθειας, παραποίησης κάθε ἐννοίας ἠθικῆς, ἐκλογίκευσης»: «ἦταν ἀνάγκη νὰ βροῦν οἱ λέξεις ἕνα καινούριο ἔδαφος δράσης· ἦταν ἀνάγκη ν' ἀποτινάξουν τὴν ἀχάριστη καὶ φθιγνὴ μοῖρα πού τοὺς ἔταξε ὁ ἀκαδημαϊσμός, τὴν ἀριστοκρατικὴ καὶ περιορισμένη πού τοὺς

ὄριξε ἡ «καθαρὴ ποίηση», ἔπρεπε νὰ μὴ στηρίζονται πιὰ μονάχα στὴν ἠχολογικὴ τους συγκρότηση ἢ στὴν καλὴ τους γειτονία, νὰ μὴν ὑπηρετοῦνε μίαν — ὅσο ὕψιστη κι ἂν μπορούσε νὰ νοηθεῖ αὐτή— μαθηματικὴ τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ, συνεπαίρονοντας τὴ στυφάδα καὶ τὴν ἀγριμάδα τῆς ὕλικῆς τους ρίζας, νὰ περιπλανηθοῦνε σὲ περιπέτειες ἀξίες μιᾶς ἐνστικτῆς παρόρμησης, νὰ βακχέψουνε ἢ νὰ γαλνέψουνε μὲ ἀπειρα συνταιριάσματα, δίνοντας στὴ φαντασία ἕναν τρόπο γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν ἐκτοπλασματικὴ τῆς κατάστασι, νὰ σαρκωθεῖ μὲ νεῦρα καὶ ἀφθονο αἷμα σὲ εἰκόνες πού ν' ἀναδίνουν τρέμοντας τὸ νωπὸ χρῶμα τῶν ἀπολυτρωμένων ἀνθρώπινων συναισθημάτων» (1944, τώρα στὰ *Ἀνοιχτὰ χαρτιά*, 1974, σ. 112).

Ἡ ἀναπαρθένεψη τοῦ ποιητικοῦ λόγου δὲν ἔμεινε μιὰ προσδοκία· πραγματοποιήθηκε καὶ μάλιστα μὲ τὸν πιὸ ἐκθαμβωτικὸ τρόπο. Ὁ Ἑλύτης, μέσα στὰ ἄλλα, καὶ σὲ ὀργανικὴ συνέπεια μὲ ὅσα ξεσήκωσα παραπάνω, πραγματοποίησε μιὰ νέα ἀμεσότητα λόγου, πού πάει νὰ πεί, οὐσιαστικά, ἀπλότητα. Ποιητὴς μιᾶς ἀστικῆς «ἐλίτ», μὲ τὸ νὰ ἐξασφαλίζει μιὰ σχέση νέα μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, μὲ τὸ νὰ συγκροτεῖ ἕνα κύκλωμα εἰκόνων πού ἔχουν γιὰ ἀντίκρισμα ἀντικείμενα οἰκεία σὲ κάθε Ἑλληνα, προστρέχει σὲ ἕνα μέσον ἐπικοινωνίας πού ἀναφέρεται σὲ ἕνα στρώμα ἐμπειρικῶν τῶν γνώσεων καὶ ὄχι βιβλιακῶν, ξανοίγοντας ἔτσι τὸ δρόμο γιὰ μιὰ «δημοκρατικὴ» χρῆσι τῆς ποιητικῆς γλώσσας. Βγαίνοντας ἀπὸ τὴν «ἀναμάρτητη» ἀτομικὴ ἠθικὴ τῆς, ἡ ποιητικὴ τοῦ Ἑλύτη μποροῦσε νὰ λειτουργήσει θαυμάσια καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἀποκλειστικὸ χῶρο τῆς «ἐλίτ», στὸ χῶρο τῆς ἀγωνιστικῆς ἰντελιγέncias, σὰν ὄργανο πού θὰ ἔδινε ἄλλο νόημα στὴν κοινωνικὴ πρωτοπορία.

Ἄν προσέξουμε τὰ χρόνια 1934/5/6, ὅταν ὁ Ἑλύτης πορευόταν ἀδίστακτα πρὸς τὸ θρίαμβο τῶν ποιημάτων *Ἥλιος ὁ Πρώτος* (1943), θὰ βροῦμε τὸν προμεταξικὸ Ρίτσο νὰ καταβάλλει τὴ δραματικὴ δοκιμὴ ἀπόδρασης ἀπὸ τὴν ὀδύνη καὶ τὴν κατάθλιψη πού ἦδη ἀνάφερα. Μέσα σὲ μικρὸ διάστημα, μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, θὰ συναντήσουμε τὴ χαρὰ καὶ τὴ νιότη (ρητὰ συντροφιασμένη μὲ τὴν «ὕγεια»), μεταφρασμένες σὲ ἕναν κώδικα ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ποιητικὸ ὄργανο ἀλὰ Παλαμά, στὸ ποίημα «Ἀνοιξη», πού ὁ Ρίτσος δημοσιεύει στὰ *Νέα Γράμματα*, πού ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους:

Τὰ φύλλα πράσινα
σαλεύουν διάφανα
μπροστὰ στὸν ἥλιο,
— χαμόγελα ἰλαρὰ
στὰ χεῖλη τῆς Ἀνοιξης.

Καὶ τελειώνει:

Στὴ φούχτα τῆς ἀγάπης
χωράει τὸ σύμπαν.
Στὸ γαλάζιο γιᾶλὸ
ἀράζουν ὄλα τὰ καίκια
τῆς χαρᾶς, τῆς ὑγείας, τῆς ἀλήθειας.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο σταματᾷ ἡ ἀναζήτησή μου, ὄχι φυσικὰ ἐπειδὴ τὴ θεωρῶ συμπληρωμένη, ἀλλὰ ἐπειδὴ ὅσα ἐξέθεσα ὡς τώρα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ξεκινήσει ὁ νέος προβληματισμὸς πού ἐδῶ προτείνω. Ἐὰν κανεὶς πάει νὰ δεῖ ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πρωτοπορίας στὴ διττὴ ἐκδήλωσή της στὴν Ἑλλάδα 1930-1936, μὲ τὴ σχηματοποίηση πού ἐπιχείρησα ἐδῶ γιὰ νὰ ὑπογραμμίσω ὀρισμένα φαινόμενα, θὰ διαπιστώσει ὅτι στὴ σπασμωδικὰ μοιρασμένη Ἑλλάδα, ἐβράδυνε νὰ πραγματοποιηθεῖ μιὰ πρωτοπορία, πα-

ρεμπροδοσμένη από μύριες άναστολές, από στερήσεις άνομολόγητες στο χώρο της κουλτούρας όσο και στο χώρο της πολιτικής παιδείας. Οί προσπάθειες που καταβλήθηκαν πριν από το '36 στα δύο άντιθετικά ιδεολογικά στρατόπεδα, θά συνεχίζονταν με άλλο ρυθμό, με άλλη ένταση σε ένα διαφορετικό καθεστώς από τον αυταρχισμό του Μεταξά. Μετά από το 1936 ή κοινωνικά επαναστατημένη ποίηση έμεινε φιωμένη, μήν μπορώντας να δώσει το παρόν της. Η «έλιτ» πάλι, βρέθηκε σε μιá κατάσταση πολιτικής «άσφάλειας» ώστε να άδιαφορήσει για την κοινωνική επανάσταση των σοσιαλιστών. Στερήθηκε τὰ ερεθίσματα που άρνητικά ή θετικά θά προέρχονταν από την άριστερά, άν δέν είχε διακοπεί ή διαλεκτική που είχε άρχισει να λειτουργεί πριν από την 4η Αύγουστου, και δέν της έμενε άλλο παρά να περιμένει την Κατοχή και το τραήμα του '44, το Κυριακό και την τελευταία

δικτατορία για να ένωματωθεί στην κοινωνία από την οποία βρέθηκε ξεκομμένη. Η άνασταλτική επίδραση του '36 στην ώρίμανση των συνειδήσεων, οί άναβολές που άκολούθησαν στην έξισορρόπηση εκείνων των κοινωνικών και καλλιτεχνικών δυνάμεων που το 1930 συγκρούονταν δημιουργικά άνάμεσα στις δύο πρωτοπορίες και προετοιμάζαν τη δημοκρατική ζύμωση, είναι γεγονότα που δέν μπορούν μεθοδολογικά να διαπιστωθούν με βάση το τί έγινε εκείνη τη στιγμή, αλλά με βάση το τί έγινε άργότερα, δηλαδή όταν οί ποιητές της γενιάς του Τριάντα, εκπρόσωποι και της μιάς και της άλλης πρωτοπορίας, έδωσαν σημάδια να πορεύονται στην κατεύθυνση ό ένας του άλλου, οδηγώντας έτσι την ποίηση σε μιá βαθύτερη ζύμωση, με προσπάθειες και δισταγμούς και δυσφορίες που κράτησαν είκοσι και τριάντα χρόνια.

1. Στην Ελλάδα ό φουτουρισμός έγινε γνωστός όχι με τη ρωσική του έκφραση, τον Μαγιακόφσκι, αλλά με την ιταλική των Μαρινέτι-Μουσσολίνι. Ο Μουσσολίνι είχε υιοθετήσει το φουτουρισμό ως καλλιτεχνικό αντίστοιχο της «φασιστικής επανάστασης». Στην Ελλάδα κοροΐδισαν μιá εμφάνιση του Μαρινέτι και οί σοσιαλιστές του Σήμερα και οί ιδεαλιστές του Ίδέα. Το 1935 μιá παράξενη έκθεση με τίτλο «Οί αισθητικές θεωρίες στη φασιστική Ίταλία» και με ύπογραφή «Ρ», εμφανίζεται στα Νεοελληνικά Γράμματα, όπου γίνεται λόγος για φασιστικό φουτουρισμό. Τελιώνει με τὰ έξης: «Ένα καθεστώς συντήρησης, πειθαρχίας και τάξης γυρεύει ν' άπλώσει τους κανόνες του και στην τέχνη».

2. Άλλη μιá μνεία βρίσκω στα Νεοελληνικά Γράμματα του 1935 (1η Σεπτεμβρίου), όπου ύπογραμμίζονται ή επαναστατικότητα του Χιμμέτ και ή πρωτοπορία του.

3. Για το «άκαριαίο» της έμπνευσης στον Ρίτσο, σε συνδυασμό με την ιδεολογία του, βλ. την άποκαλυπτική και τεκμηριωμένη έρευνα του Γ. Βελουδή «Η "Γερμανία" του Ρίτσου», Άντι, άρ. 23, 1^ο Ιουλίου 1975, σ. 28-31.

4. Βλ. Γ. Π. Σαββίδη (Κ. Καρυωτάκης, Ποήματα και πεζά, 1972, σ. κθ'-λβ') που άναφέρεται στον «μικροαστικό είτε προλεταριακό νεορεαλισμό» του.

5. Ο αυτοσαρκασμός στο κεντρικό μέρος του Τρακτέρ, θέτει κάποια ζητήματα ταύτισης του ποιητή με τὰ διάφορα πρόσωπα που μιλούν σε πρώτο πρόσωπο. Μπορεί να γίνει ή διαπίστωση ότι κάθε φορά που ό Ρίτσος πιστεύει ότι διατρέπει τον κίνδυνο να παρεξηγηθεί με την άναφορά τραπτών που δέν θά ήθελε να του προσγραφούν, θέτει τον τίτλο μέσα σε εισαγωγικά. Στην πρώτη έκδοση ήταν μέσα σε εισαγωγικά μόνο δύο τίτλοι, «Επαναστάτες» και «Ήγέτες». Στην έκδοση που περιλήφθηκε στα Ποήματα Α', 1961, ό Ρίτσος θεώρησε σκόπιμο, προς άποφυγή παρεξηγήσεων, να διακρίνει και άλλους τίτλους με εισαγωγικά («Ποιητές» και «Προσωπικότητες»). Τὰ εισαγωγικά στο «Ποιητές», καθώς και την πρόσθεση άφιέρωση «Στον Κώστα Καρυωτάκη», διαπιστώνει και ό Γ. Π. Σαββίδης,

όπ. παρ., σ. λ', με άλλες σκέψεις. Η προσθήκη αυτών των εισαγωγικών στους τίτλους, που διαχωρίζουν τις «εϋθύνες» του ποιητή από τὰ πρόσωπα που μιλούν, δείχνουν με κάποια ακρίβεια την πρόθεση αυτοάμυνας του ποιητή.

6. Τόμος 2, 1936, σ. 202-5. Ο Γ. Ρίτσος συνεργάστηκε όχι με το όνομά του, αλλά σαν Κώστα Έλευθερίου, αφού σαν Ρίτσος δέν θά γινόταν δεκτός από το διεθυντή του περιοδικού, τον Α. Καραντώνη, που ήδη τον είχε καταδικάσει. Για την ταύτιση των προσώπων δέν είναι άνάγκη να προστρέξουμε σε πληροφορίες προφορικές που πέρασαν στον τύπο, από τη στιγμή που το πρώτο ποίημα από τὰ τρία, «Ξένοι», πέρασε σαν πρώτο κομμάτι του «Ξένος» στη συλλογή Δοκιμασία του Ρίτσου, που δημοσιεύτηκε το 1943.

7. Το γεγονός ότι δέν ζητούν μιá παρόμοια προσπάθεια από το νεαρό ποιητή και δέν συλλαμβάνουν τη σημασία της, μπορούμε να το συμπεράνουμε και από το γεγονός ότι ή έπίσημη άριστερά έπιμένει στην παροχημένη άξια του Βάρναλη, ενός ποιητή, άγωνιστή ναί, αλλά της αντιπροπερασμένης γενεάς, θεωρώντας τον, άνυποψίαστα, «πρωτοπόρο» χάρη στο συλλογισμό: «καθολική επανάσταση ίσον και καλλιτεχνική επανάσταση». Βλ. ένδεικτικά το άφιέρωμα στον Βάρναλη, Νέοι Πρωτοπόροι, άρ. 2, Φεβρουάριος 1935, και ειδικά το κύριο άρθρο, όπου οί «άστικές φόρμες τέχνης, οί ραφινάτες τεχντροπίες της παρακμής» καταδικάζονται, δίχως να ύποψιαστούν οί Νέοι Πρωτοπόροι ότι αυτές οί μορφές του άστισμού και της παρακμής άποτελούν την «άλλη» πρωτοπορία, εκείνη στην οποία θά άποτανθεί ό Ρίτσος για να άνανεώσει την άριστερή πρωτοπορία. Σημαντικό το γεγονός ότι ό Β. Βαρίκας, Η μεταπολεμική μας λογοτεχνία, σ. 84 κ.έ., το 1939 διαπιστώνει ότι ή άγωνιστική ποίηση «έμφανίζεται άναμικτή σε εκπροσώπους» και ξεχωρίζει μόνο την περίπτωση του Ρίτσου. Για τον άντικτυπο που είχε ό Ρίτσος στον άστισμό είναι χαρακτηριστική ή άκράια περίπτωση του Α. Καραντώνη, που μονάχα το 1958, όταν βγαίνει Η σονάτα του σεληνόφωτος, άναγνωρίζει κάποια

άξια στον Ρίτσο. Άλλά αυτή ή παραχώρηση γίνεται με μιá διαπίστωση, για την κριτική, τραγική: ό Καραντώνης θεωρεί το ποίημα αυτό του Ρίτσου πράξη άπελευθέρωσης από το παρελθόν του, από το άγωνιστικό παρελθόν του, φυσικά. Η ίκανοποίησή του Καραντώνη είναι κάτι σαν την ίκανοποίηση με την οποία οί έφημερίδες του Μεταξά δημοσίευαν τις δηλώσεις μετανοίας των κομμουνιστών.

8. Άξίζει να έρευνηθεί ό στροβιλισμός της Όμόνοιας με τη θεωρία vortex της τέχνης. Ο Ράντος άπαιτεί μιá έρευνητική και κριτική μελέτη. Μιά τοποθέτηση σε μιá κατεύθυνση μη σορευαλιστική της τέχνης του έπιχειρήσα στη Storia della letteratura neogreca, Τορίνο 1971, σ. 370.

9. Στο κείμενο «ΤΤΤ 1935», Τὰ Νέα Γράμματα, 1944, όπως είναι τώρα στα Άνοιχτά χαρτιά, 1974, σ. 125-6. Τίτλος των δοκιμαστικών του κειμένων ήταν «14 εϋκίνητα ποιήματα», όπου το επίθετο «εϋκίνητα» έπιανε σωστά την πρόσθεση του Ράντου.

10. Η Α. Άλαφούζου με τον όρο «καλλιτέχνης προλετάριος» δίνει το αντίστοιχο του εκπροσώπου της ίντελιγκέντσιαις στο χώρο της τέχνης. Γι' αυτήν, ό καλλιτέχνης προλετάριος μετέχει στην ιδεολογία του προλεταριάτου, έχει όμως παραπάνω τη «διανοητική καλλιέργεια»: πρβλ. της Άλαφούζου, «Προβλήματα της προλεταριακής λογοτεχνίας», Ο κύκλος, 2, 1933, σ. 25-33.

11. Καθώς όρθα παρατήρησε ό Γ. Π. Σαββίδης (Κ. Καρυωτάκης, Ποήματα και πεζά, 1972, σ. ν'): «Άν, προκειμένου για τον Ρίτσο ή τον Σεφέρη, μπορούμε να μιλούμε για επίδραση του Καρυωτάκη, με την καθιερωμένη σημασία του όρου, για τον Έλύτη και τον Έμπειρικό θά μιάς χρειαστεί πιθανότατα ή λέξη αντίδραση, με διαφορετικές ίσως άποχρώσεις στην κάθε περίπτωση». Ο ίδιος ό Έλύτης σήμερα μαρτυρεί: «Δέν στρέφωμαι έναντίον του Καρυωτάκη» κ.τ.λ. (Άνοιχτά χαρτιά, 1974, σ. 272). Ο Α. Καραντώνης, από τη δική του πλευρά, κάνει λόγο (Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση, 1958, σ. 202-3) για την προβολή της όργανικής ύγείας στη λογοτεχνία.

ΠΟΡΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ Ο ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΓΝΩΣΗΣ

τοῦ Bernard Muldworff

Μετάφραση: Εὔα Καλπουρτζή

Τὸ ἄρθρο μεταφράστηκε ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Nouvelle Critique» (τεύχος 90, Ἰαν. 1976)· οἱ σημειώσεις εἶναι λήμματα ἀπὸ τὸ «Vocabulaire de la Psychanalyse» τῶν J. Laplanche — J.B. Pontalis.

Ἐδῶ και μερικὰ χρόνια σ' ἓναν κινηματογράφο τοῦ Κλισὺ ὑπῆρχε τὸ ἐξῆς διαφημιστικὸ σλόγκαν: «γιὰ νὰ ξεχάσετε ὅλες τὶς στενοχώριες σας ἐλάτε νὰ δεῖτε τὰ σέξυ φίλμς μας», και ἀπὸ κάτω μιὰ κακοφτιαγμένη ἀφίσα. Ἀπὸ τότε τὰ σέξυ φίλμς ἐξελίχθησαν σὲ πορνογραφικὰ θεάματα και οἱ στενοχώριες, πὺ δὲν σταμάτησαν νὰ πολλαπλασιάζονται, ἔδωσαν τὴ θέση τους στὴν ἀγωνία και τὴ δυστυχία.

Ἡ «καταναλωτικὴ κοινωνία», ἢ μάλλον ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας πὺ μᾶς ἐκθειάζαν, σὰν ἀπὸ κάποιον ἀνάποδο θαῦμα μεταμορφώθηκε σὲ κοινωνία «λιτότητας», και ἡ πολυπλοκὴ ξέγνοιαστὴ σεξουαλικότητα, κατάντησε ἓνας μάταιος ἀγῶνας δρόμου πρὸς τὴν ἀπόλαυση, μιὰ ἀπέραντὴ ἔρημὴ ἀκτὴ μὲ ἀνεξερεύνητες, πάντα, μεριές. Γιατί ἀπὸ τὸ κατάντημα;

Ὅσο σὺν τὴν ἀρχὴ ὅλα πῆγαιναν μιὰ χαρά. Ἡ ἀνάδειξη τῆς ἡδονῆς σὲ ἀξία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ψυχολογικὲς και ἠθικὲς κατακτήσεις τῆς ἐποχῆς μας. Οἱ μεγάλες μάχες (μάχες μαζῶν θὰ ἔλεγε κανεῖς) γιὰ

τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀντισυλληπτικῶν μεθόδων και τὸ δικαίωμα τῆς ἔκτρωσης, ἀντικειμενικὰ και συγκεκριμένα ἔβαλαν τέλος στὴν ταύτιση τῆς γενετήσιας ὁρμῆς μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ. Ἡ ἐπιζήτηση τῆς ἡδονῆς, τὸ δικαίωμα στὴν ἡδονή, ὡς συνακόλουθα τῆς γενετήσιας ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν γίνεῖ συνείδηση σὰν περισσότερα ἄτομα τῆς ἐποχῆς μας, ἀφήνοντας στὸν καθένα τὴν ἐλευθερία νὰ συγκροτήσῃ ἓνα προσωπικὸ ἦθος.

Ἐκτὸς τούτου, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς γενετήσιας ὁρμῆς ἀπὸ ἠθικὰ ταμποῦ και θεσμικοὺς καταναγκασμοὺς πὺ τὴν πνίγουν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μεγάλου κινήματος πὺ ἀποβλέπει στὴ χειραφέτηση τῶν ἀνθρώπων και στὴν κατάκτηση νέων ἐλευθεριῶν. Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς σεξουαλικότητας ἐγγράφετὰ σὲς δομικὲς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς μας· μιὰ καινούρια δημοκρατία μπαίνει στὴν ἡμερῆσια διάταξη και ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν καθένα νὰ ἀναπτύξῃ ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς προσωπικότητάς του, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ μετᾶσχει

© 1974 Paramount Pictures. All Rights Reserved. "JULIE" and "PERVEXION" are trademarks of Paramount Pictures. "SON" is a trademark of Paramount Pictures.

καλύτερα στην κοινή υπόθεση. Θά 'ταν λίγο να πει κανείς ότι η δημοκρατία είναι συνώνυμο της ελευθερίας. Η συγκεκριμένη, δηλαδή η πολιτική, οικονομική και κοινωνική υλοποίηση της δημοκρατίας απαιτεί το άνθισμα των ατομικών ελευθεριών ως σύμφυτη προϋπόθεση για την ενεργοποίηση της προσωπικής και συλλογικής πρωτοβουλίας.

«Κρίση πολιτισμική», μās λένε ύποκριτικά

Η διεκδίκηση μίας πληρέστερης σεξουαλικής ζωής δεν αποτελεί επομένως ιδιοτροπία του «έκκρεμοῦς της Ιστορίας» που, τάχα, πότε γέρνει προς την άκολασία και πότε προς την εγκράτεια. Πρόκειται για ένα άκαταμάχητο κίνημα που ξεπετιέται από τα βάθη της κοινωνικής ζωής. Η κοινωνική κρίση για την οποία μιλάμε εμφανίζεται περισσότερο από ποτέ ως συνολική άμφισβήτηση που συνεπάγεται, μαζί με την άποσύνθεση των παραγωγικών σχέσεων, σταδιακή διάλυση όλων των κοινωνικών σχέσεων και των θεσμών που τη στηρίζουν, ενώ το ιδεολογικό υλικό που εξασφαλίζει τη συνοχή τους τινάζεται στον αέρα: «κρίση αξιών». Η εξέλιξη της θέσης της γυναίκας, ο μετασχηματισμός των προσωπικών σχέσεων στους κόλπους της οικογένειας, οι καινούριες μορφές που παίρνουν οι σχέσεις άγωγής μεταξύ παιδιών και ενηλίκων, όλα αυτά άποτελούν έκδηλώσεις που δηλώνονται με το όνομα «εξέλιξη των ήθων» και μαρτυρούν μιά ριζικότατη άμφισβήτηση. Είναι το άποτέλεσμα όλο και όξύτερων εντάσεων μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων στο πλαίσιο του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού.

Η διαδικασία εξάρθρωσης των παραγωγικών σχέσεων δεν εκφράζεται μόνο στις μεγάλες κοινωνικές συγκρούσεις, δηλαδή με τις άπεργίες, τις διαδηλώσεις και τις πολιτικές περιπέτειες, αλλά και στις έμπειρίες

των μαζών, που συντελούν στη διαφοροποίηση της νοοτροπίας των ανθρώπων. Είναι αυτό που παραπάνω ονομάσαμε «προσοδοκία για μεγαλύτερη ελευθερία». Οι νέες μορφές κοινωνικής πρακτικής που δημιουργήσε ή κρίση επιβάλλουν, ως ατομική επιδίωξη και συνάμα συλλογική διαρθρωτική άναγκαιότητα, την άποδέσμευση των ελευθεριών και την πρόσβαση σε νέες ελευθερίες.

Το αίτημα να πλατύνουν οι ατομικές ελευθερίες άπορρέει από τη σημερινή κοινωνική κρίση. Πρόκειται για αίτημα γεμάτο νόημα, και ταυτόχρονα μιά πρώτη μορφή ξεπεράσματος της κρίσης· όντας άλληλένδοτο με την άνάγκη πραγματικής δημοκρατίας εκφράζει μιά διπλή κίνηση: άπορριψη της άνωθεν χειραγώγησης (συστατικής του καθεστώτος των μονοπωλίων) και άναγκαιότητα κινητοποίησης της ατομικής δημιουργικότητας για μιάν άληθινά δημοκρατική συμμετοχή όλο και περισσότερων άτόμων στη διακυβέρνηση της Πολιτείας. Αυτή είναι η πραγματική σημασία της πολιτισμικής κρίσης —όπως ύποκριτικά την άποκαλούν οι άστοι ιδεολόγοι— που κλονίζει συθέμελα τις σιγουρίες μας και προσβάλλει τις ένδοτες δομές της ιδιωτικής ζωής. Αυτό είναι το πολιτικό και ιδεολογικό υπέδαφος όπου αναπτύσσεται σήμερα το πορνογραφικό φαινόμενο, πράγμα που δεν πρέπει να ξεχνάμε, αν δεν θέλουμε να καταλήξουμε σε μιά καταπιεστική ήθικολογία ή, αντίθετα, να μās συνεπάρει η σαγήνη μιάς δήθεν «άπολύτρωσης από όλα τα ταμπού». Ξεκαθαρίζουμε ευθύς εξαρχής ότι μās αφήνει άδιάφορους ο ρόλος τόσο του πορριτανού ήθικολόγου, όσο και του λεπτολόγου τιμητή. Άλλά, παραταύτα, η πορριτογραφία μās ένοχλεί. Γιατί;

Η πορριτογραφία είναι άρχαία όσο και ο κόσμος. Η χρησιμοποίηση του φαντασιακού¹ για την ενεργοποίηση της σεξουαλικής ήδονής είναι τόσο παλιά όσο και η σεξουαλικότητα, πράγμα που σημαίνει ότι άποτελεί άρχικό συστατικό της. Η πολιτισμική εξέλιξη, σύστοιχη με την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων, δημιούργησε τα διάφορα είδη: πορριτογραφία, έρωτισμό, αισχρολογία, άσέλγεια κ.λπ. Όσο εξελίσσεται ή συζήτηση για το σεξ τόσο και ή ίδια διαφοροποιείται και δομείται κατά θέματα που σταδιακά χωρίζονται σε ποιοτικές κατηγορίες.

Στην πραγματικότητα τα πράγματα είναι άσφαλώς πιο σύνθετα. Οι γραφικές ή εικονικές παραστάσεις των διαφόρων συνιστωσών της γενετήσιας ζωής έχουν μιά διπλή σκοπιμότητα: από τη μιά να διεγείρουν έρωτικά ή να προετοιμάσουν την ήδονή ανακαλώντας την στο χώρο της φαντασίας και παράλληλα να δαμάσουν το άγχος που γεννούν οι παρορμητικές κινήσεις. "Αν κανείς θελήσει να άρνηθει την άντιφατική ίδιουσυστασία της σεξουαλικής ζωής, αν, με το στανιό, πρέπει να άναγάγει όλες τις εκφάνσεις της στις διάφορες μορφές της κοινωνικής καταπίεσης, σημαίνει ότι δεν έχει καταλάβει άπολύτως τίποτε από το χαρακτήρα της σεξουαλικότητας. "Αν ή σύμφυτη με τη σεξουαλικότητα άντίφαση περιοριζόταν στην άπλοϊκή άντινομία μεταξύ μιάς άγαθής φύσεως, που δεν επιζητεί παρά το καλό, και μιάς πονηρής κοινωνίας, δεν θα υπήρχε κανένα πρόβλημα. Οι έννοιες της «πορριτογραφίας», του «έρωτισμού» κ.λπ., δεν θα είχαν κανένα νόημα, όπως δεν θα είχαν κανένα νόημα όλες οι συζητήσεις που γίνονται τον τελευταίο καιρό πάνω σ' αυτά τα θέματα. Πρέπει να καταλάβουμε ότι ή σεξου-

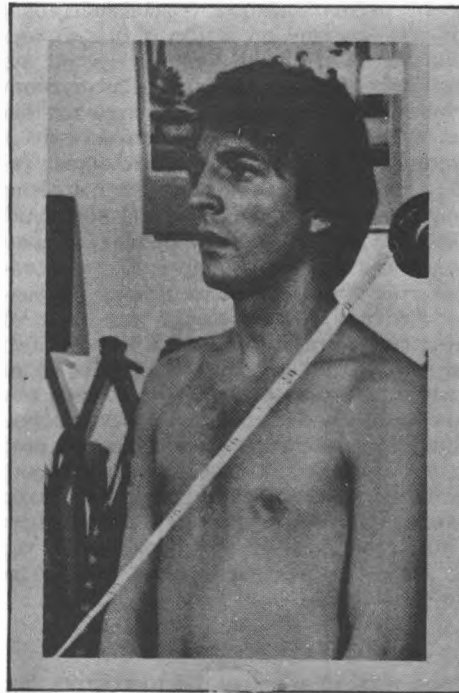
αλικότητα υπάγεται σὲ ἰδιαίτερο ὑπαρξιακὸ καθεστῶς ἔτσι πού ἡ δημόσια —πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ— ἀναπαράσταση τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων νὰ δημιουργεῖ ἰδιότυπα ἀποτελέσματα, ἐνῶ δὲν θὰ συμβεῖ τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἀναπαράσταση π.χ. ἐνὸς γεύματος.

Οἱ μεταμορφώσεις τῆς λίμπιντο στὸ πεδίο τῆς φαντασίας

Ἡ φανταστικὴ διάσταση, συστατικὸ τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐπιθυμίας, γνωρίζει μεταμορφώσεις πού καθορίζονται ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης σὲ μιὰ δεδομένη κοινωνία. Σταδιακὰ ἀναφαίνονται διακρίσεις πού δὲν ὀφείλονται σὲ ρητὲς συμβάσεις ἀλλὰ οἱ ὁποῖες ἀντανάκλουν τὴν κατάσταση τῶν ἠθῶν καὶ τὴν κίνηση τῶν ἰδεολογιῶν. Ἔτσι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες πού τὰ χωρίζουν δὲν ὑπάρχει κανένα κοινὸ στοιχεῖο ἀνάμεσα στὶς τοιχογραφίες τῶν χαμηλοῦς τῆς Πομπηίας, ρωμαϊκὴ ἔκδοση —καὶ σὲ ἀνύποπτο χρόνο— ἐνὸς εἴδους σεξουαλικῆς ἀγωγῆς, χάρις τὴν ὁποία οἱ ἐκπρόσωποι (τὰ ἀρσενικά) τῆς ἀρχουσας τάξης μποροῦσαν νὰ χαίρονται καλύτερα τὶς παλλακίδες τους, καὶ στὰ γραπτὰ τοῦ μαρκήσιου Σάντ τῶν ὁποίων ἡ ἀνατρεπτικὴ λειτουργία εἶχε χαρακτήρα ριζικῆς κριτικῆς τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς του. Στὴν τελευταία περίπτωση ὁ λόγος τοῦ Σάντ λειτουργεῖ σὰν ὀθόνη ἐνὸς ἄλλου λόγου σιωπηροῦ καὶ ὑπόγειου μὲ στόχους ἐπαναστατικούς. Τὰ δύο αὐτὰ παραδείγματα μαρτυροῦν πόσο διαφορετικὰ εἶναι τὰ ἐπίπεδα στὰ ὁποία ἐκφράζεται ἡ σεξουαλικότητα καὶ πόσο εἶναι διαποτισμένα ἀπὸ τὴν ἰδεολογία.

Ὁ θεμελιακὸς ἀντιθετικὸς χαρακτήρας τῆς σεξουαλικότητας τὴν κάνει νὰ προσφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὴ λογοτεχνία. Ἡ σχέση τῶν φύλων μὲ τὸ ποικίλο, ἀλλὰ πάντα ὑπαρκτό, συναισθηματικὸ της φορτίο εἶναι ἕνας τομέας πρὸς τὸν ὁποῖο στρέφεται μόνιμα ἡ περιέργεια τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος προκειμένου νὰ γνωρίσει τὰ πρωταρχικὰ χαρακτηριστικά του. Αὐτὸ πού ὀνομάζουμε «ἔρωτα», καὶ πού ριζώνει στὰ τρίσβαθα τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς, τί ἄλλο εἶναι παρὰ ὁ αἰώνιος καθρέφτης τῆς Ἰστορίας ὅπου κοιτάζονται οἱ ἄνθρωποι προσπαθώντας νὰ καταλάβουν καλύτερα τὸν ἑαυτὸ τους;

Ξέρουμε ὅτι οὔτε ἡ «ἠθικὴ» οὔτε κάποιος ἀνώνυμος καὶ ὑπερβατικὸς νομοθέτης ἀποφασίζει τοὺς διαχωρισμοὺς πού δημιουργοῦνται προοδευτικὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν διαφορῶν ἀναπαραστάσεων τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς. Ἡ πολιτισμικὴ ἐξέλιξη, στὶς ποικίλες ἀντιφατικὲς ἐκδοχές της, φέρνει στὸ φῶς νέες ἐκφραστικὲς μορφές, πού ἡ καθεμιὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς ἀναλαμβάνει νὰ ἀναδείξει τὴν ἐγγενῆ στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ συγκρούση καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴ δαμάσει στὸ χῶρο τοῦ φανταστικοῦ. Ἔτσι ἡ αἰσχρολογία, οἱ βωμολοχίες, θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν εἶδος γλωσσικῆς ἐπεξεργασίας ὀρισμένων στοιχείων τῆς σεξουαλικῆς πρακτικῆς προκειμένου ἀκριβῶς νὰ ἐξειδικευτοῦν οἱ ἠθονιστικὲς δυνατότητες πού περιέχουν. Ὅταν μιὰ βωμολοχία δὲν εἶναι πιά χυδαία, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἔχασε τὸ λίμπιντο φορτίο της καὶ ὅτι πρέπει νὰ βρεθεῖ μιὰ ἄλλη γιὰ νὰ μπεῖ στὴ θέση της. Ὑπάρχει ἐπομένως κάτι σὰν φθορὰ τῶν δυνατοτήτων τῆς λίμπιντο πού προκαλεῖ μιὰ ὀρισμένη χρῆση τῆς γλώσσας, φθορὰ ἐντελῶς ἀσχετῆ μὲ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ λογοκρισία, ἡ ὁποία ὡστόσο συνθέτει τοὺς τρόπους ἀρθρωσης τῆς ἐπιθυμίας καὶ τὰ φαντασματικὰ συνακόλουθά της.

Οἱ προηγούμενες σύντομες παρατηρήσεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐξετάσουμε πῶς πραγματοποιεῖται τὸ πέρασμα ἀπ' τὸν ἐρωτισμὸ στὴν πορνογραφία καὶ ποιά εἶναι τὰ ἐννοιολογικὰ μέσα γιὰ τὸ ξεχώρισμά της.

Ἡ «φιλελεύθερη» ἀπάντηση ἢ ὅταν ἡ ἡδονὴ γίνεται ἐμπόρευμα

Εἶναι κοινὸς τόπος νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι «πορνογραφία εἶναι ὁ ἐρωτισμὸς τοῦ ἄλλου»· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅ,τι κρίνεται ὡς «πορνογραφικὸ» σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ —πού κάποτε μάλιστα τιμωρεῖται ἀπὸ τὸ νόμο— θεωρεῖται ἐρωτισμὸς σὲ μιὰν ἄλλη ἐποχὴ. Αὐτὸ πού ἀποκαλοῦμε «ἰδεολογικὴ συγκυρία» θὰ μποροῦσε νὰ ὀριστεῖ ὡς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία, θέλοντας νὰ ἀπαντήσει σὲ μιὰν ἀνάγκη, προσεταιρίζεται ἕνα θέμα πού ἐκφράζει μιὰν αὐθεντικὴ διεκδίκηση μαζῶν μὲ τρόπο ἀναπόφευκτα συγκαλυμμένο καὶ συγκαλύπτοντα. Ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὀρισμὸς τοῦ ἐρωτισμοῦ ἢ τῆς πορνογραφίας ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὴν ἰδεολογικὴ συγκυρία. Τὸ καινούριο αἶτημα, ὅπως εἶδαμε, ἐκφράζει τὴν ἀναγκαιότητα νὰ διευρυνθοῦν οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες. Στὸ πεδίο τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς μεταφράζεται στὴν ἀπαίτηση νὰ βιώσει κανεὶς μὲ ὀλοκληρωμένο τρόπο τὴ σεξουαλικότητά του. Ποιά ὅμως εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας; Αὐτὴ πού οἱ κήρυκες τῆς ἐξουσίας προσπαθοῦν νὰ κατακυρώσουν μὲ τὸν τίτλο ἐνὸς φιλελευθερισμοῦ ἀλὰ Ζισκάρο.

Ἦδη ἔχουν γραφτεῖ πολλά γιὰ τὸν ἀστικὸ φιλελευθερισμὸ ὅπου «τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου εἶναι πάντα τὸ δικαίτερο», πράγμα πού, στὶς ἀκραίες πολιτικὲς μορφές του, μετατρέπεται σὲ φασιστικὴ δικτατορία ἐνῶ στὶς πιὸ περιθωριακὲς ἢ ἐλεύθερη ἀτομικὴ ἐπιχείρηση μεταβάλλεται σὲ γκαγκαστερισμὸ.

Στό θέμα της σεξουαλικότητας ο φιλελευθερισμός της εξουσίας των μονοπωλίων παίζει σ' όλα τα ταμπλώ. Ξέρουμε ότι τα κέντρα γενετήσιας άγωγής και οικογενειακού προγραμματισμού μάταια ζητιανεύουν μερικά κονδύλια, ότι τα έξοδα της έκτρωσης δεν καλύπτονται από τις κοινωνικές ασφαλίσσεις· ή έκτρωση παραμένει μιά πολυτέλεια για πλούσιες γυναίκες και άρχίζει να γίνεται σημαντική πηγή κέρδους π.χ. στην Αγγλία και την Ολλανδία. Η κοινωνική ανισότητα μπροστά στη «σεξουαλική ελευθερία» είναι τόσο κραυγαλέα που συμπίπτει με την ανάλογη ανισότητα μπροστά στην άρρώστια και το θάνατο. Πρόκειται επομένως για έναν φιλελευθερισμό που χωρίς να κοστίζει τίποτε ρίχνει στάχτη στα μάτια. Και όχι μόνο αυτό, επιπλέον είναι και προσοδοφόρος: είτε με τα άνηκουστα κέρδη που αποφέρει ή εκμετάλλευση των πορνογραφικών ταινιών είτε με την μορφή ενός φόρου που θεσμοθετεί την κυβερνητική μαστροπεία ή μιάς λογοκρισίας που στραγγαλίζει την κινηματογραφική δημιουργία. Ο χωροφυλακιστικός και ύποκριτικός αυτός φιλελευθερισμός διαστρεβλώνει και διαστρέφει τη ζήτηση που σχετίζεται με την ολοκλήρωση της σεξουαλικής ζωής. Πορνογραφία είναι να βγάζει κανείς λεφτά με το σέξ.

“Ας δούμε τώρα γιατί το σέξ είναι μιά τόσο επικερδής αγορά. Αλήθεια τί περιεργο πράγμα! Η ήδονη που μου έχει δοθεί σαν φυσικό δικαίωμα, όπως ο άερας που αναπνέω, γίνεται εμπόρευμα!

Η πορνογραφία άρχίζει από τη στιγμή ακριβώς που η ήδονη καταντά εμπόρευμα. Η έρωτική φιλολογία ή η τέχνη που χρησιμοποιεί την ήδονη ως μέσο και όχι ως σκοπό διαφέρουν ριζικά. Ο Σάντ δεν πουλούσε σέξ: κονιορτοποιούσε την ήθικη της εποχής του. Ο Μπατάιγ δεν πουλά σέξ: περιγράφει τα δράματα της παράβασης της κοινωνικής ήθικης. Ο Γκυγιότα δεν πουλά σέξ: προσπαθεί να δείξει τους μηχανισμούς της λίμπιντο που λειτουργούν στο επίπεδο της γραφής. Η γνωστική λειτουργία που προσιδιάζει στην καλλιτεχνική ή φιλολογική δημιουργία αποδελτιώνει τους μηχανισμούς της ήδονης: μ' άλλα λόγια, ενεργοποιεί τις διαδικασίες που επιτείνουν τις λιμπιντικές επιπτώσεις του λόγου σ' όλες του τις μορφές. Η διάκριση μεταξύ έρωτισμού και πορνογραφίας βασίζεται ακριβώς στη λειτουργία «άποστασιοποίησης» στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιείται η ιδιότυπη γνωστική λειτουργία της τέχνης και χάρη στην οποία άνοιγεται ένας δρόμος για την εξερεύνηση ενός συγκεκριμένου τομέα.

Τί κάνουν ό μπαμπάς και ή μαμά στο κρεβάτι;

“Ένα φίλμ —δεδομένου ότι απ' αυτή την άποψη άμφισβητείται κυρίως ό κινηματογράφος— χαρακτηρίζεται πορνό όταν εξαντλείται στην άναπαράσταση των σεξουαλικών σχέσεων, της συνουσίας και συναφών «διαστροφών» της. “Ας μείνουμε για την ώρα σ' αυτό το σχήμα. Η ήδονοβλεψία που άποτελεί μιά σημαντική διάσταση της σεξουαλικότητας, κατόλοιπο της σεξουαλικής παιδικής περιέργειας, δραστηριοποιείται έντονα στο πορνό σά να ήταν να δοθεί μιά τελειωτική άπάντηση σχετικά με τη φύση της άρχέτυπης σκηνης:² «τί κάνουν ό μπαμπάς και ή μαμά στο

κρεβάτι». Η έρωτική διέγερση που προκαλείται έτσι, ό σεξουαλικός έρεθισμός όπως άποκαλείται, βασίζεται στην άμεση και μαζική ταύτιση του θεατή και των ήθοποιών, χάρη σ' ένα είδος επιταχυνόμενης φορās προς τα πίσω. Έτσι, το μικρό παιδί που κοιμάται στον καθένα μας μπαίνει στη θέση κάποιου απ' τους πρωταγωνιστές, όπως ή γεννώμενη λίμπιντό του το προέτρεπε στο μακρινό (νηπιακό) του παρελθόν. Βλέπουμε λοιπόν ότι ή πορνογραφική λειτουργία δρώ όπως στην περίπτωση του αναγκαστικού έγκλιματισμού και, όπως κάθε έγκλιματισμός, αν δεν ένδυναμωθεί από ένα πραγματικό έρέθισμα άτροφεί. Έτσι εξηγείται γιατί ή πορνογραφία άπαιτεί μιά δρισμένη κλιμάκωση άφου ή δυνατότητα που παρέχει για έρωτική διέγερση είναι εξαρχής ύπονομευμένη και με πολύ περιορισμένα όρια. (Θά δούμε παρακάτω ποιές είναι οι συνέπειες: όταν όρισμένοι ύποστηρίζουν ότι το πορνό έχει παιδαγωγικές ιδιότητες, στην πραγματικότητα λένε σαχλαμάρες. Είναι σά να μās λένε ότι, τηρουμένων των αναλογιών, το έγκλημα διαθέτει έμμεσα μιά ήθικη λειτουργία στο βαθμό που άποδεικνύει τον επιβλαβή του χαρακτήρα.)

Έντελώς διαφορετικά είναι τα πράγματα κατά την αντίληψή μας όταν πρόκειται για την έρωτική λειτουργία. Δέν είναι αυτή καθαυτή ή άναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης πορνογραφική. Κάθε άλλο. Έδώ παρεμβαίνει ή «άποστασιοποίηση» που εισάγει ή Τέχνη. Η άποστασιοποίηση δέν είναι τίποτε άλλο από μιά δρισμένη μορφή διοργάνωσης του φαντασιακού, του φαντάσματος, διοργάνωση που ή λειτουργία της συνίσταται στην παραγωγή του *αίσθητικού άποτελέσματος*. Όμως, όσον άφορα τη σεξουαλικότητα, ή διάκριση μεταξύ του «πραγματικού»³ (τό *αντικείμενο της άνάγκης*) και του «φαντασιακού» (τό *αντικείμενο της έπιθυμίας*), ή «τό αντικείμενο της λίμπιντο»⁴ είναι θεμελιώδης.

Η πορνογραφία λειτουργεί στο επίπεδο της *ανάγκης* και όχι στο επίπεδο της *έπιθυμίας*. Καταργεί τη

διάσταση του φανταστικού, στομώνει τη φαντασία, καί, κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ λειτουργία της εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴ λειτουργία τοῦ ἀναγκαστικοῦ ἐγκλιματισμοῦ μὲ τὰ ἴδια ἐμπόδια καὶ τὰ ἴδια ὄρια. Ἀντίθετα ὁ ἔρωτισμός, ἀναπλάθοντας τὴν ἴδια τὴν ἡδονὴ στὸ ἐπίπεδο τοῦ φανταστικοῦ, παράγει μιὰ γνωστικὴ λειτουργία πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ χαρακτῆρα τῆς ἡδονῆς. Καὶ αὐτὸ χάρις στὸ γεγονός ὅτι βασιζέται στὸν ἐνεργὸ λόγο.

Δὲν φτάνει νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ πορνογραφία δὲν διδάσκει τίποτε, οὔτε γιὰ τὴν ἡδονὴ οὔτε γιὰ τὸν ἔρωτα οὔτε γιὰ τὴ σεξουαλικότητα. Ἡ εἰσαγωγή ἑνὸς πέους σ' ἕναν γυναικεῖο κόλπο ἢ σ' ὁποιοδήποτε ἄλλο σωματικὸ ἄνοιγμα δὲν παράγει κανένα γνωστικὸ ἀποτέλεσμα. Μόλις περάσει ἡ πρώτη ἐκπληξη, ἡ ἡδονοβλεπτικὴ παρόρμηση μένει μὲ τὴν πείνα της, ὅπως γίνεται μὲ κάθε παρόρμηση πού πρέπει νὰ μένει ἀνεκπλήρωτη ἀκριβῶς γιὰ νὰ δημιουργήσει τὴν ἐπιθυμία. Καὶ ἐδῶ βρίσκεται ἡ μόνιμη παρεξήγηση μὲ τὴν πορνογραφία. Ἐπειδὴ ἡ πορνογραφικὴ λειτουργία, καθὼς ἀναφέρεται συνεχῶς στὴν ἀνάγκη, συντελεῖται μὲ τὸν μηχανισμό τῆς ἐπαναλαμβανόμενης ἐλάττωσης ἢ ἐπιθυμία σβῆνει σιγὰ σιγὰ.

Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς: Καὶ τί πειράζει ἀφοῦ αὐτὸ φέρνει ἡδονή; Ἀλλὰ ἀκριβῶς περὶ αὐτοῦ πρόκειται. Ἡ ἡδονὴ μειώνεται συνεχῶς καὶ ἡ πορνογραφικὴ λειτουργία στὸ τέλος μετατρέπεται στὸ ἀντίθετό της: ἀντὶ γιὰ τὴν πολυπόθητη σεξουαλικὴ διέγερση, κενὸ καὶ ἀγωνία, ὁ ἴδιος ἐπώδυνος ἱλιγγός πού νιώθει ὁ τοξικομανὴς πού τοῦ λείπει ἡ πρέζα.

Ὅτι ὁ ἀναγκαστικὸς ἐγκλιματισμὸς σχετίζεται μὲ τὴν ἀνάγκη αὐτὸ τὸ ξέρεي ὁ καθένας. Ἐνα ἐξαρτημένο ἀνακλαστικὸ δὲν ἀποτελεῖ τὴν πειραματικὴ ἀνασύσταση τῆς ἐπιθυμίας. Εἶναι ἡ προκατασκευασμένη καὶ προσωρινὴ ἀπάντηση πού περιορίζεται σ' ἕνα σύνολο σημείων μιᾶς ἐντελῶς ὑποτυπώδους ἐκμάθησης. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἐντελῶς ἄλλο πράγμα. Σχετίζεται μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ λόγου πού ἐπιτρέπει νὰ πάρει νόημα

τὸ φαντασιακό. Ὁ λόγος ἀνατρέπει τὴν ἀνάγκη καὶ ἔτσι τὸ φαντασιακὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ φαντασία.

Πράγματι ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ, μὲ τὴ χασομικὴ ποικιλία τῶν ἐπιμέρους παρορμήσεων πού τὴ χαρακτηρίζει, μὲ τὴ δυσκολία τοῦ κάθε ἀτόμου νὰ βρεῖ ἕνα ἱκανοποιητικὸ σημεῖο συμβιβασμοῦ μὲ τὶς ἐπιθυμίες του, εἶναι καμωμένη τόσο ἀπὸ τὰ θριαμβικὰ χρώματα τοῦ ἔρωτα ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς καταναγκασμούς πού ἐπιβάλλει ἡ μονόπλευρη ὑποταγὴ στὴν ἄλφα ἢ τὴ βῆτα ἐπιμέρους παρόρμηση. Ὁ εὐτελής χαρακτῆρας ἑνὸς πορνῶ δὲν συνίσταται στὶς σαδομαζοχιστικὲς σκηνές του ἀλλὰ στὸ ὅτι δὲν δείχνει τίποτε ἀπὸ τὸ δραματικὸ καταναγκασμὸ πού ὀρισμένες φορὲς ἐπιβάλλει στὴν ἐπιθυμία. Ἄλλωστε εἶναι ἐντελῶς βέβαια — ἐγὼ προσωπικὰ τουλάχιστον εἶμαι ἐντελῶς πεπεισμένος — ὅτι καὶ οἱ σκηνοθέτες τῶν πορνογραφικῶν ταινιῶν δὲν ἔχουν ἰδέα οὔτε ἀπὸ τὸν ἔρωτα οὔτε ἀπὸ τὴ γενετήσια ζωὴ. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος οὔτε οἱ ἴδιοι νὰ καταλάβουν, οὔτε σὲ μᾶς νὰ δώσουν νὰ καταλάβουμε κάτι. Ἄλλος εἶναι ὁ σκοπὸς τους. Ἡ πορνογραφία καὶ τὸ χροῖμα εἶναι δύο πράγματα ἀπὸ τὴ φύση τους συμπληρωματικὰ ὅπως οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος.

Ἡ ἀνούσια διαδοχὴ συνουσιῶν κατ' ἐξακολούθηση

Εἴτε πρόκειται γιὰ τὴν πλήρη συνουσία, καὶ στὶς διάφορες παραλλαγές της, εἴτε γιὰ τὴν ἀναπαράσταση σκηνῶν πού ἀποκαλύπτουν κάποια διαστρεφῆ, ἢ πορνογραφικὴ λειτουργία δὲν ἀλλάζει. Καταργεῖ ἢ περιορίζει τὰ ὄρια τοῦ φανταστικοῦ. Ἡ ἄποψη ὅτι ἐπιτρέπει στὸ θεατὴ νὰ προβάλλει τὰ φαντάσματά του καὶ νὰ τὰ «πραγματοποιήσει» στὴ φαντασία του ἀποτελεῖ καθαρὴ ἀφέλεια, κάτι σὰ νὰ συγγέει κανεὶς τὸν Λουὶ ντὲ Φινὲς μὲ τὸν Τσάρλυ Τσάπλιν. Ἡ ἐγγενὴς μετριότητα τοῦ πορνογραφικοῦ θεάματος δολοφονεῖ τὴ φαντασία: ἡ ἐπίμονη ἀνάκληση τῆς ἐνστικτικῆς ἀνάγκης σκοτώνει τὴν ἐπιθυμία. Ἡ μορφοποίηση τῶν δράματων εἶναι διαφορετικὴ ὑπόθεση. Γιὰ τὴν ὥρα μόνος ἀρμόδιος στὸν τομέα αὐτὸ παραμένει τὸ ὄνειρο. Ἀλλὰ τὸ ὄνειρο ἐργάζεται, πράγμα πού δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς σκηνοθέτες τῶν πορνογραφικῶν ταινιῶν.

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ σύνθετου χαρακτῆρα τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς, οἱ ἀβεβαιότητες τοῦ δρόμου τῆς ἡδονῆς, οἱ κάποτε σκληρὲς ἰδιοτροπίες τῆς ἐπιθυμίας, οἱ σχετικὲς μὲ τὸν ἔρωτα αὐταπάτες, οἱ ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς εἶναι προβλήματα μὲ περισσότερες ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὴν ἀνούσια ἐπανάληψη ἀπρόσωπων κινήσεων ἑνὸς ἐμβόλου ἀτμομηχανῆς.

Ὁ μεγάλος ἀπὸν στὴν πορνογραφία εἶναι, βέβαια, ὁ ἔρωτας. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ τῆς προσάψει κανεὶς, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ πορνογραφία δὲν μιλάει γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὸ λεξιλόγιό της εἶναι τὸ λεξιλόγιό τῆς ἡδονῆς. Εἶδαμε τί σημαίνει αὐτό. Ἡ ἀναίρεση τῆς ἐπιθυμίας ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐξηγεῖ τὸ σὸκ τῆς πορνογραφικῆς διέγερσης καὶ μαζί τὸ ἀπότομο στέρεμά της. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἡ γυναίκα δὲν θεωρεῖται πραγματικὸς σεξουαλικὸς σύντροφος. Ἀποτελεῖ ἀντικείμενο κατανάλωσης μ' ὅλη τὴ σημασία τοῦ ὄρου, ὅπως ἀκριβῶς μιὰ ὀπιοειδῆ κοκσέρβα πού ἡ εἰκόνα της σκοπεύει νὰ διεγείρει τὴν ὄρεξη. Παίξει τὸ ρόλο τοῦ «πραγματικοῦ» διεγερτικοῦ πού συνδέεται μὲ ὀρισμένες ὑποτιθέμενες λάγνες διαστρεφῆς μὲ τρόπο πού ἡ φαντασία νὰ μειώνεται πρὸς ὄφελος ἑνὸς ἀναγκαστικοῦ ἐγκλιματισμοῦ.

Πιο σωστό είναι να πει κανείς ότι η αναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης θα μπορούσε να είναι διεγερτική αυτή καθαυτή, ως συγκεκριμένη ανάκληση μιάς ήδη γνωστής απόλαυσης, γιατί προσφέρει μιά στιγμιαία ταύτιση με τους πρωταγωνιστές του φιλμ. Αυτό υποθέτουν και οι κατασκευαστές πορνό και γι' αυτό μάς προσφέρουν αυτή την ανούσια διαδοχή σκηνών από συνουσίες κατ' εξακολούθηση. Στην πραγματικότητα, όπως είδαμε, η αναπαράσταση της σεξουαλικής πράξης λειτουργεί με την επικαιροποίηση της εικόνας της αρεχτέυτης σκηνής —νευραλγικό κέντρο της σεξουαλικής περιέργειας του παιδιού. Όμως η αναπαράσταση, επειδή είναι ωραία βραχυκυκλώνει το όραμα. Η έρωτική κινητοποίηση μοιάζει έντονη, φέρνει ένα είδος οργανικής υπερλειτουργίας, αλλά η δράση της εξαντλείται προοδευτικά. Κατά παράδοξο τρόπο εκείνο που παρουσιάζεται στη σκηνή είναι το «*αντικείμενο της ανάγκης*» και όχι το «*αντικείμενο της λίμπιντο*» πράγμα που έχει σαν αποτέλεσμα τον φυσικό κορεσμό, το αναγούλιασμα που πολύ γρήγορα προκαλούν τα θεάματα αυτά. Έξου ή ίδια αναγούλια μπροστά στην πληθώρα παρόμοιων ταινιών, τις αφίσες ή τα άλλα διαφημιστικά μέσα, αναγούλια που χωρίς να σχετίζεται με οποιαδήποτε αντίδραση ήθικου χαρακτήρα, δεν είναι παρά ένα απλό οργανικό αντανάκλαστικό ναυτίας.

Μένει το πρόβλημα της ζήτησης που θα μās επιτρέψει να διευκρινίσουμε τα άλλα προβλήματα. Η πορνογραφία σ' όλες της τις μορφές —σινεμά, θεάματα, βιβλία, σεξομάγαζα— αποτελεί τη διάστροφη απάντηση, όπως είπαμε, σε μιά πραγματική ζήτηση που σχετίζεται με την ολοκλήρωση της σεξουαλικής ζωής. Τι είδους όμως είναι η ζήτηση αυτή και ποιά είναι η σημασία της;

Δυσανεξία και ταύλανδέζικο μασάζ

Το άνηθισμα της ήδονης, ή αποκατάσταση των δικαιωμάτων του σώματος ενσωματώνονται στο γενικό αίτημα νέων ατομικών ελευθεριών που είναι σύμφυτες με τη δημοκρατία. Αυτό είναι το πρώτο και το πιο βασικό σημείο. Υπάρχει και ένα δεύτερο σημείο που αναφέρεται στις δραματικές υπαρξιακές πλευρές της παρούσας κρίσης. Η κοινωνική κρίση μεταφέρεται στο υλικό πεδίο: ή ανεργία, ή χειροτέρευση των όρων ζωής και δουλειάς, ή αθλιότητα καμουφλαρισμένη πίσω από τις ηλεκτρικές οικιακές συσκευές αποκαλύπτουν το πραγματικό τους πρόσωπο. Η υλική στέρηση και ή ήθικη απογύμνωση συνυφαίνονται και δημιουργούν ένα κλίμα «απονίας», όπως κατ' εφήμησμον ονομάζεται, ενώ απλώνεται βαριά και καταθλιπτικά ή αγωνία του αύριο. Οι διαπροσωπικές σχέσεις έχουν διαβρωθεί από την άβεβαιότητα, ή συναισθηματική διαθεσιμότητα σπανίζει, ή εμπάθεια ανοίγει ύπουλα το δρόμο της, καθέννας ξεποστέλλεται στη μοναξιά του. Σ' αυτό το ενώπιος ενώπιω ό καθέννας ψάχνει μιά κάποια προσωπική λύση.

Και τότε κάνουν την εμφάνισή τους οι «θεραπευτές» του σύγχρονου υπαρξιακού άγχους: κομπογιαννίτες, ίεροφάντες του ζέν, όπαδοί της «βιοενεργητικής θεωρίας», τερτίπια για «έσωτερικές περισυλλογές», διάφορες παραλλαγές ενός μυστικισμού της κακιάς

ώρας. Αυτό το ετερόκλητο σύνολο έχει κοινό παρονομαστή την αναδίπλωση του ανθρώπου στον εαυτό του που μόνο μέσα του πρέπει να αναζητήσει τη δική του λύση. Όλο έτούτο το κατασκευάσμα του σύγχρονου ίρρασιοναλισμού που άντλεί το φτηνό υλικό του από έναν όπερετικό άσιατισμό δεν αποβλέπει άπλως να άφοπλίσει το άτομο καθιστώντας το παθητικό αλλά και να το άποσπάσει από τις άντικειμενικές κοινωνικοεπαγγελματικές και ταξικές έντάξεις του. Έτσι το άτομο θα έγκαταλειφθεί στην μοναχική και άδιέξοδη ύποκειμενικότητά του. Η όμαδική κοινωνική δυσπραγία διασπάται σε ίσάριθμες ατομικές δυστυχίες άποκομμένες ή μιά από την άλλη. Και πράγματι έτσι το νιώθει ό κόσμος. Κάθε άνθρωπος ξεχωριστά ύπομένει τη δυστυχία του και ή άρχουσα ιδεολογία προσπαθεί με κάθε τρόπο να επιβάλει την ιδέα της προσωπικής λύσης. Αντίδοτο στις άντιξοότητες της σύγχρονης ζωής δεν έχει κανείς παρά την έκλογη άνάμεσα στο μασάζ Ταύλανδης και τη γιόγκα.

Την κοινωνική κρίση το άτομο, άκόμη κι αυτό που δεν θίγεται από τις υλικές της συνέπειες, τη νιώθει σαν έσωτερική άδιαθεσία, μία συναισθηματική όδύνη, μιά όδυνηρή αίσθηση κενού. Η πληθώρα ανθρώπων που, χωρίς να υπάρχουν «παθολογικά συμπτώματα» και κλινικές διαταραχές, νιώθει την άνάγκη ψυχολογικής περίθαλψης, μαρτυρεί το μέγεθος της σύγχυσης. Η δυσανεξία και ή δυσπραγία βιώνονται σαν ένα άπύθμενο άνικανοποίητο. Η όξύτατη άποστέρηση δεν μπορεί να άπαλυνθεί παρά μονάχα με στοματικά —παθητικά ύποκατάστατα όπως ή κατανάλωση οίνου-πνευματωδών, κάθε είδους ναρκωτικού καθώς και των ψυχολογικών άντίστοιχών τους. Οι άπόκρυφες σχέτες, τα καταστήματα «μακροβιοτικής» (φυσικής) διατροφής, τα καταπότια που μās ύπόσχονται την αναγέννηση της έμβιας ουσίας και του ζωικού δυναμικού μας, ή διάδοση διαφόρων μορφών «σωματικής έκφρασης» —που δεν είναι πάντα μυστικισμός—, ή ύδρωση όργανισμών ψυχολογικής άγωγής και «δυναμικής των όμάδων» —μερικοί από τους όποιους παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον— αυτό είναι το ετερόκλητο δειγματολόγιο «ψυχολογικών» μέσων που προσφέρονται στους συγχρόνους μας για να άντιμετωπίσουν τις ήθικές τους όδύνες.

Μιά θεραπευτική «εύρέως φάσματος»

Πάντως στον κατάλογο των καταπραϊντικών ή πορνογραφία κατέχει άναμφισβήτητη την πρώτη θέση. Η σύγχρονη εξέλιξη της πορνογραφίας δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο άν λάβει κανείς ύπόψη του τόν καμβά όπου ή άγωνία, κύριο σύμπτωμα της έποχής μας, και οι διάφοροι περισσότερο ή λιγότερο μυστικίζοντες τρόποι θεραπείας της συνυπάρχουν παρά φύσιν. «Για να ξεχάσετε όλες τις στενοχώριες» διακήρυσε ήδη δειλά το σλόγκαν του Κλισύ.

Ένα ιδεολογικό φαινόμενο δεν είναι ποτέ το ήθελημένο σχέδιο κάποιου άόρατου ραδιούργου. Όστόσο, όσα συμβαίνουν στις μέρες μας είναι τυπικάτα γνωρίσματα της «φιλελεύθερης» κοινωνίας που άποσυντίθεται. Στην ατομική δυσανεξία προτείνονται λύσεις ατομικές. Η ατομική έλευθερη επιχείρηση δημιουργεί πληθώρα «θεραπευτών» του υπαρξιακού άγχους του καιρού μας. Στην άγορά των ήρεμιστικών ή πορνογραφία κατακτά τη θέση θεραπευτικής άγωγής «εύρέως φάσματος».

Ἡ ζήτηση δημιουργεῖ τὴν ἀγορά: ἡ ἀγορὰ τοῦ σέξ δὲν κατασκευάστηκε τεχνητὰ μὲ σκοπὸ νὰ ἀποκοιμίσει διαταραγμένα ἀγαθὰ πνεύματα. Ἀλλὰ, στὴν κοινωνία τῆς ἐλεύθερης ἐπιχείρησης ποὺ γιὰ κίνητρο ἔχει τὸ νόμο τοῦ κέρδους, στὴ «ζήτηση» (γιὰ τὸ ἀνθισμα τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς) προτείνεται ἡ πώληση ἑνὸς ἐμπορεύματος. Ἡ προσφορὰ στὴ ζήτηση δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν πορνογραφία.

Στὴ θέση τοῦ προβληματισμοῦ πάνω στὸ χαρακτήρα τῆς σεξουαλικότητας, στὴ θέση τῆς «ἐργασίας» πάνω στὴν ἡδονὴ ποὺ δρᾷ σὲ κάθε «ἔργο», παραγνωρίζεται ἡ ἀναγκαία διαπλοκὴ σημασιῶν ποὺ προσιδιάζει σὲ κάθε καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Ὅ,τι ἀναφέρεται σὸ παρορμητικὸ εἶναι πηγὴ εὐκολίας. Στὸν κινηματογράφο —γιατὶ τὰ προβλήματα εἶναι πιὸ σημαντικὰ στὸ ἐπίπεδο αὐτό— ὑπάρχει ἕνα εἶδος «φυσικῆς» συμμετοχῆς τοῦ θεατῆ σ' ἕνα θρόιερ ἢ ἕνα γουέστερν πράγμα ποὺ δὲν συμβαίνει σὲ μιὰ ψυχολογικὴ ἢ πολιτικὴ ταινία. Αὐτὲς καθ'αυτὲς οἱ φυσικὲς συνθήκες τῆς σκοτεινῆς αἰθουσας εὐνοοῦν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑπνωτικῆς σαγήνης καὶ τὴν ἀπευθείας ἀναφορὰ στὸ παρορμητικὸ, στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιθετικότητας ἢ τῶν σεξουαλικῶν ὁρμῶν. Τὰ πορνὸ σκοπεύουν στὸ ἔπακρο τὴν ὑπνωτικὴ σαγήνη. Εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο διπλὰ ὑπνωτικά.

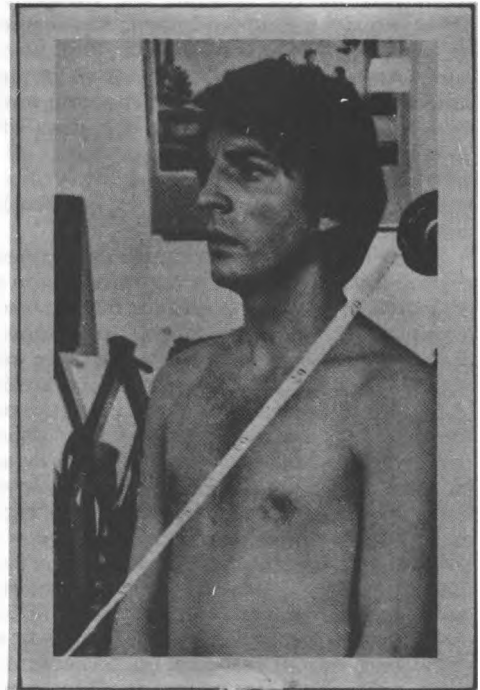
Ἡ πορνογραφία ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ φύση δημιουργεῖ μιὰ σύγχυση μεταξὺ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς δημόσιας ζωῆς, σύγχυση ἐπιζήμια γιὰ τὴν πρώτη. Χωρὶς καμιὰ ἀπολύτως παιδαγωγικὴ ἀξία, τὰ πορνογραφικὰ θεάματα μεταφέρουν τὶς πιὸ καθυστερημένες μορφὲς τῶν μοντέλων παραδοσιακῆς συμπεριφορᾶς καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελοῦν φορεῖς μιᾶς ἰδεολογίας ρατσιστικῆς ἀπόχρωσης.

Ἡ πορνογραφικὴ ταινία δὲν εἶναι ταινία σεξουαλικῆς ἀγωγῆς. Τὰ πορνογραφικὰ θεάματα περιορίζονται τὴ σεξουαλικότητα στὴν μηχανικὴ τῆς διάστασης ἐκφέρουν ἕναν λόγο ποὺ ἐξαφανίζει τὴν ὑπαρξὴ τῶν προσώπων· τὸ πορνὸ ποντάροντας στὸ παρορμητικὸ ἐξαφανίζει τὴν ἐπιθυμία καὶ καταργεῖ κάθε ὑποκειμενικότητα. Ἡ διαπροσωπικὴ σχέση, συστατικὴ τῆς σεξουαλικῆς σχέσης, τὸ νῆμα ποὺ ξετυλίγει τὸ φαντασιακὸ καὶ τὰ φαντάσματα περιορίζεται σὲ σχέση ὀργάνων χωρὶς ὑποκείμενα. Ἀνάμεσα στὴν πορνογραφία καὶ τὸν ἐρωτισμὸ ὑπάρχει ἡ ἴδια διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ψυχοσωματικὴ ἀρρώστια καὶ τὴν ὑστερία, ἀνάμεσα στὸ «ἀντικείμενο τῆς ἀνάγκης» καὶ τὸ «ἀντικείμενο τῆς λίμπιντο». Ἡ παρέμβαση τῆς σημασίας, ποὺ εἰσάγει ὁ λόγος, ἀπουσιάζει στὴν μιὰ περίπτωση ἐνῶ ἀποτελεῖ συστατικὸ ὄρο τῆς δεύτερης.

Παρουσίαση τοῦ φαντασιακοῦ, διαπλοκὴ σημασιῶν, «ἐργασία» τοῦ ἔργου: νὰ δ,τι κυρίως συνιστᾷ τὴν Τέχνη καὶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν πορνογραφία. Καὶ αὐτά, βέβαια, ἔχουν κάποιον νόημα.

Τὸ φαντασιακὸ στὸ κῶρο τῆς σημασίας

Στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ πορνογραφία περιορίζει τὰ ὄρια τοῦ φαντασιακοῦ, πράγμα ποὺ ἐξαντλεῖ γρήγορα τὸ ἐρωτικὸ του φορτίο, ἡ κλιμάκωση εἶναι ἀναπόφευκτη. Μὲ κομμένη τὴν ἀνάσα ἀπὸ τὸ ξέφρενο κυνηγητὸ μιᾶς ἡδονῆς ποὺ ἀπομακρύνεται συνεχῶς, τὸ ἄτομο κυριευμένο ἀπὸ τὸν ἱλιγγο μιᾶς κενῆς ἐπιθυμίας, δὲν ἔχει ἄλλη διέξοδο παρὰ νὰ τραπεῖ πρὸς τὴ σαδιστικὴ ἐπιθετικότητα. Αὐτὸ τὸ μείγμα ἀνεξέλικτης σεξουαλι-

κότητας, σαδιστικῆς ἐπιθετικότητας καὶ μυστικισμοῦ δημιουργεῖ τὸν τύπο τῶν δολοφόνων-μυσταγωγῶν ὅπως ἡ συμμορία τοῦ Μάνσον (ποὺ δολοφόνησε στὶς ΗΠΑ τὴ Σάρρον Τέητ, γυναίκα τοῦ Πολάνσκι).

Νὰ λοιπὸν ποὺ ὑπάρχει διαφορὰ ἀπὸ τὶς γοητευτικὲς ἀθυροστομίες καὶ τὶς σκαμπρόζικες βωμολοχίες. Γιατὶ, πρέπει νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι οἱ ἀθυροστομίες καὶ οἱ βωμολοχίες ἐπιδιώκουν τὴν ἐπεξεργασία ἑνὸς ὀρισμένου ὕλικου μὲ λιμπιντικὲς δυνατότητες, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς ὀνομάσαμε «ἐργασία» (κατ

αναλογίαν με την εργασία του όνειρου). Μ' άλλα λόγια, προβολή μιας όργάνωσης των σημασιών. Αυτή ή «προβολή σημασιών» φέρει από μόνη της ένα λιμπιντικό φορτίο καθώς συνιστά συγχρόνως μία άμυνα και μία παραλλαγμένη έκφραση των παρορμήσεων. Και ακριβώς αυτό δεν συμβαίνει στην πορνογραφία όπου η παρόρμηση εκφράζεται σε άνευτεξέργαστη κατάσταση και, κατ' αυτή την έννοια, το πορνογραφικό θέμα λειτουργεί ως αναγκαστικός εγκλιματισμός.

Ο έρωτισμός συνίσταται στην ολοκληρωτική κάλυψη του πεδίου της σεξουαλικότητας όπου τα μεγέθη, σάν σχέσεις και σάν φαντασία συνδέονται οργανικά μεταξύ τους. Η παρουσίαση στην όθονη ειδώλων διαφέρει από την ψευτοπαρουσίαση της σεξουαλικής πράξης και επιπλέον δεν αποτελεί υποκατάστατό της. Άπαιτεί την ενεργοποίηση μιας «σημαίνουσας πρακτικής», ενός οργανωμένου συνόλου σημασιών των οποίων η ίδια η όργάνωση «εργάζεται» ως μηχανισμός με λιμπιντικούς στόχους. Όπως η «εργασία» του όνειρου συνίσταται στη σημασιοδότηση της επιθυμίας με τη βοήθεια διάφορων και πολύπλοκων σεναρίων, και όπως το καλαμπούρι φέρει μέσα του ένα ποσοστό ήδονης έφοσον ξεπερνάει τους άμυντικούς μηχανισμούς έναντι της παρόρμησης, έτσι και ο έρωτισμός συνίσταται στη σημασιοδότηση της ήδονης και όχι την άπομίμησή της. Η επιθυμία και το φαντασιακό ριζώνουν στο χώρο της σημασίας. Όπως η επιθυμία παρουσιάζεται ως έλλογη άνατροπή της ανάγκης, ή έρωτική διαδικασία λειτουργεί στο επίπεδο της μετωνυμίας. Θέλει να παρουσιάσει ως παρόν, τι άπουσιάζει, επανεισάγοντας την άπουσία στην παρουσία. Αυτό το μετωνυμικό παιχνίδι άπουσίας και παρουσί-

ας προκαλεί την επιθυμία. Έάν δέν μεσολαβεί ή επιθυμία και το φαντασματικό υπόβαθρό της ο κορεσμός και ή συνακόλουθή του άποστέρηση έρχονται πολύ γρήγορα. Αυτό που έχει σημασία δέν είναι ή επίδειξη ή ή μη επίδειξη της συνουσίας και των παραλλαγών της αλλά ή όργάνωση της άναπαράστασης της με τρόπο που να έλευθερώνεται το πεδίο του φαντασιακού. Άντίθετα στην πορνογραφία ή πόρτα κλείνει γρήγορα και άμπαρώνεται. Η φαντασία για μία στιγμή άναπτρώνεται κι ύστερα κουρνιάζει σε χώρα έρημη. Η λειτουργία του σήματος (και της «σημαίνουσας όργάνωσης») συνίσταται ακριβώς στο να δημιουργήσει την άπόσταση που άνανεώνει άέναα το κάλεσμα.

Όλα αυτά δέν άποτελούν παρά μερικές σκέψεις που δέν φιλοδοξούν να έξαντλήσουν ένα τόσο σύνθετο και δύσκολο πρόβλημα. Ποιός μπορεί να βεβαιώσει ότι, ως προς τη σεξουαλικότητα, έχει λύσει όλα του τα προβλήματα ή ότι έχει άπαλλαγεί από τις προκαταλήψεις του; Η σεξουαλική ζωή είναι άρρηκτα δεμένη με μία διπλή διαδικασία παραγνώρισης: μία διαδικασία που σχετίζεται με την ιδεολογία και μία άλλη που σχετίζεται με τις δομές του άσυνείδητου. Αίφνης κανένας λόγος που άναφέρεται στο σεξ δέν είναι ούδέτερος και άπρόσωπος. Δεσμεύει άτομικά τόν λέγοντα. Παρ' όλα αυτά το θέμα είναι να προχωρήσει κανείς, ει δυνατόν, πέρα από την άπλη προσωπική αντίδραση έμπρός στο φαινόμενο της πορνογραφίας. Η συζήτηση για το σεξ πρέπει να έγγραφεί στην ήμερήσια διάταξη της εποχής μας, εποχή προβληματισμών, εποχή άθλιότητας και εποχή βίας. Υπάρχουν για όλα αυτά τα προβλήματα και άλλες άπαντήσεις εκτός από το όπιο των μαζών.

1. **Φαντασιακό:** κατά την έρμηνεία του Λακάν, μία από τις τρεις βασικές τάξεις του ψυχαναλυτικού πεδίου (πραγματικό, συμβολικό, φαντασιακό). Στην τάξη αυτή τονίζεται ή σχέση προς την εικόνα του όμοιου: το έγω του μικρού παιδιού συγκροτείται με βάση την εικόνα του όμοιου του (στάδιο του καθρέφτη).

2. **Άρχέτυπη σκηνή:** σκηνή σεξουαλικής σχέσης μεταξύ των γονέων την οποία παρατηρεί ή από όρισμένες ενδείξεις υποθέτει το παιδί. Κατά γενικό κανόνα έρμηνεύεται ως πράξη βίας από τη μεριά του πατέρα.

3. **Πραγματικό:** δέν είναι συνώνυμο με την πραγματι-

κότητα, αλλά μάλλον με ό,τι είναι πραγματικό για το υποκείμενο.

4. **Άντικείμενο:** ως σύστοιχο της παρόρμησης, είναι αυτό στο όποιο και μέσω του όποιου ή παρόρμηση προσπαθεί να φτάσει το σκοπό της, δηλαδή έναν όρισμένο τύπο ίκανοποίησης. Μπορεί να είναι πρόσωπο ή ένα μερικό αντικείμενο, πραγματικό ή φαντασματικό.

5. **Έργασία του όνειρου:** σύνολο ενεργειών που μετασχηματίζουν τα ύλικά του όνειρου (σωματικά ερεθίσματα, όνειροφαντασίες, όνειρικές σκέψεις) στο πρόδηλο περιεχόμενο του όνειρου.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΔΕΛΤΙΟ ΠΡΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Χρόνος 1ος • Άριθ. φύλλου 9 • Έλεύθερη Ελλάδα, Έβρα της Έπιτροπής, 15 Μαΐου 1944 • Τιμή Δρ. 5000

ΤΥΠΩΝΕΤΑΙ

Φωτογραφική επανέκδοση όλων των τευχών του Δελτίου Πράξεων και αποφάσεων της ΠΕΕΑ. Άντίτυπα άριθμημένα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΛΚΟΣ

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ 1975

Δεδομένα και παρατηρήσεις

Το ακόλουθο μέρος του περιοδικού περιέχει σελίδες για το βιβλίο, οι οποίες υπαινίσσονται ανάγκες πραγματικές. Ο έπιμερισμός σε βιβλιοπαρουσίαση - βιβλιοκριτική - βιβλιογραφία θεσμοθετεί διαφορισμό προστατευτικό και έξυπακούει κυριολεξία.

Στις πρώτες αυτές σελίδες χρεώνεται ή έργολαβία της βιβλιοπαρουσίασης, ή καταγραφή δηλαδή των στοιχείων των τελευταίων εκδόσεων. Ωστόσο τούτη τη φορά το ζητούμενο δεν σταμάτησε στην καταλογική καταγραφή αλλά παρασύρθηκε αναδρομικά στις εκδόσεις του '75. Η ανάγνωση των βιβλιογραφικών δελτίων καταθέτει για την παθολογία των έγχρωμων πραγμάτων, και έρεθίζει συμπεράσματα με ιδεολογική πρόθεση και άνησυχία που νομιμοποιούν ίσως άπαισιδοξίες. Οι δείχτες απ' τις εκδόσεις των τελευταίων χρόνων προδίνουν ιδεολογική σπασμωδικότητα, άταγορεύουν βιασύνες και άπομακρύνουν λίγο πιο βαθιά στο χρόνο λύσεις ούσιαστικότερες.

Στο σημείο έτούτο χρειάζεται να παρεμβληθεί μια πρώτη ύποσημείωση - διευκρίνιση για το αντικείμενο, τὰ συμπεράσματα και το ύφος του σημειώματος:

α. Τὰ βιβλία δεν ενδιαφέρουν έδώ όπως θὰ ενδιέφεραν ίσως τους διακοσμητές ή τους διακοσμούμενους μ' αυτά. Ένδιαφέρει ο γραπτός λόγος ως ένδειξη πολύ γενικότερη.

β. Ακόμη ειδικότερα, δεν ενδιαφέρει το περιεχόμενο, καλό ή κακό, του συγκεκριμένου έπιμέρους βιβλίου. Ένδιαφέρει το όλο εκδοτικό φαινόμενο στην έμπορική έκδοσή του και οι συμπεριφορές του. Αυτό σημαίνει ότι ή δίκη δεν άφορά στις προθέσεις ούτε στα άποτελέσματα αλλά στους όρους της εκδοτικής δραστηριότητας. Όροι που δεν έμποδίζουν, και όταν χωλαίνουν, μια συσώρευση όλοτελα χρήσιμη και κρίσιμη σημαντικών έργων. Γι' αυτό και θὰ 'ταν άδικία να μην είπωθει πως οι σπασμοί που προκαλεί ή σπορά στο χωράφι που δεν όργώθηκε στην ώρα του μπορούν να προοικονομούν άρτιες γέννες. Αυτό όμως προϋποθέτει άλλη στάση συστηματικού έλέγχου και υπεύθυνης ενημέρωσης, ή άνυπαρξία της όποίας αφήνει άβοήθητη να ψάχνει στη σκιά την εκδοτική δουλειά. Το περιοδικό αυτό, έπισημαίνοντας το επικίνδυνο κενό που αφήνει* ή άπουσία δόκιμης κριτικής του γραπτού λόγου, θέλει να έγγράψει στις ύποθήκες του μια τέτοια προσπάθεια συμβολής. Άποκεί και πέρα χρειάζονται καιρικές συνθήκες που μόνο όροι κοινωνικού κινήματος μπορούν να εξασφαλίζουν.

γ. Τέλος, τὰ προβλήματα και οι καταστάσεις που δημιουργεί ή δηλώνει ή κίνηση του βιβλίου μās

προϋποθέτουν και μās άφορούν. Άνάλογες μπορεί να 'ναι οι κρίσεις όπως και οι άγωνίες.

Βιβλιογραφικά δελτία

Πάμε λοιπόν παρακάτω, ταχτοποιώντας πρώτα μερικούς άριθμούς για να συνεννοηθούμε με τὰ περιγραφικά δεδομένα των νέων εκδόσεων του περασμένου χρόνου. Δουλειά που σκαλώνει στην έλλειψη ή την προχειρότητα των βιβλιογραφικών δελτίων.

Στις άνυποψίαστες αυτές έργασίες ένέχονται: ή άπουσία κριτηρίων και μεθοδικότητας των συντακτών τους, ή έπίσημη άδιαφορία των άρμοδίων ίδρυμάτων και ή άμελής συμπεριφορά των εκδοτικών φορέων.

Οί σειρές των βιβλίων έγγράφονται σε μια γκάμα έξειδικευμένων τομέων. Οί τόμοι που περιλαμβάνονται έπιμερίζονται σε

- γενικές έργασίες — λεξικά, βιβλιογραφίες, βιβλιολογίες, παλαιογραφίες, άρχεία, δημοσιογραφία, πρακτικά ίδρυμάτων και εταιρειών,
- φιλοσοφία
- θρησκεία
- μυθολογία
- κοινωνικές έπιστήμες — κοινωνιολογία, πολιτικές έπιστήμες, οίκονομία, δίκαιο, δημόσια διοίκηση, έκπαίδευση
- λαογραφία
- φυσικές έπιστήμες
- τεχνολογία - ίατρική
- καλές τέχνες
- άθλητισμός - ψυχαγωγία
- κλασική φιλολογία
- νεοελληνική λογοτεχνία — ποίηση, πεζογραφία, θεατρικά, μελέτες, διάφορα
- ξένη λογοτεχνία — ποίηση, πεζο κ.λπ.
- παιδικά βιβλία
- δοκίμια
- γεωγραφία - ταξίδια
- ιστορία - έλληνικά και παγκόσμια
- άρχαιολογία
- βιογραφίες, άπομνημονεύματα, προσωπικές άφηγήσεις και τέλος, περιοδικά.

Έπιμερισμός που κι όταν παραβλέπουμε το ιδεολογικό σύνδρομο και το συνακόλουθο μεθοδολογικό σφάλμα του κατακερματισμού της έπιστημονικής ένότητας σε ύποτιθέμενα έξ αντικείμενο όροθετημένους γνωστικούς κλάδους, δεν υπηρετείται με συνέπεια και παιδεύει την άκριβή κατάταξη. Όταν οί Έγνοβάτες

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρίζω

του Καίσαρη, όντας παραψυχολογία, καταχωρούνται στον κλάδο «φυσικές επιστήμες», τó άθροισμα τών βιβλίων αυτού του κλάδου αλλοιώνεται. Κι είναι ίσως αυτή ή πιό φιλή περίπτωση. Άκόμη, τά άθροίσματα πολλές φορές έπηρεάζονται από την έπανακαταγραφή του ίδιου βιβλίου σε διαφορετικούς κατά ύλη τίτλους. Τέλος, και χάριν ακριβολογίας, πρέπει να σημειωθεί πώς σε καμιά άπ' τις βιβλιογραφίες δεν καλύπτεται μέχρι μονάδος τó σύνολο τών εκδόσεων, αλλά σχεδόν τó σύνολο.

Όστόσο ή ένδεχόμενη ελαστικότητα κριτηρίων και προσοχής τών βιβλιογραφούντων και ή έλλείψεις τών δελτίων τους δεν καταστρέφει σε τελική άνάλυση τή σύνολη εικόνα τών άριθμών τής εκδοτικής κίνησης.

*Άλλωστε δεν είναι αυτού του είδους ή λεπτομέρειες που μάς ενδιαφέρουν.

Άριθμοί και δεδομένα 1975

Τόν πιό πάνω καταμερισμό τών βιβλίων στις αντίστοιχα σημειωμένες κατηγορίες διατηρεί και ύπηρετεί επίσης τó πληρέστερο που μπορεί κανείς να συναντή-

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	Α' 3μηνο	Β' 3μηνο	Γ' 3μηνο	Δ' 3μηνο
ΓΕΝΙΚΑ ΈΡΓΑ				
Έγκυκλοπαίδεες	-	1	-	-
Λεξικά	-	3	-	6
Βιβλιογραφίες - Άρχετα - Πρακτικά - Παλαιογραφίες	13	4	4	4
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	27	20	26	21
ΘΡΗΣΚΕΙΑ	3	7	9	9
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ				
Κοινωνιολογία	17	15	11	30
Πολιτικές Έκδοτ.	50	63	39	43
Οίκο νομικά	5	10	3	7
Δίκαιο	3	2	3	6
Δημόσια Διοίκηση	2	2	-	-
Έκπαίδευση	5	7	12	8
ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑ	4	2	4	7
ΓΛΩΣΣΑ	-	1	4	5
ΦΥΣΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ				
Άστρονομία	1	2	-	1
Άνθρωπολογία - Βιολογία	-	1	1	4
Ζωολογία - Μαθηματικά	-	-	1	-
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	1	6	1	3
Ίατρική				
Γεωργία				
ΚΛΑΣΣ ΤΕΧΝΕΣ	21	9	18	14
ΚΛΑΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ	15	4	3	7
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ				
Πόηση	7	19	10	9
Πεζογραφία	56	37	22	40
Θεατρικά Έργα	7	4	6	-
Μελέτες	13	13	13	10
ΕΞΗΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ				
Πόηση	7	3	4	8
Πεζογραφία	14	15	11	13
Θεατρικά Έργα	7	14	1	2
Μελέτες	5	3	-	-
ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ				
Λογοτεχνία	1	6	4	7
Έκδοτ. - Τέχνες	-	1	-	1
ΔΟΚΙΜΙΑ	14	6	8	8
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΤΑΞΙΔΙΑ	5	2	4	8
ΙΣΤΟΡΙΑ				
Έλληνική	43	24	33	36
Παγκόσμια	5	12	10	13
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	1	3	3	3
ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΑΠΟΜΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ	23	27	16	14
ΣΧΟΛΙΚΑ	-	1	1	3

Σημείωση: Ό κύριος αυτός συντάχθηκε με βάση τά στοιχεία που δύνονται στο βιβλιογραφικό δελτίο του βιβλιοπωλείου τής Έστίας.

σει βιβλιογραφικό δελτίο: Τά Νέα Βιβλία - Βιβλιοπωλείον τής Έστίας. Σ' αυτό παραπέμπω για τά έδω παραλειπόμενα και για τά παραπανίσια ενδιαφέροντα του άναγνώστη. Οί ταξινομημένες σ' αυτό τó δελτίο έτικέτες θά χρησιμοποιηθοϋν προσωρινά πιό κάτω σ' έναν αναλυτικότερο πίνακα, μιάς και μάς δίνεται ή εύκαιρία για σύγκριση άριθμών.

Τό πρώτο λοιπόν τρίμηνο του 1975 κι άφου κατακάθησε ό σηκωμένος με τή μεταπολίτευση κουρνιαχτός, γίνανε οί έκλογές (σημείωση: Ν.Δ. 54%), ψηφίσθηκε ή δημοκρατία και ή πολιτική άλλαγή εξελίχθηκε σε επανάληψη, 379 νέα βιβλία και 7 μηνιαία, διμηνιαία, τριμηνιαία κ.λπ. περιοδικά τροφοδότησαν τή δοξολογούμενη πιό ώριμότητα του έλληνικού λαού. Στο δεύτερο τρίμηνο έχουμε 339 νέους τόμους και 14 περιοδικά. Στο τρίτο, 285 τόμους και 21 περιοδικά. Στο τέταρτο τέλος τρίμηνο, 350 βιβλία και 12 περιοδικά.

3x4=12 λοιπόν μήνες, 1353 τόμοι επανεκδόσεων ή νέων εκδόσεων και 54 περιοδικά για τó 1975. Άριθμοί που σημαίνουν για τόν έλληνικό βάλτο εκδοτική φουσκοθαλασσιά.

Σε πίνακα, αναλυτικότερα αυτά τά νούμερα.

Προσθέσεις και παρατρήσεις

Στή βάση αυτού του γενικού πίνακα και με τή συνδρομή μερικών εξειδικευμένων στοιχείων μπορούν να εξαχθοϋν όρισμένα συμπεράσματα.

1. Όλη τή διάρκεια τής εξεταζόμενης χρονικής περιόδου ύπάρχει μιά σχεδόν έκπληκτική κάποτε σταθερότητα εκδοτικής (όπως ήποτε μεταφραστικής άλλ' όχι άναγκαστικά και συγγραφικής) παραγωγής. Για όλα τά είδη, από τρίμηνο σε τρίμηνο, τηρείται μιά άναλογία και συντηροϋνται ποσοστά με άκριβεια φυσικού φαινομένου.

2. Η επανάληψη τών ποσοστών και τών άριθμητικών αναλογιών, από τρίμηνο σε τρίμηνο, άλλά κι από χρόνο σε χρόνο τήν τελευταία όκταετία, δηλώνει άνάγκη (που σημειώνεται συμφόρηση) και άποκαλύπτει σύγχυση (πώς καλύπτεται ή άνάγκη). Έρεθίζεται πιό ή κοινωνιολογική και πολιτική περιέργεια από τó που φουσκώνουν και πώς, που ξεφουσκώνουν και γιατί οί εκδοτικοί άριθμοί.

Στήν καλύτερη περίπτωση, δηλαδή με χονδρικές άριθμητικές προσθέσεις, έχουμε:

Κοινωνικές λεγόμενες επιστήμες = κοινωνιολογία + πολιτική επιστήμη + οικονομία + δίκαιο + δημόσια διοίκηση + εκπαίδευση + λαογραφία + ίστορία + βιογραφίες - άπομνημονεύματα.

Αυτό σημαίνει 676 βιβλία, δηλαδή 1 στα 2 βιβλία που εκδίδονται, αναφέρεται άμεσα σε θέματα κοινωνικής επιστήμης.

Στήν έσωτερική κλίμακα αναλογιών τά δυόμισι τρίτα αυτών τών τόμων παρατάσσονται κάτω από τόν τίτλο πολιτική επιστήμη και ίστορία - άναμνήσεις. Πράγμα που σημαίνει, και προκύπτει άπ' τó περιεχόμενο τους, προβλήματα έξουσίας.

Τά υπόλοιπα μισά παραλίγο να 'σαν λογοτεχνικά.

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνῶμι

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τοῦ ὑπολειπομένου μισοῦ, τουλάχιστον τὰ 2/3 εἶναι λογοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ προελεύσεως (σὲ ἀπόλυτο ἀριθμὸ τὰ 451).

3. Σημεῖο πνευματικῆς ὑπανάπτυξης ἢ ἀπουσία προμελετημένης τροφοδοσίας τῶν ἐπιστημονικῶν χώρων μὲ ἔγκυρες ἐκδόσεις πανεπιστημιακῶν ἢ ἄλλων ἀρμοδίων ἐλλήνων ἢ ξένων διανοουμένων. Δὲν ὑπάρχουν πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις ἢ σύγχρονα ἔργα ὑποδομῆς. Οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαιώνουν ὅπως λένε τὸν κανόνα καὶ εἶναι ἐλάχιστες. Οἱ ἐκδόσεις ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ Πανεπιστήμια καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς, τὰ Πανεπιστήμια ἀγνοοῦν τὶς ἐκδόσεις. Τὸ πόσο ἐνδιαφέρουν τὶς πανεπιστημιακὲς βιβλιοθηκῆς καὶ τοὺς ὑπεύθυνους γι' αὐτὲς τὰ βιβλία ποὺ κυκλοφοροῦν θὰ ἴταν ἐνδιαφέρων θέμα γιὰ ἔρευνα.

4. Στὸν ἐκδοτικὰ ὑπερτροφικὸν ἄνθρωπον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἀραιὰ καὶ ποὺ σκοντάφτει τὸ μάτι σὲ ἐργασίαι ποὺ στοιχειοθετοῦν ἐπιστημονικὴ προσέγγιση. Ἡ κυριαρχοῦσα στὸν ἄνθρωπον αὐτὸ μαρξιστικὴ φιλολογοῖα δὲν δίνει συχνὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πολιτικῆς παιδείας σημαντικὰ βιβλία. Ὁ μαρξισμὸς ὡς ἡ κατεξοχὴν κοινωνικὴ ἐπιστήμη —ἀνάλυση δηλαδὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ μεταφρασμένη στὴν ἱστορικὴ καὶ πολιτικὴ δυναμικὴ σημαίνει πάλι τῶν τάξεων — μένει τελικὰ ἔκθετος.

Μὲ δευτέρῃ ἐδῶ ὑποσημείωση μπορεῖ νὰ ὑπενθυμιστεῖ πὼς τὸ εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ βάρος ἑνὸς συγκεκριμένου βιβλίου ποὺ προστίθεται σὲ μιὰ ἀναγκαῖα ἄθροιση εἶναι τὸ θετικὸ ἀποτέλεσμα. Αὐτὸ ὅμως ποὺ μετράμε τώρα εἶναι πὼς προγραμματίζεται, πότε δίνεται καὶ σὲ ποιά λογικὴ παραπέμπει (-ται) ἢ ἐκδοσὴ του.

Οἱ ἐξαιρέσεις ποὺ ὑπεισέχονται ἐδῶ ἀφοροῦν κυρίως στίς ἐπανεκδόσεις τῶν κλασικῶν: Μάρξ - Ἐνγκελς - Λένιν· σὲ ἐκδόσεις ἐνταγμένες σὲ ἄλλου εἶδους ἰδεολογικὰ προγράμματα — ἔργα Τρότσκι κ.λπ., ἢ σὲ συστηματικὲς ἐκδοτικὲς παρουσιάσεις θεωρητικῶν: Γκράμσι κ.ἄ.

Γιὰ τοὺς ἀπόγονους τῶν Πυθαγορείων τὸ πρόβλημα τῆς μαθηματικῆς παιδείας φαίνεται νὰ λύνεται κληρονομικῶς δικαίως. Πάντως τὰ βιβλία μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν ποὺ μπόρεσαν νὰ σημειωθοῦν εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρχτα ἢ τουλάχιστον κρυφά.

Στὴ φιλολογοῖα καὶ παιδαγωγικὴ ἀναφέρονται ἐλάχιστες σοβαρὲς ἐργασίαι. Ἀκόμη χειρότερα, δὲν ὑπάρχουν σχεδὸν οὔτε καὶ μεταφράσεις. Ὅταν ἀπουσιάζει ὁ Θεοδωρακόπουλος —πράγμα σπάνιο γιὰτὶ εἶναι πολυγραφώτατος— οἱ ἐνδιαφερόμενοι Νεοέλληνες μένουν μὲ τὶς ἀνησυχίαι τους ἢ ἀναζητοῦν μόνοι τὸ δρόμο τους.

Γιὰ τὰ παιδάκια καὶ τοὺς μαθητὲς ὑπάρχουν ἴσα ἴσα καμιά δεκαπενταριά βιβλία βοθητικὰ ἢ ἄλλα τὸ χρόνο.

Οἱ μεγαλύτεροι μαθητὲς καὶ οἱ ἐνήλικοι φοιτητὲς (150.000 τρόφιμοι τῶν ΑΕΙ) μποροῦν νὰ παίρνουν ἀργὰ ἢ γρήγορα τὸ πτυχίον τους ἀνύποπτοι γιὰ τὴν ἄγνοια τους ἢ σίγουροι γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἄλλα τόσο καὶ πολιτικὴ διαβρωτικὴ ἀνεπάργεια.

Συνωτισμὸς καὶ ἀπουσίαι

5. Μακριὰ ἀπ' τὶς στάσεις τῶν λεωφορείων μιὰ κατηγορία Ἑλληνες —ἐλάχιστοι ὅπως δείχνουν οἱ ἀριθμοὶ— συνωστίζονται στίς συγγραφικὲς οὐρὲς τοῦ πολιτικοῦ —κυρίως ἱστορικοῦ— καὶ λογοτεχνικοῦ βιβλίου. Μισοὶ ἀπὸ δῶ καὶ οἱ ἄλλοι μισοὶ ἀπὸ κεῖ.

Ἀπὸ τοὺς ἐκδομένους τὸ 1975 1353 τίτλους ποὺ μπόρεσαν νὰ καταγραφοῦν, οἱ 874 περίπου ἀνήκουν σὲ ἰθαγενεῖς δράστες — ἄτομα ἢ ἐνώσεις ἀτόμων. Σ' αὐτοὺς περιλαμβάνουμε καὶ τοὺς ἐλληνικῆς ὑπηκοότητας κατοίκους τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸ μέγεθος τοῦ ἀριθμοῦ θὰ μποροῦσε νὰ σημαίνει παρηγοριά. Ἄν ὑπάρχει ὅμως παρηγοριά βρίσκεται μόνο στὸ δεδομένο τῆς βελτίωσης τῆς σχέσης Ἑλληνες - ξένοι συγγραφεῖς ὑπὲρ τῶν πρώτων σὲ σχέση μὲ παλιότερα χρόνια.

Ὡστόσο ὑπολογίζοντας τὶς συλλογικὲς ἐκδόσεις, τὰ λευκώματα, τὶς ἐπανεκδόσεις καὶ τὶς ἐπαναλήψεις τῶν ἴδιων ἐπωνύμων κάτω ἀπὸ διαφορετικοὺς τίτλους, οἱ συγγραφεῖς εἶναι πολὺ λιγότεροι ἀπ' τὸν συνολικὸν ἀριθμὸ τῶν βιβλίων ποὺ κυκλοφοροῦν. Ἄν πάλι ἀπ' αὐτοὺς ἀφαιρέσουμε τοὺς πεθαμένους, ἐκεῖνοι ποὺ κυκλοφοροῦν ἀνάμεσά μας μετριοῦνται πολὺ γρήγορα.

6. Ἡ ἀναλογία ποὺ ἰσχύει γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἐκδόσεων τοῦ 1975 ἐπανερχεται καὶ στίς ἀριθμητικὲς σχέσεις τῶν κατηγοριῶν ποὺ μοιράζονται τὸ κύκλωμα τῶν ἐλληνικῶν ἔργων. Ἀπὸ τοὺς 874 τίτλους οἱ 30 ἀφοροῦν σὲ γενικὲς ἐργασίαι, λεξικά, ἀρχεῖα, βιβλιογραφίες κ.ἄ., οἱ 68 στὴ φιλοσοφία, ψυχολογία, θεολογία, οἱ 382 στὴν κοινωνία καὶ τὴν ἱστορία καὶ οἱ ὑπόλοιποι (οἱ 394) ἐξαντλοῦνται μὲ τὴν τέχνη. Ἐχουμε δηλαδὴ διατάραξη ἐλαφριά τῆς ἰσορροπίας ὑπὲρ τῆς λογοτεχνίας.

Ἐνῶ στὴ λογοτεχνία κυριαρχεῖ συντριπτικὰ ἡ πεζογραφία (βλ. πίνακα) στίς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἢ πολιτικὴ λεγόμενη ἱστορία καὶ οἱ ἀναμνήσεις ἔχουν τέτοιο ἀριθμητικὸ ὄγκο, ποὺ ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ διακινδυνέψει συμπεράσματα θὰ ἔλεγε πὼς ὅπου συγχέονται ἢ δημοσιογραφία μὲ τὴν ἱστορικὴ κοινωνιολογία ἢ ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων νὰ γράψουν εἶναι ἀσφυκτικὴ καὶ συνήθως δυσανάλογη μὲ τὶς προϋποθέσεις ἢ τὸ ἴδιο τὸ θέμα τους.

Στὰ 382 κομμάτια γιὰ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες τὰ 136 εἶναι γενικὰ κοινωνιολογικά, τὰ 181 ἱστορικά καὶ τὰ 65 συλλογικὲς, συνήθως κομματικὲς, ἐκδόσεις. Τὰ βιβλία ὅσῳ ποὺ πληροῦν τοὺς ὅρους τῆς ἐπιστημοσύνης —τὸ σημεῖωμα ὑπογράφεται— εἶναι πολὺ λιγότερα.

Ἄν τὰ κριτήρια ποὺ ἴσχυσαν γιὰ τὴν ἐπιλογή δὲν εἶναι πολὺ ἀνθαίρετα σημαίνει πὼς στὴν Ἑλλάδα τὸ κοινωνιολογικὸ καὶ ἱστορικὸ βιβλίον ὑπάρχει τόσο ὅσο καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἐπιστῆμες.

Πληθωρισμὸς ἢ ὄργασμός

7. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ μποροῦσαμε νὰ ἀπογειωθοῦμε σὲ γενικότερες παρατηρήσεις. Κάτι τέτοιο ὅμως θὰ

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

χρειαζόταν άλλου είδους εργασία που υπερβαίνει τα περιθώρια του παρόντος.

Χωρίς όμως πολλές λεπτομέρειες, θέση του σημειώματος είναι πως δ,τι χαρακτηρίζει την κίνηση του βιβλίου στην Ελλάδα δεν είναι συμπτωματικό. Όπως σύμπτωση δεν φαίνεται να 'ναι ο ρυθμός και το είδος των εκδόσεων.

Οι 1353 εκδόσεις του 1975 σημαίνουν για τα ελληνικά δεδομένα συνέχιση ή έξαρση αυτού που στη διάρκεια της δικτατορίας χαρακτηρίστηκε και έρευνήθηκε ως εκδοτικός όργανος. Όσο ο όργανος προϋποθέτει άλλους όρους. Και οι όροι των σχέσεων του βιβλίου στην Ελλάδα με τον εαυτό του, τους φορείς του και την περιβάλλουσα πραγματικότητα, ορίζουν μάλλον πληθωρισμό, χωρίς να ξεσπούν σε όργανο. Το τελευταίο ξευπακούει άλλες λειτουργίες και ισορροπίες.

Άλλωστε στη χώρα μας, του εξογκωμένου «τριτογενούς τομέα» οι πληθωριστικές εκδηλώσεις είναι συγγενείς σε πολλούς θεσμούς και λειτουργούς αυτού που λέμε έποικοδόμημα. Προς την κατεύθυνση αυτή η δειγματοληψία απ' τον τύπο προσφέρει παραδείγματα αποδειχτικά. Σε τέτοιες περιπτώσεις ή μήτρα βρίσκεται στις σχέσεις που αναπτύσσονται με τον κοινωνικό περίγυρο —αυτών δηλαδή που τουλάχιστον θεωρητικά συνιστά το σημείο αναφοράς ή αγοράς. Το πρόβλημα τότε έναποτιθεται στο βαθμό άμυντικής ικανότητας του δέκτη. Απ' αυτού την αντίσταση μπορεί να αναζητηθεί και να υπάρξει ή θεραπεία τέτοιων ασθενειών.

Στο χώρο του βιβλίου ειδικότερα το γεγονός ότι η υπόθεσή του αφορά και ακολουθεί τελικά μερικές χιλιάδες, έστω επί δέκα πολλαπλασιασμένες, Έλλήνων δεν είναι άμοιρη συνεπειών. Το αντίκρισμα που ή άπουσία του συνεπάγεται εδώ πληθωριστικά φαινόμενα είναι το λαϊκό —για να το πούμε έτσι.

Τ' ότι σε χαμόσιπτα πέφτει κανείς πάνω σε μια πλήρη σειρά πολύχρωμης έγκυκλοπαιδείας έπενδυμένης, με εύκολιες πληρωμής, στο μέλλον των παιδιών, δεν αίρει τα διαπιστωμένα χάσματα αλλά μάλλον επιβεβαιώνει άλλες χειρότερες παθολογίες. Τέτοια και άλλα δπως οι βιβλιοθήκες φετίχ, ως πούμε, ή κυκλοφορία των άπάντων του Λένιν μαζί με το «θαυμαστό κόσμος των ζώων» στα τρόλεϊ υπάγοναι στην άρμοδιότητα όσων άσχολούνται με τις ιδεολογικές διαστροφές και άναπαραγωγές.

Ό κινητήριος ρόλος της άριστερας —άκριβέστερα των διανοουμένων της— στην εκδοτική παραγωγή είναι ένα άλλο γεγονός που μπορεί να τροφοδοτεί τον ίδιο πληθωρισμό.

Έδώ στο δρόμο της ύποψίας οδηγούν μερικές συμπτώσεις:

Την έμφάνιση των σοσιαλιστικών ομάδων και ιδεών, την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος και τη συνακόλουθη ιδεολογική πάλη παρακολουθεί μια εκδοτική άνθιση στο μεσοπόλεμο. Η ποιότητά της μάλλον δεν έπαναλήφθηκε στα ύστερα του πολέμου χρόνια. Ήταν άλλωστε πολλαπλά φυσικό.

Η έμφύλια και στρατιωτική ήττα της άριστερας ξεσπάει με την έπιστροφή των πρώτων έξοριστων στις

άρχες της 10ετίας του '50 σε εκδοτική έκρηξη.

Η πολιτική διάλυση του '67 έγκυμονεί εκδοτικό αντίσάθμισμα κάτω από τη δικτατορία που ή διάσπαση του '68 θα φορτίσει ιδιαίτερα.

Κρίση και συμφόρηση

Θα προστεθούν όμως στην ιδεολογική ένδεια, οι κακαουσιμένοι άπόηχοι των φοιτητικών εξέγερσεων του '68 και οι πολιτικοί νεολογισμοί που ζητούν, άπελευθερωμένοι απ' τη διάσπαση, θεωρητική νομιμοποίηση. Πλήθος άγνωστοι κι άπρόσιτοι μέχρι τότε σύγχρονοι ή παρωχημένοι διανοούμενοι —άριστεροι και μη— θα κληθούν με άσυνάρτητες συνήθως μεταφράσεις να άποφανθούν για τα ελληνικά προβλήματα, και να δικαιολογήσουν a posteriori ιδεολογικά εύρηματα ή ύπαρξιακά άγχη.

Έργα που στο χώρο και το χρόνο της πρωτοεμφάνισής τους υπάκουαν σε συνέχειες και έντάσσονταν σε οργανωτικές και οργανικές λειτουργίες, ξαναχρησιμοποιήθηκαν με μεγάλη καθυστέρηση για να θρέψουν τελικά μια φανύλη κύκλωση μαρξιστικολόγας σύγχυσης.

Στο κλίμα που οι ιδεολογικές εκκένώσεις είχαν δημιουργήσει, το έμπορικό βιβλίο μάλλον φόρτισε τη σύγχυση. Και χωρίς άριθμούς είναι εύκολα διακριτό πως το βιβλίο που στοιβάζεται στις προθήκες των βιβλιοπωλείων χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες κύριες:

α. Το κοινωνιολογικό και μαρξιστικό. Κατηγορία που ταύτισε το έμπορικό με το πολιτικό βιβλίο.

β. Το «κοινωνικοψυχαναλυτικοψυχολογικό», έπίσης έμπορικώς εύτυχές.

γ. Το περι τέχνης και παραφιλολογίας. Ό κύκλος που οι τρεις αυτές κατηγορίες κλείνουν —λαμβανομένης υπόψη και της έτερογονίας των σκοπών— προβάλλει τελικά ένα θεωρητικό και κοντά σ' αυτό πολιτικό άδιέξοδο.

Στην πρώτη κατηγορία οι νόμοι της αγοράς έλέγχουν περισσότερο απ' τους όρους της ιδεολογικής πάλης τις έπιλογές. Τα βιβλία της ρίχνονται χωρίς να άποκαθίστανται οι θεωρητικές προσλαμβάνουσες και να συμπληρώνεται ιδεολογική συγκρότηση.

Ό δρόμος έτσι άνοίγεται για τη δεύτερη κατηγορία. Ό συρμός και οι σεξουαλικές άνησυχίες βροσκουν εύκολες θεωρητικές άνταποκρίσεις και το παράθυρο προς τα προβλήματα που μπορούν να σημαίνουν την (πολιτική) ώριμότητα κλείνουν με θολό τζάμι.

Στην τρίτη κατηγορία συμβάινει το έξης άρκετά ένδειχτικό γεγονός. Στις εκατοντάδες λογοτεχνικά και παραφιλολογικά δημιουργήματα άντιστοιχούν στην καλύτερη περίπτωση έλάχιστα κι όχι περισσότερα από δέκα έπιστημονικά (ιστορικά, κοινωνιολογικά, φιλολογικά) μελετήματα. Ό κατακλυσμός των λέξεων μένει χωρίς θεωρητικά έγγειοβελτιωτικά έργα. Η σοδειά έτσι καταστρέφεται.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΤΖΗΣ

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρ

Οί Καπετάνιοι

Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1949

Dominique Eudes, Μετάφραση Γιώργου Παπακρυιάκη, επιμέλεια Λουκά Θεοδωρακόπουλου. Έκδόσεις «Έξάντας», Αθήνα 1974 (πρωτοεκδόθηκε στα γαλλικά 1970, Fayard).

Ανθρωποι περισσότερο αρμόδιοι από μένα θα μπορούσαν να συζητήσουν για την ακρίβεια των περιστατικών της περιόδου 1940-1950: τότε, πού, πώς έγινε ό,τι έγινε, ποιός —άνθρωποι και οργανώσεις— έκανε ό,τι έκανε. Άρχεϊα, ελληνικά και ξένα, όσα σώθηκαν και όσα είναι προσιτά στον έρευνητή, θα συμπληρώσουν, θα πλουτίσουν και θα ελέγξουν τις αναμνήσεις των πρωταγωνιστών. Άλλωστε τὸ ενδιαφέρον για τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς σύγχρονης ἱστορίας μας πυροδοτεῖται ἀπὸ τὴν ἔγνοια γιὰ τὴ σημερινή μας μοίρα: αὐτὸ τουλάχιστον δείχνουν ἡ ἐκδοτικὴ κίνηση —ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία μπορεῖ στὰ δυὸ τρία τελευταῖα χρόνια νὰ σημειώσει ἱκανοποιητικὸ ἄπλωμα τῶν καταλόγων τῆς — ἡ ἀρθρογραφία καὶ οἱ συζητήσεις σὲ δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα αὐτά. Ἄλλὰ καὶ οἱ πολιτικὲς συνθήκες ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι εὐνοϊκές. Τὸ πρᾶγμα δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθεῖ γιατί πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσει καὶ νὰ γράψει γιὰ τὰ ἀντάρτικα χωρὶς νὰ τὸν περιμένει τὸ Γ' Ψήφισμα. ἤδη, ἄλλωστε, πληθαίνουν τὰ δημοσιεύματα πρωταγωνιστῶν —στρατιωτικῶν, καπεταναίων, πολιτικῶν στελεχῶν, ἀπλῶν ἀγωνιστῶν— μερικὰ μάλιστα μᾶς ἀποκαλύπτουν ὄχι μόνο ἐνάργεια μνήμης ἀλλὰ καὶ ἐρμηνευτικὴ ὀξυδέρκεια.

Μ' ἄλλα λόγια, ὑπάρχουν οἱ ἀντικειμενικὲς προϋποθέσεις γιὰ νὰ συνεννοηθοῦμε κάπως τελεσίδικα γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς ὄρους καὶ τὰ συγκεκριμένα συμβάντα τῆς δεκαετίας 40-50, καὶ ἴσως, στὴ συνῆχεια, ἀνοίξει ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐρμηνεία τῆς.

Τὰ πρᾶγματα θὰ ἦταν ἔτσι ἂν οἱ προηγούμενοι

ὄροι ὑπῆρχαν (καὶ λειτουργοῦσαν) μόνοι τους χωρὶς παρέμβαση ἰδεολογικῶν ἀντιλήψεων πού, προβαλλόμενες στὸ ἱστορικὸ ὕλικό, τὸ φωτίζουν ἀνάλογα. Βέβαια, δὲν θὰ μπορούσα νὰ ὑποστηρίξω τὸ σύνθημα «ἔξω ἡ ἰδεολογία ἀπὸ τὴν ἱστορία!». Ἄλλὰ καὶ ἡ πλήρης ἰδεολογικοποίηση τῆς ἱστορίας εἶναι ἄλλη ἱστορία.

Τὸ ζήτημα πὸν τίθεται εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Δεδομένου τοῦ ἰδεολογικοῦ φωτισμοῦ (ἀπὸ τ' ἀριστερά, τὰ δεξιά, τὰ κεντρώα) καὶ τῶν ἰδεολογικῶν φωτοσκιάσεων, ποιά εἶναι ἡ προσέγγιση τοῦ πραγματικοῦ πὸν ἐπιτυγχάνεται κάθε φορὰ; Ὅταν, φορτωμένοι τὴν ἰδεολογία μας κάνουμε ἱστορία —μαθαίνουμε, διαβάζουμε, ἐρευνοῦμε, περιγράφουμε, ἀναλύουμε κ.λπ.— τὸ φορτίο μας αὐτὸ ἐμβαπτισμένο στὸ γνωστικὸ ὕλικό —ἔγκυρο ἢ εὐτελές— γίνεται ἡ ἰδέα μὲ τὴν ὁποία ὑποδεχόμαστε τὴν ἱστορία πὸν μᾶς περιμένει. Γίνεται δηλαδή *πρακτικὴ ἰδεολογία*.

Ὅλα αὐτὰ τὰ πρᾶγματα ὡς πρόλογος γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν Καπετάνιων τοῦ Dominique Eudes μοιάζουν ὑπερβολικὰ καὶ δυσανάλογα. Ἴσως, ὁμως, δὲν εἶναι γιὰ ὄσους συμμερίζονται τὴν ἀποψή μου —τὴν ὁποία καὶ κυρίως θὰ ἐκθέσω σ' αὐτὸ τὸ σημείωμα— ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Eudes ἔχει σημασία μόνο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἰδεολογίας του.

Εἶναι ἓνα κανοκιάλι γιὰ νὰ δοῦμε πρᾶγματα μιᾶς δεκαετίας πὸν τόσο μᾶς κόφτει καὶ πονεῖ. Συνεπῶς πρέπει νὰ ἐλέγξουμε τὴν ποιότητα τοῦ μηχανήματος πὸν μᾶς προσφέρεται μήπως καὶ οἱ φακοὶ του εἶναι παραμορφωτικοί. (Τὸ πρᾶγμα ἔχει σημασία γιατί τὸ βιβλίο αὐτό, τόσο στὶς ξενόγλωσσες ἐκδόσεις του ὅσο καὶ στὰ ἑλληνικά, σημείωσε ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία. Κάτι παραπάνω: ἐρέθισε θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ κόσμο πολύ.)

Καταρχὴν δυὸ λόγια γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ βιβλίου. Κυκλοφόρησε τὸ 1970 στὰ γαλλικά, καὶ ὁ συγγραφέας του μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι «γράφτηκε μὲ βάση ἀνέκδοτα ντοκουμέντα ἀπὸ κείνα πὸν ἄρχισαν ν' ἀναδύονται ἀπὸ τὰ κλειστὰ συρτάρια τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Σητήχτηκε, ὁμως, κυρίως σὲ μαρτυρίες πὸν συγκέντρωσε κοντὰ στοὺς ἴδιους τοὺς ἐπιζήσαντες τῆς τραγωδίας, αὐτοὺς πὸν ζοῦν σκορπισμένοι στὸ Βελιγράδι, τὸ Βουκουρέστι, τὴν Πράγα, τὸ Παρίσι καὶ τὴν Ἀθήνα». Ἐντελῶς συμπτωματικὰ ξέρω ὅτι πρᾶγματι ὁ Eudes συζήτησε μὲ ὀρισμένους καπεταναίους καὶ πολιτικὰ στελέχη στὶς πρωτεύουσες πὸν μνημονεύει, κι ἔτσι, τουλάχιστον γιὰ μένα, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία στὸ ἂν καὶ κατὰ πόσο ἀκούμπησε τὰ δάκτυλά του σὲ κάποιο ζωντανό ὕλικό. Στὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς ὁ καθένας μας μαθαίνει ὅπως μπορεῖ: διαβάζοντας, ψαχουλεύοντας, ἀκούγοντας ἱστορίες. Κι οὔτε δική μου δουλειὰ εἶναι νὰ διαψεύσω ἢ νὰ ἐπαληθεύσω τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσο οἱ Καπετάνιοι σέβονται τὶς μαρτυρίες τῶν καπεταναίων. Θέλω μόνο νὰ πῶ, πὸς ἀπὸ τὴ στιγμή πὸν ἓνα βιβλίο γράφεται μὲ βάση τὰ «ἀνέκδοτα» ντοκουμέντα καὶ τὶς ζωντανὲς μαρτυρίες ἔχει ὑποχρέωση νὰ μῆσει τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν εἰδικὸ στὶς πηγές του. Ἄλλὰ:

1. Οἱ ἔγγραφες πηγές

Στὶς 470 σελίδες τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσης ὁ ἀναγνώστης

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνώνω

δεν θα βρει ούτε ένα ανέκδοτο ντοκουμέντο: γράμμα, απόφαση, άρθρο, τηλεγράφημα, σημείωμα ή οτιδήποτε άλλο. Όλα τα παραθέματα που υπάρχουν στο βιβλίο είναι ήδη γνωστά, δηλαδή δημοσιευμένα, τα περισσότερα πολλά χρόνια πριν, στα απομνημονεύματα του Τσώρτσιλ, στο πολύτομο έργο του Φοίβου Γρηγοριάδη (*Το πρώτο και το δεύτερο αντίρτικο*), στα βιβλία του Κομνηνού Πυρομάγλου, σε εκδόσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, του άγγλου πρεσβευτή Leeper, στα βιβλία των Σαράφη (ΕΛΑΣ), Costa de Loverdo, Meyers, Woodhouse κ.ά. Έπώνυμοι λοιπόν, και θεωρητικά προσίτοι στους πάντες πληροφοριοδότες θα δώσουν « ανέκδοτα » ύλικα στον Eudes. *Ας είναι. *Η διαφήμιση έχει τα μέσα της, και τις ανάγκες της.

Βέβαια δεν είναι άθემτο να προσφεύγει κανείς σε κάποιες πηγές. *Ίσα ίσα είναι αναγκαίο και συνηθισμένο όσο και η συγγραφή ή η ανάγνωση βιβλίων. *Ωστόσο, όταν δεν προσκομίζονται νέα στοιχεία, όπως στην προκειμένη περίπτωση, τότε, ή όποια αξία μας εργασίας έγκειται στην έπεξεργασία, την ανάλυση και τη σύνθεση του, από άλλους συγκεντρωμένους, ύλικού. Για τη σύνθεση που πραγματοποιούν οι *Καπετάνιοι* και τις κατευθυντήριες έρμηνευτικές γραμμές τους θα μιλήσουμε παρακάτω. *Εδώ απλώς σημειώνουμε ότι δεν υπάρχει συλλογή πρωτότυπου ύλικού, όπως διαφημίζεται.

2. Οί προφορικές μαρτυρίες

*Η ιστορία της δεκαετίας 1940-50, κυνηγημένη από το κράτος των νικητών και από την επίσημη κομματική αντίληψη —το θέμα είναι τεράστιο: γιατί το ΚΚΕ δεν έγραψε την ιστορία του ή τί ήταν ή λίγη ιστορία με την όποια προίκισε τα μέλη και τους όπαδούς του— κατέφυγε στην προφορική παράδοση. *Ιδιαίτερα, στη σκληρή γή της έμικροκράτους οι αναμνήσεις από τα «φλογισμένα χρόνια» έμειναν κυριολεκτικά καρφωμένες στο μυαλό των 70.000 προσφύγων και άφθαρτες από το πέραςμα του χρόνου. *Ήταν ο τελευταίος ζωντανός τους δεσμός με την Ελλάδα, το κίνημα και την παλιά προσωπική δράση τους. *Απ' αυτό το χείμαρρο ποτίστηκε ο Eudes. Κρίμα! Είναι το λιγότερο που μπορεί να πεί κανείς. Διαβάζοντας τους *Καπετάνιους* είναι αδύνατο να καταλάβουμε τί όφείλεται σε αφήγηση συγκεκριμένου αγωνιστή που άνοιξε το στόμα του στον ξένο που ήρθε από τα Παρίσια, τί όφείλεται σε άλλα γραφτά, τί πρέπει να θεωρηθεί ζωντανό ύλικό και πού αρχίζουν οι προσωπικές άποψεις του συγγραφέα. *Υπάρχουν εξιστορήσεις γεγονότων όπου δεν ξέρουμε σε ποιόν να αποδώσουμε τα άφηγούμενα: τα άκουσε ο ίδιος ο Eudes με τ' αυτιά του —και τότε από ποιόν; ποτέ δεν κατονομάζεται ο πληροφοριοδότης— τα συνέλεξε από την προφορική παράδοση ή φτιάχτηκαν από πάσης φύσεως ύλικά;

Αυτή η μεθοδολογία και τεχνική του συγγραφέα ύπονομεύει την έρευνά του απ' άκρη σ' άκρη. Και το πράγμα έχει σημασία, γιατί στον τόπο μας με τα τόσα που είπώθηκαν και γράφτηκαν από έχθρους και φίλους, αντί για ιστορία βασιλεύει ή σύγχυση. Οί *Καπετάνιοι* στο σημείο αυτό άμάρτησαν σοβαρά έναντι

τι των καπεταναίων. Δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως έγκυρο ντοκουμέντο.

Τέλος ή έρευνητική εργασία του Eudes ύπονομεύεται και από μιá άλλη περιέγρη συνήθεια του: Συχνά ο Eudes παραφράζει (άφου πρώτα τα έχει κατομεταφράσει στη γλώσσα του) ξένα γραψίματα. Δίνω μόνο ένα παράδειγμα αλλά υπάρχουν πολλά.

EUDES, σελ. 26-27:

Στην είσοδο του μικρού χωριού Καταρέλλι κοντά στην Θήβα, ο Μούντριχας συναντά ένα βοσκό. *Ο άνθρωπος αυτός έχει χάσει το ένα του μάτι στη μάχη της Άλβανίας, κάθεται στην άκρη του δρόμου και κοιτάζει τον πραγματευτή που πλησιάζει. Κάνει ζέστη και οι Έλληνες έχουν τη συνήθεια να προσφέρουν ένα ποτήρι νερό στον ταξιδιώτη. *Υστερα από λίγη κουβέντα ακόμα, ο Μούντριχας μαθαίνει ότι την προηγούμενη μέρα μιá συμμορία έπετέθη και λήστεψε ένα μοναστήρι κοντά στο χωριό. Και λέει στην τύχη:

— Οί Ιταλοί, οί Γερμανοί και τώρα οί ληστές· πάει πολύ.
— *Έχεις άδικο του άπαντά ο βοσκός, είναι κλέφτες θα έλευθερώσουν τη χώρα.

— Με ποιόν τρόπο;

—Θά δεις. Οί ληστές θα συνενωθούν και τότε θα δημιουργηθεί ένας καινούριος έλληνικός στρατός που θα βοηθήσει τους άγρότες να έλευθερωθούν.

ΦΟΙΒΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Το Αντίρτικο*, τ. Α', σελ. 166.

*Ένα άπόγευμα κατά το Φλεβάρη-Μάρτη του '42 συναντά (ο Μούντριχας) έξω από το Καταρέλλι κάποιον άγνωστό του γέρο που βόσκει μερικές κατσίκες. Πιάνει κουβέντα μαζί του και την φέρνει εκεί που θέλει:

— Τί θα γίνει μ' αυτό το κακό; Ληστείες παντού, συμμορίες. *Ακόμη και χωριά δολόκληρα ξεχύνονται στην Κωπαίδα κι άρπάζουν ό,τι προφτάσουν.

— *Έ δεν πειράζει, για καλό είναι κι αυτό. Θα σιάξουν τα πράγματα μη «στενοχωρεύεσαι».

— Πώς θα σιάξουν; Μ' αυτούς;

— *Εσύ δείχνεις να ξέρεις λίγα γράμματα. Και δεν ξέρεις πώς έτσι «έγινε το Έλληνικό»; Σιγά σιγά αυτοί θα γίνουν στρατός.

— Μά πώς; Πώς μπορεί να γίνει αυτό;

— *Εγώ είμαι άγράμματος και «μονόμματος» όπως βλέπεις. Παραπάνω δεν ξέρω να σου πω, μα ό,τι σου είπα είναι σωστό. *Άλλοι τα ξέρουν για παραπέρα.

Δεν κατάλαβα δύο πράγματα: Πρώτον, γιατί ο «μονόμματος» του Eudes έχασε το μάτι του στην Άλβανία, και δεύτερον, γιατί ο στρατός που θα φτιαχνόταν θα βοηθούσε αποκλειστικά άγρότες.

3. *Η Έκθεση

Δεν θα σταθώ στο μυθιστορηματικό γράψιμο της ιστορίας ούτε στο αν μ' αυτό το είδος κατάφερε ο συγγραφέας πιό σπουδαία πράγματα απ' όσα οί εκατοντάδες μυθιστορίες που κυκλοφορούν στον τόπο μας. *Η έκθεση του Eudes ως το 1945 παρακολουθεί, βασικά, την έκθεση του άμετάφραστου άκόμη στη γλώσσα μας έργου του *Ανδρέα Κέδρου: *La Résistance Grecque*, Paris 1966, στην όποία παρεμβάλλει στοιχεία από το *Δούρειο Ίπλο* του Κομνηνού Πυρομάγλου, ένιστε από το επίσης άμετάφραστο έργο του Costa de Loverdo: *Les maquis rouges dans les Balkans*, Paris 1967, και συχνότερα από το *Αντίρτικο* του

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνώνω

Φοίβου Γρηγοριάδη. Η περίοδος 1945-1949 συντίθεται με βάση την έκθεση του τετράτομου Δεύτερου Αντάρτικου του Φ. Γρηγοριάδη. Η διαδοχή των γεγονότων διανθίζεται από ντοκουμέντα (έκθεσεις, τηλεγραφήματα, αποφάσεις κ.λπ.) που έχουν χρησιμοποιήσει οι προηγούμενοι συγγραφείς ή άλλοι που ασχολήθηκαν με την περίοδο αυτή. Τέλος στην έκθεση παρεμβάλλονται διάλογοι και μυθιστορηματικές αφηγήσεις —που υποτίθεται ότι προέρχονται από αυθεντικές μαρτυρίες. Αλλά, όπως είπαμε, ποτέ δεν κατονομάζονται συγκεκριμένα οι προφορικές πηγές.

Από την άποψη, λοιπόν, της έκθεσης-σύνθεσης οι Καπετάριοι δεν παρουσιάζουν κανένα απολύτως ενδιαφέρον. Γράφτηκε ότι ήταν ήδη ξαναγραμμένο. Η διαφορετικότητα: όποιος ήθελε να διαβάσει για αυτά τα πράγματα θα μπορούσε άνετα να τα βρει άλλου. Ο αναγνώστης, με το νέο έργο, δεν προστατεύεται καν από τα λάθη, τις αδυναμίες και τα κενά προηγούμενων ιστοριών. Αν σ' αυτά προσθέσει κανείς τις νέες περιστασιολογικές ανακρίβειες, συχνά και παραποιήσεις —ευάριθμες— αναρωτιέμαι προς τί ο θόρυβος για τους Καπετάνιους. Βέβαια η επανάληψη δεν είναι έξοχος πράγμα κακό. Δεν είναι όμως πάντα πράγμα ενδιαφέρον.

Πάντως για τους ευρωπαίους αναγνώστες οι Καπετάνιοι, στο βαθμό που είναι έκθεση των τραγικών περιστατικών της δεκαετίας 1940-50, θα ήταν ωφέλιμοι αν μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως βοήθημα για τη σύγχρονη Ιστορία μας. Και θα ήταν 100% χρήσιμοι αν δεν συνοδεύονταν με την όλη παραμορφωτική αντίληψη του Eudes.

4. Οι ιδεολογικές σταθερές

Στόν τόπο μας οι Καπετάνιοι θεωρήθηκαν έργο σημαντικό και «πρωτοποριακό». Είδαμε ότι η φήμη του έργου δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από την επιστημονική-ερευνητική και συνθετική ποιότητά του. Ωστόσο δημιουργεί έντυπώσεις. Γιατί;

Γιατί προσφέρει μια σαγηνευτική θεωρία γεμάτη αληθοφάνεια, ένα θανατοουργό κλειδί που θα έρμηνεύσει όσα φοβερά και τρομερά ξμειναν ανεξήγητα στο μυαλό του Ρωμιού, κι ιδιαίτερα του άριστερου. Έπιτέλους κάποιος, έστω και ξένος, τα είπε!! Τι ακριβώς όμως είπε;

Όταν κυκλοφόρησαν στο Παρίσι οι Καπετάνιοι ήταν 1970. Η ήμερομηνία έχει σημασία γιατί υπενθυμίζει τη συγκυρία.

Στο Παρίσι εκείνο τον καιρό ζούσαν πολλοί φοιτητές Έλληνες, διανοούμενοι, πολιτικοί εξόριστοι, αντιφασίστες δημοκράτες, άριστεροί, πολλοί κυνηγημένοι από τη στρατιωτική δικτατορία. Η καταδυνάστευση του ελληνικού λαού από τη δικτατορία είχε ανασύρει στην επικαιρότητα όλα τα θέματα της σύγχρονης ιστορίας μας. Όπως ήταν φυσικό τα αντίρτικα ήταν το γενικό σημείο αναφοράς και συνάμα ο ιστορικός χώρος του γενικού προβληματισμού. Ο ίδιος προβληματισμός επικρατούσε και στο Παρίσι (ο γράφων ζούσε τότε εκεί), αλλά και στις άλλες χώρες της Ευρώπης, όπου η φοιτητική και η εργατική μετανά-

στευση είχε συγκεντρώσει χιλιάδες Έλληνες. Η διάσπαση του ΚΚΕ και η γενικότερη κριτική άμφισβήτηση της «παραδοσιακής» άριστερας είχε κιόλας θρέψει ιδεολογικά ρεύματα που έπαιρναν τις απόστάσεις τους και τροφοδοτούσαν το φαινόμενο που κακώς ονομάστηκε άριστερισμός, ποικιλώνυμες ομάδες και πολιτικές τάσεις. Τέλος βρισκόμαστε στην ιδεολογικά ταραγμένη, μετά τον γαλλικό Μάη περίοδο, δηλαδή εποχή που η ιδεολογία του αυθόρμητου βρίσκεται στην μεγαλύτερη έξαρσή της. Παράλληλα η νωπή άκρη θυσία του αντίρτη Τσέ Γκεβάρα και τα επαναστατικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου έχουν τροφοδοτήσει στην Ευρώπη ένα κλίμα επαναστατικού ρομαντισμού και έξωτισμού που προσβάλλει και τον μετανάστη ελληνισμό, ιδιαίτερα τους φοιτητικούς κύκλους. Αυτή είναι, με δυο λόγια, η ιδεολογική συγκυρία μέσα στην οποία πέφτουν οι Καπετάνιοι. Σ' αυτό το κλίμα το βιβλίο του Eudes έχει όλα τα «προσόντα» για να πιάσει. Δηλαδή:

A. Το δημοσιογραφικό και μυθιστορηματικό ύφος διευκολύνουν την μεγάλη κατανάλωση.

B. Σ' έναν κόσμο που ενδιαφέρεται για την ιστορία των αντίρτικων προσφέρεται ως συνθετική και συνολική ιστορία.

Γ. Είναι γραμμένο από έναν ξένο και επομένως παρουσιάζεται αμερόληπτο: ο Eudes δεν προέρχεται και δεν ανήκει σε καμιά από τις πολλές μερίδες και τάσεις της ελληνικής άριστερας.

Δ. Τέλος, και κυρίως, προσφέρει μιαν αληθοφανή εξήγηση. Η εξήγηση για την ανάπτυξη και την ήττα της ελληνικής επανάστασης στηρίζεται σε μια ιδεολογία που ήδη είναι και ιδεολογία ενός ορισμένου κόσμου. Ο κόσμος αυτός εύκολα εξοικειώνεται με το έρμηνευτικό σχήμα που προτείνει ο Eudes και το οικειοποιείται γιατί βρίσκει σ' αυτό στήριγμα και «έκλογίκευση» των απόψεων που ήδη έχει.

Χρειάζεται συνεπώς να αποδελτιώσουμε τις ιδεολογικές σταθερές των Καπετάνιων.

I. Η ελληνική επανάσταση ήταν αυθόρμητο αγροτικό κίνημα. Η άποψη αυτή, τότε σαφής και τότε λανθάνουσα, χωρίς να στοιχειοθετείται και χωρίς να αναλύεται, διατρέχει όλο το έργο απ' άκρη σ' άκρη. Παράδειγμα: «Η εικόνα του κομμουνισμού στο βουνό είναι το αγροτικό αντίρτικο, ή αυτοδιοίκηση, ή λαϊκή δικαιοσύνη, ή αποκέντρωση, ή παράδοση της εθνικής αντίστασης, οι κλέφτες, οι γενειοφόροι, και κάποτε οι παπάδες. Αν η εικόνα αυτή δεν είναι πολύ όρθόδοξη σε σχέση με το σταλινικό μοντέλο δεν σημαίνει ότι δεν είναι βαθιά επαναστατική. Ταιριάζει σε μια αγροτική πραγματικότητα που δεν επηρεάστηκε από τις βιομηχανικές αναστατώσεις και που αυθόρμητα αποφεύγει τον συγκεντρωτισμό και την παραβιομηχανική οργάνωση της επανάστασης». (σελ. 146).

Μ' αυτή την μισοκοινωνιολογίζουσα και μισο-ιστορίζουσα ύλη ο Eudes θα κατασκευάσει τον πρώτο πόλο του ιδεολογικού του μοντέλου: Η ελληνική επανάσταση είναι η Άγροτιά, πρωτοπορία της οι άρειμάνιοι όρεσίβιοι και ηγεσία της οι καπεταναίοι, ενσάρκωση, έκφραση και σύμβολο της «πατρογονικής

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνώνω

εξέγερσης σὲ καθαρή κι ἀτίθαση κατάσταση». Τὸ βουνὸ λοιπὸν εἶναι ὁ ἕνας πόλος: ἡ ἐπανάσταση.

II. Οἱ πολιτικοὶ ἐπίτροποι χειραγώγησαν καὶ στὴν συνέχεια πρόδωσαν τὴν ἐπανάσταση: Οἱ πολιτικοὶ ἔρχονται ἀπὸ τὴν πόλη — τὸν βιομηχανικὸ χῶρο μὲ τὶς ἀναστατώσεις του— κουβαλώνοντας μαζί τους ὅλα τὰ κακὰ τοῦ πολιτισμένου: γραφειοκρατία, δογματισμὸς, συγκεντρωτισμὸς, προκατασκευασμένα μοντέλα. Οἱ ἐπίτροποι, θὰ θυσιάσουν «στὰ ἀφηρημένα πρότυπά τους τὴ ζωογόνα οὐσία τοῦ ἀγῶνα» (σελ. 301) τῶν ἀγροτῶν. Γιὰ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΚΚΕ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀντάρτικου στὴν ἐπαρχία ἀποτελεῖ «παρεξήγηση. Θεωρώντας τὴν χρήσιμη γιὰ ἕνα μέρος τῆς διαδρομῆς ἐτοιμάζονται στὴν ἀποφασιστικὴ στιγμή νὰ τὴν καταγγείλουν σὰν κάτι ἀφηρημένο» (σελ. 146). Ἡ πόλη, πού πολιτικὴ τῆς ἔκφραση εἶναι οἱ πολιτικάντηδες τοῦ ΕΑΜ καὶ οἱ σταλινικοὶ γραφειοκράτες τοῦ κόμματος, βλέπει ὅτι «ἡ τελικὴ μάχη πρέπει νὰ καθοδηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ ἐλίτ σύμφωνα μὲ τὸ μοντέλο-κανόνα τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης» (210). Γι' αὐτὸ κάθε παρασπονδία συντρίβεται: «Ἡ ἀγροτικὴ ἀντίσταση, πού ἔμοιξε αὐθόρμητα μὲ τὶς ἱστορικὲς μορφές τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνα δικάζεται στὸ πρόσωπο τοῦ Ἄρη μπροστὰ στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΚΚΕ». Ἡ δίκη τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης θὰ ἐπαναληφτεῖ τὸ δεύτερο ἀντάρτικο μὲ κατηγορούμενο-σύμβολο τὸν Μάρκο πού ἐπίσης ἀμφισβήτησε τὴν ἐπαναστατικὴ ὀρθοδοξία.

Ὁ δεύτερος πόλος τοῦ μοντέλου λοιπὸν εἶναι τὸ κόμμα-πόλη: ἡ ἀντεπανάσταση, αἰτία τῆς ἧττας.

III. Ἡ Μόσχα, μὲ τὶς συμφωνίες τῆς Γιάλτας κ.λπ. ἔδωσε τὴ χαριστικὴ βολὴ στὸ κίνημα. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ σὲ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ βιβλίου. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ βρεῖ ὅσα θέλει.

Νὰ πιστεῦει κανεὶς σήμερα ὅτι τὸ ἑλληνικὸ ἐπαναστατικὸ φαινόμενο στὴ φάση τῆς Ἀντίστασης ταυτίζεται μὲ τὸ ἀγροτικὸ - βουνόσιο στοιχεῖο δὲν εἶναι παρὰ μιά ἀφαίρεση βαθύτατα πλανημένη καὶ ἀντιστορική. Γιατί ἡ ἰδιομορφία τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης ἔγκειται ἀκριβῶς στὸ γεγονός ὅτι συντάραξε τόσο τὸ βουνὸ ὅσο καὶ τὴν πόλη, ὅτι συγχώνευσε ποικίλα πολιτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ ρεύματα, ποικίλα κοινωνικὰ στρώματα στὸ αὐτὸ ἐπαναστατικὸ ρεῦμα: τὸ ἐαμίτικο ρεῦμα. Δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε στὴν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς πράξης γιατί αὐτὸ θὰ ἀπαιτοῦσε χῶρο καὶ κατάθεση τῶν ἀποδεικτικῶν στοιχείων πράγμα πού δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σὲ μιά βιβλιοκρισία. Μερικὲς σκέψεις ἴσως βοηθήσουν τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀποδελτιώσει κι αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του τὴ διάχυτη στοὺς Καπετάνιους ἰδεολογία.

Ἡ εἴσοδος τῶν λαϊκῶν μαζῶν στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἀντίστασης ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη προαγωγή τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τὸ ΚΚΕ ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα αὐτῆς τῆς προαγωγῆς. Ἡ δράση τοῦ ΚΚΕ εἶναι αὐτὴ πού θὰ δώσει μορφή καὶ περιεχόμενο στὸ νέο ἱστορικὸ μπλόκ. Ἀλλὰ ὁ συγκερασμὸς ΚΚΕ καὶ λαϊκῶν μαζῶν, στὸ πλαίσιο τοῦ ΕΑΜ, δὲν εἶναι οὔτε μιά ὀργανωτικίστικη

οὔτε μιά αὐθόρμητη διαδικασία. Ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο καὶ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς πάλης τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἐθνικὴ του ἀνεξαρτησία: ξεπερνᾷ μέσα καὶ χάρη στὴ δυναμικὴ τοῦ ἀγῶνα. Ἡ ἐαμίτικη καὶ ἡ κομμουνιστικὴ ὀργάνωση, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ξνοπλη, τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς πόλης, ἀνδρώνεται συγχρονικὰ μὲ τὴν εἴσοδο τῶν μαζῶν στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο. Δὲν ὑπάρχει ὀργάνωση καθ'αυτὴ καὶ ἀντίθετα ἡ λαϊκὴ δράση εἶναι ἀκατανόητη χωρὶς τὴν ὀργάνωση. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κανεὶς δὲν θέσπισε τὴ θέληση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ ἀντισταθεῖ στὸν κατακτητὴ: ἡ προδιάθεσή του γιὰ τὴν ἀντίσταση ἦταν συνέπεια τῆς τραγικῆς κατάστασης στὴν ὁποία ζοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, στὴ συγκεκριμένη συγκυρία τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ οἱ ἴδιες τάσεις πού προκαλοῦν τὴ λαϊκὴ διαθεσιμότητα γιὰ τὴν ἀντίσταση συνάμα ἀποκλείουν ἢ περιορίζουν τὴ δυνατότητα τῶν ἀστικῶν κομμάτων.

Τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα, λόγω ταξικῶν καὶ πολιτικῶν προσδιορισμῶν ἦταν «καταδικασμένο» νὰ εἶναι κίνημα ἰδεολογικὰ ἀριστερό. Γι' αὐτὸ, στὸ ξεκίνημα, κάθε φορὰ πού ὑπάρχει πρωτοβουλία κομμουνιστῶν τεράστιες λαϊκὲς δυνάμεις συσπειρώνονται καὶ ἀναπτύσσονται μὲ γεωμετρικὴ πρόοδο.

Τὸ ΚΚΕ καὶ τὸ ΕΑΜ οὔτε ἰδιοποιήθηκαν οὔτε ἐπέβαλαν τὴν ἀντίσταση. Ἀποτέλεσαν τὸ πολιτικὸ καὶ ὀργανωτικὸ στοιχεῖο ἑνὸς ρεύματος καὶ φτιάχτηκαν τὰ ἴδια μέσα σ' αὐτὸ τὸ ρεῦμα. Αὐτὰ σὲ σχέση μὲ τὸ ἀγροτικὸ καὶ αὐθόρμητο τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης.

Ἐνα δεύτερο σημεῖο σχετίζεται μὲ τὴ δημιουργία τοῦ ΕΛΑΣ. Ὁ ΕΛΑΣ ὅπως εἶναι γνωστὸ δημιουργήθηκε ἀποκλειστικὰ μέσα στὴ λαϊκὴ βίαση. Οἱ πρῶτοι ἀντάρτες ἐπέζησαν ὡς στρατιωτικὴ μονάδα μόνον ὅπου καὶ στὸ βαθμὸ πού κατάφεραν νὰ συνδεθοῦν ὀργανικὰ μὲ τὸν πληθυσμὸ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ οἱ πολιτικὲς ὀργανώσεις ἔπαιξαν καθοριστικὸ ρόλο. Οἱ ἀντάρτες ἔγιναν στρατὸς γιατί ἀποτέλεσαν τὸ στρατιωτικὸ κλάδο μῆς ὀργάνωσης πού ἦταν ἀναγνωρισμένη ἀπὸ τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο. Αὐτὸ ἰσχύει τόσο στὴν πόλη ὅσο καὶ στὸ χωριό. (Τί ἄλλο, τάχα, ἦταν ὁ ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσ/νίκης;) Τὸ σημεῖο αὐτὸ, πού ἀποτελεῖ τὴν κρισιμότερη στιγμή τῆς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας, ἀποκαλύπτει τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ Καπετάνιου, ὡς ἐπαναστατικοῦ τύπου καὶ μορφῆς. Κάθε ἐπανάσταση ἔχει τὰ στελέχη τῆς· αὐτοὶ εἶναι οἱ ὀργανωτὲς τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου. Ἄν δεχτοῦμε αὐτὴ τὴ θέση τότε οἱ καπετάνιοι, (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ρόλο τοῦ καθ'ένα καὶ τὶς ἐπιμέρους ἰδιαιτερότητες πού ἄλλωστε ποικίλλουν ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τόπο σὲ τόπο) εἶναι μιά νέα γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κίνημα μορφή στελέχους. Ὅχι ὅμως ἡ μόνη. Γιατί δίπλα στὸν καπετάνιο ὑπῆρξε καὶ ὁ καθοδηγητὴς, ἐαμίτης ἢ κομματικός (ἢ καὶ τὰ δύο), ἐπίσης λαϊκὸ στοιχεῖο πού κινητοποίησε, ὀργάνωσε τὴ λαϊκὴ συνέργεια. Οἱ ρόλοι τους εἶναι συμπληρωματικοί, γι' αὐτὸ καὶ συχνὰ ταυτίζονται στὸ ἴδιο πρόσωπο. Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ —κι αὐτὸ ἔχει τεράστια σημασία— εἶναι ὅτι ὁ καπετάνιος ὀργανώνει λαϊκὸ στρατὸ ἐνῶ ὁ καθοδηγητὴς φτιάχνει λαϊκὴ ὀργάνωση καὶ δίνει μορφή στὴν ἰδεολογία. Ἄν τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα καὶ ἡ συχνὰ παραδειγματικὴ δράση τοῦ καπετάνιου ἀποτελοῦν τὸ καταλυτικὸ στοιχεῖο, ἡ σιγανὴ δράση τοῦ καθοδηγητῆ ἐκλογικεύει,

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρίζω

συστηματοποιεί και αρθρώνει το ταξικό συγκρότημα. *Ἡ ἔξαρση τοῦ ἐνός και ἡ μείωση τοῦ ἄλλου πρὸς τὴ μια ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση και πολὺ περισσότερο ἡ ἀξιολογικὴ ἰεράρχησή τους ἀνοίγουν τὸ δρόμο τῆς μεταφυσικῆς στοῦ ἐπίπεδο τῆς ἱστοριογραφίας και τῆς τραγωδίας στοῦ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς πράξης.*

Ὁ Eudes, μετὰ ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ τῆς διπολικῆς ἀντίθεσης «βουνὸ-πόλη» πού δὲν στηρίζεται σὲ καμιά ἱστορικὴ, κοινωνικὴ και πολιτικὴ πραγματικότητα, μάς προτείνει μιὰ δευτέρη συμπληρωματικὴ: τὴν ἀντίθεση τοῦ καπετάνιου πρὸς τὸν καθοδηγητὴ, παραβιάζοντας γιὰ δευτέρη φορὰ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Καὶ κάτι ἀκόμη: ὁ καπετάνιος γιὰ τὸν Eudes δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸ κόμμα ἢ, ὅταν ἔχει, ἡ σχέση του εἶναι ὀπωσδήποτε ἀνταγωνιστικὴ και καταναγκαστικὴ: ὁ «κομισάριος» θὰ συντρίψει τὸν λαϊκὸ ἡγέτη καπετάνιο. Μιὰ πολὺ πρόχειρη παρατήρηση, ὅμως, θὰ ἔδειχνε ὅτι οἱ καπετάνιοι στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία εἶναι κομματικὰ στελέχη, οἱ περισσότεροι μάλιστα ἀπὸ προπολεμικά. Καὶ συμπληρωματικά: Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν καπεταναίων, μάλιστα οἱ διασημότερες περιπτώσεις, δὲν εἶναι βουνίσιοι: ἀν ὁ Eudes ἔπαιρνε τὸν κόπο νὰ ρωτῆσει γιὰ τὰ προπολεμικά ἐπαγγέλματα τῶν καπεταναίων θὰ ἔβλεπε ὅτι εἶναι δάσκαλοι, καθηγητές, ἀξιωματικοὶ (τῆς χωροφυλακῆς και τοῦ στρατοῦ), φοιτητές, ἀνεπάγγελτοι (ἐπαγγελματικὰ στελέχη τοῦ ΚΚΕ), δικηγόροι, γιατροί, λίγοι ἐργάτες και ἐλάχιστοι ἀγρότες στὴν κυριολεξία. Οἱ καθοδηγητὲς ἐπίσης.

Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι παράξενο οὔτε ἀποτελεῖ παρασπονδία σὲ σχέση μετὰ κάποια ἐπαναστατικὴ δεοντολογία. Ἀπλούστατα ἄνθρωποι μορφωμένοι ἀνέλαβαν νὰ παίξουν ρόλο ἡγετικό, και κατάφεραν νὰ τὸν παίξουν γιὰτὴν ἦταν μορφωμένοι, δηλαδὴ περισσότερο συνειδητοποιημένοι και πρακτικὰ ἐπαρκεῖς σὲ σχέση μετὰ τοὺς ἀμόρφωτους. Ἀλλὰ ἡ ὀρθοδοξία τοῦ Eudes πού ἤθελε τοὺς καπετάνιους σώνει και καλά ἔξω ἀπὸ τὰ «βιομη-

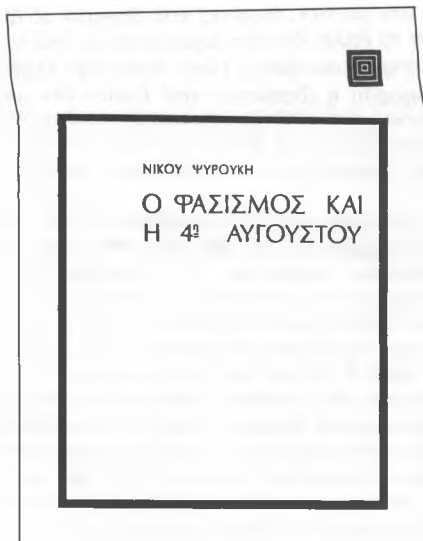
χανικὰ πλέγματα», ἀγρότες πού ἄφησαν τὸ ἀλέτρι και ἔπιασαν τὸ ὄπλο, δὲν τὸν προστάτευσε ἀπὸ τὴς ἀνυπόφορες σχηματοποιήσεις. Πολὺ ἀπλὰ δὲν ἔλαβε ὑπόψη του —δηλαδὴ ἡ ἰδεολογία τοῦ Eudes δὲν μπορεῖ νὰ λάβει ὑπόψη τῆς— τὴ συγκεκριμένη διαλεκτικὴ ἀγροτικού κινήματος και ἐθνικῆς πάλης, πόλης-χωριοῦ, κόμματος και μαζῶν, πολιτικού και ἔνοπλου.

Βέβαια, ἡ συζήτηση γιὰ τὰ προβλήματα τῆς Ἀντίστασης, τῶν ἀντάρτικων και τῆς δεκαετίας εἶναι ἀνοιχτή: Τὰ ἐρωτήματα περιμένουν τὴν ἀπάντησή τους: ποιά ἦταν ἡ πραγματικὴ συμβολὴ τοῦ ΚΚΕ, τί ἦταν και τί ἤθελε τὸ ΕΑΜ, ποιά ἡ ἰδεολογία τοῦ ΕΑΜ, ποιά ἡ πραγματικὴ διαδικασία ἀνάπτυξης τοῦ ΕΑΜ και τοῦ ΕΛΑΣ, ποιά ἡ σχέση τῶν κομμουνιστῶν (τῶν λίγων παλαιῶν και τῶν χιλιάδων νέων) μετὰ τὸ ἡγετικό κόμμα τῆς προπολεμικῆς ἡγεσίας, ποίος ὁ ἔτεροκαθορισμὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κινήματος —ὁ Eudes βεβαιώνει ὅτι γιὰ ὅλα φταίει σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ Γιάλτα: μόνο πού ἡ Γιάλτα γίνεται μετὰ ἀπὸ τὴ Βάρκιζα και ὡς τότε πολλὰ εἶχαν κριθεῖ— ποιά ἡ πολιτικὴ τῆς ἡγεσίας τοῦ ΚΚΕ ἀπέναντι στοῦ τεράστιο λαϊκὸ κίνημα μετὰ τὴν ἀντίσταση, πῶς ἔγινε και τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο πού γέννησε ἡ ἀντίσταση δὲν ἐπηρέασε τὴν κομματικὴ ἡγεσία, τί ἔφταιξε και χάθηκε ἡ νίκη, τί πραγματικὰ ἔγινε στοῦ Λίβανο, στὴν Γκαζέρτα, στοῦ Γράμμο κ.ο.κ. Ἀλλὰ μετὰ βάση τὴς σχηματοποιήσεις πού προτείνει ὁ Eudes ἡ συζήτηση μπλοκάρεται προκαταβολικά. Καὶ μπλοκάρεται γιὰτὴν τὴ θέση τῆς ἐρημνείας και τῆς ἀνάληψης παίρνουν τὰ ἰδεολογήματα τοῦ αὐθορμητισμοῦ.

Οἱ καπεταναῖοι και τὸ ἀντιστασιακὸ κίνημα πολὺ κακὸ κι ἀπρόσκλητο δικηγόρο βρῆκαν στὴς 470 σελίδες τῶν *Καπετανίων*. Καὶ μιὰ τελευταία ἐρώτηση: Γιατὴν στὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση δὲν ὑπάρχει ὁ πρόλογος τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ πού ὑπῆρχε στὴ γαλλικὴ;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνωρ

«Ο Φασισμός και η 4η Αυγούστου» του Ν. Ψυρούκη

Έκδόσεις Διεθνής Έπικαιρότητα,
Αθήνα 1975

1. Το αναλυτικό ενδιαφέρον για το φασιστικό φαινόμενο παρουσιάζει σχεδόν άμέσως μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου σοβαρή κάμψη· η πολιτική του ψυχρού πολέμου καθήλωσε τα γνωστικά περιθώρια ανάλυσης των αυταρχικών πολιτικών σχέσεων στις θεωρίες για «δεξιό και άριστο δολοκληρωτισμό». Αντίθετα, η πολιτική της ύφεσης συγχρονίζεται σήμερα με την ανανέωση της προσπάθειας πολιτειολόγων και ιστορικών να ερμηνεύσουν το φασιστικό φαινόμενο. Η εξέλιξη αυτή στην επιστημονική έρευνα του φασισμού δεν είναι συμπτωματική· αποτελεί συνάρτηση της «ένεργητικής ειρηνικής συνύπαρξης» και προϋπόθεση των συγχρόνων τάσεων αυταρχικής άσκησης της πολιτικής εξουσίας στις βιομηχανικά αναπτυγμένες και στις εξαρτημένες καπιταλιστικές χώρες. Ο Χορκχάιμερ τονίζει σχετικά πως «όποιος δεν θέλει να μιλά για τον καπιταλισμό πρέπει να σωπαίνει για τον φασισμό» και ο Πουλαντζάς¹ διορθώνει πως «όποιος δεν θέλει να μιλά για τον ιμπεριαλισμό, πρέπει να σωπαίνει για τον φασισμό».

Η επικαιρότητα λοιπόν της έρευνας του φασιστικού φαινομένου — άρα και της μελέτης του Ψυρούκη — δεν οφείλεται ειδικά στις ανοιχτές ακόμα πληγές της πρόσφατης στρατιωτικής δικτατορίας αλλά ανάγεται γενικότερα: α) στην άμεση πολιτική - πρακτική σημασία που έχει η όρθη κατανόηση του φασιστικού φαινομένου και της σχέσης του με τον ιμπεριαλισμό για την ανάλυση των ποικίλων μορφών αυταρχικής άσκησης της πολιτικής εξουσίας, και β) στη θεωρητική - επαληθευτική αξία του φασιστικού φαινομένου για

το σύνολο των συγχρόνων θεωριών για τον ιμπεριαλισμό.²

2. Α. Ο Ψυρούκης χρησιμοποιεί ως μεθοδολογική άφετηρία της ανάλυσης του τη βασική ήδη διαπίστωσή, ότι η χρησιμοποίηση της ιστορικής εμπειρίας του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού και του ιταλικού φασισμού ως αποκλειστικού γνώμονα στην έρευνα του φασιστικού φαινομένου παραμορφώνει την οικονομικοπολιτική πραγματικότητα του φασισμού (σελ. 10). Η διαπίστωση αυτή του Ψ. δεν δικαιολογεί εντούτοις άφηρημένους - θεωρητικούς συλλογισμούς. Η διαφοροποιημένη σχετική παρατήρηση του Kühnl είναι απόλυτα εύστοχη:

«Πρέπει λοιπόν να εξηγηθεί για ποιους λόγους δημιουργήθηκαν τα φασιστικά κινήματα την περίοδο του μεσοπολέμου, ποιους πολιτικούς και κοινωνικούς στόχους ύπηρετούσαν και ποιές προϋποθέσεις εύνθησαν την έπιτυχία τους. Έπειδή πρόκειται για φαινόμενο που εμφανίζεται σ' όλα τα κράτη της Εύρώπης, πρέπει να αναζητηθούν γενικά αίτια. Έπειδή όμως η έπιτυχία των κινήματων αυτών στις διάφορες χώρες ήταν έντελώς διαφορετική, πρέπει συγχρόνως να διαπιστωθούν οι ειδικές προϋποθέσεις που έκαναν δυνατή τη νίκη του φασισμού στην Ιταλία και στη Γερμανία».³

Β. Φασισμός είναι για τον Ψ. (σελ. 13, 14) «η δικτατορία του χρηματιστικού κεφάλαιου, είναι ή ίδια ή φύση του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού... Προϋπόθεση της ύπαρξης του καπιταλισμού είναι ή άπαλλοτρίωση των παραγωγών. Μόνιμη τάση του καπιταλιστικού συστήματος (...) είναι ή άλλοτρίωση των μελών της κοινωνίας, ιδιαίτερα των εργαζομένων μαζών. Η άλλοτρίωση αυτή τείνει να γίνεται όλική-όλοκληρωτική, όσο μεγαλώνει ή συγκέντρωση και ή συγκεντροποίηση της παραγωγής και του κεφαλαίου. Κατά συνέπεια (...) ό φασισμός έχει τις καταβολές του από την εποχή ακόμα του λεγόμενου φιλελεύθερου καπιταλισμού. Μά μονάχα με τη μεταμόρφωση του κεφαλαίου σε μονοπωλιακό κεφάλαιο είναι που γίνεται φύση του συστήματος». Η άλλοτρίωση των εργαζομένων μαζών οδηγεί εντούτοις συχνά σε «ξεσπάσματα». Τότε «παρουσιάζονται δύο δυνατότητες: α) ή παραπέρα αύξηση της καταπιεστικότητας του καθεστώτος και β) ή επαναστατική άλλαγή του» (σελ. 15). Η διέξοδος στην πρώτη περίπτωση δεν απαιτεί άλλαγή στην μορφή των πολιτικών σχέσεων· συχνά όμως ακολουθεί «έναλλαγή του κοινοβουλευτισμού από τον αντικοινοβουλευτισμό ή και το αντίστροφο» (σελ. 15). Έτσι επιβεβαιώνεται κατά τον Ψ. ή κεντρική θέση της μελέτης του, πως «όταν ή παρεμβολή του λαϊκού παράγοντα δεν είναι καθοριστική — ή έξοδος από το κοινοβουλευτικό άδιέξοδο είναι ό αντικοινοβουλευτισμός, και ή έξοδος από το αντικοινοβουλευτικό άδιέξοδο είναι ό κοινοβουλευτισμός» (σελ. 7).

Με βάση αυτό το μοντέλο θεώρησης του ιμπεριαλισμού και του φασισμού ερμηνεύει ό Ψ. και τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου: Μετά την μικρασιατική καταστροφή, το μονοπωλιακό κεφάλαιο στην Ελλάδα άνασυντάσσεται και «ίδιοποιείται» το κράτος (σ. 25, 31, 37, 49, κ.ά.). Η νέα οικονομική πραγματικότητα προκαλεί κρίση της άστικής ιδεολογίας, καθώς παύει

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

τό πολιτικό έποικοδόμημα να αντιστοιχεί στην πραγματική του βάση: όλος ό άστικός πολιτικός κόσμος συμφωνεί στην έπιλογή και συνεργεί στη φασιστική λύση: «Οί πάντες μιλούν για βαθιά κρίση, και όλος ό άστικός πολιτικός κόσμος στρέφεται ένάντια στις άστικές ελευθερίες του άτόμου, αυτές που τόν άνέδειξαν στην ήγεσία του έλληνικού κοινοβουλευτισμού (...) ή φασιστικοποίηση είναι ραγδαία» (σελ. 44). Άντίστοιχα και για τό θέμα της μοναρχίας: «Ή ιδέα της παλινόρθωσης του Γεωργίου δέν επικροτήθηκε από την άρχή από τους πολιτικούς. Δέν είχαν ακόμη άντιληφθεί ότι ή ανάγκη της παρατέρα φασιστικοποίησης, που όλοι τους είχαν ύποστηρίξει μια δλάκερη δεκαετία, φυσιολογικά όδηγούσε στην έπιστροφή του Γεωργίου Β'» (σελ. 63).

Για τη λύση του «άνοιχτού φασισμού»⁴ άντι ένός έκφυλισμένου κοινοβουλευτισμού συνηγορούσαν κατά τόν Ψ. (σελ. 85): α) Ή όξυνση των κοινωνικών άντιθέσεων και ή άνοδος του έπιπέδου των ταξικών αγώνων, που δέν άφηναν στόν κοινοβουλευτισμό περιθώρια να ολοκληρώσει έγκαιρα τό έργο του κρατικού έκσυγχρονισμού· β) ή διεθνής κατάσταση· γ) ή ιδεολογική και ήθική άποσύνθεση της άστικής τάξης και δ) οί άνάγκες άναπαραγωγής του μονοπωλιακού κεφαλαίου.

Έτσι, ή έρμηνεία και ό χαρακτήρας της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου και ή μεταπολεμική έλληνική ιστορία⁵ εφάπτεται, σωστότερα έγκλωβίζεται, στό μοντέλο θεώρησης των σχέσεων ιμπεριαλισμού - φασισμού, που χρησιμοποιεί ό Ψυρούκης.

3. Δέν είναι φυσικά δυνατό να ελεγχθεί έδώ τό σύνολο των θέσεων του Ψ. Άμφιβολίες για την ορθότητα των άπόψεών του για τόν «κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό», την κοινωνική δομή της ελληνικής πραγματικότητας του μεσοπολέμου, τις σχέσεις της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου με τις ποικίλες κοινωνικές ομάδες και τάξεις κ. ά. έπιβεβαιώνονται από τό ιστορικό έμπειρικό ύλικό. Ή έπιλογή δέν μπορούσε έντούτοις να είναι άσάθμητη ή συμπτωματική: τό πρώτο μέλος της μελέτης του Ψ. —οί σχέσεις ιμπεριαλισμού-φασισμού— συνιστά τό θεωρητικό του πρόπλασμα στην άνάλυση όχι μόνο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, αλλά και της μεταπολεμικής έλληνικής ιστορίας. Ή σημασία του στην κοινωνική-γνωστική διαδικασία κατανόησης, έρμηνείας και αξιολόγησης των ύπαρχουσών δομών έξουσίας είναι έμφανής.

4. Α. Ή μετάβαση από τόν άνταγωνιστικό στόν μονοπωλιακό καπιταλισμό αντιστοιχεί κοινωνικοοικονομικά σε μια έντατικοποίηση, διεύρυνση και συχνότητα της κρατικής παρεμβατικότητας στην οικονομική διαδικασία, στό «παρεμβατικό κράτος». Στό έπίπεδο των πολιτικών σχέσεων ή εξέλιξη αυτή προϋποθέτει και παράγει τη συγκεντροποίηση της κρατικής έξουσίας.⁶ Οί κλασικές αξίες και θεσμοί του φιλελευθερισμού, λχ. ή διάκριση των έξουσιών, ό κοινοβουλευτικός έλεγχος, ή ελευθερία του συνέχεσθαι-συνεταιρίζεσθαι κ.λπ., κατά κανόνα διατηρούνται, διέρχονται όμως μια ύπολανθάνουσα συνεχή κρίση ούσίας στό βαθμό που άδυνατούν να διασφαλίσουν τόν έλεγχό των κοινωνικών, οικονομικών και

πολιτικών διαδικασιών και την όμαλή άναπαραγωγή του συστήματος έξουσίας.

Οί πολιτικές σχέσεις του μονοπωλιακού καπιταλισμού χαρακτηρίζονται έτσι από μια τάση μετασχηματισμού της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε πολιτική άυταρχικότητα. Ο φιλελευθερισμός αντιστοιχεί στόν έλεύθερο άνταγωνισμό. Ο ιμπεριαλισμός τείνει άντίθετα στόν τραυματισμό της δημοκρατίας, στην πολιτική άντιδραστικότητα. Στην έπίσημανση αυτής της «συγγένειας» του μονοπωλιακού καπιταλισμού και της άυταρχικότητας στό έπίπεδο των πολιτικών σχέσεων συνωθούνται ή κύρια προσφορά αλλά και ή σημαντικότερη άδυναμία της μελέτης του Ψ. Για τόν Ψ. στη μετάβαση από τόν άνταγωνιστικό στόν μονοπωλιακό καπιταλισμό αντιστοιχεί άναγκαστικά ή μετάβαση από τη φιλελεύθερη στην άυταρχική άσκηση της πολιτικής έξουσίας. Ή θέση αυτή είναι όμως άνακριβής, στό βαθμό που σχηματοποιεί την ιστορική εξέλιξη του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού: Ένώ ή μετάβαση του καπιταλισμού από τό άνταγωνιστικό στό μονοπωλιακό στάδιο άνάπτυξης του άποτελεί νόμο της εξέλιξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, στό έπίπεδο των πολιτικών σχέσεων δέν έπιβεβαιώνεται ιστορικά μια νομοτελειακή μετάβαση από τόν φιλελευθερισμό στην άυταρχικότητα, αλλά μόνο μια άντίστοιχη τάση, που έπιβάλλεται μόνο κάτω από έναν όρισμένο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων.⁷ Ή πολιτική τάση του ιμπεριαλισμού είναι λοιπόν ή «άντικατάσταση της δημοκρατίας από την ολιγαρχία». Σε ποιο βαθμό όμως θά μπορούσε ή μονοπωλιακή οικονομία να ύποσκάψει ή να καταργήσει τόν φιλελεύθερο χαρακτήρα των πολιτικών σχέσεων, έξαρτάται από τό έπίπεδο άνάπτυξης των κοινωνικοπολιτικών αγώνων.

Για τόν χαρακτηρισμό έξάλλου από τόν Ψ. της τάσης τόνωσης της πολιτικής άυταρχικότητας ως διαδικασίας έκφασισμού (σελ. 16), όρθά παρατηρεί ό Πουλιαντζής⁸ ότι «δέν είναι μόνο ή ένταση της καταπίεσης που χαρακτηρίζει τη διαδικασία έκφασισμού. Ή ένταση αυτή μπορεί να είναι ένδεικτική μόνο άνάλογα με τις μορφές που θά άποκτοϋσε και σε συσχετισμό μ' ένα σύνολο χαρακτηριστικών, στό πλαίσιο του όποιου θά έντασσόταν».

Β. Έμπειρικά άβάσιμη και πολιτικά άδόκιμη είναι ή ίσοπέδωση που έπιχειρεί ό Ψ. άνάμεσα στις κοινοβουλευτικές και μη μορφές άσκησης της έξουσίας την περίοδο του μονοπωλιακού καπιταλισμού (σελ. 16). Στην εκτίμηση αυτή δέν τίθεται πρόβλημα «περιορισμού στην έπιφάνεια». Στις περιόδους άσκησης άνοιχτής έξωοικονομικής βίας, παρά την κατά κανόνα συνέχιση των άνταγωνισμών άνάμεσα στους ποικίλους κρατικούς μηχανισμούς, ή όργάνωση και διεύρυνση ένός άντιθετικού κινήματος γίνεται ιδιαίτερα δυσχερής. Στη Γερμανία λχ., την περίοδο του φασισμού έξαρθρώθηκε βίαια και έξουδετερώθηκε τό σύνολο των μη φασιστικών πολιτικών και συνδικαλιστικών σχηματισμών. Άνάλογα άποτελέσματα είχαν στην Ελλάδα και οί δικτατορίες 1936-1940 και 1967-1974. (Ή «Οτι γι' αυτή τη συνέπεια δέν είναι άμοιρη και ή τακτική των δημοκρατικών κομμάτων, δέν χρειάζεται να άναλυθεί έδώ.) Άντίθετα, ή λειτουργία του κοινο-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνῶμι

βουλευτισμού στις διάφορες μορφές του,⁹ παρά τη σύγχρονη διάτρησή του από την αύξηση ισχύος της εκτελεστικής εξουσίας σὲ βάρος τῆς κλασικῆς «διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν», προϋποθέτει καὶ ἐνμέρει γεννᾶ ἀντιθετικὴ καὶ ἀντιπολιτευτικὴ πολιτικὴ τάσεις, προσφέροντας μιὰ σχετικὴ ὀργανωτικὴ καὶ πολιτικὴ εἰρήνη. Ἡ στάθμιση αὐτὴ δὲν ὑποτιμᾷ οὔτε τὴν ἀφομοιωτικὴ ἰκανότητα τοῦ φιλελεύθερου-κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἐξουσίας οὔτε τὴν ἐτοιμότητα τοῦ ἄρχοντος συγκροτήματος νὰ μεταβάλει τὴ μορφὴ ἄσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καταλύοντας τὸ πολιτικὸ - δικαϊκὸ σύστημα τοῦ «κράτους δικαίου», ὅταν διαταράσσεται ἐπικίνδυνα ἢ ἀναπαραγωγὴ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν σχέσεων. Ἡ ἀφομοιωτικὴ λειτουργικότητα ἐντούτοις τοῦ φιλελευθερισμοῦ—ἀποφασιστικὴ γιὰ μιὰ διαρκῶς νομιμοποιημένη ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας— ἂν καὶ συχνὰ ἐξασθενεῖ, δὲν ἐξουδετερώνει ὥστόσο ἄμεσα τὸ ἀντιθετικὸ καὶ ἀντιπολιτευτικὸ πολιτικὸ δυναμικόν.¹⁰ Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀνάμεσα στις κοινοβουλευτικὴς καὶ στις ἔκτακτες μορφὴς ἄσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐμπεριέχεται ἀκριβῶς στὰ προσφερόμενα ἄνισα περιθώρια διαστολῆς τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος.

Γ. Ὁ Ψυρούκης ὀρίζει τὸν φασισμό ὡς τὴ δικτατορία τοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου (σελ. 14), στὴν προσπάθειά του θεώρησης τοῦ φασιστικοῦ φαινομένου στὴν οικονομικοπολιτικὴ του διάσταση. Ὁ ὀρισμὸς ὅμως αὐτὸς εἶναι πρακτικὰ - πολιτικὰ ἀνεπαρκῆς, στὸ βαθμὸ πού δὲν ὑποδεικνύει στοιχειωδῶς τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴ συνειδητὴ ἀντιμετώπιση τοῦ φαινομένου, σὰν ἰδιότυπου κοινωνικοῦ φαινομένου:

1. Στὸ ἱμπεριαλιστικὸ στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ ὄλες οἱ μορφὴς ἄσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μποροῦν ἀπὸ μιὰ ἀποψη νὰ χαρακτηριστοῦν δικτατορίες τοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἰσοπεδωτικὴ θεώρηση ὅμως αὐτῆς τῆς πολυμορφίας εἶναι αὐθαίρετη, ἐπειδὴ ἀνάγεται στὴν ἐσφαλμένη προσπάθεια διάσπασης τῆς ἀντικειμενικῆς ἐνότητας ἀνάμεσα στὴ μορφὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καὶ στὸ περιεχόμενον τῶν πολιτικῶν σχέσεων.

2. Καὶ οἱ «ἐκτακτες» μορφὴς ἄσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δὲν συμπίπτουν ὅμως μὲ τὸ φασισμό. Τὸ σύγχρονο κράτος γνωρίζει ποικίλες μορφὴς ἔκτακτης ἄσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Οἱ μορφὴς αὐτὲς συνιστοῦν ἰδιότυπες λύσεις ἰδιότυπων κρίσεων. Ὁ φασισμὸς εἶναι μόνο μιὰ ἀπὸ τίς λύσεις αὐτῆς.¹¹ Ἡ ἰσοπέδωση πού ἐπιχειρεῖ ὁ Ψ. συνιστᾶ ἔτσι ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν *differentia specifica* τοῦ φασιστικοῦ φαινομένου, καὶ ὑποδηλώνει ἔμμεσα τὴν ἀπουσία τοῦ προσδιοριστικοῦ πολιτικοπρακτικοῦ ζητουμένου, δηλαδή τῆς εἰδικότερης ἀντιφασιστικῆς τακτικῆς συμμαχιῶν.

Δ. Ὁ σχηματικὸς τρόπος θεώρησης τῆς ἐξέλιξης τῶν πολιτικῶν σχέσεων στὸν μονοπωλιακὸ καπιταλισμὸ ὑπαγορεύει στὸν Ψ. τὴν κεντρικὴ θέσθ τῆς μελέτης του, «πὺς δηλ. —ὅταν ἡ παρεμβολὴ τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα δὲν εἶναι καθοριστικὴ— ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὸ κοινοβουλευτικὸ ἀδιέξοδο εἶναι ὁ ἀντικοινοβουλευτικὸς καὶ ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὸ ἀντικοινοβουλευτικὸ ἀδιέξοδο εἶναι ὁ κοινοβουλευτισμὸς» (σελ. 7). Ἡ θέσθ του αὐτὴ βασίζεται στὴν ἀποψη ὅτι ἡ συνεχὴς αὔξηση τῆς

αὐταρχικότητας —στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι ὁ φασισμὸς— ἀκολουθεῖ σὰν ἀπάντησι σὲ ἐπαναστατικὴς κινητοποιήσεις, εἶναι δηλαδή ἄμεσο ἀποτέλεσμα μιᾶς δέυτατης κοινωνικοπολιτικῆς σύγκρουσης (σελ. 15). Οὔτε αὐτὴ ἢ θέσθ τοῦ Ψ. ἀντέχει στὸν ἱστορικὸ ἔλεγχο: Στὴν Ἰταλία τοῦ 1922 εἶχε περάσει πιά ὀριστικὰ ὁ «κομμουνιστικὸς κίνδυνος»¹². Ὁ Μουσσολίνι ἔγραφε ἤδη ἀπὸ τὸ 1921: «Ὅποιος ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη στὴν Ἰταλία κίνδυνος ἀπὸ τοὺς μπολσεβίκους, ἀντικαθιστᾶ ὀρισμένους φόβους μὲ τὴν πραγματικότητα. Ὁ μπολσεβικισμὸς νικῆθηκε». Ἀντίστοιχα στὴ Γερμανία τοῦ μεσοπολέμου οἱ οικονομικὴς κρίσεις δὲν προκαλοῦσαν ἐπαναστατικὴς διεργασίες, ἀλλὰ ἀντίθετα τόνωση τῆς μαζικότητας τοῦ φασιστικοῦ κινήματος. Ἡ πρώτη σημαντικὴ αὔξηση τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος παρουσιάστηκε τὴν περίοδο τοῦ πληθωρισμοῦ 1922-1923, μὲ κορυφώματα τὴν ἀπόπειρα πραξικοπήματος τὸν Νοέμβρη 1923. Τὴν περίοδο τῆς σχετικῆς οικονομικῆς σταθεροποίησης (1924-1928) τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ κόμμα καταστὰ μιὰ πολιτικὰ ἀσημαντὴ ὀλιγαρχικὴ ἔνωση προσώπων, πού στις ἐκλογὲς δὲν πέτυχε νὰ ξεπεράσει τὰ 2,6%. Ἡ κατάσταση μεταβλήθηκε πάλι ραγδαίᾳ μὲ τὴ διεθνή οικονομικὴ κρίσι: Στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1930 ἀνεβαίνει στὰ 18,3% καὶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1932 —στὸ ἀποκορύφωμα τῆς κρίσεως— στὰ 37,3%. Ὁ κίνδυνος γιὰ τὸν γερμανικὸ καπιταλισμὸ (πού ὑπέθαλπε ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ φασιστικὴ κατάληψι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τὴν πολυσχιδὴ συμμαχία δύο αὐτόνομων παραγόντων ἰσχύος: τῶν μονοπωλιῶν καὶ τῶν φασιστικῶν ὀργανώσεων) δὲν ἦταν λοιπὸν ἄμεσος, δηλαδή δὲν προερχόταν ἀπὸ παρούσες ἐπαναστατικὴς ἐκρήξεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ὁ ἔμμεσος ἀκριβῶς χαρακτῆρας τοῦ κινδύνου γέννησε καὶ τὸν «πολιτικὸ ἀποπροσανατολισμὸ». Ἡ οὐσία τοῦ κινδύνου βρισκόταν στὴν ἀδυναμία τοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου νὰ ἐπιβάλλει ὀριστικὰ τὴν πολιτικὴ ἡγεμονία του καὶ νὰ διασφαλίσῃ τὸ ἔργο τῆς ἀναπαραγωγῆς του μὲ τὰ μέσα πού τοῦ πρόσφερε ἡ κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία.

Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ εἶναι ἐκδηλῆ ἰδιαίτερα στὸ χωρὸ τῶν διεθνῶν προσανατολισμῶν τοῦ γερμανικοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀποικιοκρατικὴ πολιτικὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 1914 ἦταν συμβιβαστικὴ μὲ τὸν κοινοβουλευτισμὸ, καθὼς οἱ πολιτικὴς καὶ συνδικαλιστικὴς ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξεως δὲν διέθεταν ἀκόμη τίς ὀργανωτικὴς καὶ πολιτικὴς προϋποθέσεις γιὰ ἀποτελεσματικὴ ἀντίστασι. Ἡ ἐπιρροή τους αὐξάνεται μὲ τὴν ἀντιπολεμικὴ δραστηριότητα, διογκώνεται μὲ τίς στρατιωτικὴς ἀποτυχίες καὶ κορυφώνεται στὴν ἐπαναστατικὴ προσπάθεια 1918-19. Ἡ ἀποτυχία τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης δὲν ἦταν ἐντούτοις πολιτικὰ ἀπεριόριστῃ ἀλλὰ μερικὴ, στὸ βαθμὸ πού οἱ ἐργατικὴς καὶ συνδικαλιστικὴς ὀργανώσεις διατήρησαν ἀρκετὰ σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἰσχύ τους. Ἡ ἀντίθεσθ τους στὴν ἐξυπηρέτησι τῶν ἱμπεριαλιστικῶν ἀναγκῶν τῆς γερμανικῆς οικονομίας ἦταν βέβαιη καὶ ἡ ἀκρόασθ τους ἀπὸ τίς λαϊκὴς μάζες ἐξασφαλισμένη.¹³ Ὁ φασισμὸς ἀντίθετα ἔπασχόταν ὄχι ἀπλῶς νὰ ἐξουθενώσει τὸ σχετικὸ ἀκινδυνολογημένο πολιτικὸ δυναμικὸν —ἔργο πού θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτελέσει καὶ μιὰ στρατιωτικὴ δικτατορία—

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνῶ

ἀλλὰ και νὰ πετύχει νὰ ἐνεργοποιήσει τὶς λαϊκὲς μάξες γιὰ μιὰ πολιτικὴ ποὺ ἀντικειμενικὰ ἀντιστοιχοῦσε ἀπόλυτα στὶς ἀνάγκες τῶν γερμανικῶν μονοπωλίων. Ἡ νομιμοποίηση τῆς φασιστικῆς ἐξουσίας στὴ συνείδηση τῶν μεσαίων κοινωνικῶν στρωμάτων και ἐνὸς μέρους τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀποτελοῦσε ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν πολεμικὴ προσπάθεια τοῦ ἐγκλωβισμένου (συνθήκη Βερσαλλίων) γερμανικοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου. Στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ κόμμα σημείωνε ἐπιτυχίες, ἀφενὸς ἐπιβεβαίωνε στὸ μονοπωλιακὸ κεφάλαιο τὴν ἀρχικὰ διαφιλονικουμένη πολιτικὴ του «φερεγγυότητα» και ἀφετέρου προωθοῦσε τὴ συνεργασία και ὑποστήριξή του.

Ἡ ἐπιτυχία ἐξάλλου τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος νὰ κινητοποιήσει και νὰ συσπειρώσει γύρω του εὐρύτερες κοινωνικὲς ομάδες σὲ συνδυασμὸ μετὴν ὀργανωτικὴ ἀνεπάρκεια ἢ πολιτικὴ ἀστάθεια τῶν ΣΚΓ, ΚΚΓ και ΚΔ ἀποτελέσαν τὶς κύριες πολιτικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴ νομότυπη μεταλλαγὴ τῆς δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης σὲ φασιστικὴ δικτατορία — σὲ ἀντίθεση μετὴν κεντρικὴ θέση τοῦ Ψ. — ἀκριβῶς και μετὴν καθοριστικὴ παρεμβολὴ τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου.¹⁵

Ἀντίθετα στὴν Ἑλλάδα, στὴν ὁμαλὴ¹⁵ μεταλλαγὴ στὴ μορφή ἀσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν «καταστροφικὴ ἰσορροπία»¹⁶ ὀδήγησε ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη δημοκρατία στὴ μοναρχία και στὴ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου, ἀπουσιάζει ἀπόλυτα ἡ ἀντίστοιχη παρεμβολὴ - συμμετοχὴ ἐνὸς μαζικοῦ κινήματος, ἰδεολογικά, ὀργανωτικά και πολιτικά συσπειρωμένου γύρω ἀπὸ ἕναν μονοσήμαντα αὐταρχικὸ πολιτικὸ μηχανισμό. Ἔτσι ἐνῶ ἡ λύση δικτατορία ἀφενὸς (1) ἀποκαθιστᾷ τὴ διαταραγμένη σχετικὴ ἐνότητα στὸ σύνολο τῶν προϋπαρχόντων και δημιουργουμένων κρατικῶν μηχανισμῶν και (2) διασφαλίζει τὴν προοπτικὰ ἀβέβαιη στὸ πλαίσιο τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἰκανότητα ἐπιβολῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τονώνοντας και διευρύνοντας τοὺς εἰδικότερους μηχανισμοὺς καταναγκασμοῦ και καταστολῆς, ἀφετέρου δὲν πετυχαίνει οὔτε κατὰ τὴν περίοδο ἐμφάνισης και προβολῆς οὔτε κατὰ τὴν περίοδο ἐπιβολῆς τῆς νὰ νομιμοποιηθεῖ στὴ συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Στὴ διάρκεια τῆς καταστροφικῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα σὲ βενιζελικοὺς και ἀντιβενιζελικοὺς οἱ μάξες δὲν παρεμβάλλονται ὑπὲρ τῆς δικτατορίας, και μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δὲν προσχωροῦν: «Ἡ Ἑλλάδα τῆς δεκαετίας τοῦ '30 δικτατορεύεται. δικτατοροκρατεῖται ἀλλὰ δὲν φασιστικοποιεῖται. Ἡ ἰδεολογία τῶν πλατιῶν λαϊκῶν μαζῶν παραμένει και μέσα στὴ δικτατορία ἰδεολογία δημοκρατικῆ-ἀντιφασιστικῆ. Ὁ φασισμὸς δὲν πέρασε στὴν Ἑλλάδα τοῦ μεσοπολέμου».¹⁷

Τὸ φασιστικὸ φαινόμενο εἶναι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀδύνατον νὰ ἀναλυθεῖ ἐπαρκῶς χωρὶς τὴ σύγχρονη ἐρμηνεία τοῦ σημαντικότερου ἴσως γνωρίσματός του, δηλαδή τῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στὴν κοινωνικὴ του λειτουργία και στὰ ἀντικειμενικὰ συμφέροντα τῆς μάξας τῶν ἐθελοντῶν-ὀπαδῶν του.¹⁸ Ἡ κριτικὴ τῆς φασιστικῆς ἰδεολογίας ποὺ περιορίζεται ὁμως στὸ ἐρώτημα *cui bono?* εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἄλλοτε

ἐλλιπὴς ἄλλοτε ἐσφαλμένη. Ἡ γενικὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τῆς κοινωνικῆς συνείδησης μετὸ κοινωνικὸ εἶναι δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ φασιστικοῦ φαινομένου· ἐδῶ οἱ μεταλλαγές στὴ συνείδηση ποικίλων κοινωνικῶν στρωμάτων — και ὄχι μόνο μιᾶς μικρῆς ομάδας τῆς ἄκρας δεξιᾶς — καταλήγουν σὲ «κίβδηλη συνείδηση» και σὲ πολλαπλές πρακτικὲς ποὺ συγκλίνουν ὄχι στὴν ἀπλὴ ἀναπαραγωγὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀλλὰ και στὴν ἀνοιχτὴ ἐντατικοποίηση τῆς ὀλικῆς ἐκμετάλλευσης και τῆς πολιτικο-ἰδεολογικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ ποὺ χαρακτηρίζει τὸ φασιστικὸ φαινόμενο τουλάχιστον στὶς χώρες ποὺ ὁ φασισμὸς κατέλαβε τὴν ἐξουσία κατὰ τὸν μεσοπόλεμο (Ἰταλία, Γερμανία, Ἰσπανία) διαφεύγει ἀπὸ τὸν Ψ. Ὡστόσο ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πουλαντζᾶ γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ φασιστικοῦ κόμματος και τοῦ φασιστικοῦ κράτους μετὰ τὰ διάφορα κοινωνικά στρώματα και τάξεις ἀφήνει κενὰ στὸ βαθμὸ ποὺ «δικαιώνει» τὴ μαζικὴ πολιτικο-ἰδεολογικὴ μεταπήδησή τους σὲ φασισμὸ μετὰ ἀποκλειστικὸ κριτήριό τὰ ἄμεσα ὀικονομικά συμφέροντά τους. Ἐνας στατιστικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ 1921 ποὺ περιλαμβάνει 151.146 μέλη τοῦ ἰταλικοῦ φασιστικοῦ κόμματος (σχεδὸν τὸ 50%) παρουσιάζει τὴν παρακάτω εἰκόνα:

ἔμποροι και χειροτέχνες	9,2%
βιομήχανοι-βιοτέχνες	2,8%
ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες	6,6%
ἰδιωτικοὶ ὑπάλληλοι	9,8%
δημόσιοι ὑπάλληλοι	4,8%
δάσκαλοι	1,1%
σπουδαστές	13,0%
ἀγρότες	12,0%

Ἡ σύνθεση αὐτὴ τοῦ ἰταλικοῦ φασιστικοῦ κόμματος ὑποδηλώνει ὅτι τὰ αἷτια τῆς μαζικοποίησής του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο ὀικονομικά. Ὁ Kühnl παρατηρεῖ σχετικὰ: «Ἡ ψυχανάλυση ἔχει δεῖξει ὅτι ἡ αὐταρχικὴ νοοτροπία και ὁ ἐνθουσιασμοὸς γιὰ τὸ Φύρερπριντσίπ δὲν προέρχονται πάντα ἄμεσα ἀπὸ συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα, ἀλλὰ ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ διοχετεύονται μ' ἕναν γενικότερο κοινωνικὸ τρόπο: Ἡ ἀδιαφάνεια τῆς καπιταλιστικῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας και ἡ ἐμπειρία τῆς ἀτομικῆς ἀδυναμίας, τῆς ἐκδοσης σὲ ἀνώνυμες ἐξουσίες παράγουν φόβο, ποὺ ἀναζητᾷ μιὰ σταθερὴ βάση...».¹⁹

Ε. Τέλος ὁ συσχετισμὸς ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Ψ. (σελ. 15) ἀνάμεσα στὸ φασισμὸ και στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνοιχτῆς κοινωνικοπολιτικῆς σύγκρουσης καλύπτει τὴ γερμανικὴ και τὴν ἰταλικὴ ἱστορικὴ ἐμπειρία μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ δὲν θεωρεῖ τὸν φασισμὸ μέθοδο ἀπάντησης σὲ μιὰ παρούσα κοινωνικὴ ἐξέγερση, σ' ἕναν μεγιστοποιημένο «κομμουνιστικὸ κίνδυνο», ἀλλὰ: (α) προῖόν μιᾶς ἤδη ἀποτυχημένης κοινωνικῆς ἐπανάστασης ποὺ ἄφησε ἐκθετες τὶς ἀπογοητευμένες λαϊκὲς μάξες στὴν «ἀντικαπιταλιστικὴ» προπαγάνδα τοῦ φασιστικοῦ κόμματος (ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ φασιστικὴ λύση δὲν συνιστᾷ ἄμεση ἀπάντηση σὲ μιὰ ἐπαναστατικὴ ἔξαρση, ἀλλὰ ἀργοπορημένη τιμωρία ποὺ ἐπιβάλλει τὸ ἄρχον συγκρότημα και (β) προληπτικὸ μέτρο γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση μελλοντικῶν ἐπαναστατικῶν διασπολῶν.

5. Οἱ παραπάνω κρίσεις δὲν σκοποῦν νὰ ἀμφισβη-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρ

τήσουν τη συμβολή του Ψυρούκη στην ανάλυση των σχέσεων ιμπεριαλισμού-φασισμού. Οι απόψεις του αποτελούν σημαντική «στιγμή» στη διαδικασία έρμηνείας ορισμένων σύγχρονων αυταρχικών τάσεων στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Οι αδυναμίες αρχίζουν όταν, γενικεύοντας τις τάσεις αυτές, χαρακτηρίζονται ολοκληρωτικές όλες οι σύγχρονες αστικές κοινωνίες — άσχετα με την ειδικότερη μορφή των πολιτικών σχέσεων. Σχηματοποιημένες όμως θεωρήσεις της

κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, ενώ ανταποκρίνονται στην ανάγκη για ανόθευτες σχέσεις αντίθεσης προς το σύστημα εξουσίας, και συνιστούν μιάν άφρημένη δυνατότητα απόλυτης αντίθεσης στο έξ ολοκλήρου αντίθετο, δέν επαληθεύονται από την ιστορική εμπειρία και χωλαίνουν στην προσφορά θετικών συμπερασμάτων - άφτηριών της πολιτικής πράξης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΣΧΟΣ

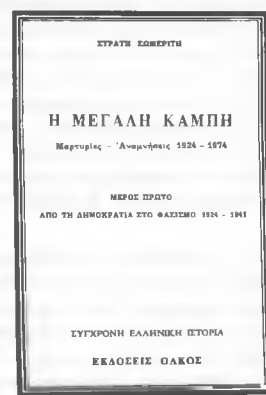
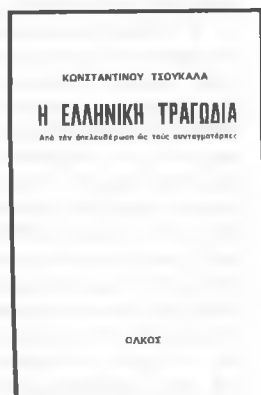
1. Ν. Α. Πουλιαντζά, *Φασισμός και Δικτατορία. Ή Κομμουνιστική Διεθνής αντίμετωπη στο φασισμό*, 1975, σελ. 23 (Φασισμός).
2. R. Opitz, *Über Faschismus-Theorien und ihre Konsequenzen*, σέ: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, τ. 12/70, σελ. 1268.
3. R. Kühnl, *Formen bürgerlicher Herrschaft, Liberalismus-Faschismus*, 1971, σελ. 80 (Formen).
4. Σχετικά με τον συνήθη χαρακτηρισμό της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου ως φασιστικής βλ. Α. Ήλεφάντη, *Ή έπαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, σελ. 200 κ. έ., ύποσ. 37. *Και ό Στρ. Σωμερίτης (Ή μεγάλη καμπή*, 1975, σελ. 255) οίκειοποιείται πρόσφατα τον χαρακτηρισμό «φασιστικός».
5. Ν. Ψυρούκη, *Ίστορία της σύγχρονης Έλλάδας (1940-1967)*, 1975, τ. I, σελ. 44.
6. Βλ. λχ. R. Kühnl, «Linke» *Totalitarismversionen*, σέ: M. Greiffenhagen, R. Kühnl, J. B. Müller, *Totalitarismus, Zur Problematik eines politischen Begriffs*, 1972, σελ. 103 και 130 (Totalitarismus).
7. Kühnl, *Totalitarismus*, σελ. 105.
8. Πουλιαντζάς, *όπ. παρ.*, σελ. 16.

9. Σχετικά βλ. Α. Μάνεσης, *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. Α', 1967, σελ. 380 κ. έ.
10. Kühnl, *Formen*, σελ. 114 και Α. Tasca, *Allgemeine Bedingungen der Entstehung und des Aufstiegs des Faschismus*, σέ: *Faschismus und Kapitalismus*, σελ. 179 κ.έ. Βλ. όμως και την κριτική του J. Agnoli, *Überlegungen zum bürgerlichen Staat*, 1975, σελ. 112, ενάντια στη «συνταγματική στρατηγική».
11. Πουλιαντζάς, σελ. 15-17. *Γιά τη «σοσιαλδημοκρατική» λύση της κρίσης νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας, γιά τό σύγχρονο «κοινωνικό κράτος δικαίου» (Sozialer Rechtsstaat)*, βλ. J. Hirsch, *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, 1974, σελ. 262 κ.έ.
12. Kühnl, *Formen*, σελ. 113 κ.έ.
13. Kühnl, *Formen*, σελ. 109.
14. *Γιά την αντίστοιχη «φιλεργατική» προπαγάνδα του φασισμού βλ. Πουλιαντζά, όπ. παρ.*, σελ. 222 κ.έ.
15. Βλ. λχ. Σωμερίτη, σελ. 243 και Σπ. Λιναοδάτου, *Πώς φτάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Β' έκδοση, 1974, σελ. 243.
16. Ήλεφάντη, *όπ. παρ.*, σελ. 195 κ.έ.
17. Ήλεφάντης, *όπ. παρ.*, σελ. 201.
18. Στο ίδιο, σελ. 269.
19. Kühnl, *Formen*, σελ. 89.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΛΚΟΣ

Αθήνα - Ύπατίας 5, τηλ. 322.41.31. & Θεσσαλονίκη - Έρμου 44, τηλ. 22.94.93

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

Ἡ Βιβλιογραφία τῆς Δικτατορίας

Ἡ μικρὴ βιβλιογραφία ποὺ ἀκολουθεῖ γιὰ τὴ δικτατορία δὲν ἐξαντλεῖ τὸ θέμα: σημειώσαμε μόνον ἓνα μέρος τῶν σχετικῶν βιβλίων χωρὶς καμιά ἀξιολογικὴ ἀποτίμηση. Ἐπίσης δὲν καταγράψαμε τὶς ξενόγλωσσες ἐκδόσεις, οὔτε τὸ πλῆθος τῶν μελετῶν καὶ περιγραφῶν ποὺ εἶδαν τὸ φῶς στὴ διάρκειά τῆς ἑφταετίας σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἔντυπα. Γιὰ ὅλα τούτα θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπανέλθουμε, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποκτήσει ἕναν ὄσον γίνεταί πληρέστερο σχετικὸ βιβλιογραφικὸ ὁδηγό.

Κίτης Ἀρσένη: Μπουμπουλίνας 18. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1975.

Β. Βασιλείου: Φωνὴ ἐπὶ Δικτατορίας. Ἀθήνα 1974.

Φαίδωνα Βεγλερῆ: Λόγια τῆς ὀργῆς καὶ τῆς ἐλπίδας 1967-1974, ἐκδ. Α.Ν. Σάκουλα, Ἀθήνα 1974.

Φαίδωνα Βεγλερῆ: Ὑπόμνημα γιὰ ἓνα Σύνταγμα τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Τὸ Συνταγματικὸ χρονικὸ τῆς Δικτατορίας. Θεμέλιο, 1975.

Γ.Ν. Γιαννόπουλου, R. Clogg: Ἡ Ἑλλάδα κάτω ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ ζυγὸ. Παπαζήσης, Ἀθήνα 1975.

Σόλωνος Γρηγοριάδης: Ἱστορία τῆς Δικτατορίας 1967-1974. Δομῆ-Λειτουργία-Διδάγματα. GUTENBERG, Ἀθήνα 1975.

Κ. Διγκαβέ: Ἐτοίμοι προδόθηκε ἡ Δημοκρατία, Θεσσαλονίκη 1975.

Μίση Θεοδωράκη: Τὸ χρέος. Ἡμερολόγια 1967-1974. Πλειάς, Ἀθήνα 1974.

Παναγιώτῃ Κανελλόπουλου: Ἱστορικὰ δοκίμια, Α: Πῶς ἐφθάρσαμε στὴν 21η Ἀπριλίου 1967. Β: 1940-1944, Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Ἀθήνα 1975.

Γιώργου Καράγιωργα: Ἀπὸ τὸν ἸΔΕΑ στὴ Χούντα. Παπαζήσης, Ἀθήνα 1975.

Τζ. Καρούσου: Γυάρος. Πλειάς, Ἀθήνα 1974.

Γιώργη Κατηφόρη: Ἡ νομοθεσία τῶν βαρβάρων. Θεμέλιο, Ἀθήνα 1975.

Γιάννη Κάτη: Ἡ γέννηση τοῦ νεοφασισμού στὴν Ἑλλάδα. Παπαζήσης, Ἀθήνα 1974.

Περικλῆ Κοροβέση: Ἀνθρωποφύλακες, Ἀθήνα 1975.

Ἀνδρέα Λεντάκη: Παρακρατικὲς ὁργανώσεις καὶ ἡ 21η Ἀπριλίου, Καστανιώτης, Ἀθήνα 1975.

Γ.-Ἀλ. Μαγκάκη: Γράμμα ἀπ' τὴ φυλακὴ γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1975.

Βάσου Μαθιόπουλου: «Ἐδῶ Ντόντσε Βέλλε». Παπαζήσης, Ἀθήνα 1974.

Ἀναστ. Μήνη: 111 μέρες στὴν ΕΣΑ. Φυτράκης, Ἀθήνα 1974.

Ν. Μίνιζο: Ἐφτά χρόνια, τρεῖς μῆνες, δύο μέρες. Ποσειδώνας, Ἀθήνα 1974.

Ἀνδρέα Νενεδάκη: Ὁ μαῦρος Ἀπρίλης. Ἀθήνα 1974.

Βασ. Νέττα, Ε. Μπαρτζινόπουλου, Γιάννη Φάτση: Γεώργιος Παπανδρέου, οἱ 561 ἄγνωστες μέρες του. Παπαζήσης, Ἀθήνα 1975.

Βασίλη Νεφελοῦδη: Ἀπομυθοποίηση μὲ τὴ γλώσσα τῶν ἀριθμῶν. Ἀρμός, Ἀθήνα 1973.

Μάριου Νικολινάκου: Ἀντίσταση καὶ Ἀντιπολίτευση 1967-1974. Ὀλκός, Ἀθήνα 1975.

Ἀνδρέα Παπανδρέου: Ἡ Δημοκρατία στὸ ἀπόσπασμα. Καρανάσης, Ἀθήνα 1974.

Νίκου Πουλιαντζῆ: Ἡ κρίση τῶν δικτατοριῶν. Πορτογαλία, Ἑλλάδα, Ἰσπανία. Παπαζήσης-Ὀλκός, Ἀθήνα 1975.

Περικλῆ Ροδάκη: Ἡ δικτατορία τῶν Συνταγματαρχῶν. Μυκίνας, Ἀθήνα 1975.

Σ. Ρουσσέα: Ὁ θάνατος μιᾶς δημοκρατίας. Ἡ Ἑλλάδα καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ συνείδηση. Καστανιώτης, Ἀθήνα 1975.

Α. Σιαπκαρά: Ἑλληνικὰ στρατηγικὰ προβλήματα. Ἀμερικανικὲς βάσεις. Ἐρμής, Ἀθήνα 1973.

Κωνσταντίνου Τσουκαλά: Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία. Ὀλκός, Ἀθήνα 1974.

Γ. Φαράντου, W. FISCHER, E. ROND-HOLZ: Ἐπανάσταση καὶ ἀντεπανάσταση στὴν Ἑλλάδα, 1936-1974. Μπουκουμάνης, Ἀθήνα 1974.

Βασίλη Φίλια: Πολιτικὰ κείμενα. Αὔριο, Ἀθήνα 1975.

Ἀντωνίου Φλώρου: Δημοκρατία - Ἐλευθερία. Ἀθήνα 1973.

Ι. Φραγκόπουλου: Ἀπὸ τὴν κατ' ἐπίφαση δημοκρατία στὴν ἀπόλυτη τυραννία. Ἀθηνά, Ἀθήνα 1976.

Δημητρ. Χονδροκούκη: Ὁ Γολγοθᾶς τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας. Μπουκουμάνης, Ἀθήνα 1974.

Νίκου Ψυρούκη: Ἱστορία τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας (1940-1967). Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1975, τόμοι 3.

Ἀρχεῖα: Ἀρχεῖο παράνομου ἀντιστασιακοῦ ἐντύπου 1967-1974, ΚΚΕ ἔσωτ., Ἀθήνα 1975.

— Οἱ δίκες τῆς Χούντας. Πλήρη πρακτικά. Δημοκρατικοὶ καιροί, Ἀθήνα 1975.

Γ.Α.